BOETHIUS
ŞI
SALVIANUS

COLECȚIA
«PĂRINȚI ȘI SCRIITORI BISERICEȘTI»
APARE
DIN INIȚIATIVA PATRIARHULUI
IUSTIN
ȘI SE CONTINUĂ SUB ÎNDRUMAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE
TEOCTIST
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

PĂRINȚI ȘI SCRIITORI BISERICEȘTI

72

BOETHIUS
ȘI
SALVIANUS

SCRIERI

ARTICOLE TEOLOGICE
ȘI MÎNGÎIERILE FILOZOFIEI
DESPRE GUVERNAREA LUI DUMNEZEU

CARTE TIPĂRITĂ CU BINECUVÎNTAREA
PREA FERICITULUI PĂRINTE
TEOCTIST
PATRIARHUL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

CUVÎNT ÎNAINTE DE
I. P. S. Dr. NICOLAE CORNEANU
MITROPOLITUL BANATULUI
TRADUCERE, NOTE ȘI COMENTARII
de prof. DAVID POPESCU

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE
BUCUREȘTI — 1992

EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ŞI DE MISIUNE
AL BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

ISBN 973—9130—19—4

CUVÎNT ÎNAINTE

Atunci cînd vorbim despre «părinţii şi scriitorii bisericeşti» gîndul ni se îndreaptă cu precădere spre acei Sfinţi Părinţi care au lăsat prin viaţa şi opera lor urme adînci în viaţa Bisericii şi în conştiinţa credincioşilor: Grigorie Teologul, Atanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschin, Ciprian, Augustin, Ambrozie... Lor le adăugăm nu puţini alţii, reducîndu-i însă pînă în cele din urmă la cei pe care i-au popularizat nu atît teologii, cît cercetătorii în ale istoriei filosofiei, literaturii etc. În lista acestora intră uneori Boethius, aproape deloc Salvianus. Pe Boethius l-au mai citat unii cîteodată, iar opera sa «Mîngîierile filozofiei» a fost chiar tradusă de acelaşi şi în aceeaşi formă în care se reimprimă acum. Despre Salvianus însă prea puţini am auzit, ca să nu mai vorbim de scrierile sale complet ignorate.

Lipsa aceasta iat-o acum înlăturată prin străduinţa domnului profesor David Popescu în a cărui tălmăcire văd lumina tiparului trei din scrierile totuşi importante ale perioadei patristice: «Articolele teologice» şi «Mîngîierile filozofiei» alcătuite de Boethius (480—524) şi «Despre guvernarea lui Dumnezeu» alcătuită de Salvianus (400—480). Celui dintîi i-au acordat mai multă atenţie filosofii întrucît prin el s-a păstrat contactul cu marii gînditori ai antichităţii, mai ales cu Platon şi Aristotel, celui de-al doilea, mai mult cercetătorii trecutului istoric. Aşa bunăoară Constantin şi Dinu Giurescu îl citează pe Salvianus la capitolul despre «continuitatea daco-romanilor în ţinutul carpato-danubian» (Istoria românilor din cele mai vechi timpuri şi pînă astăzi, *1971, p. 152). În pofida ignoraţiei ce-i înconjoară, ambii aceşti autori sînt însă reprezentanţi de frunte ai epocii lor şi prin operele ce ni le-au lăsat au îmbogăţit fără îndoială gîndirea creştină şi cultura umanităţii în general.*

Dacă multă vreme s-a ajuns la nesocotirea operei lui Boethius şi Salvianus, lucrul acesta se datorează într-o oarecare măsură autorităţii copleşitoare *a lui Augustin* (354—430), *care i-a* precedat. *Întreg secolul de după moartea sa, deşi n-a fost lipsit de scriitori renumiţi, a fost totuşi copleşit de faima episcopului Hiponei. Impulsul dat gîndirii creştine de Augustin nu s-a stins multă vreme. Problemele teologice au fost ridicate prin el la un nivel unde urmaşii săi numai cu greu au avut acces. De altă parte, conjunctura politică şi economică n-a fost*

de natură să contribute la afirmarea personalităţilor care au apărut între timp. Continua presiune a popoarelor germanice a subminat toate provinciile fostului Imperiu iar eforturile de a-i face faţă au epuizat forţele unei populaţii deja serios pusă la încercare.

Concomitent, în cultura mediteraneană ca şi în felul de viaţă al oamenilor s-au infiltrat elemente barbare şi germanice care au antrenat transformări cu urmări şi în Biserică. Popoarele germanice nu împărtăşeau «dreapta credinţă», înclinau spre arianism şi n-au deprins încă arta guvernării. Şi astfel în timp ce instituţia imperială sucomba (476), lumea se agăţa încă de ficţiunea unei «orbis romanus», adică o societate guvernată de urmaşii Romei. Aşa se face că oamenii Bisericii şi-au pus nădejdea în aceştia ca unii ce-i puteau proteja pe ei înşişi, nu mai puţin credinţa lor.

În acest context au apărut şi şi-au desfăşurat activitatea Boethius la Roma şi Salvianus la Marsilia. Pentru a începe cu Boethius, vom spune că el a fost considerat ultimul dintre romani şi totodată primul dintre scolastici. Dar în realitate el a fost şi una şi alta. Ca roman s-a simţit chemat să familiarizeze pe vorbitorii de limbă latină cu adevărata filozofie; nu mai puţin însă el a fost creştin, în care calitate a dat opere teologice, de felul celei care a intrat în alcătuirea prezentului volum. În adîncul sufletului său Boethius a rămas ataşat antichităţii, el fiind cunoscut în istorie ca ultimul filosof grec, deşi a scris în latină, un distins aristocrat şi un convins cetăţean roman. Cu toate acestea ori poate tocmai de aceea, a intrat în slujba stăpînirii ostrogote de atunci devenind consul (510). Curînd însă, pe fundalul tensiunilor între regatul ostrogot şi Imperiul de răsărit a fost bănuit, pe nedrept, că ar fi întreţinut relaţii de trădare cu Constantinopolul. Încarcerat, a sfîrşit prin a fi executat în anul 524 din ordinul regelui Teodoric cel Mare. În închisoare fiind, a compus lucrarea «Mîngîierile filozofiei» care desigur l-a ajutat pe el înaintea oricărui să suporte avatarurile destinului nemilos.

Salvianus, la rîndu-i, a experimentat de tînăr urmările incursiunilor barbare care l-au obligat să părăsească locurile natale (Galia nordică). Deşi căsătorit, şi-a căutat refugiul în viaţa monahală deodată cu soţia sa. O vreme a rămas la mînăstirea din Lerin întemeiată nu demult, apoi a întreprins o călătorie în Răsărit, după care reîntorcîndu-se în patrie devenl preot la Marsilia, funcţiune în care a rămas pînă la adînci bătrîneţe (a murit puţin după anul 480). Experienţa de viaţă pe care i-a fost dat s-o facă l-a ajutat să alcătuiască scrierea «De gubernatione Dei», un izvor de prima mînă pentru istoria civilizaţiei, unde prezintă foarte sugestiv îngrozitoarele nenorociri determinate de in-

vaziile barbare. Salvianus se străduieşte să combată opinia că Dumnezeu nu se interesează de lucrurile pămînteşti şi că din această cauză oamenii trec prin atîtea necazuri. Astfel după ce demonstrează cu argumente biblice şi raţionale pronia dumnezeiască, Salvianus descrie în culori vii imoralitatea oamenilor vremii, inclusiv a creştinilor, din Galia, Spania sau Africa, lipsa de consideraţie faţă de cei sărmani, nedreptăţile din viaţa socială, necinstea funcţionarilor publici, repartizarea inegală a impozitelor etc. Autorul găseşte o scuză pentru barbari (saxoni, franci, huni) şi chiar pentru eretici (goţi şi vandali) pe motiv că nu cunoşteau legea dumnezeiască ori o cunoşteau greşit; dar condamnă în termeni aspri pe cei care se considerau ai Bisericii fără a respecta însă principiile evanghelice. Astfel prăbuşirea imperiului roman o prezintă ca pe o meritată pedeapsă a Cerului şi ca pe o dovadă elocventă a «guvernării» lui Dumnezeu în lume.

Din puţinul acum arătat înţelegem mai bine asemănarea destinului celor doi scriitori latini: Boethius şi Salvianus. Ambii au avut de suferit consecinţele împrejurărilor istorice în care au trăit, chiar dacă unul le-a căzut victimă fiind condamnat la moarte, pe cînd celălalt le-a supravieţuit retras în mînăstire şi apoi slujind ca simplu preot. Primul a găsit suport în filosofie şi în credinţa sa creştină. Şi dacă nu pomeneşte niciodată numele lui Iisus ori al Apostolilor, Boethius ne învaţă că «atunci cînd orice nădejdi sînt spulberate, cînd viaţa este ameninţată şi aripile morţii fîlfîie deasupra capului său, omul îşi găseşte ultimul refugiu în mîngîierile liniştitoare ale filosofiei şi ale religiei. Numai acestea îl împacă cu veşnicia, cu ceea ce este raţional şi iraţional în viaţa oamenilor» (din introducerea domnului prof. David Popescu).

Cît îl priveşte pe Salvianus, el dezvăluie fără menajamente racilele morale ale societăţii creştine din vremea sa, mergînd pînă acolo încît aproape că o preferă pe cea barbară şi eretică. Chiar atunci cînd îi critică pe barbari sau pe eretici, le găseşte o scuză: n-au fost evanghelizaţi îndeajuns de cei care aveau datoria s-o facă. Pornind de aici, spre a-l caracteriza pe Salvianus, cineva a recurs la comparaţia dintre Ioan Casian şi Sfîntul Nicolae. Deşi această comparaţie îl dezavantajează pe scitul nostru, totuşi o redăm în întregime: În «Rusia şi Biserica universală» Soloviev pune alături pe Casian şi Sfîntul Nicolae. Ei merg împreună pe acelaşi drum spre rai. Era o zi ploioasă şi ei au întîlnit un ţăran al cărui car cu boi s-a împotmolit în noroi. Sfîntul Nicolae a spus însoţitorului său: Să încercăm să ajutăm pe acest om sărman să-şi scoată carul din noroi. Casian însă

de natură să contribuie la afirmarea personalităţilor care au apărut între timp. Continua presiune a popoarelor germanice a subminat toate provinciile fostului Imperiu iar eforturile de a-i face faţă au epuizat forţele unei populaţii deja serios pusă la încercare.

Concomitent, în cultura mediteraneană ca şi în felul de viaţă al oamenilor s-au infiltrat elemente barbare şi germanice care au antrenat transformări cu urmări şi în Biserică. Popoarele germanice nu împărtăşeau «dreapta credinţă», înclinau spre arianism şi n-au deprins încă arta guvernării. Şi astfel în timp ce instituţia imperială sucomba (476), lumea se agăţa încă de ficţiunea unei «orbis romanus», adică o societate guvernată de urmaşii Romei. Aşa se face că oamenii Bisericii şi-au pus nădejdea în aceştia ca unii ce-i puteau proteja pe ei înşişi, nu mai puţin credinţa lor.

În acest context au apărut şi şi-au desfăşurat activitatea Boethius la Roma şi Salvianus la Marsilia. Pentru a începe cu Boethius, vom spune că el a fost considerat ultimul dintre romani şi totodată primul dintre scolastici. Dar în realitate el a fost şi una şi alta. Ca roman s-a simţit chemat să familiarizeze pe vorbitorii de limbă latină cu adevărata filozofie; nu mai puţin însă el a fost creştin, în care calitate a dat opere teologice, de felul celei care a intrat în alcătuirea prezentului volum. În adîncul sufletului său Boethius a rămas ataşat antichităţii, el fiind cunoscut în istorie ca ultimul filosof grec, deşi a scris în latină, un distins aristocrat şi un convins cetăţean roman. Cu toate acestea ori poate tocmai de aceea, a intrat în slujba stăpînirii ostrogote de atunci devenind consul (510). Curînd însă, pe fundalul tensiunilor între regatul ostrogot şi Imperiul de răsărit a fost bănuit, pe nedrept, că ar fi întreţinut relaţii de trădare cu Constantinopolul. Încarcerat, a sfîrşit prin a fi executat în anul 524 din ordinul regelui Teodoric cel Mare. În închisoare fiind, a compus lucrarea «Mîngîierile filozofiei» care desigur l-a ajutat pe el înaintea oricărui să suporte avatarurile destinului nemilos.

Salvianus, la rîndu-i, a experimentat de tînăr urmările incursiunilor barbare care l-au obligat să părăsească locurile natale (Galia nordică). Deşi căsătorit, şi-a căutat refugiul în viaţa monahală deodată cu soţia sa. O vreme a rămas la mînăstirea din Lerin întemeiată nu demult, apoi a întreprins o călătorie în Răsărit, după care reîntorcîndu-se în patrie deveni preot la Marsilia, funcţiune în care a rămas pînă la adînci bătrîneţe (a murit puţin după anul 480). Experienţa de viaţă pe care i-a fost dat s-o facă l-a ajutat să alcătuiască scrierea «De gubernatione Dei», un izvor de prima mînă pentru istoria civilizaţiei, unde prezintă foarte sugestiv îngrozitoarele nenorociri determinate de invaziile barbare. Salvianus se străduieşte să combată opinia că Dumnezeu nu se interesează de lucrurile pămînteşti şi că din această cauză oamenii trec prin atîtea necazuri. Astfel după ce demonstrează cu argumente biblice şi raţionale pronia dumnezeiască, Salvianus descrie în culori vii imoralitatea oamenilor vremii, inclusiv a creştinilor, din Galia, Spania sau Africa, lipsa de consideraţie faţă de cei sărmani, nedreptăţile din viaţa socială, necinstea funcţionarilor publici, repartizarea inegală a impozitelor etc. Autorul găseşte o scuză pentru barbari (saxoni, franci, huni) şi chiar pentru eretici (goţi şi vandali) pe motiv că nu cunoşteau legea dumnezeiască ori o cunoşteau greşit; dar condamnă în termeni aspri pe cei care se considerau ai Bisericii fără a respecta însă principiile evanghelice. Astfel prăbuşirea imperiului roman o prezintă ca pe o meritată pedeapsă a Cerului şi ca pe o dovadă elocventă a «guvernării» lui Dumnezeu în lume.

Din puţinul acum arătat înţelegem mai bine asemănarea destinului celor doi scriitori latini: Boethius şi Salvianus. Ambii au avut de suferit consecinţele împrejurărilor istorice în care au trăit, chiar dacă unul le-a căzut victimă fiind condamnat la moarte, pe cînd celălalt le-a supravieţuit retras în mînăstire şi apoi slujind ca simplu preot. Primul a găsit suport în filosofie şi în credinţa sa creştină. Şi dacă nu pomeneşte niciodată numele lui Iisus ori al Apostolilor, Boethius ne învaţă că «atunci cînd orice nădejdi sînt spulberate, cînd viaţa este ameninţată şi aripile morţii fîlfîie deasupra capului său, omul îşi găseşte ultimul refugiu în mîngîierile liniştitoare ale filosofiei şi ale religiei. Numai acestea îl împacă cu veşnicia, cu ceea ce este raţional şi iraţional în viaţa oamenilor» (din introducerea domnului prof. David Popescu).

Cît îl priveşte pe Salvianus, el dezvăluie fără menajamente racilele morale ale societăţii creştine din vremea sa, mergînd pînă acolo încît aproape că o preferă pe cea barbară şi eretică. Chiar atunci cînd îi critică pe barbari sau pe eretici, le găseşte o scuză: n-au fost evanghelizaţi îndeajuns de cei care aveau datoria s-o facă. Pornind de aici, spre a-l caracteriza pe Salvianus, cineva a recurs la comparaţia dintre Ioan Casian şi Sfîntul Nicolae. Deşi această comparaţie îl dezavantajează pe scitul nostru, totuşi o redăm în întregime: În «Rusia şi Biserica universală» Soloviev pune alături pe Casian şi Sfîntul Nicolae. Ei merg împreună pe acelaşi drum spre rai. Era o zi ploioasă şi ei au întîlnit un ţăran al cărui car cu boi s-a împotmolit în noroi. Sfîntul Nicolae a spus însoţitorului său: Să încercăm să ajutăm pe acest om sărman să-şi scoată carul din noroi. Casian însă

răspunse că nu face să-şi murdărească rasa călugărească cu noroi. Atunci Sfîntul Nicolae merse singur să-l ajute pe ţăran şi reuşi să-i scoată carul din noroi, după care îşi continuară drumul. Iată însă că au ajuns la poarta raiului, unde se afla Sfîntul Petru. Începînd să discute, Sfîntul Petru întrebă de ce haina Sfîntului Nicolae era murdară pe cînd a lui Casian nu. I s-a relatat ce s-a întîmplat şi atunci Sfîntul Petru a pronunţat sentinţa: Sfîntul Nicolae va fi sărbătorit de două ori pe an, iar Casian o singură dată la patru ani, deoarece ziua lui a fost fixată la 29 februarie, care cade doar în anii bisecţi. «Mi se pare, zice cel pe care îl cităm, că în locul Sfîntului Nicolae l-am putea pune pe Salvianus» (Paul Amargier, Salvien de Marseille, *în: Collectanea Cisterciensia, vol. 49, nr. 1, 1987, p. 75).*

Cu însuşirile care definesc pe fiecare din scriitorii ale căror opere le cuprinde volumul de faţă, ei ni se adresează şi nouă creştinilor de astăzi. Fără să recurgem la analogii forţate, vom recunoaşte că precum odinioară, la fel şi azi destui dintre noi au fost şi mai sînt încă puşi în situaţii dificile, cînd nimic altceva nu-i poate mîngîia decît credinţa, «filozofia» luată în accepţiunea ei cea mai înaltă. De asemenea nu o dată sîntem obligaţi să constatăm că racilele care macină societatea în care trăim, în primul rînd societatea noastră care se consideră creştină, sînt întocmai ca pe vremea lui Salvianus şi ar fi avut nevoie de un plus de «evanghelizare». Ţinînd seama de aceste caracteristici, apreciem că lectura operelor lui Boethius şi Salvianus se va dovedi nu numai interesantă, dar chiar instructivă şi pentru noi, cititorii de azi.

† NICOLAE
MITROPOLITUL BANATULUI

ARTICOLELE TEOLOGICE ALE LUI BOETHIUS

SCURTĂ PREZENTARE

La începutul secolului al VI-lea, cînd îşi scrie Boethius lucrările teologice, dogmele creştine erau stabilite sub forma articolelor din Simbolul credinţei. Formularea lor nu s-a făcut uşor, ci prin controverse şi lupte de idei, care au ajuns uneori la violenţe grave. Proteriu, patriarh al Alexandriei, de pildă, a fost ucis (a. 457) în altarul catedralei, iar Ştefan al II-lea, patriarh al Antiohiei, acuzat de nestorianism a fost omorît (a. 497), de asemenea, de către monofiziţi. Sinoadele au fixat dogmele creştine pentru a lua poziţie împotriva celor care aveau alte păreri şi pe care i-au înfierat cu numele de eretici. Au fost multe erezii, numite fie după iniţiatorul lor, fie după rătăcirea pe care o susţineau. Cele mai multe erezii s-au produs în legătură cu învăţătura despre Sfînta Treime. S-au emis multe opinii despre unitatea de substanţă în Sfînta Treime, prin care Biserica mărturiseşte credinţa într-un singur Dumnezeu preamărit în trei ipostaze sau persoane: Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh.

Cele cinci articole ale lui Boethius au aproape toate ca temă raportul dintre persoanele Sfintei Treimi, căutînd să-l explice pe cale logică, raţională, prin recurs la filozofia lui Aristotel. Autorul mărturiseşte că în multe privinţe el însuşi are nedumeriri şi de aceea cere socrului său, Quintus Aurelius Symmachus, sau diaconului Ioan al Bisericii Romei (viitor papă), cărora le adresează articolele, părerea privitoare la dreapta credinţă a Bisericii.

1. În primul articol *«Despre unitatea Sfintei Treimi»*, adresat socrului său, Boethius îşi propune să demonstreze cum *Sfînta Treime este un singur Dumnezeu, şi nu trei Dumnezei*. De la început el recunoaşte că subiectul este greu, că problema Trinităţii este înţeleasă de mulţi creştini în chip diferit şi că el îşi propune să trateze această

problemă la un nivel ridicat, fără să încerce a-i convinge pe cei lași sau vicleni că atitudinea lor este de-a dreptul monstruoasă. El afirmă că atunci cînd spunem «Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul și Dumnezeu Sfîntul Duh», nu spunem trei Dumnezeu, ci un singur Dumnezeu. Pentru *a demonstra că substanța divină este formă, el pleacă de la afirmația* aristotelică, potrivit căreia toată realitatea se reduce la materie, mișcare și formă. Materia este în continuă mișcare, îmbrăcînd diferite forme. Dumnezeu, însă, nu este materie, ci formă, dar fără să aibă ceva din însușirile formelor în care se întruchipează materia : El există pur și simplu. Neavînd nimic din formele materiei, Dumnezeu n-are nici număr, nu se multiplică în nici una din formele pe care le ia materia, El fiind unitate, și nu pluralitate. De altfel nici în cele materiale repetiția nu face *pluralitatea unităților*, spune Boethius. Dacă zicem *sabie*, *spadă*, sau floretă este în fond vorba de aceeași armă de atac. Autorul însuși, dîndu-și seama că este greu de redus în gîndirea cuiva trei obiecte la *unul singur*, cu un grad superior de generalitate, explică existența lui Dumnezeu și unitatea Sfintei Treimi prin cele 10 categorii stabilite de Aristotel în teoria noțiunii, și anume : 1) substanța (ființa, esența), 2) calitatea, 3) cantitatea, 4) relația, 5) locul, 6) timpul, 7) posesiunea, 8) așezarea, 9) starea activă și 10) starea pasivă. Categoriile aristotelice constituie totalitatea atributelor care se pot spune despre un obiect, despre o ființă, sau despre un lucru existent, ele rezumînd într-un fel toate obiectele posibile ale gîndirii. Categoria *determinantă, însă, este substanța ; dacă lipsește aceasta*, toate celelalte categorii devin fără obiect, n-au cui fi atribuite. Dumnezeu, nefiind materie, n-are nimic din însușirile materiale și nu poate fi delimitat prin categoriile filozofice. El nu e substanță, ci mai presus de substanță, neputînd avea, ca atare, atribute prin care se delimitează celelalte ființe sau lucruri. Este mai presus de orice timp sau loc, mai presus de orice așezare sau stare. Insistînd în mod deosebit asupra persoanelor Sfintei Treimi din punctul de vedere al relației, arată că și din acest punct de vedere *relația dintre Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh este cu totul alta decît* relația dintre celelalte ființe. Persoanele Sfintei Treimi sînt imateriale, netrupești, și ca atare nu pot fi concepute sub categoria relației.

În ultimul capitol, pe temeiul celor arătate anterior, conchide că Dumnezeu este totodată unitate și trinitate, că deci cele trei persoane, fiind legate între ele, existînd din veșnicie și avînd aceleași însușiri, formează o unitate care nu se poate descompune decît nominal. «Relația în Trinitate este de asemănare, Tatăl cu Fiul și amîndoi cu Sfîntul Duh. Fiecare este același și toți trei la un loc sînt Una și Aceeași».

Boethius, în cercetarea raportului dintre persoanele Sfintei Treimi, își dă seama că problema este subtilă și încheie spunînd că așteaptă părerea lui Symmachus asupra felului în care s-a achitat de sarcina ce și-a luat-o asupră-și, aceea de a demonstra logic unitatea Sfintei Treimi.

2. Articolul *«Dacă Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh se spun substanțial despre Dumnezeu»* (scrisoare adresată diaconului Ioan al Bisericii din Roma) se ocupă de asemenea de unitatea de substanță în Sfînta Treime.

Cuvîntul substanță, în sens de ființă (cum s-a tradus și în Simbolul credinței : *«Cel de o ființă»* sau «Cel de o substanță») se poate aplica fiecăreia din persoanele Sfintei Treimi, dar numai ca unitate, toate fiind aceeași substanță, nu substanțe diferite, deci trei persoane într-o singură substanță sau ființă : «Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh nu sînt mai multe substanțe, ci una singură». De aceea tot ce se poate afirma despre fiecare persoană a Sfintei Treimi este substanțial, pe cînd ceea ce nu se poate afirma despre fiecare nu e substanțial. Astfel, «Tatăl este adevărul, Fiul este adevărul, Sfîntul Duh este adevărul, Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh fiind nu trei adevăruri, ci un *singur* adevăr». Dar dacă sub raportul substanței Tatăl, Fiul și Sfîntul Duh una sînt, sub raportul relației se deosebesc : Tatăl nu poate fi Fiul și Fiul nu poate fi Tatăl, cum Tatăl și Fiul sînt «Adevărul, dreptatea, sau chiar substanța însăși». Nici Treimea nu se afirmă substanțial despre Dumnezeu, fiindcă «Tatăl nu este Treime, Fiul nu este Treime, nici Duhul Sfînt nu este Treime... pentru același motiv că Treimea constă în pluralitatea persoanelor, iar unitatea în simplicitatea substanței». De aceea Treimea este un singur Dumnezeu, *ca ființă*, preamărită în trei persoane ca relație.

3. O problemă pe care Boethius o pune, dar pe care nu reușește s-o rezolve în chip satisfăcător, este cea formulată de titlul articolului *«Cum substanțele sînt bune în ceea ce sînt, pe cînd cele substanțiale nu sînt bune»*.

Răspunzînd diaconului Ioan, care-l rugase să arate mai clar cum substanțele *sînt* bune, pe cînd cele substanțiale nu sînt bune, Boethius îl previne pe corespondentul său că obscuritatea exprimării sale se datorește gîndirii abstracte la care, însă, nu poate renunța, fiindcă el scrie pentru cei inițiați, nu pentru cei ce, prin *ignoranța* lor, pot lua în deridere cele scrise. El pornește de la deosebirea ce există între faptul de a fi și ceea ce deja este, arătînd că a fi este o noțiune generală, pe cînd ceea ce este se definește ca existent în acțiune. Într-o înlănțuire de judecăți și raționamente abstracte, el caută să demonstreze că «tot

ce există tinde către bine» şi că toate cele ce tind către bine sînt bune ele însele. Este deosebire, însă, între cele bune prin substanţă şi cele bune prin participare, acestea din urmă prin ele însele nefiind bune: «Cele substanţiale deci sînt bune prin ele însele, şi nu prin participare la bunătate». Esenţa primordială este binele, este Dumnezeu, dar în afară de esenţa primordială substanţa mai are şi alte însuşiri, care nu pot intra separat în categoria binelui, cum este de pildă acea substanţă care, pe lîngă că este bună, este şi grea, albă, rotundă. Şi numai cele ce sînt doar bune, fără altă calitate, pornesc de la principiul tuturor lucrurilor. Dar sînt şi altele, care nu provin din binele primordial. Cele albe, de pildă, nu sînt astfel, pentru că de la Dumnezeu provine binele, şi nu albul. «De aceea, fiindcă a voit să fie albe cel ce nu era alb, ele sînt numai albe». Ca atare, deşi toate substanţele sînt bune, unele părţi accidentale ale lor nu sînt bune, şi în acest sens cele substanţiale nu sînt bune. Repetăm, din cauza conciziei şi abstracţiunii acestei scrisori nu se poate înţelege cu claritate cum substanţele sînt bune, pe cînd cele substanţiale nu sînt bune. Să ne gîndim, însă, că autorul scrisorii trăieşte cu cîteva secole înaintea lui J. Jacques Rousseau sau a lui Lamarck. Argumentul lui Rousseau că omul se naşte bun, dar societatea îl strică, sau principiul lui Lamarck despre variabilitatea speciilor ar fi fost poate exemplificări folositoare pentru Boethius în explicarea limpede a unor însuşiri speciale care apar întîmplător în dezvoltarea vieţii, făcînd ca din substanţa primordială să apară elemente cu însuşiri care nu-i seamănă.

4. În «*Scurtă expunere a credinţei creştine*» Boethius foloseşte metoda istorică, renunţînd la argumente întemeiate pe logica aristotelică şi mărturisind de la început că va reda adevărurile dreptei credinţe aşa cum reies din Vechiul şi Noul Testament. Precum spun Scripturile, Dumnezeu cel veşnic a creat lumea, mai întîi pe cea cerească, a cetelor îngereşti. Diavolul, care la început a fost căpetenie cerească, a fost izgonit din cer, împreună cu alţi îngeri, care s-au lăsat ispitiţi de trufia şi viclenia lui. Iar Adam, primul om, care, prin Eva, s-a lăsat ispitit de diavol, a fost şi el izgonit din rai şi lăsat să-şi ducă viaţa, el şi urmaşii săi, muncind din greu pe pămînt.

Toate cele privitoare la facerea lumii au fost descoperite de Dumnezeu lui Moise, «după cum măturisesc cărţile lăsate de el». Din acestea se ştiu cele despre Adam şi despre păcatul strămoşesc, ca şi despre urmaşii lui Adam, care s-au înmulţit şi au săvîrşit multe păcate, pînă ce Dumnezeu i-a pedepsit prin potop, cruţîndu-l doar pe Noe şi pe celelalte vieţuitoare luate cu el în corabie. După potop lumea s-a înmulţit

din nou, iar Dumnezeu n-a mai pedepsit pe oameni prin potop, ci a ales poporul iudeu, în mijlocul căruia să se nască Mîntuitorul, Care să salveze pe oameni de la pieirea cea veşnică. Mai departe Boethius expune pe scurt istoria poporului iudeu şi naşterea lui Iisus din Fecioara Maria. Despre Iisus Hristos ca Fiu al lui Dumnezeu născut din Fecioară au apărut multe erezii, mai însemnaţi eretici fiind Nestorie, care socotea că Hristos este numai om, născut din trup omenesc, şi Eutihie, care-L socotea numai Dumnezeu, nenăscut din trup omenesc. Iisus Hristos a propovăduit învăţătura cea adevărată, în care însă iudeii n-au crezut, învăţătură pentru răspîndirea căreia s-a întemeiat Biserica universală a credinţei creştine. Învăţătura creştină are ca stîlpi de bază «unitatea scripturilor, tradiţia universală şi învăţătura proprie şi particulară». Ca instituţie, Biserica îşi are organizarea şi conducerea ei, potrivit cerinţelor.

Autenticitatea acestui articol a fost pusă la îndoială mai mult decît a celorlalte articole ale lui Boethius.

5. În sfîrşit, studiul intitulat «*Cele două naturi şi o singură persoană în Iisus Hristos*» îşi propune să corecteze erorile lui Nestorie şi Eutihie, care se găseau la extremitatea contrarie unul faţă de altul, greşind amîndoi, cînd se vorbeşte despre persoană şi naturi cu privire la Iisus Hristos.

În dezbaterea problemei puse, autorul caută mai întîi să definească noţiunea de natură, arătînd că această noţiune poate fi analizată din mai multe puncte de vedere. Dacă înţelegem natura ca substanţă, vorbind despre Dumnezeu n-o putem încadra în categoria lucrurilor care suferă o acţiune, fiindcă «Dumnezeu şi cele dumnezeieşti doar săvîrşesc o acţiune, şi nu o suferă». Natura se defineşte în diferite feluri, fiindcă există mai multe feluri de naturi, dar ele nu se potrivesc la fel lui Dumnezeu şi omului.

Trecînd la definiţia persoanei, el spune că aceasta este şi natură şi substanţă, numai că persoană nu poate fi orice substanţă, orice fiinţă sau lucru, fiindcă «nimeni nu zice că există vreo persoană a pietrei sau a vieţuitoarelor fără simţire... dar zicem că există o persoană a omului, a lui Dumnezeu, a îngerului». Fiinţele sau lucrurile sînt unele universale (om, animal, piatră), altele particulare sau individuale (Cicero, Plato, piatra din care e făcută statuia lui Achile), iar persoană nu se poate spune celor universale, ci numai celor individuale. Există deosebiri între natură şi persoană. Persoana este substanţă şi natură, dar natura şi substanţa nu sînt neapărat persoane, pentru că «persoana este substanţă individuală a naturii raţionale». Confuzia termenilor

persoană şi substanţă se datorește, spune Boethius, sărăciei de vocabular a limbii latine, în raport cu cea greacă. Cuvîntul latinesc persona (persoană) însemnînd mască, prin care un actor reprezintă pe cineva pe scenă, caută a corespunde cuvîntului grecesc ipostază care, însă, înseamnează «substanţă individuală a naturii raţionale». Pentru sensul dat de latinescul *persona grecii au cuvîntul prosopon* (de unde în românește prosop). Tot datorită sărăciei de vocabular, observă Boethius, latinii confundă adesea noţiunile de esenţă, subsistenţă, substanţă şi persoană, care traduc cuvintele greceşti usia, usiosis, ipostasis şi prosopon. Datorită acestui fapt, Nestorie a confundat natura cu persoana, *socotind că oricărei naturi, ca proprietate specifică a oricărei* substanţe, îi corespunde şi o persoană, că deci Iisus Hristos, avînd două naturi (dumnezeiască şi omenească) are şi două persoane. În ceea ce priveşte natura dumnezeiască şi cea omenească a lui Hristos, acestea sînt unite nu prin alăturare şi nici prin amestec, ci sînt date într-o singură ipostază, numită în latinește persona. Dacă n-ar fi aşa, n-ar avea nici un sens credinţa în dumnezeirea lui Hristos, în naşterea, moartea şi învierea Lui pentru mîntuirea neamului omenesc. Rămîne deci stabilit, contrar ereziei lui Nestorie, spune Boethius, că Hristos are două naturi şi o singură persoană.

Cu *privire la erezia lui Eutihie, care credea că Hristos are o singură* persoană, dar şi o singură natură, Boethius combate şi erezia acestuia printr-o înlănţuire de argumente logice, încheindu-şi demonstraţia că Hristos a avut două naturi: dumnezeiască şi omenească, prin argumentul că Hristos S-a înălţat cu trupul la cer şi că trebuie să ţinem seamă că «nu se înalţă la cer decît Cel Care S-a coborît din cer».

Întrucît Eutihie credea că la început au existat în Iisus două naturi, dar prin naşterea din Fecioară acestea au devenit una, Boethius îl combate spunînd că acest fapt nu s-a putut produce nici prin transformarea divinului în uman, nici prin cea a umanului în divin, nici prin amestec. *Cele corporale nu se pot amesteca în nici un fel cu cele incor*porale, ci-şi păstrează fiecare însuşirile sale. Nici cele corporale nu se pot amesteca între ele decît dacă au un substrat comun. «Nu se poate transforma arama în piatră, sau în iarbă, sau orice corp în alt corp, dacă nu e aceeaşi materia lucrurilor care trec unul în altul». Vinul se *poate amesteca cu apa, dar nu şi cu untdelemnul. Incorporalul nu se* poate schimba în corporal şi nici invers, pentru că n-au un suport comun, nu le este materia comună: în cele incorporale nu există materie, *iar în materie nu există spirit*. Eutihie deci greşeşte, pentru că din cele două naturi, divină şi umană, nu se poate face una, ci fiecare-şi menţine calitatea.

În Hristos este o dublă natură, cea dumnezeiască şi cea omenească, dar o singură persoană, «fiindcă Acelaşi este om şi Dumnezeu». Între cele două erezii, a lui Nestorie şi a lui Eutihie, calea de mijloc este cea dreaptă, ca şi în virtute. Vom căuta, ca atare, calea de mijloc între cele *patru care sînt deschise în judecarea persoanelor şi naturilor* cînd se vorbeşte despre Hristos. «În Hristos sînt sau două naturi şi două persoane, cum spune Nestorie, sau o singură natură şi o singură persoană, cum spune Eutihie, sau două naturi şi o singură persoană, cum spune dreapta credinţă, sau o singură natură şi două persoane». Primele căi au fost combătute, în ele fiind vorba de erorile lui Nestorie şi Eutihie, calea a patra nu intră în discuţie, fiindcă nu e nimeni atît de obtuz la minte, încît să şi-l închipuie pe Hristos cu o singură natură şi cu două persoane; aşadar calea de mijloc este a dreptei credinţe, care mărturiseşte pe Hristos *în două naturi şi o singură persoană*.

Ultima întrebare la care răspunde Boethius este cum s-a putut face ca ambele naturi să se păstreze într-o singură persoană prin întruparea lui Hristos, astfel încît El să devină om, supus păcatului, şi totuşi să rămînă Dumnezeu, înfruntînd păcatul prin desăvîrşirea vieţii Sale. În trei feluri putea să ia Hristos trup omenesc, şi anume putea fi ca Adam înainte de păcat, ca Adam după păcătuire, sau ca Adam care putea să *nu păcătuiască. Hristos a luat, spune Boethius, cîte ceva din toate aceste* feluri: a fost ca Adam după păcătuire, în sensul că a avut şi El nevoi trupeşti, dar n-a păcătuit, a rezistat păcatului cînd a fost ispitit de diavol, aşa cum desăvîrşit a fost Adam înainte de a păcătui şi cum desăvîrşit ar fi putut să fie dacă n-ar fi păcătuit. Hristos a luat trupul lui Adam pentru ca să mîntuiască neamul omenesc de păcatul moştenit de la Adam. A luat chip omenesc, dar negreşind a rămas mai departe Dumnezeu.

Boethius încheie acest articol exprimîndu-şi nădejdea că ideile lui despre două naturi şi o singură persoană în Iisus Hristos mărturisesc credinţa cea adevărată.

Prof. DAVID POPESCU

I
ARTICOLELE TEOLOGICE

1. Despre unitatea Sfintei Treimi. Cum Treimea este un singur Dumnezeu, şi nu trei Dumnezei

Către socrul său Quintus Aurelius Symmachus

INTRODUCERE

M-am străduit să vă pun la îndemînă şi să vă împărtăşesc gîndurile mele într-o problemă de atîta vreme cercetată, după ce le-am formulat în tiparele raţiunii şi ale scrisului, în măsura în care lumina dumnezeiască a binevoit a ţine aprins opaiţul minţii mele, cu dorinţa de a vă auzi părerea şi cu grijă pentru cele pe care le-am spus. Se poate înţelege starea mea sufletească ori de cîte ori redau în scris cele cugetate, datorită atît greutăţii subiectului, cît şi faptului că mă adresez celor rari, adică autorităţii voastre [1], fără să mă las atras de faima ieftină şi de laudele deşarte ale celor mulţi. Iar dacă este de aşteptat ceva din afară, aceasta nu poate fi altceva decît speranţa unei aprecieri pe măsura materiei tratate. Aşadar, dacă îmi întorc privirile de la voi, mă întîmpină dintr-o parte neputinţa celor laşi, iar din alta pizma celor vicleni, încît se pare că ar aduce o ocară rînduielilor dumnezeieşti cel ce ar pune aceste lucrări în mîinile unor astfel de monştri [2] care, în loc să le studieze, mai degrabă le-ar călca în picioare. De aceea mă exprim într-un stil concis şi pe cele împrumutate din taina disciplinelor filozofice le îmbrac în haina cuvintelor cu înţelesuri noi [3], pentru ca ele să vorbească numai cu mine şi cu înţelepciunea voastră, dacă vă veţi îndrepta vreodată privirile spre ele. Cît despre ceilalţi, îi tratez astfel încît, dacă nu vor putea înţelege cele scrise, să-şi dea seama că nu sînt

1. Quintus Aurelius Symmachus, socrul lui Boethius, era un om de vază nu numai prin poziţia sa politică şi socială, ci şi prin cultura deosebită pe care o avea.

2. Monştri erau numiţi partizanii lui Arie, originar din Libia Egiptului, «ţara care abundă în monştri şi în persoane nefireşti», cum a fost caracterizată de un adversar al lui Arie.

3. Înţelesurile noi ale cuvintelor erau cele din limbajul *filozofiei aristotelice*, cu ajutorul căreia Boethius căuta să explice raţional normele creştine.

vrednici de a le citi. De fapt, însă, nu numai noi trebuie să căutăm a şti cît de mult poate privirea raţiunii omeneşti să se ridice la înălţimea celor dumnezeieşti, căci şi celorlalte ştiinţe le este hărăzit oarecum acelaşi ţel de a se înălţa cît se poate de sus pe scara raţiunii. Nici medicina nu aduce întotdeauna vindecare celor bolnavi, dar nu va avea nici o vină medicul, dacă n-a lăsat la o parte nimic din ceea ce era de trebuinţă să facă. La fel stau lucrurile şi în celelalte domenii. Iar această problemă, cu cît este mai grea, cu atît trebuie să fie mai uşoară îngăduinţa în tratarea ei. Totuşi, sînteţi rugat să băgaţi de seamă dacă nu cumva seminţe din scrierile Fericitului Augustin n-au venit ca roade în gîndurile mele [4], pentru ca de aici să începem cercetarea despre problema propusă.

CAPITOLUL I

PĂREREA UNIVERSALĂ DESPRE TREIME ŞI DESPRE UNITATEA LUI DUMNEZEU

Mulţi pretind că sînt adepţi ai religiei creştine. Dar această credinţă este mare şi unică în puterea ei, fiindcă nu numai prin autoritatea învăţăturilor de valoare universală, ci şi prin răspîndirea sa aproape în toate părţile lumii, se numeşte generală sau universală. Credinţa ei despre unitatea Treimii este aceasta. Se spune Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul şi Dumnezeu Sfîntul Duh. Dar Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh sînt un singur Dumnezeu, nu trei. Raţiunea acestei uniri este nedeosebirea. Căci deosebire fac numai aceia care adaugă sau micşorează, ca arienii care, împărţind Treimea pe trepte de merit [5], o destramă şi o împing în pluralitate. Iar începutul pluralităţii este alteritatea. Şi fără alteritate, nu se poate înţelege ce este pluralitatea. Deosebirea dintre trei sau mai multe lucruri constă în gen, specie şi număr. De cîte ori se zice acelaşi, de atîtea ori se spune şi deosebit. Iar acelaşi se spune în trei moduri: după gen, de pildă om şi cal, care sînt din acelaşi gen, ca animale; după specie, cum sînt Cato şi Cicero, care sînt în aceeaşi specie ca oameni, şi după număr, cum sînt Tullius şi Cicero, două nume din aceeaşi familie. De aceea se spune ceva deosebit fie după gen, fie după specie, fie după număr. Dar după număr deosebirea o face varietatea celor întîmplătoare, căci trei oameni se deosebesc nu prin gen sau specie, ci prin cele întîmplătoare ale lor. Chiar dacă în suflet am

4. Mai ales lucrările Fericitului Augustin despre Unitatea Sfintei Treimi i-au servit lui Boethius ca material documentar.

5. Arie, negînd dumnezeirea lui Hristos, îl socotea inferior lui Dumnezeu Tatăl, dar superior Duhului Sfînt, împărţind astfel Treimea în trepte de merit.

altceva decît este ea însăşi, repetiţia pare ceva drept, ca şi enumerarea a ceea ce e deosebit cînd se zice Dumnezeu Tatăl, Dumnezeul Fiul şi Dumnezeu Duhul Sfînt, fiindcă această Treime este un singur Dumnezeu, după cum floretă şi spadă este o singură sabie şi soare, soare, soare este un singur soare. Deocamdată s-a spus aceasta în legătură cu acea însemnare şi indicaţie prin care se arată că nu toată repetarea unităţilor face numărul şi pluralitatea. Dar nu se spune Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh ca şi cum ar fi vorba de ceva numit în multe feluri. Căci sabie şi spadă este unul şi acelaşi obiect; dar Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh este acelaşi şi nu este aceeaşi. Să ne oprim asupra acestei deosebiri. La întrebarea dacă este Însuşi Tatăl Cel care este şi Fiul, răspunsul este nu. Iarăşi la întrebarea dacă este Acelaşi unul Cel ce este şi altul, răspunsul este de asemenea nu. Aşadar nu există între El nedeosebire întru totul. Aici intervine numărul despre care am lămurit mai sus că apare din diversitatea de subiacente. Despre aceasta vom vorbi pe scurt, după ce vom arăta mai întîi ce sens are fiecare categorie filozofică în legătură cu Dumnezeu.

CAPITOLUL IV

CUM ESTE DUMNEZEU ÎN CATEGORIILE FILOZOFICE

Există în total zece categorii filozofice[9], care se aplică în general oricărui obiect, *şi ele sînt: substanţa, calitatea, cantitatea, relaţia*, locul, timpul, posesiunea, aşezarea, activitatea, pasivitatea. Ele se găsesc subiacente, astfel că o parte din ele sînt substanţă în predicaţia celorlalte obiecte, iar o parte în numărul celor accidentale. Dar acestea toate se pot schimba, dacă este vorba de cele divine. Relaţia nu poate fi atribuită lui Dumnezeu, fiindcă în El substanţa nu este substanţă, ci mai presus de substanţă. La fel calitatea şi celelalte care pot exista. Dintre acestea, pentru ca înţelesul să fie mai deplin, vom da cîteva exemple. Cînd zicem Dumnezeu, se pare că denumim o substanţă, dar pe aceea care există mai presus de substanţă. Iar cînd zicem drept, numim o calitate, dar nu întîmplătoare, ci pe aceea care este substanţă şi mai presus de substanţă. Căci nu este altceva faptul că este Dumnezeu şi altceva că este drept, ci este acelaşi lucru a fi Dumnezeu şi a

9. Aristotel a stabilit 10 categorii (în latineşte categorie = praedicamen — enuntare, atribut), 10 elemente sau puncte de vedere, cu ajutorul cărora se delimitează în gîndirea noastră un obiect, fiinţă sau lucru: 1. substanţă, esenţă, fiinţă: ce este cineva, ceva (om, cal, scaun); 2. cantitatea: cît de mult, de mare este cineva, ceva (lung de doi coţi); 3. calitatea: ce fel este (alb, gramatician); 4. relaţia: în legătură cu cine, cu ce (dublu, pe jumătate, mai mare, mai mic); 5. locul: unde, de unde, pînă unde (în piaţă, în liceu); 6. timpul: cînd, de cînd, pînă cînd (ieri, mîine, demult, de curînd); 7. aşezarea: cum, în ce poziţie (culcat, aşezat); 8. posesiunea: al cui, a cui, ai cui, ale cui (cu încălţămintea sa, cu armele sale); 9. activitatea, exprimată de forma activă a verbelor (eu cert, eu laud); 10. pasivitatea, exprimată de forma pasivă a verbelor (eu sînt certat, eu sînt lăudat). Dintre acestea 10, existenţa celei dintîi este obligatorie; dacă lipseşte aceasta, celelalte rămîn fără obiect, n-au ce defini. Pe de altă parte, ele se pot reduce la 4: substanţă, calitate, cantitate, relaţie, în care intră toate celelalte.

fi drept. La fel, cînd zicem mare, sau foarte mare, ni se pare că numim o cantitate, dar la fel cu substanţa, despre care am spus că este mai presus de substanţă. Pentru că acelaşi lucru este a fi Dumnezeu şi a fi mare. Iar despre forma Lui s-a arătat mai sus că este unul ca formă şi n-are vreo pluralitate. Dar aceste atribute sînt în aşa fel, încît prin ceea ce sînt fac ca El Însuşi să fie ceea ce se spune că este. La celelalte fiinţe se arată însuşirile în chip despărţit, dar însuşirile lui Dumnezeu sînt unite şi nedespărţite. Astfel, cînd zicem substanţă, de pildă om, sau Dumnezeu, aceasta se spune ca şi cum substanţă ar fi însuşi acel lucru despre care se vorbeşte, ca de pildă substanţa om sau Dumnezeu. Dar există deosebire, fiindcă om nu este în întregime omul însuşi şi prin aceasta nu este nici substanţă. Ceea ce este se datoreşte altor pricini, care nu sînt omul. În schimb, Dumnezeu prin însuşi faptul că există este Dumnezeu. El nu este altceva, decît ceea ce este şi prin acest fapt este Dumnezeu. La fel, atributul drept, care este o calitate, se zice astfel, ca şi cum însuşi ar fi cel despre care spunem atributul, adică dacă zicem omul cel drept sau Dumnezeu cel drept admitem că însuşi omul sau Dumnezeu sînt drepţi, cu deosebirea că unul este omul şi altul cel drept, pe cînd Dumnezeu însuşi şi Acelaşi este drept. Se spune mare şi omului şi lui Dumnezeu, ca şi cum şi omul însuşi ar fi mare, şi Dumnezeu ar fi mare. Dar omul este numai mare, pe cînd Dumnezeu este Însuşi mare. Iar celelalte nu se atribuie nici lui Dumnezeu, nici altora. Cît priveşte categoria locului, aceasta se poate spune şi despre Dumnezeu şi despre om, de pildă despre om că este în for, iar despre Dumnezeu că este pretutindeni, dar în aşa fel, încît ca şi cum însuşi lucrul despre care se vorbeşte n-ar fi ceea ce i se atribuie. Căci nu se spune că omul este în for aşa cum se spune că este alb, sau lung, nici ca şi cum ar fi înconjurat şi determinat de vreo însuşire, care i s-ar potrivi numai lui, ci se arată numai determinarea că este format într-un fel sau altul. Dar despre Dumnezeu nu este aşa. Se spune că este pretutindeni nu pentru că El există în orice loc (fiindcă nu poate să fie într-un loc), ci pentru că poate cuprinde orice loc, chiar dacă El Însuşi nu e cuprins într-un loc, şi de aceea se spune că nu este într-un loc, pentru că este pretutindeni şi nu într-un loc. La fel, dacă se spune despre om că a venit ieri, Dumnezeu este întotdeauna. Dar şi această venire, despre care se vorbeşte, nu se arată ca ceva care ar exista, ci se indică ce s-a petrecut cu el în timp. Ce se spune, însă, despre Dumnezeu există întotdeauna, însemnînd un singur lucru: că a existat în tot timpul trecut, că există în tot prezentul şi va exista în tot timpul viitor. Aceasta se poate spune, după cuvîntul filozofilor, şi despre cer şi despre celelalte corpuri nemuritoare. Dar despre Dumnezeu nu se poate spune aşa, fiindcă este întotdeauna, fiindcă întotdeauna există în El prezentul, fiind prezent în cele ale noastre şi în cele divine, fiindcă face timpul nostru ca şi cum ar curge veşnic, iar pe cel divin, ţinîndu-l în permanentă nemişcare, îl face eternitate. Acestui nume, dacă-i adaugi cuvîntul totdeauna, vei obţine ceea ce este al Său, adică timpul în neîntreruptă şi nesfîrşită curgere, care este veşnicia. La fel stau lucrurile

şi cu posesiunea şi acţiunea. Despre om zicem că aleargă îmbrăcat, iar despre Dumnezeu că El conduce posedînd toate. Nimic din ceea ce *este nu s-a spus că este despre amîndoi. Toată această categorisire* este dată pentru cele exterioare şi toate acestea se referă într-un fel la ceva. Deosebirea de categorisire o putem face uşor. Cînd zicem om sau Dumnezeu, ne referim la substanţa din care este omul sau Dumnezeu. Cînd zicem drept, ne referim la categoria calităţii de drept, iar cînd zicem mare, de asemenea, la categoria cantităţii, care face ca să fie cineva mare. Dar în celelalte predicamente nu există nimic asemănător. Cine zice că este cineva în for, sau pretutindeni, se referă la categoria locului, şi nu la cea a calităţii, cum este drept şi dreptate. La fel, cînd zic aleargă, sau conduce, este acum, sau întotdeauna, mă refer la categoria de loc şi la categoria de timp. Provizoriu îi putem zice timp şi veşniciei divine, dar nu cum există ceva din ceva, ca mare din mărime. În Dumnezeu nu trebuie să căutăm nici aşezarea şi pasivitatea, căci nu sînt. Acum se înţelege limpede care este diferenţa de sens a categoriilor? Unele arată un lucru, iar altele împrejurările unui lucru. Unele sînt folosite ca să arate că un lucru este ceva, iar altele ca să determine nu existenţa, ci însuşirea a ceva venit din afară. Aşadar, cele ce arată că există ceva potrivit unui lucru se pot numi categorii care, cînd se spun despre lucrurile subiacente, se numesc accidente potrivite obiectului; cînd se spun, însă, despre Dumnezeu, care nu este subiacent, categoria se numeşte potrivit substanţei obiectului.

CAPITOLUL V

CUM ESTE DUMNEZEU ÎN CATEGORIA RELAŢIEI

Să discutăm acum despre categoria relaţiei, în vederea căreia ne-am ocupat de tot ce s-a spus pînă acum. Mai ales cele ce se văd limpede că sînt ceva venit din afară nu par a corespunde unor categorii proprii. Întrucît între stăpîn şi rob există o relaţie, să vedem dacă aceasta corespunde sau nu categoriei de relaţie în sine. Aici dacă înlături robul, ai înlăturat şi stăpînul, dar nu vei fi înlăturat şi albul, chiar dacă vei fi înlăturat albimea. Diferenţa este că albimea este un accident al albului şi, aceasta fiind înlăturată, piere în mod sigur albul. Pe cînd *în privinţa stăpînului, dacă-i înlături robul, piere cuvîntul prin care* este numit cineva stăpîn. Servul nu este accidental pentru stăpîn, ca albimea pentru alb, ci o putere oarecare, prin care este constrîns robul. Fiindcă această putere piere dacă este înlăturat servul, este limpede că nu este accidentală stăpînului prin sine, ci este exterioară într-un fel, prin venirea robului. Aşadar nu se poate spune că această categorie despre care se vorbeşte, şi anume relaţia, adaugă, micşorează sau schimbă ceva prin sine. Aceasta toată nu constă în aceea că este o existenţă, ci în aceea că este o posesie oarecum în comparaţie; şi nu e întotdeauna în raport cu altceva, ci de multe ori în raport cu sine însăşi. Hai, să zicem că stă cineva în picioare: dacă eu trec la dreapta lui, el va fi la stînga în comparaţie cu mine, nu pentru că era el însuşi la stînga de la început, ci pentru că eu am trecut în dreapta. Iar dacă eu trec la

stînga, el devine la dreapta, dar nu la dreapta prin sine, ca alb şi lung, ci este la dreapta pentru că sînt eu lîngă el, fiind astfel numai în raport cu mine şi nu prin sine însuşi. De aceea, cele care nu fac relaţia după proprietatea unui lucru prin aceea că este ea însăşi, nu pot să alterneze sau să mute nimic, nici să-şi schimbe în vreun fel esenţa. Iar dacă Tatăl şi Fiul se pun în relaţie şi nu se deosebesc deloc, cum s-a spus, decît prin relaţie, iar relaţia nu se referă la cel despre care se vorbeşte, ca şi cum ea însăşi ar fi potrivită lucrului de care se vorbeşte, nu va face alteritatea lucrurilor cea despre care se vorbeşte, ci, dacă se poate spune, aşa cum abia dacă s-a putut înţelege, este o alteritate a persoanelor. Într-adevăr, mare este adevărul regulii ca în cele imateriale să se ţină seamă de deosebiri, nu de locuri. Nu se poate spune că s-a adăugat ceva lui Dumnezeu ca să devină Tatăl, fiindcă nu începe să fie la un moment dat Tată, prin aceea că existenţa Fiului îi este substanţială, iar categoria de Tată este de relaţie. Iar dacă ne amintim de toate cele spuse mai înainte despre Dumnezeu, trebuie să ne gîndim că Dumnezeul Fiul a purces din Dumnezeu Tatăl, şi din amîndoi, Sfîntul Duh [10]. Aceştia, fiindcă sînt netrupeşti, nu sînt deosebiţi ca loc, fiindcă Dumnezeu este Tatăl, Dumnezeu este Fiul şi Dumnezeu este Sfîntul Duh, iar Dumnezeu, neavînd nici unele deosebiri prin care să difere de Dumnezeu, nu diferă de nici unul dintre ei. Astfel că, unde lipsesc deosebirile, lipseşte pluralitatea şi unde lipseşte pluralitatea este prezentă unitatea. Nimic altceva nu s-a putut naşte din Dumnezeu, decît Dumnezeu, şi în lucrurile care se numără repetarea unităţilor nu face în toate felurile pluralitatea. Aşadar unitatea celor Trei este pe deplin stabilită.

CAPITOLUL VI

CUM EXISTĂ ÎN DUMNEZEU UNITATE ŞI TRINITATE

Întrucît nici o relaţie nu se poate raporta la sine însăşi, iar predicaţia raportată la sine însăşi este lipsită de relaţie, numărul din trinitate s-a obţinut prin categoria relaţiei. Dar s-a păstrat unitatea în ceea ce este deosebire fie de substanţă, fie de lucrare, fie de acea predicaţie care se spune potrivit ei înseşi. Substanţa conţine unitatea, iar relaţia multiplică trinitatea şi de aceea sînt arătate separat şi deosebit cele ce *sînt în relaţie. Tatăl şi Fiul nu sînt acelaşi şi nici Sfîntul Duh nu este* fiecare dintre cei doi; totuşi este acelaşi Dumnezeu Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh. Acelaşi este drept, acelaşi este mare, acelaşi este toate care i s-au putut atribui potrivit Lui. De bună seamă, trebuie să se ştie că predicaţia relativă nu este întotdeauna la fel, încît să se afirme întotdeauna prin deosebire, cum sînt robul şi stăpînul, care se deosebesc între

10. Termenul de Filioque, însemnînd că Duhul Sfînt purcede şi de la Fiul, nu există în Simbolul de credinţă niceo-constantinopolitan (stabilit în primele două sinoade ecumenice ţinute primul la Niceea în 325 şi al doilea la Constantinopol în 381); *el a fost introdus în Apus, prin sinodul de la Toledo din 447,* ca adaos la articolul 8. De vreme ce îl găsim şi în lucrările teologice ale lui Boethius, înţelegem că în teologia apuseană s-a impus mai ales în legătură cu ereziile privitoare la persoanele Sfintei Treimi, pentru întărirea ideii că Fiul n-a fost mai mic decît Tatăl, ci au existat amîndoi în unitate, din amîndoi purcezînd Duhul Sfînt.

ei. Orice egal este egal cu egalul şi asemenea este asemenea cu asemenea şi acelaşi este acelaşi cu acelaşi. Relaţia în Trinitate este de asemănare, Tatăl cu Fiul şi amîndoi cu Duhul Sfînt. Fiecare este Acelaşi şi toţi la un loc sînt Unul şi Acelaşi. Şi dacă aceasta nu se poate găsi în toate celelalte lucruri, produce acest fenomen alteritatea, care este din neamul lucrurilor pieritoare. Iar noi se cade să nu ne lăsăm înşelaţi de nici o închipuire, ci să ne înălţăm prin intelect şi, pe cît se poate înţelege ceva, pe atît să nu lăsăm nimic neînţeles.

Dar am vorbit destul despre chestiunea pe care mi-am propus-o. Acum subtilitatea problemei aşteaptă norma judecăţii voastre şi, dacă dezbaterea ei a decurs corect sau nu, autoritatea voastră urmează să se pronunţe. Iar dacă părerii credinţei foarte bine întărite prin temelii proprii şi prin sprijinul graţiei divine li s-au dat ajutoarele potrivite ale argumentelor, bucuria pentru succesele lucrării se va întoarce la obîrşia din care a plecat. În fine, dacă puterea omenească n-a izbutit să se depăşească pe sine însăşi, nădejdile vor suplini ceea ce lipseşte putinţelor mele.

(Trad. din Colecţia Migne, vol. LXIV, col. 1247—1256)

2. Dacă Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh se spun substanţial despre Divinitate — scrisoare adresată lui Ioan, diacon al bisericii romane

Se pune întrebarea dacă Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh se spun substanţial despre divinitate sau în alt chip; după părerea mea, calea unei cercetări amănunţite trebuie să-şi ia începutul de acolo de unde se ştie bine că-şi au obîrşia toate lucrurile, adică de la înseşi temeliile dreptei credinţe. Aşadar, la întrebarea dacă Tatăl este substanţă, răspunsul este afirmativ. Acelaşi este răspunsul şi la întrebarea dacă Fiul este substanţă şi nimeni nu se îndoieşte că şi Sfîntul Duh este substanţă [1]. Numai că Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh nu sînt mai multe substanţe, ci una singură şi de aceea substanţa celor trei nu poate fi în nici un chip separată sau deosebită, fiindcă nu este compusă din părţi deosebite, ci este una singură. Aşadar, toate cîte se afirmă despre substanţa divină sînt comune celor trei. Acesta este faptul caracteristic, cînd se determină substanţa divinităţii, că tot ce se spune despre fiecare în parte se potriveşte pentru toate la un loc; de aceea, trebuie să afirmăm despre fiecare acelaşi lucru, că Tatăl este Dumnezeu, Fiul este Dumnezeu, Sfîntul Duh este Dumnezeu, că deci Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh sînt Dumnezeu. Prin urmare dacă una singură este dumnezeirea lor, una singură este substanţa, se poate atribui substanţial divinităţii numele lui Dumnezeu. Astfel, Tatăl este adevărul, Fiul este adevărul, Duhul Sfînt este adevărul, Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh fiind nu trei adevăruri, ci un singur adevăr. Iar dacă în ei este o singură substanţă şi un singur adevăr, trebuie ca şi adevărul să fie afirmat ca substanţial. Despre bunătate, despre neschimbare, despre dreptate, despre putere

1. Termenul de substanţă trebuie luat în înţelesul de existenţă, esenţă, sau de fiinţă din Simbolul credinţei: Cel de o fiinţă cu Tatăl.

şi despre toate celelalte, pe care le afirmăm atît despre fiecare separat, cît şi despre toate la un loc, este limpede că le spunem substanţial. De aici se vede bine că însuşirile pe care le putem spune despre fiecare în parte, dar nu şi despre toţi la un loc, nu se determină substanţial, ci în alt mod şi care este acest mod îl voi cerceta mai pe urmă. Numele de Tată nu se poate da şi Fiului şi nici Duhului Sfînt; de unde rezultă că numele acesta nu este înţeles substanţial. Dacă ar fi substanţial, cum sînt Dumnezeu, adevărul, dreptatea, sau chiar substanţa însăşi, s-ar aplica şi celorlalţi. De asemenea, Fiul singur îşi primeşte acest nume, şi nu-l împărtăşeşte cu alţii, cum sînt numele Dumnezeu, adevăr şi celelalte, despre care am vorbit mai sus. Nici Sfîntul Duh nu este acelaşi cu Tatăl şi cu Fiul. Din acestea înţelegem că Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh nu se spun substanţial despre divinitate, ci în alt mod. Dacă s-ar determina substanţial, s-ar putea spune despre fiecare şi despre toţi la un loc. Aceasta este limpede că se poate spune în ceea ce priveşte relaţia. Tatăl este tată al cuiva, Fiul este fiu al cuiva, şi Duhul este duh al cuiva. De unde rezultă că nici Treimea nu se afirmă substanţial despre Dumnezeu. Într-adevăr, Tatăl nu este Treime, cum este Tatăl, Fiul şi Sfîntul Duh. Nici Fiul nu e Treime, nici Duhul Sfînt nu e Treime, pentru acelaşi motiv că Treimea constă în pluralitatea persoanelor, iar unitatea, în simplicitatea substanţei. Iar dacă persoanele sînt despărţite şi substanţa este unită, în mod necesar numele de Treime vine de la persoane şi nu se referă la substanţă. Deosebirea persoanelor a făcut Treimea şi deci Treimea nu se referă la substanţă. De aici reiese că nici Tatăl, nici Fiul, nici Sfîntul Duh, nici Treimea nu sînt afirmate substanţial despre Dumnezeu, ci prin categoria relaţiei, cum s-a spus. Dumnezeu, însă, adevărul, dreptatea, bunătatea, atotputernicia, substanţa, imutabilitatea, virtutea, înţelepciunea şi orice se poate gîndi de acelaşi fel, se spun substanţial despre divinitate. Te rog să mă lămureşti dacă acestea sînt spuse conform credinţei şi adevărului. Iar dacă ai cumva în vreo privinţă altă părere, cercetează cu multă atenţie cele ce am spus şi uneşte, dacă poţi, credinţa cu adevărul.

(Trad. din Colecţia Migne, vol. LXIV, col. 1299—1302)

3. Cum substanţele sînt bune în ceea ce sînt, pe cînd cele substanţiale nu sînt bune — răspuns lui Ioan, diacon al Bisericii Romei

Îmi ceri să analizez şi să expun ceva mai clar acea problemă, redată cu unele obscurităţi în săptămînalul meu, în care se arată cum substanţele sînt bune prin ceea ce sînt, pe cînd cele substanţiale nu sînt bune, şi spui că trebuie făcut acest lucru, fiindcă nu sînt introduşi toţi cititorii în astfel de scrieri. Dar eu ştiu bine cu cîtă însufleţire te-ai ocupat tu însuţi de astfel de probleme. Eu îmi scriu pentru mine săptămînalul şi cele gîndite mai degrabă le păstrez în memorie decît le împărtăşesc cuiva, fiindcă mulţi prin lenea de gîndire şi nesocotinţa lor, iau totul în glumă şi derîdere. De aceea tu să nu te împotriveşti unor obscurităţi datorate conciziunii, căci pe cît sînt de neîmblînzite sub

raportul unei paze credincioase, pe atît au avantajul că vorbesc numai cu cei ce merită acest lucru. Așadar, cum se obișnuiește în matematică și în celelalte discipline, am folosit termeni și reguli prin care tratez tot ceea ce urmează. *Enunțul este un concept spiritual comun, pe care oricine îl aude îl înțelege.* Felul acestor enunțuri este dublu: căci unul este comun, adică pentru toți oamenii, ca și cum ai zice: Dacă iei din două egalități o egalitate, ceea ce rămîne este egalitate, fapt pe care cel ce-l înțelege nu-l tăgăduiește. Altul este însă al celor învățați, deși își are sursa în concepțiile comune, cum este: Cele incorporale nu sînt sub categoria locului, sau cum sînt altele, pe care le înțeleg nu cei simpli, ci cei învățați. *Este deosebire între a fi și ceea ce este; căci a fi* încă nu este, pe cînd ceea ce este, acceptînd forma existenței, este și există. Ceea ce este poate participa la ceva, dar a fi, pur și simplu, este fără participare. Participarea are loc cînd ceva este deja; iar ceva este cînd a început să fie. Ceea ce este poate avea ceva în afară de faptul că este, dar singur a fi n-are amestecat altceva în afară de sine. Este deosebire între a fi ceva pur și simplu și a fi ceva în ceea ce este; căci acolo înseamnă accident, aici substanță.

Tot ce este participă la ceea ce este faptul de a fi, dar participă la altceva, ca să fie ceva. *Și prin aceasta ceea ce este participă la ceea ce este faptul de a fi, pentru ca să fie; dar este pentru ca să participe la orice altceva.* Tot ce este simplu își are doar existența și unitatea sa. Tot ce e compus are, pe lîngă existența sa, și altceva. Orice diversitate este discordantă, pe cînd asemănarea dorește ceva; și ceea ce dorește arată în chip natural faptul de a exista la fel cum este ceea ce dorește. Dar sînt de ajuns premizele pe care le-am pus; un interpret *înțelept va adapta prin argumentele sale totul la cerințele rațiunii.*

Problema este aceasta: cele ce există sînt bune, fiindcă, după părerea *comună a învățaților, tot ce există tinde către bine. Pe de altă* parte, totul tinde către cele asemenea, deci cele ce tind către bine ele însele sînt bune. Dar trebuie cercetat în ce chip sînt bune: prin participare sau prin substanță? Dacă prin participare, în nici un caz nu sînt bune prin ele însele. Ceea ce este alb prin participare, prin ceea ce constituie esența sa însăși nu e alb; și cu alte calități lucrurile stau la fel. Așadar, dacă prin participare sînt bune, prin ele însele în nici *un fel nu sînt. Dar s-a admis aceasta.* Cele bune nu există prin participare, ci prin substanță, iar substanța lor este bună pentru că ele sînt bune și, pentru că sînt, își au *existența din aceea că există.* Așadar, binele este însăși esența lor și esența tuturor lucrurilor este binele. Dar dacă faptul de a fi este binele, cele ce sînt prin ceea ce sînt înseamnă că sînt bune, și pentru ele faptul de a fi se confundă cu faptul de a fi bun. Cele substanțiale deci sînt bune prin ele însele, și nu prin participare la bunătate. Iar dacă însuși faptul de a fi este în ele binele, fără îndoială că cele substanțiale, de vreme ce sînt bune, sînt asemănătoare primului bine *și prin aceasta vor fi înșiși* binele. Dacă binelui nimic nu-i e asemănător, în afară de sine însuși, ar rezulta că toate care există sînt Dumnezeu, ceea ce este nelegiuit de spus. Așadar cele substanțiale nu sînt bune și prin aceasta nu există în ele binele. Nu sînt bune în ceea ce sînt și în nici un mod nu sînt bune.

Acestei probleme astfel de rezolvare i se va putea aduce. Sînt multe care, deși nu pot fi despărțite în fapt, se despart totuși cu gîndul și cu cugetul, cum este, de pildă, triunghiul, sau altele la fel, pe care *nici un fapt nu le separă de materia subiacentă, dar, despărțindu-se cu* mintea, triunghiului însuși i se poate gîndi proprietatea în afara materiei. Să îndepărtăm așadar din spirit prezența primului bine, ceea ce este limpede că există și poate fi cunoscut din părerile tuturor celor învățați și neînvățați, ca și din religiile neamurilor barbare. Pe acesta așadar înlăturîndu-l pentru moment, să presupunem că sînt bune cele ce sînt, și să luăm în considerare în ce chip ar putea fi bune, dacă nu *și-ar fi luat obîrșia din primul bine. Din aceasta îmi dau seama că une* este că sînt în ele bune, și alta că doar sînt pur și simplu. Să se presupună că una și aceeași substanță este bună, albă, grea, rotundă; atunci una ar fi însăși acea substanță și altceva rotunjimea ei, una culoarea și alta bunătatea. Dacă acestea ar fi fiecare ceea ce este substanța însăși, același lucru ar fi greutatea ca și culoarea, ca și binele, iar binele ca și greutatea, ceea ce natura nu îngăduie să fie. Așadar una *ar fi în ele faptul de a exista pur și simplu și alta de a fi ceva*; și atunci ar fi bune, numai că existența nu le-ar fi de la bine, ci ar fi bune, și n-ar fi același lucru faptul că sînt bune, căci una ar fi pentru ele a fi și altceva a fi bune. Iar dacă n-ar fi nimic altceva decît bune, n-ar fi în ele nici o calitate, n-ar fi nici grele, nici colorate, nici separate prin dimensiunea spațiului; dacă ar fi numai bune, atunci s-ar părea că sînt nu lucruri, ci principiul lucrurilor, și n-ar fi văzute, ci doar ar părea. *Unul și numai unul este în așa fel,* încît este numai bun și altceva nu este nimic. Acestea, fiindcă nu sînt *simple, nici n-ar putea să existe cumva,* dacă acela care este singurul bun n-ar fi voit ca ele să existe. Așadar, fiindcă existența lor și-a luat începutul din voința celui bun, se spune că sînt bune. Primul bun, prin faptul că există, este bun. Iar al doilea bun, fiindcă a decurs din ceea ce este însuși bun, este și el bun. Dar însuși faptul de a fi al tuturor lucrurilor și-a luat obîrșia din primul bun și un astfel de bun, ca să-i spunem cum este drept, în esența sa este bun. Deci însuși faptul de a *fi al lor este bun. Și, în ceea ce sînt n-ar fi bune, dacă n-ar fi izvorît* din primul bine.

Sub acest aspect problema este *rezolvată*. De aceea, cu toate că în ceea ce sînt ele sînt bune, totuși nu sînt asemănătoare primului bine, fiindcă lucrurile nu există oricum, însuși faptul lor de a fi este binele. Dar fiindcă nu poate exista însuși faptul de a fi al lucrurilor, dacă nu și-a luat obîrșia de la primul fapt de a fi, adică de la bine, de aceea însuși faptul de a fi este binele, fără să fie astfel prin asemănare cu cel de la care provine. Acela este oricum bun în ceea ce este, fiindcă nu există altfel decît bun; acesta, în schimb, dacă n-ar fi din acela, probabil că n-ar putea fi bun, iar binele n-ar putea exista în ceea ce este. *Și atunci poate că ar participa la bine, iar cele ce n-ar avea existența* însăși de la bine, n-ar putea avea binele. Așadar, fiind suprimat de aceștia din minte și din cuget primul bine, chiar dacă acestea ar fi bune totuși n-ar putea fi bune în ceea ce sînt. Și fiindcă ele n-ar fi putut

exista în fapt, dacă n-ar fi produs ceea ce este în adevăr bun, de aceea și faptul de a fi al lor este bun și nu este asemenea binelui substanțial ceea ce a izvorît din el. Iar dacă n-ar fi izvorît din el, chiar dacă ar fi bune, totuși n-ar putea fi bune în ceea ce sînt. Ar fi în afară de bine și nu din bine, de vreme ce însuși acel prim bun este și însuși faptul de a fi și binele însuși. Dar nu cumva și cele albe vor trebui să fie albe pentru că a fost voia lui Dumnezeu ca să fie albe? În nici un caz. Pentru că altceva este faptul de a fi și altceva de a fi albe. Iar cel ce le face să existe este bun, și nu alb. Așadar au însoțit voința binelui ca să fie bune în ceea ce sînt; dar n-au însoțit voința albului ca să-i fie astfel însușirea, încît să fie alb în ceea ce este, fiindcă n-au decurs din voința albului. De aceea, fiindcă a voit să fie cele albe cel ce nu era alb, ele sînt numai albe. Dar fiindcă a voit să fie bune cel ce era bun, ele sînt bune în ceea ce sînt. Astfel, după această rațiune, toate trebuie să fie drepte, fiindcă drept este cel ce a voit ca ele să existe. Nu interesează că a fi bun este esență, iar a fi drept este act. Este același lucru în el a fi cu a acționa și deci același lucru a fi bun cu a fi drept. Pentru noi însă nu este același lucru a fi cu a acționa, fiindcă nu sîntem simpli. Nu este în noi a *fi buni și a fi drepți*; dar este același lucru în noi a fi toți buni în ceea ce sîntem. Așadar, toate sînt bune, dar nu și drepte. Mai mult, binele este general, iar dreptul special și specia nu coboară în toate. De aceea unele sînt drepte, altele altfel; dar toate sînt bune.

(Trad. din Colecția Migne, vol. LXIV, col. 1311—1314)

4. Scurtă expunere a credinței creștine

Credința creștină se întemeiază pe autoritatea Noului și a Vechiului Testament. Și, deși vechile documente au păstrat în ele numele însuși *al lui Hristos* și *au arătat că va fi veșnic Cel* despre care mărturisim că a venit prin nașterea din Fecioară, totuși, numele Mîntuitorului nostru s-a răspîndit în lume de la minunata Lui venire. Această religie a noastră, care se numește creștină, sau universală, în principal se sprijină pe următoarele temelii. Din veșnicie, adică înainte de facerea lumii, înainte de tot ce se poate numi timp, a existat substanța divină a Tatălui și a Fiului și a Sfîntului Duh, adică Dumnezeu Tatăl, Dumnezeu Fiul și Dumnezeu Sfîntul Duh, aceștia totuși nefiind trei Dumnezei, ci unul. Tatăl are pe Fiul născut din substanța Sa și din veșnicie, printr-o rațiune cunoscută Lui, credința mărturisind că Fiul nu este Tatăl, *nici Tatăl n-a fost* vreodată Fiul, ca să nu cugete gîndul omenesc că neamul dumnezeiesc s-a înmulțit la nesfîrșit. Nici Fiul n-a devenit vreodată Tată, deși este de aceeași natură cu Tatăl și din veșnicie împreună cu El, pentru ca neamul dumnezeiesc să nu fie socotit că se va înmulți la nesfîrșit. Iar Duhul Sfînt nu este nici Tatăl, nici Fiul și de aceea prin nici o fire nu este nici născut, nici zămislit, ci purcede de la Tatăl și de la Fiul *. Ce fel de purcedere este aceasta nu

* Vezi nota 10, cap. 5.

putem spune limpede, întrucît spiritul omenesc nu-și poate lămuri nașterea Fiului numai din substanță paternă. Dar învățătura cea nouă și cea veche ne pregătește pentru ca acestea să fie crezute. Despre astfel de taină, ca *arc de boltă al religiei noastre*, mulți au vorbit în felurite chipuri și împotrivă, simțind omenește și, ca să zic astfel, trupește, ca Arie care, deși zice că Fiul este Dumnezeu, totuși îl socotește în multe privințe mai mic decît Tatăl și nu din aceeași substanță cu Tatăl. Sabelienii [1] au îndrăznit și ei să afirme că nu există trei persoane, ci una singură, spunînd că Tatăl este Fiul, iar Fiul este Tatăl și Sfîntul Duh este Tatăl și Fiul. Iar maniheii [2] declară că Dumnezeirea este o singură persoană, numită în mai multe feluri. Ei socotesc că din veșnicie există două principii potrivnice și nu cred că Fiul este Unul Născut al lui Dumnezeu, judecînd nevrednic lucru ca Dumnezeu să aibă un Fiu, neînchipuindu-și acest lucru decît trupesc. Întrucît nașterea provine din împreunarea a două trupuri, zic ei, este nedemn să-i fie atribuită și lui Dumnezeu astfel de naștere. Aceasta îi face să nu primească nici Vechiul și nici Noul Testament în întregime. Ei nu vor să admită, în rătăcirea lor, că Fiul S-a născut din Fecioară, ca să nu se pară că ființa lui Dumnezeu a fost întinată de trup omenesc. Dar despre aceasta pînă aici, întrucît ele se vor spune la locul lor, cum cere trebuința. Așadar, Dumnezeu durînd fără vreo schimbare din eternitate și în eternitate, a voit să facă lumea din proprie voință și conștiință și, pentru că nu exista, a făcut-o să existe. N-a dat-o la iveală din substanța Sa, ca să nu fie crezută de natură divină, nici n-a urzit-o în altă parte, ca să nu existe ceva care să-i fi ajutat voința, să nu intervină adică în alcătuirea lumii ceva nefăcut de El și totuși să existe; ci cu cuvîntul a întins cerurile, a creat pămîntul, astfel încît să le facă pe cele demne de cer pentru locuință cerească, iar pe cele pămîntești pentru pămînt. Iar despre ființele cerești, care îndeobște se numesc îngerești, deși le-a făcut *acolo* frumoase și rînduite în cete, o parte din ele totuși, fiindcă au dorit mai multe decît le dăduse natura și însuși autorul naturii, au fost aruncate din sălașul ceresc. Și fiindcă Ziditorul n-a voit să rămînă micșorat numărul îngerilor, adică al acelei cetăți cerești, ai cărei cetățeni sînt îngerii l-a făcut din pămînt pe om, l-a însuflețit cu *suflarea vieții*, l-a înzestrat cu rațiune, l-a împodobit cu libertatea voinței și l-a așezat în desfătările raiului, cu lege fixată ca, dacă vrea să rămînă fără păcat, să se întovărășească, și el și urmașii lui, cu cetele îngerești, pentru ca, după cum ființele cerești, prin răul trufiei, au ajuns la cele mai de jos, tot așa ființele pămîntești, prin binele umilinței, să se ridice la cele de sus. Acel izvoditor al pizmei, însă, nerăbdînd ca oamenii să se

1. Sabelienii erau partizani ai preotului Sabelius (sec. III) care, trecut de la păgînism la creștinism, socotea că Dumnezeu are trei nume pentru cele trei moduri de manifestare: ca Tată este creator, ca Fiu mîntuitor, iar ca Sfîntul Duh este desăvîrșitor.

2. Maniheii (de la Manes, Mani sau Maniheus, persan de origine nobilă, sec. III) credeau că fiecare om are un suflet bun și unul rău, în continuă luptă (dualism) unul cu altul. Maniheismul era un amestec de filozofie asiatică și idei creștine.

urce acolo unde el n-a meritat să rămînă, folosind ispita l-a făcut pe primul om şi pe soţie, pe care Creatorul o făcuse din coasta soţului pentru înmulţire, să cadă victima neascultării, promiţîndu-i dumnezeirea viitoare, pe care şi-a pretins-o şi el cu aroganţă, din care pricină a fost alungat din cer. Acestea au fost descoperite de Dumnezeu lui Moise, slujitorul Său, căruia a binevoit să-i aducă la cunoştinţă şi condiţia şi obîrşia neamului omenesc, după cum mărturisesc cărţile lăsate de el. Toată autoritatea divină pare a fi comunicată pe aceste căi, şi anume: fie pe cale istorică, prin care se arată faptele aşa cum s-au întîmplat, fie pe cale alegorică, prin care nu se respectă ordinea istorică, fie folosind ambele metode, ca lucrurile să fie cunoscute şi potrivit istoriei, şi potrivit alegoriei. Iar acestea, pentru cei ce le înţeleg cu evlavie şi le păstrează ca adevăruri în inimă, strălucesc destul şi cu prisosinţă. Dar să ne întoarcem la şirul expunerii.

Primul om a fost, înainte de păcat, locuitor al paradisului, împreună cu soţia sa. Ascultînd, însă, de îndemnul diavolului, n-a mai ţinut seamă de porunca Ziditorului şi a fost dat afară din rai. Surghiunit şi osîndit să muncească pămîntul, şi-a dus odraslele în ţinuturi necunoscute, transmiţînd şi urmaşilor pedeapsa pe care el, primul om, o primise pentru vina de a-şi fi călcat legămîntul. De aci a urmat stricarea trupurilor şi a sufletelor, ca şi pieirea prin moarte. Cel dintîi care a trecut din viaţă la moarte a fost fiul său Abel, pentru ca să măsoare el însuşi, prin urmaşii săi, cît de mare era osînda pe care o primise. Dacă ar fi murit mai întîi el, n-ar fi ştiut, şi, de se poate spune, nu şi-ar fi simţit pedeapsa. Dar de aceea a încercat-o prin altul, ca el, care a dispreţuit porunca, să înţeleagă ce datorii avea faţă de justiţie şi, pînă să suporte pedeapsa morţii, să fie chinuit şi mai tare aşteptînd-o. Acest rău al nesupunerii, pe care cel dintîi om l-a transferat în chip firesc urmaşilor, un oarecare Pelagius [3] nu l-a crezut ca atare şi a rămas cu numele lui erezia pe care credinţa cea dreaptă se ştie că a alungat-o din domeniul său. Şi aşa neamul omenesc, începînd de la primul om şi înmulţindu-se necontenit, a stîrnit procese, a ajuns la războaie şi s-a prăbuşit în mizerie, după ce, prin primul său părinte, pierduse fericirea paradisului. Dar n-au lipsit dintre aceştia şi cei pe care harul Creatorului i-a ales să servească celor plăcuţi ai Săi. Pe aceştia, deşi îi osîndea păcatul strămoşesc, totuşi, făcîndu-i părtaşi legămîntului viitor, care trebuia moştenit mult timp după aceea, a voit să-i aducă la starea de la început. Lumea s-a umplut, însă, din nou de neamul omenesc şi a pornit pe căile sale omul care, din răutatea propriei sale nesupuneri, dispreţuise pe Creator. Atunci Dumnezeu, voind ca neamul omenesc mai degrabă să se ridice printr-un om drept, decît să rămînă în stricăciune, a lăsat mulţimea vrednică de pedeapsă să piară înghiţită de un potop, excepţie făcînd dreptul Noe, copiii săi şi tot ce luase cu el în

3. Pelagius, om învăţat, literat, ascet, avea o concepţie raţionalistă despre natura umană. Credea că păcatul lui Adam nu e originar şi nici ereditar. El acorda merit liberului arbitru, socotind că pentru mîntuire este suficientă voinţa proprie a omului să nu păcătuiască. Pentru că înlătura graţia divină în dobîndirea mîntuirii, Pelagius a fost condamnat în mai multe sinoade, şi în special în sinodul al III-lea ecumenic de la Efes (431).

corabie. De ce a voit să se folosească de corabie pentru a cruţa pe cei drepţi este cunoscut de minţile erudite în cunoaşterea Sfintelor Scripturi; ceea ce putem spune este că prima vîrstă a lumii s-a încheiat cu pedeapsa prin potop.

A reapărut neamul omenesc, dar tot n-a părăsit năravul din fire, moştenit de la primul făptaş al neascultării. A crescut decăderea, pe care o pedepsise înainte prin potop, şi omului, care fusese lăsat să trăiască un mare număr de ani, i s-a scurtat vîrsta. Acum Dumnezeu n-a mai pedepsit neamul omenesc prin potop, ci a socotit că e mai bine să aleagă bărbaţi, care să formeze un şir de generaţii şi din ei să ne dea în sfîrşit pe Fiul Său propriu îmbrăcat în corp omenesc. Dintre aceştia, cel dintîi a fost Avraam şi soţia sa. Dar, deşi amîndoi înaintaţi în vîrstă şi cu puterile stinse, ei au meritat totuşi să aibă un fiu făgăduit la bătrîneţe. Acesta a fost numit Isaac şi din el s-a născut Iacob, iar din acesta, cei doisprezece patriarhi, nesocotind Dumnezeu în numărul lor pe cei care se înmulţiseră în chip firesc de-a lungul timpurilor. Acest Iacob, cu fiii şi cu casa sa, a voit să locuiască pentru un timp în Egipt. Iar acolo, crescînd mulţimea lor de-a lungul anilor, au început să dea pricini de îngrijorare mai-marilor Egiptului. Faraon a hotărît să-i supună la sarcini grele şi-i chinuia cu munci istovitoare. Dar pînă la urmă Dumnezeu, socotind rea stăpînirea regelui Egiptului, a despicat Marea Roşie, ceea ce nu se mai întîmplase niciodată pe pămînt, şi armata Sa, sub conducerea lui Moise şi a lui Aaron, a trecut ca pe uscat. Egiptul, fiindcă nu voia să lase poporul să plece, a fost pustiit de mari *nenorociri. Trecînd aşadar, cum s-a spus, Marea Roşie şi străbătînd* ţinuturi pustii, a ajuns la muntele care se cheamă Sinai. Acolo, Dumnezeu Ziditorul a toate, voind să înveţe poporul în harul legămîntului viitor, a dat o lege prin Moise şi a hotărît cum să se înveţe ritualul sacrificiilor, ca şi obiceiurile popoarelor. După ce pe cale luptaseră mulţi ani şi învinseseră multe seminţii, au venit, sub conducerea lui Iosua, la rîul ce se cheamă Iordan, pentru trecerea căruia apa a secat, într-un chip asemănător celor petrecute la Marea Roşie. Apoi au ajuns în oraşul numit Ierusalim. Cît timp a poposit acolo, poporul lui Dumnezeu şi-a ales judecători, profeţi şi regi. Citim că după Saul a fost adoptat ca rege David, din tribul lui Iuda. Din acesta prin succesiune regulată a descins stema regală, purtată pînă în timpurile lui Irod, care cel dintîi din alte triburi, precum este scris, a domnit peste popoarele amintite. Sub domnia acestuia a existat, coborînd din neamul lui David, Sfînta Fecioară Maria, care a născut pe Mîntuitorul neamului omenesc. Şi fiindcă lumea zăcea în moarte, pîngărită de multe crime, a fost ales un neam în care să strălucească poruncile lui Dumnezeu. Acolo au fost trimişi profeţii şi alţi bărbaţi sfinţi, prin mustrarea cărora poporul însuşi să fie chemat înapoi de pe calea ticăloşiilor. Dar acei oameni răi ucigîndu-i au voit să rămînă în stricăciune şi desfrînare.

În cel din urmă timp, Dumnezeu a hotărît să se nască nu profeţi, şi nici alţii plăcuţi Lui, ci chiar Cel Unul Născut al Său prin Fecioară, pentru ca mîntuirea omenească, pierdută prin neascultarea unui singur

om, să fie regăsită prin Dumnezeu omul și, pentru că o femeie adusese primului bărbat pricina morții, tot o femeie să poarte în trup omenesc pricina vieții. Nu este o înjosire faptul că Fiul lui Dumnezeu S-a născut dintr-o fecioară, fiindcă a fost zămislit și adus pe lume ocolind cele ale firii. Fecioară a zămislit pe Fiul lui Dumnezeu întrupat de la Duhul Sfînt, Fecioară a născut, Fecioară a rămas după naștere și același Fiu al lui Dumnezeu a devenit și Fiu al Omului, astfel încît în El să *radieze splendoarea naturii divine și să se vadă totodată și firea omenească* firavă. Dar au apărut mulți în stare să gîndească altfel și să ia în derîdere credința atît de adevărată și de fără pată. Pe lîngă alții, creatori de erezie au fost Nestorie și Eutihie[4]. Dintre aceștia, unul a socotit că Hristos este numai om, iar celălalt, că este numai Dumnezeu și că nu venise în corp omenesc, îmbrăcat prin participare la substanță omenească. Și după trup Hristos a crescut și a fost botezat, pentru ca, dînd și altora forma botezului, El cel dintîi să Se supună la ceea ce învăța. După botez a ales doisprezece discipoli, dintre care unul a fost *trădător. Iar poporul iudeu, fiindcă nu răbda învățătura cea adevărată*, L-a pus sub pază și L-a răstignit pe cruce. Așadar Hristos a fost ucis, a zăcut trei zile și trei nopți în mormînt și a înviat din morți, precum hotărîse El însuși cu Tatăl Său înainte de întemeierea lumii. S-a urcat la cer, de unde, ca Fiu al lui Dumnezeu, n-a lipsit niciodată, și pe cel întrupat om, pe care diavolul nu-l lăsase să se ridice la cer, Fiul lui Dumnezeu l-a urcat cu Sine în sălașul cel ceresc. A dat așadar discipolilor Săi pilda botezului, a învățăturii mîntuitoare și a facerii de minuni și i-a învățat să intre la viață în lumea cea fără hotare, pentru *ca propoveduirea mîntuirii să se facă nu numai unui singur popor, ci* pe tot pămîntul. Și, pentru că neamul omenesc, prin păcatul pe care-l moștenise de la primul călcător de lege, fusese rănit de săgețile pedepsei eterne și nu era pregătit pentru mîntuire, pe care o pierduse prin strămoșul său, a primit oarecum și unele leacuri sfinte, astfel încît el să-și dea seama că un tratament i se datorează după meritul nașterii și altul după darul grației divine, că după naștere nu poate decît să fie supus pedepsei, pe cînd grația, care nu e primită decît în dar, și care n-ar fi învățată, dacă s-ar atribui meritelor, îi aduce tot ce este pentru mîntuirea sa.

S-a răspîndit așadar în lume acea învățătură cerească, s-au adunat popoarele, au înființat biserici, s-a făcut un singur corp care să se întindă peste toată lumea, corp al cărui cap, Hristos, se înalță la ceruri, pentru ca în mod necesar membrele să-și urmeze capul. Această învățătură cere vieții prezente fapte bune, iar după trecerea lumii acesteia, precum se făgăduiește, corpurile noastre fără stricăciune vor învia, și cel care, cu darul Domnului, a trăit făcînd fapte bune, la înviere *va fi foarte fericit, iar cel ce a făcut fapte rele va avea pedeapsă la* înviere. Aceasta este temelia religiei noastre, să credem că nu numai *sufletele nu pier, dar și că trupurile, pe care moartea le strică, pentru* fericirea viitoare își vor recăpăta starea de mai înainte. Această biserică universală, răspîndită pe suprafața pămîntului, se dovedește a exista în trei moduri. Stîlpii ei de rezistență sînt: autoritatea Scripturilor, tradiția universală și învățătura proprie și particulară. Se menține ca un corp întreg prin autoritate și prin tradiția universală a strămoșilor, dar fiecare își are așezările ei particulare și viață proprie, fiind *condusă în raport cu cerințele locale și cu ceea ce socotesc conducătorii* ei că este bine. Acum singură este nădejdea credincioșilor, a celor care credem pînă la sfîrșitul lumii că toate cele stricăcioase vor trece, că oamenii vor învia pentru a fi supuși judecății viitoare, că vor fi răsplătiți fiecare după merit, că vor rămîne în veșnicie și eternitate în limitele datorate și că există o singură răsplată a fericirii, contemplația Ziditorului, atîta cît aceasta poate trece de la creatură la Creator, pentru ca din numărul lor să se refacă numărul îngerilor și să se umple acea cetate cerească peste care este rege Fiul Fecioarei. Veșnice vor fi bucuria, desfătarea, hrana, lucrarea, lauda perpetuă a Creatorului.

(Trad. din Colecția Migne, vol LXIV, col. 1333—1338)

5. Despre persoană și cele două naturi — contra lui Eutihie și Nestorie, către Ioan, diacon al Bisericii Romane

INTRODUCERE

Neliniștit de problema care s-a pus în adunare, m-am gîndit de *multe ori la tine, dornic s-o discutăm împreună. Dar fiindcă pe tine* nu te lasă serviciul să mai vii, iar eu, de asemenea, sînt reținut de diferite lucrări la ordinea zilei, încredințez scrisului cele ce aveam de discutat verbal. Îți amintești că, în scrisoarea care s-a citit în conciliu, s-a repetat că eutihienii mărturisesc că Hristos este din două naturi, dar în amîndouă îl tăgăduiesc, pe cînd cei ai bisericii universale acordă crezare și uneia și celeilalte și, următori credinței adevărate, le mărturisesc pe amîndouă. Izbit de noutatea acestei afirmații, a acestei legături care-l arată pe Hristos din două naturi, sau în două, am început să cercetez deosebirile, cugetînd că nu este fără însemnătate acest lucru, fiindcă socotesc că nu trebuie să trec cu neglijență condamnabilă peste ceea ce nici episcopul, autorul scrisorii, nu voise să treacă, întrucît este vorba de un caz foarte serios. Toți se amestecau în discuție, fără ordine și fără competență, afirmînd că deosebirea este evidentă, că problema n-are nimic întunecat, dar nici unul nu s-a găsit, într-un tumult atît de mare, măcar să atingă problema, necum s-o rezolve. Eu mă așezasem cam departe de cel pe care doream foarte mult să-l văd de aproape și, dacă îți aduci aminte de felul cum își aveau locurile ceilalți, între mine și el se găseau atîția, încît, oricît aș fi vrut, nu-i puteam vedea bine fața și mișcările, din care să-mi fac o părere despre ideile lui. Iar eu nu puteam spune nimic mai mult decît ceilalți, ba nici măcar cît ei. În problema pusă nu simțeam nimic împreună cu ceilalți *și contribuția mea a fost mai mică decît a lor în darea pe față a falsei* științe. Îți mărturisesc că am suportat foarte greu situația și, în mijlocul atîtor *ignoranți, mai mult am tăcut, temîndu-mă să nu par* nebun

4. Pentru Nestorie și Eutihie (ambii din sec. V) v. articolul următor.

dacă m-aş fi silit să mă arăt sănătos între nebuni. După aceea mi-am recapitulat în minte tot ce se discutase şi nu înghiţeam tot ce primisem, ci rumegam în gînd cele auzite. Dar deodată, la ciocăniturile insistente ale raţiunii, porţile minţii s-au deschis şi, descoperind adevărul căutat, toţi norii rătăcirii eutihiene s-au risipit. Am început să mă minunez de-a dreptul de îndrăzneala aceasta a oamenilor incompetenţi, care încearcă să acopere viciul neştiinţei cu norul presupunerilor şi al lipsei de ruşine, de vreme ce ei nu numai că nu ştiu despre ce este vorba, dar, în discuţii de acest fel, nu înţeleg nici măcar ce spun ei înşişi, făcînd să fie şi mai rea cauza neştiinţei, cînd este acoperită.

Dar de la ei trec la tine, căruia îţi trimit acest opuscul, oricît este de mic, pentru a-l aprecia. Îţi cer ca, dacă-l vei socoti bun, să-l introduci cu numele meu între celelalte lucrări. Iar dacă este de eliminat ceva, de adăugat sau de refăcut, cer să specifici şi acest lucru în pagini şi să-mi trimiţi înapoi ceea ce trebuie transcris, pentru ca, numai cînd va fi lucrarea terminată, s-o supun judecăţii celui căruia mă adresez de obicei în asemenea împrejurări. Acum, fiindcă am ajuns de la convorbire la scris, mai întîi trebuie să înlăturăm erorile lui Nestorie şi ale lui Eutihie, care se găsesc la extremitatea contrarie unele faţă de altele; iar după aceea, cu ajutorul lui Dumnezeu, eu voi ţine calea de mijloc a religiei creştine. Şi pentru că în toată problema ereziilor potrivnice se vorbeşte despre persoane şi despre naturi, le voi defini mai întîi pe acestea şi le voi despărţi prin diferenţele lor proprii.

CAPITOLUL I

CE ESTE NATURA

Se poate spune natură cînd este vorba fie despre corpuri singure, fie despre substanţe singure, corporale şi incorporale, fie despre orice lucru despre care se spune doar că există. Şi fiindcă se poate spune natură în trei feluri, fără îndoială că trebuie definită în trei feluri. Dacă se găseşte cu cale să se spună natură despre orice lucru, se va da o definiţie care să cuprindă toate lucrurile existente. Se va spune deci că *natura este a acelor lucruri care, fiindcă există, pot fi cuprinse într-un fel oarecare cu mintea*. În această definiţie intră şi cele întîmplătoare şi substanţele, fiindcă toate acestea pot fi cuprinse cu mintea. Dar se menţionează că Dumnezeu şi materia nu pot fi înţelese în întregime şi în chip desăvîrşit, ci se definesc într-un fel numai prin lipsa celorlalte lucruri. De aceea am spus mai sus «care fiindcă există», pentru că şi nimicul înseamnă ceva, dar nu natură, fiindcă el nu există, deşi spune ceva. Natură însă este orice lucru.

Şi dacă se cade să se spună natură despre toate lucrurile, definiţia naturii poate fi cea pe care am formulat-o mai sus. Iar dacă se zice natură numai despre substanţe, fiindcă toate substanţele sînt fie corporale, fie incorporale, vom da definiţia naturii insemnînd substanţele în acest fel: natură este ceea ce poate săvîrşi sau suferi o acţiune; a suferi sau a săvîrşi o acţiune, cum sînt toate cele corporale şi sufletul celor corporale, pentru că în corp şi de către corp se săvîrşeşte faptul de a săvîrşi, sau a suferi o acţiune. Dar Dumnezeu şi cele dumnezeieşti doar săvîrşesc o acţiune, şi nu o suferă. Ai aşadar şi definiţia acelui înţeles al naturii, care se aplică numai substanţelor. *În aceasta este redată şi definiţia substanţei;* dacă numele naturii arată substanţă, cînd am descris natura am dat şi definiţia substanţei. Iar dacă numele naturii se referă numai la substanţele corporale, lăsînd la o parte pe cele incorporale, s-ar părea că au natură numai substanţele corporale. Precum afirmă Aristotel şi ceilalţi partizani ai filozofiei sale, vom defini şi noi natura urmînd pe cei care socotesc că ea există numai în corpuri; iar definiţia este aceasta: Natura este principiul mişcării *prin sine însăşi, nu prin accident*. Am zis că este principiu al mişcării, fiindcă orice corp are o mişcare proprie, ca a focului în sus şi a pămîntului în jos. De asemenea, am postulat că natura este principiu al mişcării prin sine, şi nu prin accident, fiindcă, de exemplu, un pat de lemn în mod necesar este purtat în jos, dar nu prin accident. Lemnul, fiind ca pămîntul, este dus de ponderea şi greutatea sa. Şi nu se duce în jos fiindcă este pat, ci fiindcă este pămînt, adică fiindcă i se întîmplă pămîntului să fie pat. De aceea spunem că lemnul se face natural, iar patul se face artificial. Există şi o altă însemnare a naturii, prin care spunem că este deosebire între natura aurului şi cea a argintului, dorind să arătăm prin aceasta proprietatea lucrurilor. În acest înţeles natura s-ar putea defini astfel: natură este orice lucru cu diferenţă specifică faţă de alt lucru. Aşadar, fiindcă natura se defineşte şi se spune în atîtea feluri, atît dreptcredincioşii, cît şi Nestorie, potrivit ultimei definiţii, afirmă că în Hirstos există naturi *şi* că *nu* se potrivesc aceleaşi diferenţe specifice lui Dumnezeu şi omului.

CAPITOLUL II

CE ESTE PERSOANA

Despre persoană poate exista mare îndoială în privinţa definiţiei care i s-ar putea potrivi. Dacă orice natură are persoană, există un nod ce trebuie dezlegat: ce deosebire poate fi între natură şi persoană, sau, *dacă nu există egalitate între natură şi persoană, ci persoana se găseşte* sub limita şi spaţiul naturii, pînă la ce naturi ajunge persoana, ce naturi adică trebuie să aibă persoana, pentru ca ele să se deosebească de numele persoanei; fiindcă este limpede că persoana este subiacentă naturii şi nu se poate afirma că există persoană în afara naturii. Acestea trebuie judecate de către cercetători astfel: persoana nu poate exista în afara naturii, întrucît cele ce se spun naturi sînt unele substanţe, *altele accidente şi vedem că persoana nu poate exista* în accidente. Cine ar spune că există vreo persoană a culorii albe, sau *negre, sau a mărimii? Rămîne deci că se potriveşte să se spună persoană* la substanţe. Dar dintre substanţe, unele sînt corporale, altele incorporale. Dintre cele corporale, unele sînt vieţuitoare, altele nu. Dintre cele sensibile, unele sînt raţionale, altele iraţionale; iar dintre cele raţionale, Dumnezeu este, prin natură, fără schimbare şi fără pasibilitate. Altele sînt prin creaţiune schimbătoare şi pasibile, dacă nu

ajung prin harul substanței impasibile la tăria impasibilității, cum sînt îngerii și sufletele raționale. Din toate acestea, este limpede că nu poate fi vorba de persoană în corpurile fără viață; nimeni nu zice că există vreo persoană a pietrei, sau a viețuitoarelor fără simțire. Nu există vreo persoană a arborelui sau a ființelor fără inteligență și rațiune, a calului sau a boului și a celorlalte animale, care își duc viața mute și fără rațiune, trăind doar prin simțuri. Dar zicem că există o persoană a omului, a lui Dumnezeu, a îngerului. Mai departe, dintre substanțe, unele sînt universale, altele particulare. Universale sînt cele ce pot fi numite toate la un loc cu un singur cuvînt, cum sînt omul, animalul, piatra, lemnul și celelalte de acest fel, care sînt fie genuri, fie specii. Se spune om fiecăruia dintre oameni, animal fiecăruia dintre animale, piatră și lemn fiecărei pietre și fiecărui lemn. Particulare sînt cele numite fiecare cu un cuvînt deosebit de celelalte de același fel, cum sînt Cicero, Plato, această piatră din care este făcută statuia lui Achile, acest lemn din care este lucrată această masă. În toate acestea nicăieri nu se poate spune persoană la universale, ci numai la cele singulare și individuale; nu există nici o persoană a animalului, sau a omului în general, ci se numesc persoane cele luate una cîte una, deci persoana lui Cicero, a lui Plato, a fiecărui individ în parte.

CAPITOLUL III

DIFERENȚA ÎNTRE NATURĂ ȘI PERSOANĂ

Dacă persoana este numai în substanțe și în cele raționale, iar substanța este în întregime natură, constînd nu în universale, ci în individuale, definiția persoanei este aceasta: persoana este substanța individuală a naturii raționale. Prin această definiție noi determinăm ceea ce grecii spun ὑπόστασις. Noțiunea de persoană pare deci tradusă din altă parte, evident fiind vorba de acele persoane care în comedii și în tragedii reprezentau pe oamenii arătați prin ele. Persoană s-a zis de de la personare (a răsuna) accentuat pe penultima. Iar dacă se accentuează pe antepenultima, se va vedea bine că este spusă de la sonus (sunet). De aceea de la sonus, fiindcă e necesar ca sunetul să se amplifice în cavitatea măștii actorului. Grecii numesc aceste persoane πρόσωπα (fețe, măști) de la aceea că sînt puse pe față și o acoperă înaintea ochilor, παρὰ τοῦ πρὸς τοὺς ὦπας τίθεσθαι (a așeza înaintea ochilor). Dar fiindcă erau folosite măștile în tragedie sau comedie, precum s-a spus, actorii reprezentau oamenii individuali despre care era vorba, adică pe Hecuba sau pe Medeea, pe Simon sau pe Chremes. De aceea și pe ceilalți oameni, a căror recunoaștere era sigură după formă, latinii i-au numit personae (persoane), iar grecii πρόσωπα[1]. Cu mult mai potrivit ei au numit ὑπόστασις (suport, fundament) existența individuală a naturii raționale; în schimb noi, din cauza sărăciei de vocabular, am format cuvîntul prin traducere, numind persoană ceea ce ei spun

1. Prosopon — față, de unde în românește prosop, ștergar de față, a căpătat și sens de persoană, de unde prosopopee — personificare.

ὑπόστασις. Dar Grecia, mai bogată în cuvinte, numește ὑπόστασις existența individuală. Mă folosesc de limba greacă în cele discutate de greci, cu redarea în limba latină: Αἱ οὐσίαι ἐν μὲν τοῖς καθ' ὅλου εἶναι δύνανται ἐν δὲ τοῖς κατὰ μέρος ὑφίστασθαι, adică: Esențele pot exista în universale, dar subsistă numai în individuale și particulare. Căci înțelesul lucrurilor universale este luat din cele particulare. De aceea, fiindcă esențiale sînt în universale, iar în particulare capătă substanță, pe drept au numit ὑποστάσεις esențele cu existență particulară. Pentru cine cercetează mai amănunțit și mai în adîncul lucrurilor, aceste existente nu par a fi ceea ce sînt substanțele. Ceea ce grecii numesc οὐσίωσιν sau οὐσιῶσθαι, noi numim subsistentia sau subsistere (subsistență sau a subsista)[2]. Iar ceea ce ei numesc ὑπόστασις sau ὑφίσθασθαι, noi numim substantia sau substare (substanță sau a substa). Subsistă ceea ce n-are nevoie de accidente pentru ca să existe; dar substă ceea ce aduce subiacent prin alte accidente ca să poată exista, pentru că stă sub ele cît timp este subiacent celor accidentale. Astfel genurile și speciile subsistă și n-au contingență cu accidentele. Cele individuale, însă, nu numai că subsistă, ci chiar substau, neavînd nici ele nevoie de accidente ca să existe. Ele sînt formate prin diferențe proprii și specifice și ajută accidentelor ca să poată exista, cît le sînt subiacente, bineînțeles. De aceea εἶναι și οὐσιῶσθαι înseamnă a fi și a subsista. Iar ὑφίσθασθαι înseamnă a substa (a exista substanțial). Grecia nu este săracă în cuvinte, cum pretinde Marcus Tullius, ci redă esență, existență, substanță, persoană, prin atîtea nume, spunînd esență οὐσία, existență οὐσίωσις, substanță ὑπόστασις, persoană πρόσωπον. De aceea grecii au numit ipostază substanțele individuale, fiindcă se găsesc sub celelalte, fiind supuse și subiacente oarecum unor accidente. De aceea și noi le numim substanțe pe cele numite de ei ipostaze și, fiindcă ei numesc πρόσωπα aceleași substanțe, putem să le numim și noi persoane. Așadar, este același lucru οὐσία și esență, οὐσίωσις și existență, ὑπόστασις și substanță, πρόσωπον și persoană. Grecul nu le spune ființelor iraționale ὑποστάσεις, cum le spunem noi substanțe, explicația fiind că acest nume este aplicat unora mai bune, mai deosebite; totuși, nu după descrierea naturii și după aceea că ὑφίσθασθαι înseamnă a subsista și a substa, ci pentru că se deosebesc de ὑπόστασις sau substanță. Deci omul este și esență, adică οὐσία, și existență, adică οὐσίωσις și ὑπόστασις, adică substanță, și πρόσωπον, adică persoană. Se zice οὐσία, dar și esență, fiindcă este; οὐσίωσις, dar și existență, fiindcă nu e subiacent în nimic; ὑπόστασις, dar și substanță, fiindcă este sub celelalte, care nu sînt existențe adică οὐσιώσεις, și πρόσωπον, adică persoană, fiindcă este individ rațional. Dumnezeu este și οὐσία și esență, fiindcă este și, mai ales, este cel de la care pleacă ființa tuturora; este οὐσίωσις, adică existență, căci există neavînd nevoie de nimic, și ὑφίσθασθαι, căci subsistă. De aceea zicem că una este οὐσία și οὐσίωσις, adică esența și existența dumnezeirii, dar sînt trei ὑποστάσεις, adică trei substanțe. În acest fel s-a zis o singură esență a Treimii, dar trei substanțe și trei

2. Subsistentia, sau subsistere — subzistență, sau a subzista. În românește a subzista păstrează înțelesul latinesc (a exista, a dăinui) dar subzistență și-a schimbat înțelesul, devenind mijloc de existență, hrană, iar nu existență, dăinuire.

persoane. Dacă uzul eclesiastic al vorbirii n-ar exclude în Dumnezeu trei substanțe, s-ar părea că se spune substanță despre Dumnezeu nu pentru că s-ar supune El însuși celorlalte lucruri ca subiacent, ci pentru că, precum același este mai presus de toate, la fel oarecum este principiu sub lucruri, în vreme ce tuturor celorlalte le subadministrează οὐσιῶσθαι, adică faptul de a exista.

CAPITOLUL IV

CONTRA LUI NESTORIE, PERSOANA ESTE UNA

Am spus toate acestea ca să arătăm diferența dintre natură și persoană, adică dintre οὐσία și ὑπόστασις, urmînd ca vorbirea bisericească să folosească oricare din aceste nume. Am arătat mai înainte că există diferență între natură și persoană, pentru că natura este proprietatea specifică a oricărei substanțe, iar persoana este substanța individuală a naturii raționabile. Pe aceasta din urmă Nestorie, crezînd în mod eronat că oricărei naturi i se poate zice persoană, a socotit-o dublă în Hristos. Pornind de aci, susținea că în Hristos natura este dublă și că deci și persoana este dublă. Eroarea o poate dovedi atît definiția dată mai sus, cît și argumentația de mai jos. Într-adevăr, dacă nu este o singură persoană a lui Hristos, și dacă e limpede că sînt două naturi, cea omenească și cea dumnezeiască (pentru că nu este cineva atît de lipsit de judecată încît să despartă cu rațiunea pe fiecare din cele două), urmează că par a exista două persoane, întrucît persoana este, cum s-a spus mai sus, substanță individuală a naturii raționabile. În ce constă unirea între om și Dumnezeu? Oare așa cum ai pune două corpuri alăturate unul lîngă altul, încît să fie unite numai ca loc, și nimic din calitățile uneia să n-ajungă la celălalt? Acest mod de unire grecii îl numesc κατὰ παράθεσιν (prin alăturare). Dar dacă astfel a fost unit umanul cu divinul, n-a rezultat nimic din cele două elemente și prin aceasta Hristos nu e nimic. Iar dacă, rămînînd cele două persoane, s-a făcut unirea naturilor cum am spus mai sus, nu s-a putut face deloc una din cele două, întrucît din două persoane nu se poate face niciodată nimic. Așadar Hristos, după Nestorie, nu e deloc unul, și prin aceasta nu e nimic. Căci ceea ce nu este unul nici nu poate fi. Iar a fi înseamnă unul și orice ar fi acesta, este unul. Chiar cele unite din mai multe, cum este de pildă o grămadă, sau un cor, tot unități sînt. Dar mărturisim limpede și adevărat că Hristos există; deci spunem că Hristos este unul. Iar dacă este așa, în mod necesar și fără îndoială una este persoana lui Hristos; pentru că, dacă ar fi două persoane, n-ar putea fi unul. Și a spune că sînt doi Hristoși nu este altceva decît o nebunie a unei minți rătăcite. De ce ar îndrăzni să numească doi Hristoși, pe unul om și pe celălalt Dumnezeu? Sau pentru ce pe cel care este Dumnezeu îl numește Hristos, dacă și pe cel care este om va avea să-l numească tot Hristos, de vreme ce n-au nimic asemenea, nimic unit din vreo legătură? De ce să se folosească de un nume asemănător pentru naturi foarte deosebite, cînd, dacă e silit să-l definească pe Hristos prin doi Hristoși (cum spune el însuși), nu poate aduce o singură substanță a definiției?

Dacă este deosebită substanța lui Dumnezeu și a omului, numele lui Hristos este unul în ambele și nu este de crezut că unirea între substanțe diferite a făcut o singură persoană; atunci numele lui Hristos este cu dublu sens și nu poate fi cuprins într-o definiție. Dar în ce Scripturi numele lui Hristos nu este îngemănat niciodată? Ce s-a făcut nou prin venirea Mîntuitorului? Pentru dreptcredincioși este limpede și adevărul credinței și raritatea minunii. Cît este de mare și de nou — ceea ce nu s-ar putea întîmpla în nici un alt veac — faptul că natura celui ce singur este Dumnezeu să se unească cu cea omenească atît de deosebită de el și astfel din două naturi diferite să se facă prin însoțire o singură persoană! Dar după părerea lui Nestorie ce se întîmplă nou? Umanul și divinul, zice el, își păstrează propriile persoane. Dar cînd n-a fost proprie persoana omenească și cea dumnezeiască? Și cînd nu va fi? Sau ce s-a întîmplat mai mult în nașterea lui Hristos decît a altcuiva, dacă, fiind despărțite ambele persoane, au fost separate și naturile? Rămînînd așa persoanele, n-a putut fi acolo nici o unire a naturilor, fiindcă natura nici unui om, oricît ar fi de excelentă, nu s-a unit vreodată cu dumnezeirea. Dar fie, de ce numește pe Dumnezeu cu numele lui Hristos, de ce nu îndrăznește a numi cu un cuvînt asemănător elementele însele, prin care Dumnezeu săvîrșește, prin mișcări zilnice, unele lucruri minunate? Nu cumva fiindcă substanțele iraționale nu pot avea o persoană care să merite a primi numele lui Hristos? Oare în oamenii sfinți și străluciți prin pietate nu se cunoaște deschis lucrarea dumnezeirii? Nu va interesa în nici un chip de ce nu-i învrednicește cu aceeași numire și pe bărbații sfinți, dacă în însușirea a ceea ce este omenesc nu este o singură persoană în unire. Dar poate zice cineva că și ei sînt numiți Hristos; da, dar avînd în vedere rîvna pentru adevăratul Hristos. Iar dacă n-a existat nici o persoană unită din om și Dumnezeu, îi vom socoti pe toți Hristoși adevărați ca pe acesta care este crezut a fi fost născut din Fecioară? În acesta nici o persoană n-a fost adăugată din unirea lui Dumnezeu și a omului, după cum nici în cei ce preziceau din duhul Domnului despre venirea lui Hristos, chiar dacă și ei au fost numiți Hristoși. Iar acum urmează să se creadă că, rămînînd persoanele, în nici un chip partea omenească n-a fost luată de la cea dumnezeiască; acestea sînt cu totul despărțite și separate deopotrivă prin persoane și naturi. Repet, sînt cu totul despărțite. Nu sînt mai despărțiți între ei oamenii și boii, decît este separat în Hristos divinul de uman, dacă au rămas persoane. Oamenii și boii sînt uniți printr-o singură comunitate, cea animală, fiindu-le comună după gen, substanță și aceeași natură în lanțul universal. Iar Dumnezeu și omul ce vor avea în unire, dacă se crede că deosebirea le-a rămas sub raportul naturii, persoanei și rațiunii? Nu este așadar — după învățătura lui Nestorie — salvat neamul omenesc, nici o mîntuire n-a purces în noi prin nașterea lui Hristos, tot poporul credincios al profeților Scripturii a fost luat în derîdere, toată autoritatea Vechiului Testament care făgăduiește lumii mîntuirea prin nașterea lui Hristos poate fi disprețuită. Nu este limpede că El a venit, dacă există aceeași deosebire în persoană ca și în natură. L-a mîntuit pe cel crezut că l-a

ales. Dar nu se poate înțelege nici o alegere, dacă rămîne la fel deosebirea naturii și a persoanei. Și cel ce n-a putut fi ales rămînîndu-i persoana, pe drept nu va părea că a putut fi mîntuit prin nașterea lui Hristos. *Prin nașterea lui Hristos n-a fost salvată natura oamenilor*, ceea ce este nelegiuit să se creadă. Dar deși sînt foarte multe care ar putea lovi și nimici un astfel de înțeles, totuși, din mulțimea argumentelor deocamdată este de ajuns că le-am adus pe acestea.

CAPITOLUL V

CONTRA LUI EUTIHIE, CU ADEVĂRAT HRISTOS S-A ÎNTRUPAT DIN MARIA

Trebuie să trecem la Eutihie care, după ce a ieșit din orbita celor vechi, a ajuns în eroarea contrară, afirmînd că el este *atît de departe* de credința în dubla persoană a lui Hristos, încît nu admite în El nici două naturi, că astfel S-a întrupat ca om, încît prin unirea cu Dumnezeu natura umană a dispărut. Rătăcirea acestuia provine din același izvor din care a ieșit a lui Nestorie. Într-adevăr, după cum Nestorie credea că nu poate fi o natură dublă fără să fie și o persoană dublă și de aceea, fiindcă mărturisea în Hristos o natură dublă, a crezut că și persoana este dublă, tot așa și Eutihie n-a socotit că există natură dublă fără dublarea persoanei. Și cum nu credea că persoana este dublă, a afirmat că și natura pare a fi una. Nestorie, socotind cu dreptate că în Hristos natura este dublă, săvîrșește nelegiuirea de a crede că în El sînt și două persoane, pe cînd Eutihie, crezînd cu dreptate că este o singură persoană, afirmă în chip nelegiuit că și natura este tot una. Acesta din urmă, determinat de evidența lucrurilor, fiindcă este limpede că una este natura omului și *alta cea a lui Dumnezeu, spune* că el mărturisește în Hristos două naturi înainte de unificare, dar una după unificare. Această părere nu spune deschis ce vrea. Dar, ca să-i pătrundem rătăcirea minții, să presupunem că această unificare s-a putut face fie în timpul nașterii, fie în timpul învierii. Dacă s-a făcut în timpul nașterii, pare a socoti că și înainte de naștere a fost trup omenesc, nu luat de la Maria, ci pregătit cumva în alt fel. Dar a fost aleasă Maria Fecioara, din care să se nască trupul, care nu fusese luat de la ea. Acel trup, care a existat înainte, a fost despărțit și separat de substanța divinității, dar, de îndată ce S-a născut din Fecioară, natura s-a unificat cu Dumnezeu, astfel încît să pară că S-a făcut una. Chiar dacă nu este aceasta părerea lui, va putea fi aceea a celui ce spune că au fost două înainte de unificare și una după unificare, dacă prin naștere unificarea s-a făcut în așa chip, încît s-a întrupat din Maria, *dar înainte* de întrupare natura dumnezeiască și cea omenească au fost deosebite, iar prin întrupare s-a făcut una și a trecut în substanța dumnezeiască. Dacă însă socotește că această unificare s-a făcut nu la naștere, ci la înviere, iarăși va socoti că acest lucru s-a făcut în

două moduri: în Hristos, fie că s-a născut prin întrupare din Maria, fie că s-a născut în alt fel, pînă la înviere au fost două naturi, iar după înviere s-a făcut una. Din acestea se naște o nepotrivire, despre care întrebăm: Hristos, cînd S-a născut din Maria, ori și-a luat trup omenesc de la ea, ori nu și-a luat; dacă nu spune că S-a întrupat din ea, să spună în ce om a venit întrupat? Oare în cel care căzuse în păcat prin călcarea legămîntului, sau în altul? Dacă a venit în acela din sămînța căruia a venit omul, pe cine a întrupat dumnezeirea? Iar dacă trupul în care s-a născut n-a fost din sămînța lui Avraam și a lui David și, în sfîrșit, a Mariei, să arate din trupul cărui om a venit? Căci, după primul om, orice corp omenesc s-a născut din corp omenesc. Dacă-l va spune pe vreun om de la care a fost luată nașterea Mîntuitorului, în afară de Fecioara Maria, el însuși se cufundă în eroare și, înșelat, va părea a subscrie o însemnare mincinoasă pe seama supremei dumnezeiri. Ceea ce se promite în sfintele profeții ale lui Avraam și David, că din sămînța lor se va naște mîntuirea întregii lumi, el dăruiește altora, fiindcă, mai ales dacă a fost luat trup omenesc, n-a putut fi luat de la altul, decît de la cine l-a născut. Deci dacă nu de la Maria, ci de la altcineva a fost luat trup omenesc, ceea ce se respinge prin argumentul spus mai înainte, a fost totuși procreat prin Maria ceea ce fusese corupt prin neascultare. Iar dacă Hristos n-a fost întrupat în acel om care a suportat moartea pentru ștergerea păcatului, apoi din sămînța nici unui om nu s-a putut naște cel ce a fost fără pedeapsa păcatului original. Așadar un astfel de trup n-a fost luat de la nimeni, ci s-a format în chip cu totul nou. Iar acesta, fie că a fost văzut de ochii oamenilor și a fost socotit corp omenesc, deși în realitate nu era *omenesc, fiindcă nu se găsea sub nici* o pedeapsă strămoșească, fie că era un adevăr minunat nefiind sub pedeapsa păcatului strămoșesc, natura omenească i-a fost formată cînd a venit plinirea vremii. Dacă n-a fost cu adevărat trup omenesc, se dovedește limpede ca mincinoasă dumnezeirea care se arăta în trup oamenilor, prin neadevăr înșelînd pe cei ce socoteau că este adevărat. Iar dacă s-a făcut trup nou și adevărat, nu luat din om, unde este tragedia atît de mare a nașterii? Unde este drumul patimilor? Deci eu nu socotesc prostește că în chip inutil s-a făcut om. Ce folos a creat atîta umilință a dumnezeirii, dacă omul care a pierit n-a fost mîntuit prin nașterea și patimile lui Hristos, dacă se neagă întruparea? Iarăși deci, precum de la același izvor al lui Nestorie a luat început eroarea lui Eutihie, la fel va avea același sfîrșit, întrucît și potrivit lui Eutihie neamul omenesc n-a fost mîntuit, fiindcă nu cel care era bolnav și avea nevoie de salvare și îngrijire a fost ales. Se pare că a ajuns la această părere eronată, încît să *creadă că trupul* lui Hristos n-a fost cu adevărat din om, ci din afară, format de Dumnezeu în cer. Întrucît se crede că s-a înălțat cu trupul la cer, trebuie să ținem seamă că nu se înalță la cer decît cel care s-a coborît din cer.

CAPITOLUL VI

NICI DIVINUL N-A FOST TRANSFORMAT ÎN UMAN, NICI UMANUL ÎN DIVIN ŞI NICI N-AU FOST AMESTECATE

Se pare că s-a spus destul despre faptul că, dacă Hristos S-a întrupat, aceasta să nu se creadă că s-a făcut din Maria. Iar dacă s-a întrupat din Maria şi n-a rămas desăvîrşită natura umană şi divină, aceasta s-a putut face în trei moduri: sau substanţa divină a trecut în cea umană, sau cea umană în cea divină, sau fiecare din cele două au fost astfel potrivite şi amestecate, încît să nu-şi păstreze nici una din cele două substanţe propria formă. Dar dacă substanţa dumnezeiască a fost transformată în substanţă omenească, s-a ajuns, ceea ce este nelegiuit a crede, ca divinitatea să se schimbe în umanitate, substanţa nerămînînd imutabilă şi ceea ce în chip natural era schimbător şi supus suferinţei să rămînă imutabil, iar ceea ce se crede în chip natural imutabil şi impasibil să se schimbe într-un lucru mutabil. Aceasta nu se întîmplă *în nici un chip*, ci *dimpotrivă*, natura *omenească pare a se fi* schimbat în dumnezeiască. Dar cum poate să se facă aceasta, dacă divinitatea în naşterea lui Hristos a primit trup şi suflet omenesc? În fapt, nu orice lucru poate fi întors şi strămutat în orice alt lucru. De vreme ce unele dintre substanţe sînt corporale, iar altele incorporale, nici substanţa corporală nu se poate schimba în incorporală, nici cea incorporală în cea care este corp. Nici cele incorporale nu-şi pot schimba în sine formele proprii, fiindcă numai acelea se pot schimba şi transforma în sine, care au subiacentul comun al unei singure materii, şi acestea nu toate, ci acelea care în ele pot săvîrşi şi suferi o acţiune. Iar aceasta se poate proba astfel: nu se poate transforma arama în piatră, sau în iarbă, sau orice corp în alt corp, dacă nu e aceeaşi materia lucrurilor care trec unul în altul. Şi dacă nu pot de la sine şi să săvîrşească şi să sufere o acţiune, după cum cînd se amestecă vinul cu apa, apoi fiecare sînt în aşa fel, încît să-şi comunice şi însuşirea activă şi pe cea pasivă. Calitatea apei poate suferi ceva de la calitatea vinului şi, dacă a fost apă multă, iar vin puţin, nu se mai numesc amestecate, ci se strică una prin calitatea celeilalte. Iar dacă varsă cineva vin în mare, vinul nu se amestecă cu marea, ci se strică în mare, întrucît calitatea apei, prin marea ei cantitate, nu suferă nimic de la calitatea vinului, ci mai degrabă calitatea apei a schimbat în ea însăşi calitatea vinului prin propria ei mulţime. Şi dacă sînt potrivite şi aproape egale, sau puţin inegale, naturile care de la sine pot fi active şi pasive, se amestecă şi se echilibrează între ele prin calităţi mijlocii. Acestea se petrec în corpuri, şi nu în toate, ci numai în cele care de la sine (cum s-a spus) pot fi active şi pasive, materia subiacentă fiind comună şi aceeaşi. Orice corp care se naşte şi se descompune pare a avea materie comună. Dar nu orice corp poate fi activ şi pasiv de la orice sau în orice. Cele corporale prin nici o raţiune nu vor putea fi schimbate în incorporale, fiindcă nu participă la nici o materie comună subiacentă, care să se schimbe prin calităţile sale în cele incorporale. Iar materia substanţei incorporale nu se sprijină pe nici o temelie materială şi nu există nici un corp căruia să nu-i fie subiacentă materia. Astfel stînd lucrurile, nici măcar acelea care au în chip natural materia comună nu trec în sine, dacă nu le este prezentă puterea de a fi active şi pasive în sine şi de la sine; cu atît mai mult nu se vor schimba în sine cele cărora în nici un chip materia nu le este comună. Un lucru se sprijină pe un fundament material, cum este corpul, iar altul în nici un chip n-are nevoie de subiacentul materiei, cum este incorporalul. Aşadar un corp nu se poate schimba în ceva incorporal şi nici incorporalele nu se pot schimba între ele printr-un amestec oarecare. Nu este nici o materie comună a acestora şi nu pot să se întoarcă şi să se schimbe în sine. În cele incorporale nu există nici o materie, deci nu se vor schimba la rîndul lor unele în altele. Sufletul şi Dumnezeu pe bună dreptate sînt socotite incorporale şi nu există suflet omenesc în dumnezeire, de la care fiind luat să fie schimbat. Iar dacă nici corpul, nici sufletul nu pot fi schimbate în parte dumnezeiască, în nici un chip nu se poate face ca o fiinţă omenească să devină Dumnezeu. Cu mult mai puţin se poate crede că fiecare din cele două se pot face una, fiindcă nici incorporalitatea nu poate trece la un corp, nici corpul la incorporalitate, nefiindu-le comună nici o materie subiacentă care să se schimbe în calităţile celeilalte substanţe. De aceea spun aceştia că Hristos este din două naturi, nu în două, susţinînd că nu se poate face un singur corp ceea ce consta din două, de aşa manieră încît să nu se păstreze cele din care se spune că s-a făcut. După cum cînd se toarnă apă în miere nici una nu rămîne cum a fost, ci se formează oarecum al treilea corp, cele două corupîndu-se prin amestec, la fel ceea ce devine a treia calitate *formată din apă şi din miere se spune că constă din amîndouă, dar* se neagă în fiecare din cele două, neputînd sta în fiecare din două, fiindcă nu se păstrează natura ambelor. Poate deci consta din două, dar calitatea celor două s-a stricat, nu mai e aceeaşi. Nici apa nici mierea nu mai rămîn ceea ce au fost, fiindcă li s-a schimbat calitatea. În chip raţional, dreptcredincioşii însă le mărturisesc pe amîndouă, afirmînd că Hristos constă din amîndouă naturile şi în amîndouă. Cum se explică aceasta, voi arăta ceva mai la urmă. Acum se vede limpede că a fost dovedită eroarea opiniei lui Eutihie; de vreme ce în trei moduri se poate face ca din două naturi să existe una, fie divinul să treacă în uman, fie umanul în divin, fie să se amestece amîndouă, prin argumentaţia de mai sus se dovedeşte că prin nici unul din aceste moduri nu s-a putut ajunge ca din două naturi să se facă una.

CAPITOLUL VII

HRISTOS EXISTĂ ÎN AMBELE ȘI DIN AMBELE NATURI

Rămîne să învățăm, cum spune credința Bisericii universale, că *Hristos constă în ambele și din ambele naturi*. Că este din ambele naturi arată două lucruri, unul cînd zicem că se unește ceva din două naturi, ca din miere și apă. Asta înseamnă că din una vărsînd în cealaltă, sau amestecîndu-le pe amîndouă, în nici un chip nu rămîn la fel amîndouă. Potrivit acestui mod, Eutihie spune că Hristos constă din două naturi. Un alt mod este de a consta din două, dar fără să se unească între ele, sau una să devină cealaltă, cum zicem că o coroană este compusă din aur și pietre prețioase. Aici nici aurul n-a fost transformat în pietre, nici pietrele în aur, ci au rămas fiecare la forma lor proprie, fără să și-o părăsească. Astfel de lucruri, constînd din altele, zicem că stau în acelea din care se arată că au fost formate. Putem spune despre coroană că constă din aur și din pietre prețioase, fiindcă pietrele și aurul sînt cele din care e formată coroana. În primul mod însă nu este miere și apă, ci un amestec din amîndouă. Credința Bisericii universale mărturisește că în Hristos rămîn ambele naturi, că ele persistă perfecte și că nu se schimbă una în alta, că deci Hristos constă în ambele și din ambele naturi: în ambele, fiindcă rămîn ambele, și din ambele, fiindcă din adunarea celor două care rămîn se face una persoana lui Hristos. Dar nu în înțelesul susținut de Eutihie afirmă credința cea adevărată că Hristos este unit din ambele naturi. Acesta, pornind de la unirea dintre cele două naturi, nu recunoaște că El constă în amîndouă, nici că rămîn în El amîndouă; în schimb, dreptcredinciosul, pornind de la existența celor două naturi, mărturisește că Hristos constă în ambele și din ambele naturi, păstrîndu-le pe fiecare. Dar e un înțeles echivoc, sau mai degrabă ambiguu în afirmația că El constă din două naturi. Aceasta, fiindcă într-un sens nu rămîn susbtanțele din care se spune că este unit din două în așa fel, încît rămîn amîndouă. Așadar, după ce am dezlegat acest nod al echivocității și ambiguității, nu se mai poate împotrivi nimic învățăturii propovăduite de dreapta și adevărata credință. Ea mărturisește că același Hristos este Om desăvîrșit, același este Dumnezeu, și același care este Om și Dumnezeu este unul Dumnezeu și Fiu al lui Dumnezeu, că nu se ajunge la împătrirea Treimii cînd sînt împreună omul și desăvîrșitul Dumnezeu, ci exprimă una și aceeași persoană numărul Treimii. Astfel se poate spune că atunci cînd a pătimit Omul, a pătimit totuși Dumnezeu nu pentru că partea dumnezeiască s-a făcut omenească, ci pentru că aceasta a fost primită de cea dumnezeiască. La fel, Cel care este Om se numește Fiul lui Dumnezeu nu prin substanța divinității, ci a umanității, care totuși, prin unitatea naturală, este împreună cu divinitatea. Și oricît se discută și se amestecă acesta cu mintea, totuși unul și același este și Om desăvîrșit și Dumnezeu: Dumnezeu, fiindcă este născut din substanța Tatălui, iar Om, fiindcă este procreat de Fecioara Maria Om. Este Dumnezeu, fiindcă a fost de la început Dumnezeu, și Dumnezeu este Om, fiindcă a fost întrupat în om; astfel că în aceeași persoană una este divinitatea, care a primit, și alta umanitatea, care a fost primită. Același este așadar Dumnezeu și Om. Dacă-L înțelegi pe Hristos Om, același este Om și Dumnezeu, Om din natură și Dumnezeu prin dumnezeire. Iar dacă-L înțelegi Dumnezeu, același este Dumnezeu și Om, fiindcă este Dumnezeu din natură și Om prin întrupare. Este în El o dublă natură și o dublă substanță, fiindcă este Dumnezeu Omul, iar o singură persoană, fiindcă este același Om și Dumnezeu. Aceasta este calea de mijloc între cele două erezii, după cum și virtuțile țin linia de mijloc. Orice virtute, așezată în mijlocul lucrurilor, e o podoabă; dar dacă trece linia, mai sus sau mai jos, se desparte de virtute. Deci virtutea este calea mijlocie. Și dacă acestea pot fi patru și nu peste acest număr, în Hristos sînt sau două naturi și două persoane, cum spune Nestorie, sau o singură natură și o singură persoană, cum spune Eutihie, sau două naturi și o singură persoană, cum mărturisește dreapta credință, sau o singură natură și două persoane. Iar dacă am combătut cele două naturi și două persoane în răspunsul dat împotriva lui Nestorie și am arătat că nu poate fi o singură natură și o singură persoană, cum propune Eutihie, nici n-a existat cineva atît de fără minte, încît să creadă că există în Hristos o singură natură, dar două persoane. Rămîne așadar că este adevărat ceea ce afirmă credința cea dreaptă, potrivit căreia există o dublă natură, dar o singură persoană. Am spus mai înainte că, după părerea lui Eutihie, înainte de naștere sînt două naturi în Hristos, dar după naștere, una singură, și am arătat că această părere ascunde o dublă eroare. Că această dublare s-ar fi putut face sau prin naștere, fără să fi fost primit trupul omenesc din Maria, sau prin înviere, după întruparea din Maria, ambele ipoteze au fost discutate, după părerea mea, cum se cuvine; acum trebuie să cercetăm cum s-a putut face ca ambele naturi să se amestece într-o singură substanță.

CAPITOLUL VIII

CARE A FOST STAREA VIEȚII LUI HRISTOS

Mai este și o altă problemă, care poate fi adusă în discuție de cei care nu cred că Hristos a luat trup omenesc din Maria, ci din altă parte, *pregătit să pară a se naște unificat din pîntecele Mariei. Dacă* precum spun ei, trupul a fost luat din om, de vreme ce tot omul, de la prima neascultare, nu numai că era înlănțuit sub robia păcatului și a morții, dar era stăpînit și de dorința păcatului, astfel că era vinovat nu numai de păcatul strămoșesc, ci și de propriile lui păcate, *de ce în* Hristos n-a fost nici păcat, nici dorința de a păcătui? Întrebarea aceasta conține o nedumerire care trebuie înlăturată. Dacă trupul lui Hristos a fost luat din trup omenesc, există îndoiala asupra felului acestui trup, întrucît mîntuirea urmează în legătură cu întruparea. Dacă s-a întrupat într-un om ca Adam înainte de păcat, se pare că a primit natura omenească întreagă, fără să aibă vreo slăbiciune care să ceară îngrijire. Dar cum s-ar fi putut face să se întrupeze într-un astfel de om cum a

fost Adam, dacă în Adam a putut exista voința și dorința de a păcătui? Înseamnă că în această situație ar fi fost implicat în delictul nesupunerii, trecînd peste poruncile dumnezeiești. În Hristos, însă, se crede că n-a fost vreo voință de a păcătui, mai ales fiindcă, dacă a luat un astfel de trup omenesc cum a fost al lui Adam înainte de păcat, n-ar fi trebuit să fie muritor, întrucît Adam, dacă nu păcătuia nu simțea în nici un chip moartea. Fiindcă deci Hristos n-a păcătuit, trebuie cercetat de ce s-a supus morții, dacă a luat trupul lui Adam înainte de a fi păcătuit. Iar dacă a primit o astfel de stare omenească, precum a fost a lui Adam după păcat, se pare că n-a lipsit în Hristos necesitatea de a se supune greșelilor, de a se cufunda în patimi, de a călca regulile dreptății, de a nu discerne în sfîrșit în întregime binele de rău; iar Adam de toate acestea s-a făcut vinovat prin păcatul neascultării. Contra celor ce ridică astfel de întrebări trebuie răspuns că se pot înțelege trei stări ale omului: una este înainte de greșeala lui Adam, în care acesta nu era supus morții și încă nu se pătase de vreo greșeală, deși putea exista în el voința de a păcătui. Alta este cea în care ar fi putut să se schimbe, dacă ar fi voit ferm în preceptele lui Dumnezeu, căci în acest caz nu numai că nu păcătuia, sau nu voia să păcătuiască, dar nici măcar nu putea fie să păcătuiască, fie să vrea păcatul. A treia stare este după păcat, în care moartea l-a urmat în chip necesar, ca și păcatul însuși, și voința de a păcătui. Acestea sînt stările principale și contrarii: una de răsplată, dacă Adam ar fi voit să rămînă ascultător sfaturilor lui Dumnezeu, iar alta de pedeapsă, fiindcă n-a voit să asculte de porunci. În acea primă stare nu era nici moarte, nici păcat, nici vreo voință de a păcătui. În aceasta din urmă însă a fost și moarte, și păcat, și toată dorința de a călca rînduiala, și toate cele spre pieire, fără să aibă în ele vreun ajutor, pentru ca, după cădere, să se poată ridica. Între aceste două stări s-a așezat cea mijlocie, în care lipsea prezența morții sau a păcatului, dar exista putința de a trăi într-o stare sau alta din cele arătate mai înainte. Hristos a luat din toate cele trei stări cîte o pricină a naturii Sale corporale. Prin faptul că a luat trup muritor ca să alunge moartea din neamul omenesc, trebuie așezat în starea lui Adam după neascultare. Dar că n-a fost în El vreo dorință a păcatului o dovedește faptul că nu s-a lăsat ispitit de înșelăciunile diavolului întinzător de curse. Rămîne a treia stare, cea mijlocie, cea din timpul în care nu exista moartea, dar putea fi dorința de a păcătui. În această stare a fost Adam, care putea să mănînce și să bea, să digere cele înghițite, să se lase cuprins de somn și de altele din cele omenești, care i-au fost îngăduite și care nu-i aduceau nici o pedeapsă cu moartea. Toate acestea fără îndoială că Hristos le-a avut; căci a mîncat, a băut și s-a achitat de toate îndatoririle față de corpul omenesc. Și nu e de crezut că Adam a avut nevoi atît de mari, încît, dacă n-ar fi mîncat,

n-ar fi putut trăi. Chiar și numai cu fructe din pomi putea să trăiască și să nu moară, fiindcă nevoia de a trăi îi era satisfăcută de roadele paradisului. Nimeni nu ignoră că și Hristos a avut asemenea nevoi, dar din putere, nu din necesitate. A avut astfel de nevoi înainte de înviere. Iar după înviere și-a putut schimba trupul omenesc, precum s-ar fi putut schimba și cel al lui Adam, cu toată greșeala lui. Pe noi însuși Domnul Iisus Hristos ne-a învățat să cerem prin rugăciuni să se facă voința Lui precum în cer și pe pămînt, să vină împărăția Lui și să ne mîntuiască de cel rău. Căci toate acestea le cere acea prea fericită schimbare a celor din neamul omenesc, care cred în El.

Acestea sînt cele pe care ți le-am scris ca mărturie a credinței mele. Dacă în ele este spus ceva greșit, nu sînt atît de iubitor de mine însumi, încît pe cele pe care le-am rostit odată să nu caut a le spune și mai bine. Iar dacă n-am spus nimic bun, nu sînt dator să iubesc ceea ce nu e bun în părerile mele. În sfîrșit, dacă toate sînt bune, venind de la cel care singur este bun, trebuie crezut că bun este tot ce ni se dăruiește de către acea bunătate eternă și pricină a tuturor celor bune.

(Trad. din Colecția Migne, vol. LXIV, col. 1338—1354)

II
MÎNGÎIERILE FILOZOFIEI

I

Boethius se naşte într-o vreme cînd lumea romană, în totală descompunere, îşi trăia ultimele clipe ale apusului, şi grupa germanică a popoarelor barbare venise s-o înlocuiască. Se închidea un ev, acela al popoarelor vechi, şi începea un altul: evul mediu. Lumea romană, decadentă şi slăbită politiceşte, avea totuşi destulă strălucire şi prestanţă, ca să impună cel puţin un respect formal cuceritorilor. Şcolile funcţionau, viaţa şi administraţia civilă se desfăşurau mai departe după legile romane. Numai armata aparţinea noilor stăpînitori, care ocupau milităreşte Italia. Nemaiavînd puterea de a se opune cu armele, Roma o mai avea pe aceea de a menţine oarecum structura tradiţională a lumii vechi. Creştinismul însă, între altele, zdruncinase din temelie felul greco-roman de a înţelege lumea şi viaţa şi de a-i preţui bunurile. Şi sub acest raport deci antichitatea făcea loc unei noi forme de cultură: scolasticismul medieval.

Luminoasa personalitate a lui Boethius ni se prezintă ca o legătură spirituală între două lumi: cea veche, greco-romană, şi cea nouă, a evului mediu. «Ultimul roman» cu opera sa «De consolatione philosophiae», definită ca «ultimul suspin al antichităţii expirante», Boethius este în acelaşi timp şi «iniţiatorul scolasticismului» [1]. Viaţa sa, înaltele demnităţi politice pe care le-a obţinut — care i-au adus şi cea mai mare strălucire omenească, dar şi reversul acestora: închisoarea şi moartea —, ca şi operele pe care le-a lăsat înfăţişează această realitate, tragică şi consolatoare în acelaşi timp, a celor omeneşti: pe deasupra tuturor schimbărilor pe care le aduc celelalte puteri ale oamenilor sau ale popoarelor, puterea spiritului este permanentă şi ea sin-

1. Cf. F. Cayrée A. A., *Précis de Patrologie*, Paris, 1930, vol. III—IV, p. 217; Ferdinand Lot, Christian Pfister, François L. Ganshof: *Histoire du Moyen Age*, tome premier, Paris, 1928 (Colecţia Gustave Glotz), pag. 124, nota 107; Otto Bardenhewer: Geschichte der altkirchlichen Literatur, Freiburg in Breisgau, 1932, vol. V, p. 250.

gură, neputînd fi înlănţuită sau suprimată, transmite din generaţie în generaţie acea lumină prin care oamenii pot fi deosebiţi de celelalte fiinţe ale pămîntului.

Anicius Manlius Torquatus Severinus Boethius s-a născut la Roma, dintr-o familie distinsă, aproape de anul 480. Tatăl său a fost consul de trei ori, iar bunicul după tată, fost prefect al pretoriului sub Valentinian al III-lea, a murit alături de generalul Aëtius. După mamă, care era din familia Severinilor, de asemenea, avea înaintaşi consulari. Încă de mic a fost trimis pentru studii la Athena, adîncindu-se acolo mulţi ani în filosofia greacă şi traducînd sau comentînd în latineşte pe marii gînditori greci. În acest timp se petreceau în Italia evenimente foarte însemnate. Ostrogoţii, sub conducerea lui Teodoric, cu consimţămîntul împăratului de Răsărit, Zenon, care avea astfel prilej să abată în altă parte un pericol, pătrund în Italia şi, după cîteva lupte, ocupă Ravena. Odoacru, şeful unor confederaţii germanice, care în 476 luase domnia ultimului rege roman, este ucis (15 martie 493) şi Teodoric devine stăpînul Italiei, stabilindu-se în capitala lui Odoacru. Primind de la împăratul de Răsărit titulaturi romane, păstrînd în drept calitatea de patriciu şi de generalisim roman, luîndu-şi prenumele de Flavius, Teodoric conduce în fapt cu puterea armelor gotice o lume latină, care asista pasiv la propria sa desfiinţare politică şi naţională. Noul stăpînitor era destul de înţelept ca să nu ia măsuri radicale, să nu aducă mari perturbaţii în instituţiile şi administraţia romană. A condus astfel cu prudenţă, ferindu-se cît mai mult ca să nu fie resimţită prea puternic de romani dominaţia străină ostrogotă. A rămas la Ravena — numai o dată, în anul 500, apoi se pare că s-a dus la Roma — căutînd în fond să nu se amestece în organizaţia politică, juridică şi religioasă a lumii romane, decît atunci cînd i se cerea părerea, cum a fost bunăoară alegerea papei Symmachus, cînd s-a pronunţat pentru acesta. Pentru senat a arătat tot respectul, deşi activitatea senatului se mărginea în acest timp la «un fel de consiliu municipal al Romei», iar în afară, la o autoritate «simplu academică» [2].

De altfel, puţini senatori mai reprezentau spiritul de rezistenţă şi reacţiune romană; cei mai mulţi asistau, neputincioşi, la mersul evenimentelor, sau se orientau, cum se întîmplă adesea, spre noua aşezare politică.

Aceasta era starea de lucruri la Roma, cînd se întoarce Boethius de la Athena. Tatăl său murise; mama, de asemenea, cu mulţi ani înainte. Fruntaşii vieţii publice romane erau Festus şi Symmachus. De

2. *Op. cit.*, (Colecţia Gustave Glotz), p. 115.

acesta din urmă este luat sub protecție tînărul Boethius care, prin educația, cultura și distinsele sale însușiri sufletești, promitea un viitor strălucit. Se căsătorește cu Elpis, fiica lui Festus, dar moartea îi răpește, la puțin timp după căsătorie, pe culta și pioasa poetă Elpis. Se recăsătorește cu a treia fiică a lui Symmachus, Rusticiana. Prin această căsătorie drumul lui spre glorie se deschide deodată luminos. Socrul său, Quintus Aurelius Memmius Symmachus îl ajuta pe Boethius cu averea, influența și numele familiei sale vestite. Fostul consul în 485 era doar nepotul *celuilalt Symmachus, amic al poetului Ausoniu și ultimul* apărător al păgînismului împotriva Sfîntului Ambrozie. Atît familia Aniciilor, cît și a Symmachilor, se bucurau de toată vaza pe care o meritau nu numai în societatea romană, dar și față de noua stăpînire barbară. Era firesc deci ca Boethius să nu întîlnească nici o piedică în ascensiunea sa politică. În vîrstă de mai puțin de 30 de ani intră în Senat, cu autoritatea pe care i-o conferea numele său și rudenia cu Symmachus, dar și cu prestigiul unei personalități de o vastă cultură științifică și filozofică. Tradusese și comentase în limba latină — ca fruct al studiilor sale la Athena — pe matematicienii Pitagora, Nicomach și Euclide și pe filozofii Platon și Aristotel iar în știința lui Arhimede era un erudit. Pentru a fi numit în diferite demnități și mai ales pentru a ajunge la consulat, ultima treaptă pe care o mai putea urca un roman în vremea aceea, avea nevoie nu numai de stima și adeziunea nobilimii *romane, dar și de favoarea și deplina prețuire a lui Teodoric.* Ocaziile nu întîrziară. Clovis, regele francilor, cere lui Teodoric un citared, un muzicant, care să cînte și la curtea sa, așa cum auzise că se cîntă la Roma. Pentru a trimite lui Clovis muzicantul cerut, Teodoric se adresează lui Boethius, reputatul cunoscător al teoriilor muzicale și al tetracordului lui Pitagora. Gondebald, regele burgunzilor, cere lui Teodoric cadrane solare și clepsidre. Acesta roagă pe Boethius să procure regelui burgund orologiile cerute, adresîndu-i următoarele elogii: «Ai studiat cu atît de îndelungă strădanie în școlile Athenei și ai schimbat într-atît toga patriei cu haina muzelor elene, încît ai făcut ca învățătura greacă să devină cultură romană. Ai învățat cu cîtă adîncime se cugetă în părțile sale filozofia speculativă și în ce chip se analizează domeniul filozofiei practice, dăruind senatorilor urmași ai lui Romulus opera pe care au lăsat-o în lume cecropizii. Prin traducerile tale, italii citesc pe muzicianul Pitagora și pe astronomul Ptolomeu. Aritmeticul Nicomach și geometrul Euclid sînt familiari ausonienilor. Teologul Platon, logicianul Aristotel, vorbesc în limba Quirinalului; chiar pe fizicianul mecanic Arhimede l-ai făcut sicilienilor latin. Și orice discipline

și arte a produs fecunda Grecie prin diferiți bărbați, Roma și le însușește în graiul patriei numai grație lucrărilor tale. Pe toate le-ai redat atît de elegant ca închegare stilistică și atît de desăvîrșit ca proprietate a limbii, încît și cititorii care ar cunoaște ambele limbi ar prefera totuși traducerile tale...»[3]. Evident, aceste cuvinte măgulitoare sînt cu atît mai prețioase, cu cît sînt adresate lui Boethius de Teodoric, chiar dacă în numele lui scria Cassiodor. Regele și-l apropie și-i împărtășește părerile în toate chestiunile. I se dă însărcinarea să reformeze monetăria, măsurile și greutățile, i se acordă diferite demnități administrative, este numit de rege «magister palatii» și «magister officiorum», un fel de ministru al palatului, care cunoaște toate problemele de politică internă și externă ale statului. Quaestor, patriciu, în anul 510 este în sfîrșit consul, iar în 522, punct culminant al gloriei lui Boethius, cei doi fii ai săi, prea tineri pentru această demnitate, sînt aleși, de asemenea, consuli. Cu acest prilej, într-un splendid discurs, Boethius face elogiul regelui Teodoric care, după aproape treizeci de ani de domnie, era «cea mai mare personalitate a Occidentului».[4]

Boethius are toate motivele să se simtă fericit. Fiii săi au ajuns consuli. El și-a făcut întotdeauna datoria, ca un adevărat filosof, fiind și un bun sfetnic al regelui și un bun roman. A fost cinstit, drept și înțelegător cu suferințele tuturor. A luat apărarea celor oropsiți și împilați, i-a apărat cu curaj împotriva vexațiunilor autorității. În timpul unei foamete a împărțit grîu poporului, ajutîndu-l în mod larg, împotriva prefectului, cu riscul de a ajunge la cunoștința lui Teodoric acest caz. Pe Conigastus și Trigguilla, doi curteni ai regelui, care exploatau poporul, purtîndu-se ca niște tirani, i-a atacat fără cruțare, ca și pe alți «cîini ai palatului», pentru care Italia nu era altceva decît un ținut de exploatare și jaf.

Dar dragostea lui de cinste și de adevăr nu se putea să-i aducă numai bucurie și fericire. Dușmanii binelui sînt atît de adeseori mai puternici decît dușmanii răului. Boethius cunoscuse zilele sale cele mai frumoase de mărire și glorie; trebuia să le cunoască și pe cele de declin. Și nici acestea nu întîrziară să vină. Frămîntările și certurile religioase, care au avut loc în primele veacuri, pînă la stabilirea dogmelor creștine, au dat naștere la o mulțime de erezii ce au tulburat adînc și pentru multă vreme liniștea *Bisericii și a Statului, atît în Răsărit*, cît și în Apus. Una din aceste erezii, arianismul, era în timpul lui Teodoric credința oficială a palatului și a popoarelor germanice ce stăpîneau

3. Cassiodorus, *Patrologia latină*, în «Colecția Migne», Tomul 69, col. 539.
4. *Op. cit.*, (Colecția Gustave Glotz), p. 123.

Europa, deşi lumea romană, în frunte cu papii Romei, mărturiseau credința stabilită de sinoadele ecumenice. În afară de arianism, încă două erezii asemănătoare tulburau conştiinţele credincioşilor: nestorianismul şi monofisitismul. Împotriva tuturor acestora. Boethius a luat atitudine, apărînd prin mai multe scrieri credinţa Bisericii din Roma. Poziţia lui Boethius însă, de apărător al confesiunii religioase oficiale, împotriva ereziilor, era dintre cele mai dificile. Deşi arian, Teodoric nu se amesteca în neînţelegerile religioase, ci lăsase forurile competente ale Bisericii să se pronunţe în chestiuni de dogme şi de controverse teologice. Astfel, n-a dat atenţie prea mare faptului că Boethius, prin scrierile sale împotriva acestor credinţe, care se abăteau de la învăţătura recunoscută de Biserica Romei şi a Constantinopolului, lua atitudine şi împotriva arianismului. Cît timp neînţelegerile religioase s-au menţinut pe plan teoretic şi cît timp mai ales ele dezbinau pe romani între ei, era chiar în interesul lui Teodoric să nu se amestece în aceste neînţelegeri. Cînd, însă, împăratul de Răsărit Justin a luat împotriva ereticilor o serie de măsuri, care atinseră direct pe goţii arieni, aceasta nu a putut lăsa pe Teodoric indiferent. Voind să curăţească imperiul de erezii, Justin a dat un ordin prin care era interzis orice cult neoficial. Locaşurile de rugăciune ale arienilor erau închise şi predate ortodocşilor. Teodoric, foarte indignat de această măsură, care izbea într-o mulţime de conaţionali de ai săi, ce ajunseseră în funcţiuni înalte în imperiul de Răsărit, protestează şi tocmai pregătea trimiterea unei delegaţii în acest sens la Justin, cînd se produce pe neaşteptate cazul Albinus. Fost consul, prefect al pretoriului şi senator, Albinus era un om de vază şi foarte bogat. În conflict cu acesta şi rîvnindu-i bogăţia, se găsea referendarul Cyprianus care, pentru a-şi compromite rivalul, i-a făcut o înscenare cu nişte scrisori, din care reieşea că Albinus ar fi în legătură cu împăratul de Răsărit, Justin, mijlocind eliberarea Romei de barbari şi reunirea Italiei cu Răsăritul, sub sceptrul lui Justin. Teodoric, alarmat de faptele imputate lui Albinus, care însemnau un complot împotriva lui şi a statului, a întemniţat de îndată pe acuzat şi a pornit cercetările pentru a stabili proporţiile complotului şi gradul vinovăţiilor. Albinus era senator roman, trebuia aflat dacă nu cumva întreg senatul, această umbră care mai rămăsese din autoritatea statului roman, este de partea lui Albinus. Boethius, în calitatea sa de ministru al palatului, nu putea rămîne în afară de acest caz. Părîndu-i nedreaptă şi nefondată acuzaţia adusă lui Albinus — ca şi suspiciunea ce plana asupra senatului —, îi ia cu hotărîre apărarea, declarînd în faţa regelui că acuzaţia lui Cyprianus este falsă şi că, dacă Albinus

este vinovat, atunci este vinovat şi Boethius însuşi şi senatul întreg. Teodoric a fost înduplecat şi hotărîrea în procesul lui Albinus a fost deocamdată amînată. Iată însă că Cyprianus nu se lasă bătut şi loveşte de data aceasta direct în Boethius. Făcînd apel la Conigastus şi Trigguilla, ale căror fărădelegi Boethius le reprimase, aceştia pun la îndemîna lui Cyprianus memorii şi documente pentru a amesteca şi pe Boethius în procesul lui Albinus. Cyprianus predă lui Teodoric două scrisori contrafăcute, ca fiind ale lui Boethius către Justin, pentru răsturnarea lui Teodoric. Se arăta în prima scrisoare în ce stare de opresiune se găsesc romanii, iar în a doua se cerea intervenţia grabnică a lui Justin pentru eliberarea Italiei. Se arăta, de asemenea, că Italia este slab păzită şi că în caz de război provinciile se vor răscula şi vor trece de partea lui Justin. Teodoric uluit, pierdu orice încredere în Boethius şi-l crezu criminal. Faptul că Boethius scrisese împotriva arienilor era un indiciu pentru Teodoric, acum bătrîn, bănuitor şi credul, că acesta e vinovat. Mai ales cînd informatorii şi martorii împotriva lui Boethius se înmulţiră. Opilio, frate cu Cyprianus, şi Gaudentius, nişte delapidatori ordinari, ca să scape de pedeapsă au depus mărturie împotriva lui Boethius. De asemenea, şi Basilius, fost intendent al Casei regale şi acum încărcat de datorii. Boethius şi Albinus sînt arestaţi. Procesul s-a judecat, iar senatorii, din laşitate sau din teama de a nu fi socotiţi complici cu acuzaţii, au lăsat ca Boethius şi Albinus să fie condamnaţi pe baza declaraţiilor date de martorii lui Cyprianus.

Boethius este închis la Pavia şi, cu toate memoriile trimise, cu toate protestele împotriva unei judecăţi nedrepte, Teodoric nu reveni asupra pedepsei. După o închisoare de aproape o jumătate de an, în care timp scrie «De Consolatione Philosophiae», Boethius este executat la Pavia, sau la Calvenzano, în regiunea Milanului, probabil la 23 octombrie 524. Averea îi este confiscată şi lui şi lui Symmachus, care este, de asemenea, executat, iar Rusticiana este adusă în stare de umilinţă şi mizerie. În toamna anului 525, Teodoric trimite în Orient o delegaţie compusă din senatori şi episcopi, avînd în frunte pe papa Ioan I însuşi, pentru a cere lui Justin să revină asupra măsurilor luate împotriva arienilor. Delegaţia a fost foarte bine primită şi a stat aproape o jumătate de an la Constantinopol. Papa Ioan I a oficiat, înconjurat de un sobor de episcopi şi preoţi, slujba sărbătorilor Crăciunului (525) şi Paştilor (526). Întorcîndu-se însă fără rezultat, papa, care nu putuse stărui pentru a apăra pe eretici, a fost dus în închisoare, unde a murit din cauza torturilor, la 18 mai 526. În acest chip, Teodoric a scăpat de toţi capii opoziţiei romane în Italia. Mai rămînea chestiunea ariană

în Răsărit. Văzînd că nu poate proceda altfel pentru a determina pe Justin să repună în drepturi pe arieni, Teodoric a recurs la o măsură de o extremă severitate: a dat un edict prin care se prevedea ca toate bisericile din Italia să fie închise pentru dreptcredincioşi şi încredinţate minorităţii ariene. Înainte de a se pune în aplicare acest edict însă, bătrînul Teodoric, împovărat de ani şi de greutăţile unei domnii destul de îndelungate, a murit în toamna anului 526, în urma unui atac de paralizie, chinuit, se spune, de vedenii înspăimîntătoare ale celor pe care îi suprimase fără milă şi fără justiţie.

După moartea lui Teodoric, uciderea lui Boethius nu se putea să nu fie reparată. Amalasunta, culta şi înţeleapta fiică a lui Teodoric, a redat Rusticianei şi copiilor acesteia averea confiscată a lui Symmachus şi Boethius. De asemenea, a admis să i se ridice lui Boethius statui în pieţele Romei, cu inscripţii elogioase. Mai tîrziu, regele longobard Luitprand a dezhumat osemintele lui Boethius şi le-a depus la Pavia într-un măreţ mausoleu. Amintirea lui Boethius a început să fie prăznuită cu pietate şi cu un cult religios, la 23 octombrie, în fiecare an celebrîndu-se sărbătoarea lui Boethius cu multă solemnitate la Pavia, care-l socoteşte ca pe protectorul său. În breviarul de la Milan, apărut în 1539, Boethius este trecut ca Sf. Severinus, la 23 octombrie. Pentru caracterul său onest şi nobil, cum şi pentru jertfirea vieţii sale pentru Biserică şi dreptate, Boethius a fost beatificat.

II

Pe tărîmul scrisului, Boethius a avut o activitate destul de rodnică. Ne-au rămas de la el numeroase scrieri cu conţinut teologic, ştiinţific şi filozofic. Fiindcă personalitatea sa a fost atît de strălucitoare, poate că i s-au atribuit lucrări ce n-au fost ale lui, ori au aparţinut altui Boethiu — acest nume fiind destul de răspîndit la începutul evului mediu —, polarizîndu-se astfel în juru-i şi contopindu-se într-unul mai mulţi autori. Autenticitatea operelor teologice ale lui Boethius, bunăoară, a fost foarte mult discutată. Mulţi cercetători, sprijinindu-se pe argumente scoase din opera sa filozofică, mai ales din *De consolatione philosophiae*, au ajuns la concluzia că Boethius ar fi fost păgîn. Şi mai mulţi cercetători, însă, şi îndeosebi învăţaţii Bisericii, l-au socotit creştin şi nu i-au pus ca atare la îndoială autenticitatea operelor sale teologice. Aceste opere teologice se încadrează în certurile şi controversele religioase ce au frămîntat atîtea veacuri pe creştini, pînă ce dogmele cu privire la Sfînta Treime au fost închegate, cristalizate şi stabilite pentru totdeauna. Lucrările cu conţinut teologic ale lui Boethius sînt scrise în legătură cu arianismul, nestorianismul şi monofisitismul, trei erezii de seamă, care au prilejuit primele sinoade ecumenice. Pentru a apăra creştinismul ecumenic împotriva acestor erezii şi pentru a înlănţui dogmele trinităţii într-o dialectică filozofică, Boethius scrie următoarele cinci opere: 1) *De unitate Trinitatis* (Tratatul despre unitatea Sfintei Treimi, adresat lui Symmachus); 2) *Ultrum Pater et Filius ac Spiritus Sanctus de Divinitate substantialiter praedicentur* (Dacă Tatăl, Fiul şi Sf. Duh pot fi afirmaţi substanţial în Dumnezeire), adresat diaconului Ioan al Bisericii Romei — papa Ioan I de mai tîrziu —, tratează, ca şi lucrarea anterioară, despre raporturile dintre natură şi substanţă cu privire la Trinitate; 3) *Quomodo substantiae, in eo quod sint, bonae sint* (Cum substanţele sînt bune prin ceea ce sînt), către diaconul Ioan, o extrem de concisă înlănţuire de raţionamente despre ideea de bine şi de substanţă; 4) *Brevis fidei christianae complexio* (Scurtă expunere a credinţei creştine, cunoscută şi sub numele de *De fide catholica*); 5) *Liber de persona et duabus naturis, contra Eutychen et Nestorium* (Despre cele două naturi şi o singură persoană în Iisus Hristos, contra lui Eutihie şi Nestorie) către Ioan, diacon al Bisericii Romei, cea mai însemnată lucrare teologică a lui Boethius, în care arată cum sînt cu putinţă cele două naturi — divină şi umană — într-o singură persoană în Iisus Hristos. Prin amănunţita examinare şi desfăşurare logică a problemelor tratate, operele teologice ale lui Boethius devin interesante şi convingătoare. Deşi lipsite de întinderea unor adevărate tratate, ele au fost mult citite şi comentate de către erudiţii dogmaticei creştine.

Dintre lucrările ştiinţifice ale lui Boethius se păstrează *De Institutione aritmetica, De Institutione musica* şi *Ars Geometriae*. Împreună cu Astronomia, care s-a pierdut, aceste opere sînt cunoscute şi sub numele de matematici şi au format în evul mediu ciclul superior al artelor liberale, quadrivium. Aritmetica, în două cărţi, şi Muzica, în cinci cărţi, au avut mult prestigiu în evul mediu şi autenticitatea lor n-a fost contestată; nu tot acelaşi lucru s-ar putea spune despre Geometrie, ce conţine două cărţi, dintre care prima e traducerea latină a geometriei lui Euclide.

Fără îndoială însă că, dacă Boethius s-a bucurat de atîta autoritate în evul mediu, aceasta se datoreşte mai ales operei filosofice. Traducerile, comentariile şi tratatele sale originale din domeniul logicii au fost în scolastica medievală cărţi fundamentale, prin care Boethius a a devenit clasic, alături de Martianus Capella şi de Cassiodor. Iar *De Consolatione Philosophiae*, ultima şi cea mai de seamă operă filozofică a sa, a luat loc de cinste printre cărţile reprezentative ale omenirii.

Autorul favorit al lui Boethius a fost Aristotel. Lucrările de logică ale acestuia le-a tradus, le-a comentat şi tot pe ele le-a avut ca pildă în scrierile sale personale. Astfel, a scris mai întîi, ca studii pregătitoare pentru înţelegerea lui Aristotel, *Dialogi in Porphyrium a Victorino translatum*, două dialoguri asupra Isagogelor lui Porfirius, traduse de Victorinus. La Categoriile lui Aristotel, Porfirius a scris o introducere (Isagoge), în care şi-a propus să explice cele cinci concepte logice, numite şi universale: gen, speţă, diferenţă, accident propriu şi accident comun, a căror cunoaştere uşurează înţelegerea filozofiei lui Aristotel. Introducerea lui Porfiriu a fost tradusă în latineşte de retorul Victorinus. Asupra acestei traduceri Boethius scrie cele două dialoguri în care explică pe larg prietenului său Fabius conţinutul operei lui Porfiriu. Pentru că, însă, traducerea lui Victorinus nu i s-a părut desăvîrşită, a făcut el alta, însoţind-o de un excelent comentariu împărţit în cinci cărţi: *Commentaria in Porphyrium*. A tradus apoi Categoriile lui Aristotel, la care a scris patru cărţi de interpretare: *In Categorias Aristotelis, libri quatuor*. La cartea lui Aristotel *De Interpretatione* (Περὶ Ἑρμηνείας) a scris două comentarii: unul mai redus, care explică sumar textul lui Aristotel, şi altul mai dezvoltat, pentru avansaţi: *In librum Aristotelis de interpretatione Commentaria minora* şi *Commentaria majora*. De asemenea, a tradus din Aristotel Analiticele prime şi posterioare *(Interpretatio priorum Analyticorum Aristotelis* şi *Interpretatio posteriorum Analyticorum Aristotelis)*, Topicele *(Interpretatio Topicorum Aristotelis)* şi Argumentele sofistice *(Interpretatio Elenchorum sophisticorum Aristotelis)*. După unii cercetători, însă, atît traducerea Analiticelor, cît şi a Topicelor şi a Sofismelor, aparţine lui Iacob de Veneţia, de la începutul secolului XII. A comentat apoi Topicele lui Cicero *(Commentaria in Topica Ciceronis)* şi a scris în legătură cu ele *De Differentiis Topicis*, în care arată deosebirea dintre Topicele lui Cicero şi ale lui Aristotel, ocupîndu-se în acelaşi timp de izvoarele din care îşi scot argumente probabile filosofii şi retorii. Cu aceasta din urmă am ajuns la tratatele filozofice ale lui Boethius. Ele sînt următoarele: *Introductio ad Syllogismos Categoricos, De Syllogismo Categorico* (libri duo), *De Syllogismo Hypotetico* (libri duo), *Liber de Divisione* şi *De Differentiis Topicis*, pe care am şi amintit-o.

La aceste opere se adaugă şi altele mai puţin importante, sau care n-au ajuns pînă la noi. După mărturiile contemporanilor, planul lui Boethius a fost acela de a traduce în latineşte în întregime pe Aristotel şi pe Platon şi de arăta că în chestiunile fundamentale nu este prea mare deosebire între aceşti doi mari filosofi. Importanţa lucrărilor filozofice ale lui Boethius în evul mediu a fost considerabilă. Cel puţin pînă în secolul XII cultura elenă a fost transmisă Occidentului prin intermediul acestor lucrări. Aşa se explică de ce prima perioadă a scolasticii s-a mărginit la un formalism logic, prin care se căuta a se pune de acord raţiunea şi credinţa, filosofia şi dogmele creştine. Nu vom analiza conţinutul traducerilor, comentariilor sau tratatelor logice ale lui Boethius. Ne vom mulţumi, pentru a ilustra influenţa pe care au exercitat-o ele, să amintim că cearta dintre nominalism şi realism, care a fost singura problemă de relief în evul mediu, îşi are originea în primul dialog la Isagogele lui Porfirius.

Cea mai de seamă operă a lui Boethius, *De consolatione philosophiae*, nu poate fi înţeleasă în întregime decît dacă este raportată la mediul şi momentul în care ea a fost scrisă. Considerată ca o lucrare de sine stătătoare, independentă de personalitatea autorului şi de împrejurările care au determinat-o, această operă ar risca să rămînă străină de noi, tocmai în părţile ei cele mai caracteristice. Căci deşi prin conţinutul şi problemele tratate se înalţă deasupra timpului, putînd fi şi astăzi şi oricînd de actualitate, prin anumite aspecte ale sale însă ea este strîns legată de viaţa autorului şi de atmosfera politică şi culturală a vremii. Astfel, a cunoaşte *Mîngîierile Filozofiei* înseamnă a cunoaşte mai întîi pe Boethius, a-i cunoaşte viaţa, opera, locul său în istoria culturii apusene.

III

Opera cea mai citită şi mai admirată a lui Boethius, în toate veacurile, a fost *De Consolatione Philosophiae*. Scrisă în închisoare, sub forma unui cuceritor dialog în versuri şi proză, în cinci cărţi, prin ideile adînci ce le cuprinde şi prin forma atît de uşoară şi de limpede în care redă problemele tratate, această scriere a fost cartea de căpătîi a multor generaţii de cititori, dintre cei mai erudiţi. Otto Bardenhewer scrie despre ea: «Ultima operă a lui Boethius, De consolatione philosophiae, capătă semnificaţie istoric umană. Numai cîteva produse spirituale au tras brazde aşa de adînci în istoria literaturii universale, ca această operă» [5]. Prin împrejurarea particulară că în ea găsim examenul de conştiinţă al unui om politic, care a cunoscut toată

5. *Op. cit.*, p. 251.

strălucirea gloriei, dar pe care soarta l-a aruncat, nemiloasă, în deznădejde, umilință și moarte, opera are, în același timp, și un înțeles social și moral: este catehismul datoriei și al sacrificiului.

Care este tema Mîngîierilor Filozofiei? Ea se desprinde chiar din primele rînduri ale cărții. Boethius se găsește în închisoare și, pierdut de deznădejde, își tînguie jalea și durerea, între viața care-l părăsește și moartea care îl așteaptă. Filozofia, travestită într-o femeie distinsă și impunătoare, îi apare, îl dezmeticește din somnolența în care îl cufundase disperarea, îl ceartă că nu-și păstrează seninătatea pe care trebuie s-o aibă întotdeauna cel ce s-a adîncit în studiul filozofiei, apoi îl mîngîie și-i propune să-l lecuiască de această boală sufletească ce îl stăpînește. Răspunzînd, Boethius îi amintește cum a înțeles să se conformeze preceptelor filozofice toată viața, slujind numai cinstei și binelui, în toate funcțiile publice pe care le-a deținut. Astfel, a apărat pe cei nedreptățiți, s-a opus celor ce asupreau poporul fără milă, făcîndu-și dușmănii care și-au unit puterile și l-au doborît. Deprimarea și îndoiala lui cu privire la dreptatea imanentă este explicabilă, cînd la capătul unei vieți nepătate se găsește în temniță, în fața morții.

Filozofia, ca un adevărat medic, procedează cu prudență, folosindu-se la început de leacuri mai ușoare și apoi de medicamente cu efecte mai puternice. Astfel, îi pune mai întîi cîteva întrebări, din care să se convingă dacă disperarea i-a smuls în întregime credința în Divinitate și în triumful binelui, sau dacă mai este vreo speranță de scăpare. Boethius crede încă în Dumnezeu, crede că lumea este condusă de o ființă rațională, nu de întîmplarea oarbă, dar gîndurile îi sînt tulburate și nu poate răspunde mai mult. Filozofia stabilește diagnosticul bolii lui Boethius: din cauza întorsăturii tragice pe care a luat-o viața sa, mintea i s-a întunecat și nu mai vede limpede destinele omului; ea îi făgăduiește însă că avînd ca punct de plecare credința lui în Dumnezeu, îi va alunga încetul cu încetul întunericul minții.

Plecînd de la nedreptatea căreia Boethius i-a fost victimă, tema Mîngîierilor Filozofiei se ridică la o înlănțuire de probleme generale: existența răului în lume și caracterul de zădărnicie al tuturor celor omenești se împacă cu ideea noastră despre Dumnezeu și cu aspectul de perfecțiune al ordinii și armoniei universale. Viața noastră e supusă întîmplării și destinului orb, sau este ocrotită de o providență, care conduce sub semnul binelui toate? Dacă există Dumnezeu, de ce există răul pe pămînt? De ce îl suferă atît de des cei buni, iar cei răi nu? Care este înțelesul libertății noastre spirituale, al efortului nostru personal, dacă prin prevederea și preștiința lui Dumnezeu destinul nostru e urzit de la început și nu se desfășoară decît așa cum a fost prevăzut?

Precum se vede, este vorba de problemele centrale ale filozofiei omenești, pentru rezolvarea cărora s-au chinuit mințile atîtor cugetători, care au dat tot atîtea răspunsuri, fără însă să existe pînă acum unul absolut liniștitor pentru toate conștiințele. Cartea lui Boethius este unul din aceste răspunsuri. Nu vom arăta aici cum au fost dezbătute problemele puse și cum au fost dezlegate de premergătorul evului mediu. Vom afirma numai că De Consolatione Philosophiae nu este una din încercările lipsite de valoare, care mai mult deprimă decît întăresc sufletește; ea rămîne și acum o carte de actualitate, în meditația noastră asupra celor trecătoare și a celor veșnice.

Atît forma, cît și conținutul, confirmă valoarea cărții lui Boethius. Ca formă ne captivează de la început, prin amestecul de proză și versuri în care este scrisă, prin dialogul viu și colorat, precum și prin înlănțuirea silogistică a raționamentelor. Un aspect foarte variat îl prezintă metrica. Cele treizeci și nouă de poezii ale Mîngîierilor sînt scrise în numai puțin de douăzeci și șapte de metri diferiți. Această varietate metrică este una din dificultățile de seamă pentru traducător, în osteneala sa de a nu falsifica prea mult nici originalul, nici cerințele gustului de azi [6]. Amestecul de proză și versuri poate părea la început hibrid. Acest fel de a scrie era totuși întrebuințat de cei vechi — dăm în acest sens ca exemplu pe Petronius și pe Marcianus Capella — și, în tratarea unor probleme în care filozofia se întîlnește adesea cu poezia, împerecherea nu este lipsită nici de înțeles, nici de frumusețe. Forma dialogului, în care azi «zic» și «zice» mai mult se înțeleg decît se exprimă, schematismul uneori supărător al raționamentelor în care «deci», «așadar» și «prin urmare» revin la fiecare pagină, oferă traducătorului, de asemenea, dificultăți în preocuparea de a împăca logica veche cu cea nouă. Prezența permanentă, însă, a persoanelor dialogului, familiaritatea, căldura și pasiunea cu care discută, ne fascinează de la început și piedicile formale ce ne stau în cale dispar. Pînă la sfîrșit devenim al treilea personaj al cărții, cu dorința de a participa la dezbaterea problemelor, de a ne spune și noi părerea...

În legătură cu conținutul, vom remarca desigur — și aceasta nu spre a scădea valoarea operei — că tema și ideile din Mîngîierile Filo-

6. În prima tălmăcire românească a lui Boethius, am căutat să redăm ceva din varietatea de care este vorba, traducînd cîteva poezii în metrică original, iar pe celelalte, în versuri moderne, apropiate prin metrică de configurația grafică a originalului.

zofiei nu sînt puse în discuție pentru prima dată de Boethius. Ele își au izvorul în primul rînd în filozofia platonică și neoplatonică. Asupra providenței, precum și asupra legilor universului și ale mișcării care îl diriguie, idei stoice și aristotelice colorează gîndirea lui Boethius. Cicero, Plutarh, Augustin, de asemenea, își dau întîlnire în Mîngîieri. Nu mai vorbim de alți gînditori și poeți, pe care Boethius îi citează sau îi trece cu vederea [7].

Mîngîierile Filozofiei au fost scrise în închisoare. Boethius n-a avut putința să consulte lucrări pentru redactarea cărții. A citat din memorie. Cu toate acestea, el sintetizează într-o formă personală toată filosofia greco-romană asupra destinului omului. Definițiile date de el eternității, fericirii, providenței, destinului au rămas celebre și au fost folosite de toți scolasticii. Toma de Aquino în special îl citează ca pe o autoritate și-i dă adesea ultimul cuvînt în Summa Theologica.

Cu o mare nedumerire rămînem în suflet după citirea Mîngîierilor Filozofiei : sînt ele o operă creștină sau păgînă ? Problema a fost mult discutată. Din Mîngîieri, în care nu se pomenește niciodată numele lui Iisus, sau ale Apostolilor, dar în care abundă în schimb filozofia și miturile greco-romane, ar reieși că Boethius a fost un filozof păgîn idealist și stoic, așa cum au fost mai toți filozofii din ultima perioadă a epocii clasice. Cele mai multe cercetări însă și mai ales autoritatea Bisericii ne învață că Boethius a fost creștin și ca un creștin a scris Mîngîierile Filozofiei, dar n-a mărturisit-o, poate pentru a ocoli susceptibilitatea bătrînului Teodoric în chestiunile teologice. Problema este totuși deschisă...

De Consolatione Philosophiae s-a bucurat în toate veacurile de o prețuire egală. În evul mediu a fost, după Biblie, poate cartea cea mai mult citită, răspîndită și comentată, fiind printre primele cărți latinești traduse în celelalte limbi. Astfel, a fost tradusă în sec. IX în limba engleză, în sec. X în limba germană și în sec. XIII în limba franceză. Iar

7. În legătură cu izvoarele de inspirație ale Mîngîierilor Filozofiei, bogate adnotații și trimiteri pe care le-am folosit și împrumutat în mare parte în notele explicative găsim — în afară de colecția Migne — în Weinberger de al cărui text ne-am servit la traducere, și în Bocognano, din care, pe lîngă text și notele explicative, am folosit și traducerea pentru control. Un tablou de citate, cuprinzînd inspirațiile lui Boethius din Seneca, a întocmit R. Peiper. Indicații bibliografice pentru toate studiile și problemele referitoare la Mîngîierile Filozofiei se găsesc mai ales în Bardenhewer și Weinberger. Acesta din urmă arată în prolegomenele ediției sale contribuțiile aduse la stabilirea izvoarelor lui Boethius de către Usener Bywater, G. Schepss, Rand Kligner, V. Jaeger, Murmellus Peiper, Hüttinger etc. De toate aceste contribuții s-a folosit Weinberger în notele sale explicative, note pe care în cea mai mare parte le-am împrumutat și noi, sau le-am folosit ca indicații. A se vedea bibliografia sumară a lucrării de față la sfîrșit și în notele explicative.

tipărită a fost pentru prima dată — text și traducere — la Nürnberg, în anul 1473. De atunci și pînă astăzi edițiile s-au înmulțit în fiecare secol, adăugîndu-se la ele studii și comentarii în legătură cu textul, forma, conținutul Mîngîierilor, apoi în legătură cu creștinismul lui Boethius. Oricîte marginalii însă se vor scrie la această operă, nu vor fi mai interesante decît opera însăși. Numai ea ne va învăța că, atunci cînd orice nădejdi sînt spulberate, cînd viața îi este amenințată și aripile morții fîlfîie deasupra capului său, omul își găsește ultimul refugiu în mîngîierile liniștitoare ale filozofiei și ale religiei. Numai acestea îl împacă cu veșnicia, cu ceea ce este rațional și irațional în viața oamenilor...

Sperăm că citirea Mîngîierilor Filozofiei va avea asupra lectorului un efect salutar și îi va lăsa impresia că a citit una din acele cărți bune care s-au scris în legătură cu problema existenței noastre.

BIBLIOGRAFIE SUMARĂ

E d i ț i i : J. P. Migne, *Patrologia Latină* (tom. LXIII și LXIV); Anicius Manlius Severinus Boethius, *Philosophiae consolationis*, libri quinque; *Accedunt ejusdem incertorum opuscula sacra. Recensuit* Peiper, Lipsiae 1871; Guilelmus Weinberger, *Amicii Manlii Severini Boethii Philosophiae consolationis libri quinque*, Vindobonae-Lipsiae MCMXXXIV (în Corpus Scriptorum ecclesiasticorum Latinorum, vol. 67); Boèce, *La Consolation de la philosophie*, traduction nouvelle avec une introduction et des notes, par Aristide Bocognano, Garnier, Paris.

T r a d u c e r i : *Anicius Manlius Torquatus Severinus : Die Tröstungen der Philosophie übersetzt von Richard Scheven* (Universal-Bibliotek, No. 3154, 3155, Leipzig, 1893); *Boethius : La Consolation philosophique, nouvelle traduction avec préface, sommaires et notes par C. E. Rathier*, Paris, Hachette, 1872; Aristide Bocognano, *op. cit.*, la ediții : Boethius Trost der Philosophie (Consolatio Philosophiae) Deutsch von Karl Büchner, mit einer Einführung von Friedrich Klingner, Sammlung Dietrich, Leipzig, 1939.

L u c r ă r i î n l e g ă t u r ă c u B o e t h i u s : M. Aurelii Cassiodori, *Opera omnia quae extant*, în «Patrologia Latină», colecția Migne, vol. 69 și 70; W. S. Teuffel, *Geschichte der Römischen Literatur*, Teubner, Leipzig-Berlin, 1913; Mgr. L. Duchesne, *L'Eglise aù VI-ème siècle*, Paris, E. de Boccard, 1925; Ferdinand Lot, *Christian Pfister*, François L. Ganshof : *Histoire du Moyen Age*, tome premier, *Les destinées de l'empire en Occident de 395 à 888* (în colecția Gustave Glotz); F. Cayrée A. A., *Précis de Patrologie*, Paris, 1930; Otto Bardenhewer : *Geschichte altkirchlichen Literatur*, Freiburg im Breisgau, Leipzig-Berlin, 1932; E. Bréhier : *Histoire de la philosophie*, tome premier, *L'Antiquité et le Moyen Age*, Felix Alcan, Paris; Karl Büchner, *Bemerkungen zum Text der Consolatio Philosophiae des Boethius*, Hermes, 75, Jahrgang, Heft. 3.

CARTEA I

POEZIA I

Cel ce odată poeme-am compus cu avînturi de tînăr [1],
Sînt nevoit ca să cînt vers de amare dureri,
Iată, camenele-n [2] haine de doliu să scriu îmi dictează
Și elegia-n distih fața îmi scaldă în plîns [3].
Ele doar să mă-nsoțească-au putut, fără frică de nimeni,
Bune tovarășe fiind pentru un biet exilat [4].
Tînăr, ferice-n putere, pe-atunci mi-au adus numai glorii,
Astăzi mîngîie-un bătrîn dezamăgit de destin.
Căci bătrînețea grăbită de rele-a venit timpurie [5]
Și a sosit de acum ceasul necazului meu,
Părul pe cap mi-a încărunțit înainte de vreme,
Pielea în cute subțiri văluie trupu-mi trudit.
Moartea e bună cînd nu întrerupe o viață frumoasă,
Cînd a venit pentru cei care-au chemat-o ades,
Vai, ce ocolește cu surdă ureche pe bieții nevolnici,
Cum să închidă nu vrea ochii de plîns obosiți!
Cît îmi zîmbea infidelă, cu bunuri nesigure, soarta,
Mai că era un ceas rău viața la fund să îmi dea.
Cînd însă fața i s-a întunecat schimbătoare,
Viața haină mereu stăruie-n ciudă-mi să stea.
Ce-ați lăudat așa de ades fericirea-mi prieteni?
Nu era sigur de pas cel ce acum e căzut!

PROZA I

Pe cînd depănam în tăcere aceste gînduri și însemnam în scris tînguirea mea înlăcrămată, mi s-a arătat, stîndu-mi deasupra capului, o femeie distinsă la înfățișare, cu ochii arzători și cu priviri mai pre-

1. Poeziile de tinerețe ale lui Boethius n-au ajuns pînă la noi; printre ele, Cassiodor citează un Carmen bucolicum.
2. Camene, muzele romane inspiratoare ale poeților.
3. Cf. Seneca, *Octavia*, 327—329.
4. Cf. Ovidiu, *Tristia*, IV, 1—2: Chiar pe drumurile de exil spre ținuturile Pontului, Mă mîngîie muza. Ea singură mi-a rămas tovarășă de pribegie.
5. Dacă luăm ca sigură data nașterii lui Boethius anul 480, el avea în anul exilului, cînd a și murit, aproape 45 ani.

sus de felul obișnuit al oamenilor, cu o culoare vie și respirînd o nesecată vigoare, deși avea atîția ani, că în nici un chip nu putea fi socotită din vremea noastră, cu o statură ce nu se putea limpede deosebi. Astfel, aci se mărginea la măsura comună a oamenilor, aci părea că atinge cerul cu creștetul; iar cînd înălța capul, pătrundea cerul însuși și scăpa privirii oamenilor. Hainele îi erau foarte fine, făcute cu multă măiestrie din fire de o materie ce nu se strică, pe care, după cum mi-a spus, ea însăși le lucrase cu mîinile ei; înfățișarea lor, ca a unor chipuri umbrite de fum, îți dădea impresia că o acoperă într-o ceață dintr-o epocă îndepărtată. Pe tivul lor se citeau țesute literele grecești, în marginea de jos, iar sus [6], și între ambele litere, în chip de scară, se distingeau trepte făcînd cale de urcat de la semnul de jos la cel de sus. Mîini violente îi sfîșiaseră totuși această îmbrăcăminte și, care cum putuse, îi smulseseră părți din ea. În mîna dreaptă purta o carte, iar în cea stîngă, sceptrul. Cînd a văzut muzele poeziei stîndu-mi la căpătîi și dictîndu-mi cuvinte potrivite cu lacrimile mele, mișcată și înflăcărată, cu priviri dușmănoase a strigat: «Cine a îngăduit să se apropie de bolnav aceste curtezane de teatru, care nu numai că nu i-ar liniști durerile prin nici un remediu, dar chiar i le-ar mări mai mult cu veninuri dulci? [7]. Căci ele sînt cele care, cu spinii sterili ai pasiunilor, ucid rodul bogat al rațiunii și mințile oamenilor le obișnuiesc cu boala, nu le ușurează. Dacă mîngîierile voastre ar răpi pe un profan, cum faceți de obicei, mi-ar fi mai puțin greu de suportat — fiindcă prin aceasta opera mea n-ar fi atinsă deloc —, dar voi ați pus stăpînire pe acesta, hrănit cu învățături eleatice și academice? [8]. Plecați, mai bine, sirene dulci pînă la pieire, și lăsați-l să fie îngrijit și însănătoșit de muzele mele».

6. π și θ, πρακτική și θεωρητική; în dialogul la Porfiriu (Migne, *Patrol. lat.*, vol. LXIV, col. 11 A) Boethius spune că filosofia este de două feluri: teoretică (θεωρητική) și practică (πρακτική), «id est speculativa et activa».

7. Plato, *Republica*, 607 a și b: «Nu trebuiesc admise în cetate decît imnurile către zei și laudele de seamă; căci dacă ai admis muza fermecătoare în cîntece și poezii epice, voluptatea și durerea îți vor fi lege în cetate și ele vor domina în locul acelei înțelepciuni care a părut tuturor cea mai bună...; este veche neînțelegerea între filozofie și poezie». (Cf. și Plato, *Rep.* 548 b și Cicero, Hortensius, frag. 84 (91).

8. Școala de filosofie întemeiată la Eleea, în Grecia Mare, de Xenofan din Colofon, a avut ca reprezentanți pe Parmenide și Zenon din Eleea, precum și pe Melissos din Samos. Parmenide și Zenon sînt, după cum spune Aristotel, întemeietorii dialecticii. Academia era o grădină cu un gimnaziu în Atena, numită astfel de la numele eroului grec Academos. Plato a cumpărat-o și și-a ținut aici cursurile sale, întemeind astfel școala filozofică Academia, care a durat pînă în timpul lui Justinian (529 d.Hr.).

Mustrat astfel, corul de muze și-a lăsat cu amărăciune privirile în jos și, mărturisindu-și prin roșeala feței rușinea, a părăsit pragul cu tristețe. Iar eu, care eram cu ochii întunecați de lacrimi și nu puteam să disting cine era această femeie de o autoritate atît de impunătoare, am rămas înmărmurit și, cu ochii fixați în pămînt, așteptam în tăcere să văd ce avea să facă. Atunci ea, venind mai aproape, s-a așezat lîngă patul meu și, privindu-mi fruntea grea de durere și plecată spre pămînt de tristețe, cu aceste versuri a plîns tulburarea minții mele:

POEZIA II [9]

În fundul de genune, în care e căzută,
Vai cum se stinge mintea; lumina-i e pierdută
Și se afundă-n neguri, cînd suflul pămîntesc
Îi crește fără număr neliniști ce-o zdrobesc!
Acesta era liber, sub cer deschis odată.
Obișnuit ca drumuri pe firmament să bată,
Privea trandafirie a soarelui lumină,
Urma în mersu-i luna, cea rece și senină,
Ori stelele-obosite de drum, rătăcitoare,
Ce se întorc pe aceleași căi, veșnic călătoare,
Pe-acestea după număr cuprinse le avea
Și cu măsura minții pe toate stăpînea.
Din care pricini vîntul cu mersu-i vuitor
Tîrăște apa mării în val fremătător,
Statornic universul ce spirit îl conduce,
În ape Hesperide [10], cînd la apus se duce
Luceafărul, cum iarăși se-nalță-n răsărit,
Sau cine primăverii timp blînd i-a întocmit,
Ca să împodobească pămîntul tot cu flori,
Cine-a făcut ca toamna, în anii roditori,
Să curgă mustul dulce din strugurii cei grei —

9. Această poezie conține ideile generale ale filozofiei platonice după care omul, înainte de a se naște, a avut o existență ideală veșnică și absolută, cunoscînd toate, ca și Dumnezeu; venind în lume, luînd prin urmare chip material, mintea i s-a întunecat, așa încît vede oarecum numai umbrele realității, nu realitatea însăși în esența sa. Prin știință și înălțare sufletească, omul își aduce încetul cu încetul aminte de ceea ce a știut odată în existența sa ideală, anterioară nașterii trupești. Elementele decorative ale cosmologiei lui Plato (mișcările astrelor pe cer, subsumate numărului ordonator și spiritului universal care conduce totul într-o desăvîrșită ordine și armonie, revenirea anotimpurilor etc.), apar și la Boethius, în mai toate poeziile sale, ca locuri comune.

10. Hesperide = occidentale (Hesperia, de la Hesperos — apus și hespera — seară), era pentru greci Italia și pentru romani Spania.

Deprins să adîncească asemenea idei,
Găsea la fiecare problemă lămurire.
Acuma zace. Mintea îi este în neștire,
Împresurat îi este de lanțuri grele gîtul
Și, ochii-n jos ținîndu-i, sub fruntea-mpovărată,
Constrîns e să privească țărîna blestemată.

PROZA II

Dar, zice ea, este timpul lecuirii, nu al plînsului. Și, fixîndu-mă cu toată atenția, mi-a strigat: «Oare nu ești tu acela care odinioară, hrănit cu laptele meu, crescut sub îngrijirile mele, ai căpătat vigoarea unui suflet de adevărat bărbat? Și ți-am dat arme pe care, dacă nu le-ai fi aruncat mai înainte, te-ar fi păstrat într-o neînvinsă energie. Ce, nu mă recunoști? De ce taci? Ai încremenit de rușine sau de teamă? Aș fi preferat de rușine, dar, după cum văd, groaza te-a înăbușit». Și fiindcă m-a văzut nu numai tăcut, dar chiar fără limbă și glas, mi-a mîngîiat încet pieptul cu mîna și a adăugat: «Nu e nici un pericol, suferă de letargie, boală comună minților obidite. A uitat de sine pentru o clipă; își va reaminti de mine cu ușurință, dacă într-adevăr m-a cunoscut înainte. Ca să poată face aceasta, să-i șterg puțin ochii întunecați de norul lucrurilor muritoare».

Acestea a spus și mi-a uscat ochii, uzi de plîns, cu o cută a veșmîntului ei.

POEZIA III

Împrăștiind întunericul, dusu-s-a repede noaptea
Și-n ochii mei s-a întors toată vigoarea dintîi,
Tocmai ca stelele, dacă le-adună năvalnicul Corus [11].
Și încărcat e de nori cerul și prăvale ploi.
Soarele este ascuns și, deși nu sînt stele de seară,
Noaptea coboară de sus, văile întunecînd.
Dacă scăpat e din peștera tracă și vine Boreas [12]
Zilei închise să-i dea drumul cu plesnet de bici,
Phoebus răsare și, pe neașteptate, vibrînd de lumină,
Prinde în razele lui ochii ce stau admirînd.

11. Corus, vînt de nord-vest.

12. Boreas, vînt de nord, boreal. Cf. asupra asemănării versurilor, Vergilius, *Eneida* I, 52 și XII, 365.

PROZA III

După ce s-au împrăştiat în acest chip norii tristeţii mele, am privit cu lăcomie cerul şi mi-am recăpătat simţurile ca să cunosc faţa lecuitoarei. Astfel, cînd mi-am îndreptat ochii spre ea şi am fixat-o cu privirea, am recunoscut pe doica mea, în căminul căreia fusesem primit din adolescenţă, Filozofia. «Şi pentru ce», zic, «o, magistră a tuturor virtuţilor, ai lăsat înălţimile cereşti şi ai venit în aceste singurătăţi ale exilului meu?[13] Nu cumva eşti socotită complice cu mine şi ai venit să ispăşim împreună aceleaşi false acuzaţii?» «Dar», a răspuns ea, «te-aş părăsi, fiule, şi n-aş împărţi cu tine, printr-o suferinţă comună, sarcina pe care ai luat-o asupră-ţi, din cauza urii numelui meu? Desigur, Filozofiei nu i-ar fi permis să lase pe un nevinovat fără tovarăş de drum. Nu m-aş teme de remuşcări şi nu m-aş îngrozi, ca şi cum s-ar întîmpla ceva extraordinar? Crezi că acum, pentru prima dată, într-o societate necinstită, înţelepciunea este atacată şi pusă în pericol? La cei vechi, înainte de vremea discipolului meu, Plato, n-am dat adesea luptă mare cu îndrăzneala prostiei? Şi chiar în timpul vieţii acestuia, profesorul său Socrate nu a primit ca răsplată o moarte nedreaptă, chiar sub ochii mei? Apoi, pe cînd mulţimea epicuree şi cea stoică şi alţii în felul lor uneltcau să-mi răpească moştenirea şi mă tîrau, pentru a avea fiecare partea lui de pradă, cu toate protestările şi opunerile mele, mi-au rupt veşmîntul pe care l-am cusut cu mîinile mele şi, după ce au smuls din el fişii, au plecat, crezînd că le-am cedat în întregime. Atunci, fiindcă se vedeau la aceştia oarecare urme ale îmbrăcămintii mele, ignoranţa, crezînd că ei îmi sînt prieteni apropiaţi, cum se întîmplă în rătăcirea mulţimii profane, a abătut pe unii dintre ei. Dacă tu n-ai cunoscut nici fuga lui Anaxagora[14], nici veninul lui Socrate[15], nici chinurile lui Zenon[16], fiindcă aceştia nu sînt de la noi,

13. Pavia, altădată Ticinum, în latina veche Papia, la 35 km sud de Milano.

14. Anaxagora, născut la Clazomenae, a trăit la Atena, în timpul lui Pericle, asupra căruia a exercitat o frumoasă influenţă. Acuzat de impietate religioasă, pentru că încerca să explice fenomenele naturii, şi fiind bănuit de medism (că ar fi favorizat contra patriei sale interesele regelui mezilor), a fost salvat de la moarte de Pericle, dar a trebuit să se exileze. Astfel, a părăsit Atena şi s-a retras la Lampsac, unde a murit (428 î.d.Hr.).

15. Socrate, acuzat că ar introduce zeităţi noi în Atena şi că ar corupe tineretul prin ideile sale liberale faţă de zeii mitologici, a fost condamnat la moarte şi, deşi putea fi ajutat să fugă din închisoare, a preferat să bea cucută, pentru ca să nu aducă vreo atingere majestăţii legilor ţării. Splendida pledoarie a lui Socrate pentru supunerea faţă de legi — care cînd nu sînt drepte trebuie schimbate, iar nu călcate — o găsim în Criton al lui Plato.

16. Zenon din Eleea, născut pe la 490 î.d.Hr., avea, cum spune Diogen Laertiu, strălucite însuşiri şi în filosofie şi în politică. Voind să redea libertatea ţării sale, căzută pe mîna tiranului Nearchos, a urzit un complot împotriva acestuia, dar, fiind trădat şi constrîns să-şi dea pe faţă complicii, el a spus pe prietenii tiranului,

cel puţin ai putut şti de un Canius[17], Seneca[18], Soranus[19], a căror amintire nu e nici prea veche, nici necunoscută. Pe aceştia i-a dus la ruină numai faptul de a fi fost formaţi în disciplina mea şi de a fi avut dorinţe cu totul deosebite de ale celor necinstiţi. Astfel, n-ai de ce să te miri că pe această mare a vieţii sîntem hărţuiţi de furtuni care bîntuie în juru-ne, unde lucrul de cea mai mare importanţă este de a nu plăcea celor răi. Deşi armata acestora este numeroasă, ea este totuşi de dispreţuit, fiindcă n-are nici un conducător, ci este tîrîtă doar de eroare, care rătăceşte încoace şi încolo, la întîmplare, fără nici o ţintă. Dacă aceasta, luptînd împotriva mea, mă va ataca odată cu furie, conducătorul meu — raţiunea — îşi va strînge oştile sale în fortăreaţă şi duşmanul va avea de răpit doar materiale nefolositoare. Iar eu, de sus de pe metereze, voi rîde de cei care se lasă furaţi de cele mai neînsemnate dintre lucruri, adăpostită de orice tumult furios şi întărită prin acel zid, la care nu i-ar fi permis prostiei jefuitoare să ajungă.»

POEZIA IV[20]

Cel ce stăpîn pe sine, cu-acelaşi fel de viaţă,
A-nvins superba soartă, punînd-o sub picior,
Cel ce-a avut curajul ca să privească-n faţă
Norocul de înaltă, sau e coborîtor,
Pe-acela nici mînia oceanului întins,
Cu valuri răscolite şi ameninţătoare,
Nici furtunos Vezuviul, cînd izbucneşte încins
Şi foc şi fum revarsă, cu lavă curgătoare,

apoi pe tiran însuşi, după cum spune Plutarh, şi, tăindu-şi limba cu dinţii, a scuipat-o în faţa lui Nearchos. A fost pedepsit cu moartea, căzînd astfel victimă patriotismului său, ceea ce a făcut pe poetul Hermippos să exclame despre el: «Corpul tău l-a străpuns, nu pe tine».

17. Canius Iulius, filozof contemporan cu Seneca, în a cărui operă: «De tranquillitate animi», găsim povestite împrejurările în care a murit cu un curaj extraordinar Canius.

18. Lucius Annaeus Seneca, marele filozof stoic roman (2—66 d.Hr.), educatorul şi ministrul lui Nero, compromis în conspiraţia lui Piso, a primit de la Nero ordinul de a se sinucide. A acceptat moartea cu o seninătate demnă de înţelepciunea sa.

19. Soranus, stoic, victimă a lui Nero, ca şi Paetus Thrasea şi Seneca.

20. Idei asemănătoare găsim la mulţi scriitori clasici; vers. 2 cf. Virgilius, Georgice II, 482—480:

Fericit cel ce a putut cunoaşte cauzele lucrurilor
Şi a călcat în picioare orice teamă şi destinul necruţător.

Cf. Seneca, *De vita beata*, cap. 5: «Viaţa fericită este stabilită statornic pe o judecată dreaptă şi sigură. Atunci este sufletul senin şi liberat de orice durere, cînd a scăpat nu numai de sfîşieri, dar chiar de răni uşoare, rămînînd cu hotărîre unde s-a oprit, avînd a-şi apăra locul său chiar împotriva ameninţărilor şi loviturilor soartei».

Sau fulgerul ce turnuri în vîrfuri le trăznește, —
Nimica pe acela nu-l poate-nspăimînta.
De ce nenorociții admiră nebunește
Tiranii cruzi ce ura nu pot a-și înfrîna?
Să n-ai nădejdi, nici teamă [21], în orice-mprejurare
Și dezarmezi mînia celui nestăpînit;
Dar cine fără cumpăt dorinți și temeri are,
Acela, nestatornic, mereu nechibzuit,
Își lasă-n luptă scutul, uitînd de datorie,
Și-și leagă singur lanțul ce-l duce în robie.

PROZA IV

«Înțelegi tu acestea», zise ea, «și-ți intră în suflet, sau ești ca măgarul înaintea lirei? [22]. De ce plîngi, de ce-ți curg lacrimile? *Vorbește deschis, nu ascunde nimic în inima ta* [23]. Dacă aștepți ajutorul doctorului, trebuie să-ți arăți rana». Atunci eu, adunîndu-mi în suflet toată energia, am răspuns: «Oare este nevoie de explicație și nu se vede de la sine asprimea soartei care se înfurie împotriva mea? Întru nimic nu te mișcă însăși înfățișarea locului? Aceasta este biblioteca pe care tu însăți o aleseși ca sălașul cel mai sigur în casa mea, în care adesea șezînd cu mine discutai despre știința lucrurilor divine și umane? Așa eram eu, înfățișarea aceasta o aveam, pe cînd descifram cu tine secretele naturii, pe cînd tu îmi descriai cu bățul căile stelelor [24], pe cînd îmi formai caracterul și rațiunea întregii mele vieți, după exemplul ordinei cerești? [25] Aceasta îmi este răsplata că te-am urmat pe tine? Doar tu ai consacrat această sentință prin gura lui Plato, că vor fi fericite statele cînd le vor conduce iubitorii de înțelepciune, sau cînd conducătorii lor vor putea să se dedea studiului înțelepciunii [26]. Tu

21. Cercetătorii clasicismului lui Eminescu ar putea face apropiere între acest vers și cel aproape identic din Glossa...

22. Proverb grec.

23. Homer, *Iliada*, *I*, 363—364 (Thetis către fiul său Achille, voind să-l consoleze de pierderea Briseii):
«Ce plîngi tu, fătul meu scump? Ce jale te-ajunse pe tine?
Spune-mi tu mie și nu-mi tăinui, ca s-o știm împreună».
(Trad. G. Murnu)
Cuvintele subliniate sînt citate de Boethius în grecește.

24. Vergilius, *Eneida*, *VI*, 849—850: «...și-n mînă cu cercul.
Afle-ale stelelor căi și-ale cerului margini rotunde». (Trad. G. Coșbuc).

25. Plato, *Republica* 592 *b*: «Există în cer un model pentru oricine vrea să-l privească și să-și rînduiască după el viața sa». Cf. și 473 d, 487 e, *ibidem*.

26. Plato, *Republica*, V, 473 *d*: «Dacă filozofii nu devin regi în cetăți, sau dacă cei ce sînt în prezent regi sau suverani nu se fac filozofi adevărați... nici cetățile, nici neamul omenesc, după părerea mea, nu-și vor vedea nenorocirile lor micșorate». Mai departe Plato spune că filozofii trebuie siliți să guverneze (VII, 519 a—520 b).

însăți, prin gura aceluiași bărbat, ai arătat că acesta este un motiv serios de a-ți însuși puterea statului: ca nu cumva, conducerea fiind lăsată cetățenilor necinstiți și răi, aceștia să aducă nenorocire și pieire celor buni. Așadar, urmînd această autoritate, ceea ce am învățat de la tine în timpul orelor libere și liniștite, am dorit să traduc în faptă în administrația publică. Tu și Dumnezeu, Care te-a semănat în mințile înțelepților, îmi sînteți martori că nimic nu m-a adus la funcțiile publice decît dorința de a servi deopotrivă pe toți cei buni. De aci grave și inevitabile neînțelegeri cu cei răi și supărarea celor puternici, pe care am disprețuit-o întotdeauna, în apărarea dreptului, așa cum cere libertatea conștiinței. De cîte ori m-am opus lui Conigastus [27], cînd se repezea pe averea vreunui om slab, de cîte ori am oprit pe Trigguilla [28], intendentul casei regale, de la o nedreptate începută sau chiar înfăptuită, de cîte ori, opunînd pericolelor autoritatea mea, am ocrotit pe nenorociții pe care îi lovea prin nenumărate manevre lăcomia întotdeauna nepedepsită a barbarilor! Niciodată nu m-a abătut ceva de la dreptate spre nedreptate [29]. Mă durea ca și pe victime cînd averile provincialilor, prin jafuri particulare, sau prin dajdii publice, erau nimicite. Pe cînd, în timpul unei mari foamete, rechiziția ordonată, grea și inexplicabilă, părea că amenință provincia Campania [30] cu mizeria, mi-am luat asupră-mi lupta împotriva prefectului pretorian, pentru interesul general, am luptat cu el pînă la rege și am învins, împiedicînd să se săvîrșească rechiziția. Pe fostul consul Paulinus [31], bărbat ale cărui averi le devoraseră cîinii Palatinului, prin proiectele și ambițiile lor, l-am scos din gîtlejul lor pe cînd erau gata să-l înghită. Am înfruntat furia delatorului Cyprianus pentru ca Albinus [32], fost consul, să nu sufere pedeapsa unei acuzări nejudecate. Oare n-am stîrnit împotriva mea vrăjmășii destul de mari? Ar fi trebuit cel puțin să fiu la

27. Conigastus, favorit al lui Teodoric, pe care Alaric, regele vizigot, îl numea «Bărbat ilustru». (Cf. Cassiodor, *Epist. VIII, 28*).

28. Trigguilla, sau Trigguila, despre care Grigorie din Tours spune că era prietenul Amalasuntei, fiica lui Teodoric.

29. Plato, *Apologia lui Socrate*, I, 33 a: «M-am purtat totdeauna așa fel în viața mea publică și particulară, încît n-am îngăduit niciodată nimănui nimic pe alăturea de dreptate».

30. Campania, veche provincie a Italiei meridionale, bîntuită și pe atunci de cutremure și de erupția Vezuviului.

31. Paulinus, consul la sfîrșitul sec. VI.

32. Albinus, din familia lui Decius, ca și Paulinus, consul în 493 și apoi prefectul pretoriului, trimițînd niște scrisori împăratului de Răsărit, Justin, acestea cad în mîna ofițerului palatului, Severus, care le încredințează referendarului Cyprianus, omul de încredere al lui Teodoric. Scrisorile părînd suspecte, Albinus este acuzat de complot. Boethius îi ia apărarea și aceasta constituie începutul urmăririi și osîndirii lui Boethius. Cyprianus știa foarte bine latina și gota; avea abilitate, elocință și se bucura de deplina încredere a lui Teodoric. (Migne, *Patrologia latină*, vol. LXIV, Appendix ad opera Boetii).

adăpost faţă de ceilalţi, eu care, în dragostea mea pentru dreptate, nu mi-am luat nici o măsură ca să fiu în siguranţă faţă de oamenii curţii. Dar de ce defăimători n-am fost atacat? Dintre aceştia, Basilius[33], de curînd alungat din slujba regelui, a fost împins de datoriile lui băneşti la delaţiune împotriva mea. Şi, fiindcă din cauza nenumăratelor şi multelor feluri de fraude, cenzura regească decretase să meargă în exil Opilio[34] şi Gaudentius[35], iar aceştia, refuzînd să se supună, se apărau prin dreptul de azil al locaşurilor sfinte, regele, aflînd aceasta, a decretat ca, dacă nu vor ieşi din Ravena[36] pînă în ziua prescrisă, să fie înfieraţi pe frunte şi alungaţi. Ce se mai putea face în faţa unei astfel de severităţi? Şi totuşi, în acea zi, ei denunţînd numele meu, denunţul a fost primit. Dar ce? Aceasta a meritat activitatea mea? Sau pe acei acuzatori i-a făcut drepţi condamnarea pe care o suferiseră? Soartei nu i-a fost deloc ruşine, dacă nu de inocenţa celui acuzat, cel puţin de josnicia acuzatorilor? Poate vrei să ştii obiectul vinovăţiei ce mi se impută?[37] Se afirmă că am voit să salvez senatul. Vrei să ştii cum? Sînt acuzat că am împiedicat pe un delator de a denunţa documentele prin care ar fi putut face senatul vinovat de lèse-majestate. Ce crezi tu, stăpîna mea, că trebuia să fac? Să-mi tăgăduiesc fapta ca să nu-ţi produc ruşine? Dar am vrut-o şi niciodată nu voi înceta de a o vrea. Să mărturisesc? Atunci va înceta strădania mea de a împiedica pe delator. Sau voi numi crimă dorinţa mea de a salva acest corp? Desigur, el făcuse prin politica sa împotriva mea ca aceasta să pară crimă. Dar bicisnicia, oricît ar minţi, nu poate să schimbe dreptatea faptelor şi, după dictonul socratic, nici nu socotesc că e bine să ascund adevărul sau să cedez minciunii[38]. Oricum ar fi aceasta, o las să fie apreciată de judecata ta şi a înţelepţilor. Şi, ca să nu poată rămîne necunoscută povestirea adevărată a acestei afaceri, eu am transmis-o memoriei urmaşilor, scriind-o. În ceea ce priveşte scrisorile apocrife, prin care se arată că am apărat libertatea Romei, ce pot să spun? Falsitatea acestora s-ar putea evidenţia, dacă mi s-ar permite să mă folosesc chiar de declaraţiile delatorilor, fapt care are cea mai mare valoare, în toate împrejurările. Şi ce libertate se mai poate spera? O, de s-ar putea spera vreuna! Aş fi răspuns prin cuvîntul lui Canius care,

33. Învinuit de magie.
34. Fratele lui Cyprianus.
35. Gaudentius, unul din delatorii lui Boethius.
36. Capitala imperiului de Apus încă din timpul lui Honoriu.
37. Asupra acuzaţiei şi procesului lui Boethius, v. introducerea.
38. Cf. Plato, *Theaetet* 151 d, unde Socrate spune că filozoful iubeşte sinceritatea şi urăşte minciuna. (Plato, *Republica*, 485 c: «Se poate ca prin aceeaşi natură să fie cineva filozof şi mincinos? Nu»).

acuzat de Gaius Caesar, fiul lui Germanicus, că ar avea cunoştinţă de un complot urzit contra lui, a spus: «Dacă eu aş fi ştiut, tu n-ai fi ştiut». Dar în această afacere durerea nu a paralizat într-atît simţurile mele, încît să mă plîng că nelegiuiţii au uneltit lucruri criminale împotriva virtuţii. Din contră, sînt înmărmurit cum au putut să înfăptuiască ce au dorit. Fiindcă a voi răul poate fi un defect omenesc, dar a face împotriva inocenţei tot ce a conceput un scelerat, fără teamă de Dumnezeu, aceasta este o monstruozitate. De aceea, pe bună dreptate, a întrebat unul din prietenii tăi[39] apropiaţi: «Dacă există Dumnezeu, de unde provine răul? Iar dacă nu există, de unde provine binele?». Să zicem însă că a fost cu putinţă ca oameni nelegiuiţi, care cer sîngele tuturor celor buni şi al senatului întreg, să fi voit să mă piardă şi pe mine, care lupt pentru bine şi pentru senat. Dar meritam acelaşi lucru şi de la senatori? Îţi aminteşti, cred, fiindcă tu însăţi, prezentă întotdeauna, mă conduceai în vorbele şi faptele mele, îţi aminteşti, zic, pe cînd la Verona regele, dorind pieirea tuturora, căuta să pună pe seama întregului senat o crimă de lèse-majestate, de care era acuzat Albinus, cu cîtă indiferenţă faţă de propriul meu pericol am apărat nevinovăţia senatului. Ştii că acestea sînt absolut adevărate şi nu le spun niciodată pentru a mă lăuda; căci se micşorează oarecum farmecul secret al conştiinţei mulţumite de sine, ori de cîte ori cineva, arătîndu-şi o faptă, primeşte pentru ea, ca răsplată, faima. Dar vezi ce soartă a avut nevinovăţia mea: în loc de răsplată pentru o virtute adevărată, am suferit pedeapsă pentru o acuzaţie neîntemeiată. Mărturisirea pe faţă a cărei crime a avut vreodată judecători aşa de potriviţi în severitate, încît să nu fie nici unii subjugaţi de erori proprii spiritului omenesc, sau de condiţia soartei nesigure pentru toţi muritorii? Dacă s-ar fi spus despre mine că am voit să incendiez altarele sfinte, că tai gîtul preoţilor cu sabia nelegiuită, că am adus moartea tuturor celor buni, judecata m-ar fi condamnat în prezenţa mea, pe bază de probe şi de mărturii; acum, la depărtare de aproape cinci sute de mii de paşi, fără putinţă de a vorbi şi de a mă apăra, sînt condamnat la moarte şi proscriere din cauza zelului meu nemăsurat pentru senat. O, de n-ar putea fi convins nimeni că am meritat asemenea nelegiuire!

Onoarea acestei acuzaţii au văzut-o chiar cei ce m-au denunţat; ca s-o vestejească amestecînd-o într-o crimă, au minţit că mi-am pătat conştiinţa printr-un sacrilegiu, ca să dobîndească în schimb demnitate. Dar şi tu, sădită în mine, alungai din adîncul sufletului meu orice do-

39. Aluzie la următoarele cuvinte ale lui Epicur (Lactantius, *De ira Dei*, 13, 21): «Dacă vrea şi poate să suprime răul, ceea ce se cuvine să credem despre Dumnezeu, de unde există acest rău? Sau pentru ce nu-l suprimă?».

rință a lucrurilor muritoare și nu putea să existe sub ochii tăi loc pentru sacrilegiu. Căci îmi strecurai zilnic în urechile și în cugetul meu acel dicton pitagoreic «*Urmează-L pe Dumnezeu*»[40]. Și nu se putea să capăt ajutoare de la spiritele cele mai meschine, cînd tu mă formai în această noblețe spirituală, ca să mă faci asemenea lui Dumnezeu. Pe lîngă acestea, căminul meu nepătat, tovărășia de prieteni foarte onești, socrul meu[41], cu o viață de sfînt și care merită să fie respectat de tine însăți, mă apără de orice bănuială a acestei crime. Dar, ce nelegiuire! Din cauza ta ei mă bănuiau de o astfel de crimă, și prin însuși faptul că am fost pătruns de învățătura ta, că am fost format în disciplina ta, par în ochii lor a nu fi străin de această acuzație. Astfel, nu e deajuns că nu mi-a fost de nici un folos cultul meu pentru tine, dar mai mult, ești și tu lovită de ofensa adusă mie. Și se mai adaugă la grămada nenorocirilor mele și aceea că aprecierea celor mulți nu judecă meritul faptelor, ci deznodămîntul lor adus de evenimente și nu iau în seamă prevederile decît în măsura în care ele sînt încununate de succes; de aceea se întîmplă ca buna prețuire să părăsească cea dintîi pe cei nenorociți.

Care sînt acum zvonurile în popor, cît de deosebite și de multe sînt, mi-e silă să le amintesc; aș spune numai că aceasta este cea mai apăsătoare sarcină a unei soarte vitrege, că, atunci cînd se plăsmuiește vreo crimă pe seama celor nenorociți, se crede că ei au meritat ceea ce îndură. Și eu, deposedat, izgonit din toate bunurile mele, despuiat de demnități, pătat în reputația mea, am primit ca răsplată suferința, pentru că am făcut binele. Parcă văd oficinele nelegiuite ale criminalilor jubilînd de bucurie și veselie, parcă văd pe toți pierduții amenințîndu-mă cu șantajul unor noi denunțuri; cei buni zac, căzuți sub teroarea primejdiei mele; criminalii, dacă nu sînt pedepsiți cînd îndrăznesc să comită crima, sînt ațîțați să o săvîrșească în vederea răsplăților, iar cei nevinovați sînt lipsiți nu numai de securitate, dar chiar de apărare. De aceea sînt îndreptățit să mă jelui:

40. Citat în grecește; Cf. Seneca, *De vita beata*, XV, 5: «După cum un bun soldat va suporta rănile, își va număra cicatricele și, străpuns de săgeți, murind va iubi pe comandantul pentru care va cădea, înțeleptul va avea în suflet acel vechi precept: «*Urmează-L pe Dumnezeu*» — *Ep. XVI ad Lucilium*: «Ea (filozofia) ne va îndemna să ne supunem de bunăvoie lui Dumnezeu, să rezistăm cu îndîrjire soartei; ea te va învăța să urmezi pe Dumnezeu și să suporți împrejurările». — *Ep. XLVIII ad Lucilium*: «Filozofia îmi promite să mă facă asemenea lui Dumnezeu; pentru aceasta sînt invitat, pentru aceasta am venit...» (Cf. și *Ad. Luc. II, VII*).

41. Protectorul și apoi socrul lui Boethius, Symmachus (consul în 485) era nepot al celebrului Quintus Aurelius Symmachus, prefect la Roma și consul, apărătorul păgînismului împotriva Sfîntului Ambrozie. În afară de rudenie, aceleași sentimente, aceleași gînduri filozofice și religioase uneau într-o caldă legătură sufletească pe Boethius și pe socrul său.

POEZIA V[42]

Dăltuitor al boltei înstelate,
Șezînd pe tron, în veșnică domnie,
Tu-nvîrți pe cer, în repezi cercuri toate
Și aștrii-i faci să se supună ție.
Tu vrei ca luna argintie, plină,
Cu flacăra ce fratele i-a dat,
În întuneric stelele să țină,
Sau palidă, cu discu-ntunecat,
Aproape fiind de Phoebus, să dispară.
Prin tine Hesperus, cînd noaptea vine,
Conduce aștrii reci ca să răsară;
Apoi, schimbîndu-și frîne noi, se face
Luceafăr palid Phoebus cînd apare.
Tu iernii reci, de frunze pustiită,
Îi rîndui ziua mică, noaptea mare,
Tu verii-nvăpăiată și-nsorită
Îi dai nopți scurte și îmbălsămate.
Prin tine anu-n timp își toarce firul
Și frunze de Boreas scuturate
Le-aduce iarăși fragede, Zefirul.
Și ce Arcturus vede-abia sub glie,
Sub Sirius în pîrgă rod se face,
Nimic, scăpat de-a se supune ție
Din rostu-n care-i pus, nu se desface.
Voința ta la toate este cale
Și doar pe oameni îi respingi, izvoare
Să aibă vrerile dreptății tale.
Căci pentru ce e soarta schimbătoare
De neînțeles? De-i crima pedepsită,
O ispășește cel nevinovat;
Iar răutatea e pe tron suită
Și cel ce e în viață nepătat
De cei mișei călcat e în picioare.
Virtutea luminoasă-n umbră zace.
Cel drept este-acuzat de-ngrozitoare
Păcate, ce doar cel nedrept le face.
Sperjurul li se trece cu vederea

42. Inspirată din tragediile lui Seneca, mai ales din Fedra și Hippolit, această invocație se înfățișează totuși ca una dintre cele mai izbutite poezii ale lui Boethius.

Și-nșelăciunea închisă-n false legi;
Dar cînd ajung în miini să ia puterea,
Își fac plăcerea să subjuge regi
Temuți de neamuri mari, nenumărate.
Privește-acum pămîntul plin de jale,
Oricine-ai fi cel ce diriguí toate:
Noi, bună parte a lucrării tale,
Plutim pe marea vieții la întîmplare.
Stăpîne, oprește valu-nfuriat
Și dă și pe pămînt legea prin care
Conduci imensul spațiu înstelat.

PROZA V

După ce am rostit acestea în continuarea durerii mele, ea, cu fața liniștită și fără să fie mișcată de plînsul meu, a zis: Cînd te-am văzut trist și înlăcrămat, am înțeles imediat că ești nefericit și exilat; dar nu știam cît de departe îți este exilul, dacă nu-mi arătai prin cuvîntarea ta. N-ai fost alungat așa de departe de patrie, ci tu te-ai rătăcit și, dacă preferi să te socoți alungat, tu însuți mai degrabă te-ai alungat. Pentru că nimeni n-ar fi avut asupra ta acest drept. Dacă-ți amintești în ce patrie a trebuit să te naști, ea nu e condusă de un guvern popular, ca odinioară Atena, ci are *un singur conducător, un singur rege*[43] care se bucură de înmulțirea, nu de împuținarea cetățenilor, pentru care libertatea însemnează conducerea după ordinele lui și supunerea față de justiție. Sau nu cunoști acea lege foarte veche a țării tale, conform căreia nu poate fi exilat cine a preferat să-și fixeze domiciliul pe pămîntul ei? Cel ce se găsește între zidurile și întăriturile ei n-are nici o teamă că o să fie exilat; dar oricine a-ncetat de a voi să locuiască în ea, încetează în același timp și de a se bucura de drepturile ei. Astfel, nu mă impresionează atît înfățișarea acestui loc, cît a ta, și nici pereții bibliotecii împodobiți cu fildeș și vitralii nu-i caut mai mult decît sălașul minții tale, în care am așezat cîndva nu cărți, ci ceea ce face prețul cărților, ideile cărților mele.

Cît despre activitatea ta pentru binele obștesc, ai spus lucruri adevărate, dar puține față de mulțimea faptelor tale. Despre cinstea ta,

43. Reproduse în grecește, două frînturi de vers din *Iliada, II, 204 sq.* (cele subliniate):
Rău e cînd domnii sînt mulți, *numai unul să fie-ntre oameni*
Poruncitor și stăpîn, numai cine primi de la Zeus
Schiptru, putere și legi de care s-asculte supușii.
(Trad. G. Murnu)

ca și despre netemeinicia acuzațiilor ce ți s-au adus[44], ai amintit lucruri cunoscute de toți. În ce privește crimele și minciunile denunțătorilor tăi, drept ai socotit că nu trebuie amintite decît pe scurt, fiindcă ele se vor face cunoscute mai bine și mai rodnic prin gura mulțimii, care ține minte toate. Ai înfierat cu vehemență atitudinea senatului nedrept. Ai suferit, de asemenea, și din cauza acuzației adusă împotriva mea și ai plîns chiar de daunele reputației mele rănite. Apoi durerea ta s-a înflăcărat împotriva soartei și te-ai plîns că răsplata nu este cîntărită după merit și, în sfîrșit, ai exprimat juruințe unei Muze înfuriate, cerînd ca acea pace care conduce cerul să conducă și pămîntul. Dar fiindcă multe sentimente te apasă greu și pentru că te trag în toate părțile durerea, mînia, tristețea, cum ești acum la minte nu-ți sînt încă prielnice leacuri tari[45]. Astfel, mă voi folosi de medicamente mai ușoare cîtva timp, pentru ca părțile care s-au întărit în tumori, din cauza diferitelor perturbații, sub atingerile mele blînde să se înmoaie, pentru a putea primi medicamente mai energice.

POEZIA VI

Cel ce-n brazda neagră s-a-ncrezut
Și semănătură a făcut
Cînd e Cancerul apropiat
Mult de Phoebus și înfierbîntat
De credința-n Ceres amăgit,
Spre stejari să meargă-i nevoit.
Niciodată pentru-o viorea
În păduri de purpură nu sta.
Cînd cîmpia sună de Aquiloni,
Ce se învolbură în mari cicloni,
Cu avide miini nu căuta
Struguri să culegi primăvara.
Dacă vrei să ai pe săturat,
Toamna mai degrabă ți-a lăsat

44. Între faptele cu care Boethius se mîndrește este și acela de a fi voit să salveze senatul (V. mai sus, proza IV).

45. Plutarch, *Consolatio ad Apollonium 192 a*: «Chiar cei mai nepricepuți dintre medici nu aplică deîndată grămadă de medicamente peste o tumoare amenințătoare de sînge stricat, ci așteaptă ca tumoarea care s-a ivit să se moaie de la sine prin coacere, fiind unsă ușor pe din afară cu medicamente. Deci acum, după ce timpul, prin care toate de obicei ajung la maturitate, a înlăturat ceva din această calamitate și afecțiunea sufletului tău pare a căuta ajutorul prietenilor, am socotit că-mi voi face datoria dacă, pentru a te consola, îți voi împărtăși gîndurile potrivite, prin care și durerea ta să se micșoreze și aceste tînguiri jalnice și deșarte să dispară».

Bacchus darul său cel prețuit.
Fiecărui timp i-a rostuit
Dumnezeu anume-nsărcinări :
Nu vrea să se facă răsturnări
Ordinii ce-odată a fixat.
Dacă-această cale a lăsat
Și grăbește mersul rînduit,
Nu ajunge la un bun sfîrșit.

PROZA VI

— Îmi vei îngădui, așadar, mai întîi să ating și să încerc prin cîteva întrebări starea sufletului tău, ca să-mi dau seama ce fel de îngrijire ți se cere ?

— Întreabă-mă cum îți place ceea ce vrei, zic eu, fiindcă îți voi răspunde.

— Socotești, zise ea atunci, că această lume este condusă de întîmplarea oarbă, fără ordine și fără țintă, sau crezi că există în ea o conducere rațională ?

— Dar, răspund eu, în nici un chip n-aș putea înțelege cum ceea ce este atît de bine organizat poate fi condus de întîmplarea oarbă ; dimpotrivă, sînt sigur că Dumnezeu conduce opera Sa ca un întemeietor, și n-a existat nici o zi în care să mă depărtez de acest adevăr.

— Așa e, zice ea ; căci chiar aceasta ai cîntat în versurile tale, cu puțin înainte și ai deplîns pe oameni că numai ei sînt lipsiți de ocrotirea divină. De celelalte nu te îndoiești că nu sînt conduse de o rațiune divină. Însă vai, tare mă mir pentru ce suferi, dacă stai pe un temei așa de sănătos de gîndire. Dar să cercetăm mai adînc ; nu știu ce lipsește sufletului tău exilat. Spune-mi, fiindcă nu te îndoiești că lumea este condusă de Dumnezeu, știi cum o conduce ?

— Abia înțeleg sensul întrebării tale, zic eu, dar să mai pot răspunde și ce voiești tu !

— Oare mi se pare mie, sau îți lipsește ceva prin care, ca prin spărtura unui zid de apărare, a pătruns în tine morbul rătăcirii ? Spune-mi, îți amintești care este sfîrșitul lucrurilor și care este finalitatea către care tinde întreaga natură ?

— Știam, zic, însă durerea mi-a paralizat memoria.

— Dar de unde purced toate, știi ?

— Știu, zic, și am răspuns că există Dumnezeu.

— Și cum se face că tu, cunoscînd începutul, nu cunoști finele lucrurilor ? Este drept, are tulburarea sufletească acest caracter, această forță să poată zdruncina pe om, dar nu poate să-l răstoarne și să-l dezrădăcineze, în întregime. Aș vrea să-mi răspunzi și aceasta : dacă-ți amintești că ești om.

— Cum să nu-mi amintesc ? răspund eu.

— Ce este omul ? Ai putea să-mi spui ?

— Oare aceasta mă întrebi, dacă știu că este un animal rațional și muritor ? [46] Știu și declar că aceasta sînt.

— Și nimic altceva nu mai știi că ești ?

— Nimic, zic eu.

— Acum cunosc, zice, o altă cauză foarte însemnată a bolii tale : ai încetat de a ști ce ești tu însuți. De aceea am descoperit complet și cauzele bolii tale și drumul de a căpăta vindecarea. Desigur, ți-ai pierdut cunoștința și ai suferit că ești exilat și despuiat de avere. Fiindcă ignorezi care este sfîrșitul lucrurilor, tu socoți puternici și fericiți pe oamenii de nimic și pe cei nelegiuiți ; iar pentru că ai uitat cum este condusă lumea, ți se pare că aceste schimbări ale soartei se petrec fără nici o conducere : acestea sînt cauze mari, nu numai de boală, ci și de pieire ; dar să mulțumești autorului vindecării că natura nu te-a părăsit de tot. Avem găteje foarte bune pentru a aprinde focul mîntuirii tale : părerea ta justă despre conducerea lumii, faptul că o crezi supusă nu întîmplării oarbe, ci rațiunii divine ; așa ca să nu te temi deloc, pentru că ți-ai căpătat căldura vieții din această foarte mică scînteie. Dar pentru că nu e timpul încă pentru leacuri mai tari și fiindcă mintea omenească are această însușire naturală, că ori de cîte ori respinge ideile adevărate le primește pe cele false, din care se naște întunericul rătăcirilor și tulbură acea intuiție justă a realității, voi încerca, pentru un moment, să-ți liniștesc sufletul prin leacuri ușoare, pentru ca, după ce se va fi împrăștiat întunericul pasiunilor înșelătoare, să poți recunoaște splendoarea adevăratei lumini.

---

46. Boethius, *In Porphirium III, 4* : «Dacă ai unit ceea ce e muritor cu ceea ce e rațional ai făcut pe om». Cf. și Plutarch, *Ad Apollonium, 116 b.*

POEZIA VII

Stelele, norii
Cînd le întină,
Nu pot să-mprăştie
Nici o lumină.
Dacă Austrul
Marea o biciuie,
Valuri dezlănţuie,
Unda senină,
Zilei asemenea,
Repede-o tulbură
Mîlul ce clocote,
Stavilă ochiului,
Furie valului.
Rîul pe cale,
Pînă în vale,
Vine din munte ;
Des îl opreşte
Aprigă punte,
Stinci ce se năruie.
Şi tu gîndeşte :
Dacă-adevărul
Vrei să ştii limpede,
Căile netede
Să ţi se-ntindă,
Teama alungă-ţi
Şi bucuriile,
Ca şi nădejdile,
Ca şi durerile ;
Ele cînd bîntuie,
Mintea se-nlănţuie,
Şi se întunecă.

CARTEA II

PROZA I

Apoi a tăcut un moment şi, făcîndu-mă şi mai atent prin această scurtă tăcere, a început astfel: «Dacă cunosc bine cauzele şi manifestările bolii tale, te mistuie amintirea şi dorul de situaţia ta de mai înainte ; schimbarea ei, după cum îţi închipui tu, ţi-a adus această stare sufletească. Cunosc culorile multiple şi calda familiaritate pe care soarta o are cu acei de care vrea să-şi bată joc, pînă cînd îi afundă într-o insuportabilă durere, după ce i-a părăsit definitiv. Dacă poţi să-ţi aminteşti de natura, caracterul şi valoarea ei, îţi vei da seama că prin ea nici n-ai avut, nici n-ai pierdut ceva extraordinar ; dar cred că nu mă voi strădui mult ca să ţi-o readuc în memorie. Fiindcă şi atunci cînd o aveai şi te bucurai de mîngîierile ei, de obicei o ocărai cu cuvinte bărbăteşti şi o atacai prin maxime luate din sanctuarul meu. Orice schimbare neaşteptată a lucrurilor aduce după sine şi o oarecare tulburare sufletească ; de aceea ai pierdut şi tu o clipă liniştea. Dar e timpul să iei şi să înghiţi un medicament uşor şi plăcut care, pătrunzînd în organismul tău, va deschide calea pentru leacuri mai puternice. Să aducem deci darul fermecat de convingere al retoricii, care numai atunci păşeşte pe drumul drept, cînd urmează învăţătura mea, şi cu ea muzica, slujitoare în casă la mine, să cînte melodii cînd uşoare, cînd grave.

Aşadar, omule, ce te-a adus în această stare de tristeţe şi de plîns? Cred că ai văzut ceva nou şi neobişnuit. Tu socoteşti că s-a schimbat soarta cu tine ; greşeşti. Ea întotdeauna a avut acest caracter, această natură. Şi-a păstrat mai degrabă cu tine felul ei statornic de a nu fi statornică ; aşa era cînd te mîngîia încîntîndu-te cu amăgirile unei false fericiri. Ai văzut faţa dublă a acestei puteri oarbe [47]. Acoperită pentru alţii, ţie ţi s-a făcut cunoscută în întregime. Dacă o aprobi, foloseşte-te de obiceiurile ei, nu te plînge. Dacă te îngrozeşte perfidia ei, dispreţuieşte-o şi respinge-i surîsul nefast. Căci cea care acum îţi pricinuieşte atîta tristeţe ar fi trebuit să-ţi aducă linişte. Te-a părăsit aceea de care nimeni nu putea fi sigur că nu-l va părăsi. Socoteşti oare preţioasă o

47. La cei vechi, destinul era reprezentat ca o divinitate oarbă.

fericire trecătoare şi poţi iubi soarta prezentă, care nici nu-ţi făgăduieşte că va rămîne cu tine şi care, cînd va pleca, îţi va aduce durere? Dacă nici nu poate fi reţinută după voie şi cînd fuge ne face nenorociţi, ce este această fugară altceva decît indiciul unei calamităţi viitoare? Fiindcă nu va fi de ajuns să priveşti ce se găseşte în faţa ochilor; înţelepciunea are în vedere sfîrşitul lucrurilor şi schimbarea într-un fel sau altul face ca nici ameninţările soartei să nu fie de temut, nici mîngîierile ei să nu fie de dorit. Pe scurt, trebuie să suporţi cu suflet egal orice se petrece pe arena soartei, o dată ce ţi-ai pus gîtul sub jugul ei [48]. Dacă vrei să-i impui o lege prin care să rămînă sau să plece cea pe care ţi-ai ales-o de bună voie ca stăpînă, nu vei face nedreptate şi, prin nerăbdarea ta, nu-ţi vei înrăutăţi o soartă pe care n-o poţi schimba? De laşi pînzele în voia vînturilor, mergi nu încotro vrei, ci încotro te împing ele; de asemenea, dacă faci semănături, ai recoltă de ani rodnici şi de ani secetoşi. Ai lăsat soarta să te conducă, trebuie să te supui obiceiurilor stăpînei tale. Tu încerci să opreşti năvala unei roţi care se învîrteşte? [49] Dar, o, cel mai nesocotit dintre muritori, dacă soarta începe să rămînă neschimbată, încetează de a mai fi ea însăşi.

POEZIA I [50]

Cînd vieţile le schimbă, cu mîini necruţătoare,
Şi-naintează asemeni spumosului Eurip [51],
Zdrobeşte crudă soarta temuţi regi sau iubiţi
Şi-umilă frunte-naltă de învins, înşelătoare.
De plîns şi de durere nu-i pasă în nici un chip

48. Plutarch, *Ad Apollonium, 102 f. sq.*: «Este însuşirea omului educat şi înţelept de a nu se schimba sub devenirea lucrurilor ce par prospere şi de a-şi păstra cu demnitate ţinuta unui suflet stăpînit în nenorocire»; 111 e: «Căci nu venim în viaţă cu acea lege ca noi înşine să-i prescriem legi, ci să ne supunem celor ce sînt hotărîte de către zeii conducători ai universului şi celor ce au fost prescrise de către destin şi providenţă».

49. Cei vechi comparau adesea nestatornicia soartei cu o roată care se învîrteşte continuu. Cf. Plut. *Ad Apoll. 103 f*: «Căci învîrtindu-se roata, o parte a orbitei e sus, iar alta jos». Cf. şi Tibul, *El. I, V, 70* şi Properţiu, II, II, 18.

50. Soarta, cu toate cruzimile şi nenorocirile ei, se găseşte ca temă în cele mai multe tragedii din teatrul antic. De asemenea, şi poeţii lirici de atunci şi de totdeauna deplîng neputinţa omului de a învinge determinismul social şi cosmic care-l împresoară.

51. Eurip, strîmtoare între Eubea şi Boeţia, renumită prin valurile sale veşnic agitate.

Şi rîde de aceia ce gem de ea loviţi.
Aşa mereu se joacă, aşa s-arată tare.
Ciudată-i e puterea, dacă-n acelaşi timp
Ne face aci-n splendoare, aci nefericiţi [52].

PROZA II

Aş vrea să vorbesc niţel cu tine chiar prin cuvintele soartei; tu bagă de seamă şi vezi dacă are dreptate [53]: «De ce mă acuzi, omule, prin plîngeri zilnice? Ce nedreptate ţi-am făcut? Ce bunuri ţi-am răpit? Judecă-te cu mine în faţa oricărui tribunal despre posesiunea averii şi a demnităţilor şi, dacă vei demonstra că este ceva din ele proprietatea vreunui muritor, eu de bună voie îţi voi da îndată ca să fie al tău ce ceri. Cînd natura te-a scos din pîntecele mamei tale, eu te-am luat în primire gol şi lipsit de orice, te-am încălzit cu bogăţiile mele şi, ceea ce te face să nu mă suferi acum, te-am înconjurat cu belşugul şi splendoarea a tot ce este în puterea mea. Acum vreau să-mi iau mîna de pe tine; trebuie să-mi mulţumeşti ca pentru folosirea de un bun străin, n-ai dreptul să te plîngi ca şi cum ţi-ai fi pierdut bunurile tale proprii. De ce gemi dar? N-am săvîrşit nici un act de violenţă faţă de tine. Avere, onoruri şi toate celelalte de acelaşi fel sînt în dreptul meu, sînt servitoare care-şi cunosc stăpîna, vin cu mine şi, cînd plec, pleacă şi ele. Îndrăznesc să afirm că, dacă ar fi fost ale tale bunurile de care te plîngi că ţi-au fost răpite, nu le-ai fi pierdut în nici un caz. Îmi voi interzice eu însămi exercitarea propriilor mele drepturi? [54] Cerul poate să aducă zile luminoase şi apoi să le afunde în nopţi întunecoase; anul poate să încunune faţa pămîntului cu flori şi roade, sau să o ţină sub nor şi frig; marea are dreptul cînd de a mîngîia cu o întindere liniştită de apă, cînd de a înspăimînta cu furtuni şi valuri; pe mine mă va lega dorinţa nesăturată a oamenilor de o statornicie străină de ca-

52. Plut. *Ad. Apoll. 103 d, 104 a b*: «Despre următoarele spuse ale lui Euripide: «Averile nu sînt durabile, ci efemere», şi: «Chiar lucruri foarte mici ne răstoarnă; ba o singură zi ne-ar putea ridica pe treptele cele mai înalte şi ne-ar coborî pe cele mai de jos», Demetriu din Faler zice că acestea sînt foarte juste, dar că ar fi fost mai exact dacă ar fi spus că nu într-o zi, ci într-o clipă.

53. Pentru personificarea soartei, cf. personificarea legilor lui Plato (Criton) sau a patriei în Cicero (Catilinara I).

54. Plutarch, *Ad Apollonium 116 a*: «Despre toate trebuie să spunem: ne îngrijim de cele ce sînt ale zeilor, pe care cînd vor ni le cer înapoi. Astfel n-ar trebui să socotim insuportabil dacă ei cer pe cele a căror folosinţă ne-au îngăduit-o un scurt timp». Cicero, *Tusc. I, 93*: «Să fie înlăturate deci aceste prejudecăţi băbeşti, că este o nenorocire să mori înainte de vreme. Dar care vreme? Cea fixată de natură? Dar aceasta ne-a dat viaţa, cum ne-a dat şi bani, fără a fixa ziua restituirii. De ce să te plîngi deci că ea o cere înapoi cînd vrea? Doar cu această condiţie ai primit-o».

racterul meu ? [55] Aceasta este puterea mea, acesta e jocul meu continuu: învîrtesc o roată cu cercuri repezi, mă bucur să schimb pe cele de sus jos şi pe cele de jos sus. Urcă-te dacă vrei, dar cu condiţia ca să nu ţi se pară nedrept să te cobori, cînd raţiunea jocului meu o va cere [56].

Sau nu-mi cunoşti obiceiurile ? Nu ştiai de Croesus [57], regele lydienilor, cu puţin înainte groaznic pentru Cyrus, curînd apoi în mod demn de plîns, dat flăcărilor rugului şi salvat de o ploaie trimisă din cer ? Uiţi că Paulus [58] a vărsat lacrimi pentru nenorocirile captivului său rege Perseu ? Ce plînge altceva corul tragediilor, dacă nu soarta care prăbuşeşte regate fericite, lovindu-le fără alegere ? N-ai învăţat, cînd erai tînăr, că la intrarea în templul lui Jupiter se găseau *două butoaie, unul plin cu rău şi altul cu bine ?* [59] Ce dacă ai scos mai mult din partea binelui, dacă nu m-am îndepărtat cu totul de tine, dacă însăşi această fire schimbătoare a mea este pentru tine o cauză dreaptă de a spera zile mai bune ? Totuşi, nu te trece cu firea şi, aşezat în împărăţia comună tuturora, nu dori să trăieşti după dreptul tău propriu».

---

55. Plutarch, *Ad Apoll. 103 b* : «După cum plantele uneori dau roade multe, alteori nu dau deloc şi animalele o dată sînt producătoare de urmaşi, altă dată nu ; şi după cum pe mare alternează liniştea cu furtuna, tot aşa în viaţă se întîmplă multe şi felurite împrejurări, care tîrăsc pe oameni în diferite schimbări ale soartei.

56. Horatius, *Ode I, 34, 12—15* :

Numai un zeu e în stare
Din mic să facă mare, pe-nalt, umil,
Vădind ce-ascunde umbra. Cu aprig zbor
Norocu-a smuls de-aici coroana,
Vesel că dincolo o vede pusă.

(Trad. C. Niculescu)

Ode III, 29, 49—52 :

Norocul cel prea bucuros de crunta lui menire
În jocul său neprevăzut stă-n veci îndărăpnat,
Pe plac nesigure favoruri avînd la toţi de dat,
Azi mie, mîine altuia, cu multă înlesnire.

(Trad. Ollănescu)

Plutarch, *Ad Apoll. 103* : «Cît de alunecoasă şi de nestatornică este soarta şi cît de uşor se grăbesc cele înalte şi se înalţă cele umile, în schimbările soartei !».

57. Solon spusese odată bogatului Croesus că nimeni nu trebuie să se considere pe deplin fericit înainte de moarte. Învins de Cirus şi dus să fie ars pe rug, Croesus a strigat pe Solon de trei ori. Cirus, impresionat, a dat ordin să fie oprit rugul. În acelaşi timp, o ploaie torenţială a contribuit la stingerea completă a focului şi la salvarea lui Croesus (cf. Ausoniu, *Ludus septem sapientium*).

58. Perseu, regele Macedoniei, învins la Pydna (168) de Paulus-Emilius şi făcut prizonier, a împodobit carul de triumf al învingătorului său şi a murit apoi în închisoare.

59. Citat în greceşte din *Iliada XXIV, vers 527—533* :

Două butoaie se află-n Olimp pe podeala lui Zeus :
Unu-i butoiul de rele, celălalt e *butoiul de bunuri.*
Cînd un amestec din ele cuiva între oameni dă Zeus,
Nenorocirea-l aşteaptă, dar are şi parte de bine.
Dacă-i dă însă necazuri, îl face batjocura lumii,
Foamea pe sfîntul pămînt îl adulmecă fără de milă,
Şi umblă săracul pribeag, oropsit e de Zei şi de oameni.

(Trad. G. Murnu)

POEZIA II [60]

Belşugul de-ar aduce cu mîini dăruitoare,
Din cornul său bogat [61]
Atîta avuţie, cît e nisip pe mare
De valuri frămîntat,
Sau cîte stele noaptea pe firmament s-arată
Strălucitoare sus,
Nedemna tînguire tot nu este curmată
Şi plînsul tot nu-i dus.
Şi Dumnezeu, oricîte dorinţe-ndeplineşte,
Dînd aur nesfîrşit,
Cu-onoruri pe cei dornici oricît împodobeşte,
Tot nu i-a mulţumit.
Căci lăcomia crudă înghite prada-ndată
Şi gura cască iar.
Ce lanţuri vor mai ţine dorinţa blestemată
În închisoare dar,
Cînd, plină fiind de daruri, e şi mai arzătoare
Pornirea de a avea ?
Bogat nu-i niciodată cel ce, gemînd că n-are,
Mereu se crede-aşa [62].

PROZA III

Dacă soarta, apărîndu-se, ţi-ar vorbi astfel, tu desigur că n-ai avea nici un cuvînt împotrivă ; sau, dacă ai ceva prin care să-ţi justifici plîngerea, poţi să vorbeşti, îţi dau rîndul la cuvînt.

— Făţarnice îţi sînt aceste cuvinte, zic eu atunci, şi învăluite în mierea dulce a retoricii şi a poeziei ; numai atunci cînd sînt auzite farmecă, dar cei nenorociţi au o înţelegere mai adîncă a răului ; astfel, cînd acestea au încetat de a răsuna în urechile lor, tristeţea din suflet li se agravează şi mai mult.

— Aşa e, spuse ea ; căci acestea nu sînt încă remediile bolii tale, ci numai nişte pansamente pentru îngrijirea unei dureri mereu rebele. Cînd va fi timpul, îţi voi aduce medicamente care vor pătrunde adînc în organismul tău ; totuşi, nu te mai considera nenorocit ; sau ţi-ai uitat întinderea şi felul fericirii tale ?

---

60. Subiectul acestei poezii revine des în poezia didactică latină. Cf. Ovidiu : *Faste I*, Horatius : *Sat. I, 1, Claudian contra lui Rufin I* etc.

61. Horatius, *Carmen Saeculare 59.*

62. Seneca, *Ep. II ad Lucilium* : «Nu e sărac cine are puţin, ci cine doreşte mult».

Trec sub tăcere faptul că, dezolat de moartea tatălui tău, ai fost ocrotit de grija celor mai de seamă bărbaţi şi ales în familia şefilor statului, gen de rudenie care este cel mai preţios, că le-ai fost prieten, înainte de a fi apropiatul lor. Cine nu te-a numit cel mai fericit, pentru strălucirea atît de mare a socrilor tăi, pentru delicateţea soţiei tale, ca şi pentru copiii tăi, toţi băieţi ? [63] Las la o parte — căci îmi place să las la o parte cele comune — aceea că ai primit în adolescenţă demnităţi care au fost refuzate altora la bătrîneţe [64]; îmi fac plăcerea de a veni la culminaţia unică a fericirii tale.

Dacă a te bucura de lucrurile muritoare constituie vreo picătură de fericire, ar putea fi distrusă printr-o îngrămădire de nenorociri amintirea acelei zile cînd ai văzut pe cei doi copii ai tăi în acelaşi timp consuli, ieşiţi din casa ta cu solemnitate însoţiţi de mulţimea de senatori. în mijlocul aclamaţiilor poporului şi, în timp ce ei se aşezau pe scaunele curùle în senat, tu, orator lăudat de rege, ai binemeritat gloria talentului şi a elocinţei tale; cînd în circ, între cei doi consuli, ai săturat printr-o dărnicie triumfală aşteptarea mulţimii care te înconjura ? Pe cît cred, ai ştiut să vorbeşti soartei, pe cînd ea te mîngîia şi te dezmierda ca pe alesul ei. O favoare, pe care n-o acordase niciodată vreunui particular, i-ai răpit-o tu.

Vrei, aşadar, să-ţi faci socotelile cu soarta ? Acum pentru prima dată te-a rănit cu ochi duşmănoşi. Avînd în vedere numărul şi felul bucuriilor şi durerilor tale, n-ai putea spune că pînă acum n-ai fost fericit. Dacă de aceea nu te socoţi fericit, pentru că au dispărut cele ce atunci ţi se păreau mulţumitoare, nu-i motiv să te crezi nenorocit fiindcă ceea ce pare trist acum trece. Acum pentru prima dată ai venit pe această scenă a vieţii pe neaşteptate şi ca un oaspe ? Crezi că există statornicie în lucrurile omeneşti, cînd ora cea repede nimiceşte adesea pe om însuşi ? Chiar dacă ceea ce ne aduce întîmplarea ne promite să rămînă cu noi, totuşi ultima zi a vieţii este oarecum moartea soartei, chiar dacă ea ar rămîne. Dar ce interes crezi că are dacă tu o părăseşti murind, sau ea te părăseşte fugind ?

63. Din a doua căsătorie cu Rusticiana, fiica lui Symmachus, Boethius a avut doi fii: pe Symmachus şi pe Boethius, consuli foarte tineri, în 522.

64. De tînăr, Boethius a ajuns la demnitatea de patriciu şi consul. (Patriciatul era spre sfîrşitul imperiului numai un titlu onorific de nobleţe, care se dădea unui număr restrîns de personalităţi în stat).

POEZIA III

Pe cer cînd Phoebus a-nceput să verse
Din caru-i purpuriu lumină [65],
Pier stelele, pălind cu raze şterse,
În zarea cea de soare plină.
Cînd s-a-nroşit de flori de primăvară.
Dumbrava-n caldă adiere,
Austrul bate, nori încep s-apară
Şi de pe crăci podoaba piere.
Sub cer senin, cu-ntinsuri nemişcate,
Adesea marea străluceşte,
Ades furtuni, pe valuri înspumate,
Turbatul Aquilon stîrneşte.
Cînd toate-n lume n-au statornicie,
Cînd neîntrerupt sînt trecătoare,
Să crezi în mincinoasa bogăţie,
Să crezi în bunuri pieritoare!
Statornică în lege, pe vecie,
E doar a lumii nestatornicie.

PROZA IV

Atunci eu: «Adevărate lucruri», zic, «îmi aminteşti, o hrănitoare a tuturor virtuţilor, şi n-aş putea tăgădui mersul foarte repede al prosperităţii mele. Aceasta mă arde mai rău cînd mi-aduc aminte, căci în toată împotrivirea soartei, partea cea mai grea a nefericirii este să fi fost fericit».

— «Dar», zice ea, «chinul, pe care îl ispăşeşti pentru greşeala judecăţii tale, n-ai avea dreptul să-l pui pe seama împrejurărilor. Dacă te impresionează acest nume gol al fericirii întîmplătoare, poţi socoti împreună cu mine de cît de multe şi de mari bunuri eşti îmbelşugat. Aşadar, dacă ceea ce tu posedai mai preţios în tot ce este legat de soarta ta ţi s-ar păstra în chip miraculos intact şi neştirbit, ai avea dreptul să acuzi nenorocirea, cînd ai tot ce e mai bun ? Socrul tău Symmachus, acea podoabă de preţ a neamului omenesc, este încă în puterea vieţii şi — ceea ce ai cumpăra cu preţul vieţii dacă n-ai fi slab —, bărbat făcut în întregime din înţelepciune şi virtuţi, nu se îngrijeşte de sine, ci suferă din cauza nedreptăţilor de care ai fost lovit. Trăieşte soţia ta, cu spirit ales, cu o distinsă curăţie şi delicateţe sufletească şi, ca să

65. Carul lui Phoebus-Apollo este, după legendă, tras de 4 cai, fiecare avîndu-şi funcţia arătată de nume: Pyrous (foc, căldură), Eous (lumină), Ethon (care arde) şi Phlegon (care aprinde).

exprim pe scurt toate calitățile ei, asemenea tatălui său; trăiește, zic, și, urînd această viață, nu respiră decît pentru tine; în sfîrșit, singurul fapt prin care conced că fericirea ta suferă, ea se mistuie în lacrimi și durere de dorul tău. Ce să spun despre fiii tăi, foști consuli, în care, pe cît le permite vîrsta, strălucește icoana tatălui și a bunicului lor? Așadar, fiindcă grija principală a muritorilor este să-și păzească viața, o, ce fericit ai fi dacă ți-ai cunoaște cele bune ale tale[66] tu, care ai la îndemînă chiar acum destule comori, de care nimeni nu se îndoiește că sînt mai scumpe decît viața. De aceea, usucă-ți lacrimile; soarta nu v-a urît pe toți pînă la unul și nici nu s-a abătut asupra ta o furtună prea puternică, fiindcă îți sînt bine prinse ancorele, care nu îngăduie să-ți lipsească nici consolarea în prezent, nici speranța în viitor».

— «Și rugăciunea mea este», zic, «ca ele să stea prinse, căci atît timp cît ele vor rezista, orice s-ar întîmpla, voi fi salvat. Dar vezi cît am pierdut din podoabele mele».

— «Atunci am progresat nițel», zice ea, «dacă nu te nemulțumește întreaga ta soartă. Însă nu pot suporta moliciunea ta cînd te plîngi cu atîta neliniște și întristare că lipsește ceva fericirii tale. Cine are o fericire atît de completă, încît să nu fie nemulțumit într-o privință oarecare de calitatea ei? Neliniștea este condiția bunurilor omenești; ele nici nu vin odată toate, nici nu rămîn neschimbate. Unul e plin de avere, dar îi e rușine că n-are sînge nobil; altul e cunoscut fiindcă este nobil, însă, în lipsa de bani care-l strîmtorează, ar prefera să fie necunoscut. Unul, avînd și una și alta, își deplînge viața de celibatar; altul a făcut o căsătorie fericită, dar, fiind fără copii, strînge avere pentru moștenitori străini; altul, cu destule odrasle, lăcrimează întristat de greșelile fiilor și fiicelor sale. De aceea nimeni nu se poate împăca ușor cu condiția soartei sale; căci în toate există ceva necunoscut de cel fără experiență, dar de care cel cu experiență se îngrozește. Adaugă că sensibilitatea celor mai fericiți oameni este foarte delicată și, dacă n-au toate la ordinul lor, neobișnuiți cu nici un fel de nenorocire, cad sub loviturile cele mai ușoare ale soartei; atît sînt de neînsemnate împrejurările care împiedică pe cei fericiți să atingă culmea fericirii lor. Cît de mulți s-ar crede vecini cu cerul, dacă din rămășițele soartei tale i-ar atinge și pe ei o parte minimă? Chiar acest loc, pe care tu-l numești exil, pentru cei care-l locuiesc este patrie[67].

66. Verg. *Georgice II, 458*: «O, prea fericiții agricultori, dacă și-ar cunoaște bunurile lor!».

67. Plutarch, *De exilio, 600 a*: «Cred că nu sînt mulți sardinieni care să nu dorească să plece în exil cu averile tale și care să li se pară că s-a făcut foarte bine cu ei, dacă astfel le este dat mai degrabă să trăiască între străini, decît fixați acasă, asemănători broaștelor țestoase, să n-aibă nimic bun decît să trăiască fără grijă».

Este nenorocire numai ceea ce consideri ca atare și, dimpotrivă, orice soartă este fericită cînd este suportată de un suflet stăpîn pe sine[68]. Cine este acela atît de fericit încît să nu dorească a-și schimba starea în care se găsește, cînd și-a pierdut stăpînirea? De cîte amărăciuni nu e stropită dulceața fericirii umane! Chiar dacă ar părea plăcută pentru cel ce se bucură de ea, n-ar putea totuși s-o oprească de a pleca atunci cînd vrea ea. Se vede limpede deci cît de slabă e fericirea lucrurilor pieritoare, care nici nu desfătează în întregime pe cei lipsiți de cumpăt.

De ce, așadar, o muritori, căutați în afară o fericire care se găsește în voi? Rătăcirea și neștiința vă întunecă. Îți voi arăta pe scurt punctul de căpetenie al celei mai înalte fericiri. Ai ceva mai prețios decît pe pe tine însuți? Nimic, vei spune; așadar, dacă tu vei fi stăpîn pe tine, vei poseda ceva ce nici tu n-ai vrea să pierzi vreodată, nici soarta n-ar putea să-ți răpească. Și, ca să-ți dai seama că nu poate exista fericire în aceste lucruri întîmplătoare, ascultă: Dacă fericirea este supremul bine al unei ființe ce trăiește conform rațiunii și dacă supremul bine nu e ceva care să poată fi răpit, fiindcă este între cele dintîi care nu pot fi răpite, este clar că instabilitatea soartei n-ar putea duce la dobîndire a fericirii. Apoi, cel ce este furat de această fericire nestatornică sau știe, sau nu știe că ea este schimbătoare. Dacă nu știe, ce fel de fericire poate exista într-o ignoranță oarbă? Iar dacă știe, mereu se teme să nu piardă ceea ce știe că poate fi pierdut; de aci o continuă îngrijorare care nu-i îngăduie să fie fericit. Sau poate, dacă a pierdut această fericire, socoate că nu trebuie să se mai gîndească la ea? Chiar prin aceasta e un bun pieritor, fiindcă i se poate suporta pierderea cu seninătate. Dar pentru că și ție, pe cît știu, ți s-a lămurit și întipărit în minte prin foarte multe probe că sufletele oamenilor nu pot fi în nici un chip muritoare și fiindcă e clar că o fericire întîmplătoare se sfîrșește cu moartea trupului[69], este neîndoielnic că, dacă moartea poate răpi această fericire, mai mult, tot neamul omenesc cade în nenorocire la termenul morții. Dacă știm că mulți au căutat fericirea nu numai în moarte, dar chiar în chinuri și suferințe, cum ne-ar putea face fericiți viața cînd e prezentă, dacă ea nu ne face nefericiți cînd s-a sfîrșit?».

68. Seneca, *Epist. I, 9, 20, Ad. Lucilium*: «Dacă (zice Epicur) cineva nu este mulțumit de averea sa, poate să fie stăpînul lumii întregi, tot sărac e». Sau, dacă ți se pare mai bine altfel spus (interesează de altfel conținutul, nu forma): cel ce nu se crede fericit este un nenorocit, chiar dacă poruncește lumii întregi. Dar, ca să știi că aceste idei sînt obștești, fiindcă le-a rostit în primul rînd natura, vei găsi la un poet comic această vorbă: «Nu este fericit cel ce nu se crede astfel».

69. Teme platonice și stoice.

POEZIA IV

Cel care vrea să aibă casă tare,
Zidită trainic și prevăzător,
Să fie sigur, fără-ngrijorare,
Cînd bate Eurus răsunător,
Sau chiar cînd marea este în furtună,
Se va feri de muntele stîncos,
Cu vîrfuri ce de trăsnete răsună
Și de nisipul cel alunecos.
Căci Austrul îl bate cu putere
Pe unul, fiind expus necontenit,
Iar cestuilalt îi e cu neputere
Să țină temelie de zidit.
Fugind de soarta cea periculoasă
A unei locuințe de plăceri,
Ai grijă de îți construiește casă
Pe o umilă stîncă. Cu puteri
Oricît de mari va bate vînt pe mare,
Pe naufragiați înspăimîntînd,
Tu, liniștit și fără-ngrijorare,
În casa ta, ca-ntr-o cetate stînd,
Îți veți gusta o dreaptă bucurie,
Disprețuind a cerului mînie [70].

PROZA V

Dar fiindcă acum te pătrund leacurile argumentării mele, cred că a sosit momentul să mă folosesc de altele ceva mai puternice. Căci, haide, chiar dacă darurile soartei n-ar fi nestatornice și de moment ce este în ele care să poată deveni vreodată al vostru, sau să nu-și piardă prețul, dacă este privit și cercetat mai de-aproape? Oare bogățiile sînt prețioase prin natura voastră sau a lor? Ce vrei mai degrabă, o grămadă de aur, sau una de monede? Strălucesc însă mai bine cheltuindu-le, decît grămădindu-le, dacă într-adevăr lăcomia face pe oameni uriți, iar dărnicia, străluciți. Dacă nu poate rămîne la fiecare ceea ce se transmite la altul, banul este prețios atunci cînd, trecînd la alții prin dărnicie, încetează de a mai fi posedat. Și iarăși, dacă sînt strînși la unul singur toți banii din lume, aceasta îi face pe ceilalți lipsiți; și dacă

70. Cf. Seneca, *Thyeste III, 447*: «Dar nici o teamă; fără arme casa mea este în siguranță și, în simplitate, mă bucur de o liniște desăvîrșită».

aceeași voce umple deopotrivă urechile multora, atunci bogăția voastră nu poate trece la mai mulți, decît împărțită; și, cînd se petrece aceasta, în chip firesc îi sărăcește pe cei pe care îi părăsește. O, înguste și deșarte bogății, care nici nu pot fi stăpînite toate de mai mulți, nici nu vin la unul fără să sărăcească pe ceilalți!

Vă atrage privirile strălucirea pietrelor prețioase? Dar dacă e ceva ales în această splendoare, ea aparține pietrelor, nu oamenilor; mă mir foarte mult că oamenii admiră pietre. Fără mișcarea sufletească și organizarea corporală, ce ar putea fi pe drept frumos pentru o ființă însuflețită și rațională? Aceste pietre, chiar dacă au oarecare frumusețe prin opera lucrătorului și prin distincțiunea lor, totuși, ele găsindu-se mai prejos de demnitatea voastră, în nici un caz nu pot merita admirația voastră.

Vă încîntă frumusețea ogoarelor? De ce nu? Este o parte frumoasă a unei opere foarte frumoase. Așa ne place uneori fața liniștită a mării, admirăm cerul, stelele, luna și soarele; este legat de tine ceva din acestea? Îndrăznești să te glorifici cu splendoarea vreuneia din ele? Nu cumva că te împodobești singur cu flori de primăvară, că rodnicia ta pîrguiește aceste fructe de vară? De ce te lași răpit de plăceri deșarte, de ce îmbrățișezi bunuri străine ca și cum ar fi ale tale? Niciodată soarta nu va face să fie al tău ceea ce natura lucrurilor a făcut străin de tine [71]. Fără îndoială, roadele pămîntului sînt destinate hranei ființelor vii; dar dacă, ceea ce este destul pentru natură, voiești să-i împlinești cerințele, n-ai pentru ce să ceri belșugul soartei. Natura se mulțumește cu puțin și de mică importanță și, dacă vrei să-i silești sațietatea cu lucruri de prisos, tot ceea ce îi vei da va fi sau neplăcut, sau vătămător [72].

Atunci socotești poate frumos să strălucești prin haine felurite. Dar, dacă înfățișarea lor este frumoasă, voi admira sau calitatea stofei, sau priceperea lucrătorului. Sau te face fericit lungul șir de servitori? Dacă sînt răi, vor fi pentru casă o sarcină periculoasă, și pentru stăpîn dușmani; iar dacă sînt cinstiți, cum vei număra cinstea unui străin între bunurile tale? Din acestea toate se dovedește că nu e nici un bun cu adevărat al tău, din cele pe care le socotești ca ale tale. Dacă nu există în ele nici o frumusețe demnă de a fi dorită, pentru ce să suferi că le-ai pierdut, sau să te bucuri că le ai? Iar dacă prin natura

71. Seneca, *Ad. Marciam, 19, 5*: «Soarta nu poate păstra ceea ce natura a părăsit și nu poate fi nenorocit cel ce nu mai există».

72. Cicero, *Tusculane V, 88—89* (cap. 31—32): «Cine nu se teme de sărăcie? Totuși numai filozofii nu se tem de ea. Iar el (Epicur) cu cît de puțin se mulțumește! Nimeni n-a vorbit mai mult decît el despre cumpătare».

lor sînt frumoase, care este meritul tău? Ele ar fi fost plăcute prin ele însele, independent de bunurile tale. Căci sînt prețioase nu pentru că au venit între bogățiile tale, ci pentru că păreau prețioase ai voit să le numeri în rîndul bogățiilor tale [73].

Dar de ce doriți și chemați norocul cu atîta zgomot? Căutați, cred, să alungați sărăcia prin avere. Ajungeți însă la un rezultat contrar, fiindcă este nevoie de mai multe ajutoare, pentru a păstra varietatea unor obiecte prețioase, și este adevărat că cu cît cineva are mai mult cu atît are nevoie de mai mult și că, din contră, au nevoie de foarte puțin cei ce-și măsoară avuturile după nevoile naturale, nu după mulțimea ambițiilor [74]. Dar voi n-aveți în voi nici un bun propriu, de sînteți nevoiți să căutați bunurile voastre în lucruri străine și departe de voi? Așa s-a răsturnat ordinea lucrurilor, încît o ființă cu adevărat divină prin rațiunea sa să creadă că nu poate străluci prin altceva decît prin posesiunea unor obiecte neînsuflețite? Celelalte ființe sînt mulțumite cu ceea ce au, dar voi, deși asemănători lui Dumnezeu prin mintea voastră, căutați totuși podoabe pentru natura voastră distinsă în lucruri de nimic și nu înțelegeți ce insultă aduceți Creatorului vostru. El a voit ca neamul omenesc să stea mai presus de toate ființele pămîntești; voi coborîți demnitatea voastră mai prejos de orice. Dacă se admite că orice bun e mai prețios decît posesorul lui, cînd voi judecați că cele mai neînsemnate lucruri sînt bunurile voastre, prin aprecierea voastră voi înșivă vă puneți mai prejos de ele. Și pe bun drept. Fiindcă aceasta e condiția naturii umane, ca numai atunci să stea mai presus de celelalte lucruri, cînd se cunoaște pe sine; totuși, ea s-ar coborî mai prejos de celelalte animale, dacă ar înceta de a se cunoaște. Pentru animale, a nu se cunoaște pe sine e o stare naturală; pentru oameni devine denaturare.

Cît de mare este această greșeală a voastră, voi, care socotiți că poate fi împodobit ceva cu podoabe străine! Dar aceasta nu se poate întîmpla; căci dacă un obiect strălucește prin lucruri împrumutate, sînt admirate tocmai acelea care sînt împrumutate, iar ceea ce este ascuns și acoperit de ele se întărește și mai mult în urîțenia sa. Eu spun, însă, că nu poate fi bun ceea ce aduce posesorului său neplăceri. Oare mint? Nu,

73. Aristot fr. 57 (*Stob. III, 3, 25 + Pap. Oxyrh. 666*): «Fericirea nu constă atît în a cîștiga multe, cît mai ales în a te găsi bine sub raportul sufletului, și nici corpul împodobit cu haine strălucitoare nu pare a da cuiva fericirea; căci se întîmplă cu cei nevrednici de nimic, cînd soarta le dă stare și bunuri materiale, că va fi mai mult admirată înfățișarea lor decît ei înșiși și aceasta este mai rău decît orice». (Weinberger, p. 33).

74. A. Gellius, IX, 8: «Desigur că e adevărat ce-au spus înțelepții, observînd viața: și cei care au multe sînt lipsiți de multe». Horatius, *Ode IV, IX, 5*: «Să nu numești fericit pe cel ce are mult».

vei spune. Dar bogățiile prea adesea au făcut rău posesorilor [75] dacă, cei mai răi, și cu atît mai mult doritori de ceea ce este al altuia, se socotesc foarte demni pe ei, care au tot aurul și pietrele prețioase existente. Așadar tu, care acum ești chinuit de teama loviturilor și a pumnalului, dacă ai fi intrat pe calea acestei vieți călător, fără să ai nimic cu tine, ai cînta în fața tîlharilor [76]. O, prea strălucită fericire a bogățiilor pieritoare, pe care, de îndată ce ai dobîndit-o, ai încetat de a mai fi fără grijă!

POEZIA V [77]

În vremea de-altădată fericiți,
Și pe mănoase țarini mulțumiți,
C-o viață fără lux moleșitor,
Obișnuiau s-alunge foamea lor
Pe-atuncea oamenii cu ghinzi ușoare.
Ei nu știu ca miere curgătoare [78]
S-amestece în al lui Bacchus vin.
Nici să cufunde-n tyrian venin [79]
Strălucitorul fir al serilor [80].
Aveau pe iarbă somn odihnitor,
În rîuri băutură sățioasă,
Sub pini înalți o umbră răcoroasă.
Pe mare omul nu se avînta [81],

75. Aristotel, fragm. 57: «Celor ce stau rău cu sufletul nici bunăstarea, nici frumusețea nu le este dintre bunuri, ci, cu cît bogățiile încep mai înfloritor, cu atît mai grav și mai rău rănesc pe cei ce le-au cîștigat».

76. Cf. Juvenal, X, 21 sq:

De faci un drum în timpul nopții
și dacă ai cu tine luată
Puțin-argintărie bună, mereu de
sabie sau țeapă
Ai să te temi și tremura-vei, chiar
cînd o trestie, pe apă,
Își mișcă umbra în fața lunii; în
schimb drumețul făr-de-avere
Îi cîntă hoțului în față.

(Trad. I. M. Marinescu)

77. Frumusețea și fericirea vieții simple și patriarhale au fost cîntate de cei mai mulți dintre poeții vechi, ca Tibul, Horațiu, Ovidiu, Seneca etc.

78. Se serveau comesenilor vin și miere, pe care și le amestecau fiecare după plac.

79. Purpură de Tyr; la început culoarea purpurei se scotea din otrava unei scoici.

80. Serii, poporul din India de răsărit care fabrica și exporta mătasea în vechime. (Viermele de mătase, în chinezește serh, a trecut și în grecește, ser; în latinește sericum — mătase; serica — stofe sau veșminte de mătase. Astfel se explică etimologia termenului modern de sericicultură).

81. În legătură cu navigația, cf. Vergiliu, *Bucolice IV*; Tibul, *Elegii I, V*; Ovidiu, *Metamorfoze* etc.

Nici după treburi încă nu mergea
Să vadă, ca un oaspe, țărmuri noi;
Pe-atunci tăcea trompeta de război [82]
Și sîngele vărsat de ură grea
Temute arme [83] încă nu păta.
De ce voia grozava nebunie
Să poarte armele cu dușmănie,
Cînd rănile ce le pricinuia
Răsplată sîngelui nu aducea?
O, de ne-am putea întoarce-odată
La obiceiurile de-altădată!
Dar dragostea febrilă de-a avea
Decît al Aetnei foc este mai rea.
Vai, cine-a fost cel ce a dezgropat
Întîi bucăți de aur blestemat
Și-atîtea pietre prețioase care
Ne-aduc pericole și-ngrijorare? [84]

PROZA VI

Dar de ce să discut despre demnități și despre putere, pe care voi, necunoscători ai adevăratei demnități și puteri, le ridicați în slăvi? [85] Dacă ele au ajuns la cei mai necinstiți, ce nenorociri au adus incendiile provocate de erupția flăcărilor Etnei, sau potopul? Desigur, după cum cred că-ți amintești, puterea consulară ce fusese începutul libertății,

82. Elogiul păcii, cf. Vergilius, Horatius, Seneca, Augustin, Octavia, 390: «Neamul omenesc nu cunoaște războaiele, nici freamătele ucigătoare ale trîmbiței de luptă».

83. În text *arva*. În aparatul critic al lui Weinberger, p. 36, găsim: «*arma* W (probat Hüttinger, 1900, p. 19 n. 1)». Față cu ideea am adoptat în traducere lecțiunea *arma* din codicele W (Mainhingensie bibliothecae Wallersteinianae).

84. Cf. Ovidius, *Metamorfoze 1, 140*: «Sînt dezgropate din pămînt bogățiile ațitătoare la răutăți».

85. Arist. fr. 59 (Weinberger, p. 36): «Onoarea și gloria umplu mai mult sufletul de ușurătate decît celelalte după care rîvnește omul». Cicero, *Tusculane III, 3* (cap. II): «La această rătăcire a noastră contribuie și poeții; aceștia, fiindcă au o mare aparență de învățătură și de înțelepciune, sînt cu plăcere ascultați, citiți și învățați pe dinafară și astfel ei se întipăresc adînc în suflete. Cînd lor li se adaugă și poporul, acest mare dascăl, această mulțime care din toate părțile ne împinge la vițiu, atunci sîntem definitiv otrăviți de stricăciunea ideilor rele și ne îndepărtăm de natură însăși, pînă acolo încît par a-și fi rîvnit cea mai bună natură cei care au socotit că nimic nu e mai bun pentru om, nimic mai dorit, nimic mai măreț, decît onorurile, conducerile, gloria populară...». Plutarch, *Consolatio ad Apollonium, 103 e*: «Deși aceasta este starea lucrurilor trecătoare, unii, din cauza prostiei omenești, își fac o glorie nesocotită și deșartă dacă atunci cînd mărimea bogățiilor sau rangul magistraturilor, sau o situație mai înaltă în stat, ori onorurile și gloria i-au ridicat puțin, amenință și insultă pe cei mici, negîndind cît de nestatornică și alunecoasă este soarta...».

din cauza mîndriei consulilor [86], au dorit s-o înlăture strămoșii voștri care, din pricina aceleiași mîndrii, înlăturaseră din stat mai înainte puterea regală [87]. Iar dacă, ceea ce se întîmplă foarte rar, onorurile sînt încredințate celor cinstiți, ce altceva este de admirat la ei decît probitatea cu care-și fac datoria? Așa se face că nu virtuțile cresc în considerație prin titlu, ci titlul capătă o aureolă mai strălucitoare prin virtuțile celui care-l deține.

Dar care este această putere strălucitoare și dorită de voi? Nu vedeți, ființe pămîntești, cui vi se pare că porunciți? Dacă ai vedea acum între șoareci pe unul arogîndu-și dreptul și puterea de a conduce pe ceilalți, ce rîs te-ar cuprinde! Sau dacă privești corpul, poți găsi ceva mai slab decît omul, pe care adesea îl ucide ințepătura unei musculițe, sau a unui vierme intrat în intestine? Dar asupra cărei părți din om poate exercita cineva vreun drept, dacă nu asupra corpului și asupra a ceea ce este mai prejos de corp, vreau să spun asupra averii sale?

Vei putea comanda ceva unui suflet liber, vei îndepărta vreo minte stăpînă pe rațiunea sa de la liniștea-i proprie? [88] Un tiran credea că va constrînge prin chinuri pe un om liber [89] să denunțe pe niște tovarăși într-un complot îndreptat împotriva sa. Acesta însă și-a mușcat limba și, scuipînd-o din gură, a aruncat-o în fața tiranului înfuriat. Astfel, chinurile pe care tiranul le socotea element de cruzime, bărbatul înțelept le-a făcut element de eroism. Dar ce rău putem face altuia, fără să ne temem că ni-l va face și nouă altul? Legenda spune că Busiris [90] care, de obicei, își ucidea musafirii, a fost ucis de oaspetele său, Hercule.

86. Aluzie la instituția decemvirilor, creată la 451 î.d.Hr., pentru a redacta legi scrise.

87. Ultimul rege roman, Tarquinius Superbus, a fost alungat la 509 î.d.Hr.

88. Cf. Seneca, *De beneficiis, III, XX*: «Dacă-și închipuie cineva că omul în întregime poate fi supus sclaviei, greșește: partea cea mai nobilă din noi se sustrage acestei condiții. Numai corpurile sînt supuse și în proprietatea stăpînului; spiritul își are dreptul său propriu, e atît de liber și de plin de mișcare, încît nici nu poate fi ținut în închisoare, nici nu poate fi oprit de a-și lua avînturile sale pentru a se ridica sus în infinit în tovărășia celor cerești».

89. Zenon din Eleea. Alții cred că e vorba de filozoful Anaxarh din Abdera, partizan al filosofiei lui Democrit și victimă a tiranului Nicocreon din Cypru.

90. Busiris, rege al Egiptului, pentru a opri flagelul unei foamete care se abătuse peste țara lui, a ordonat, după sfatul unui ghicitor din Cypru, să se sacrifice străinii care pătrundeau în Egipt. Pe Hercule, însă, nu l-a putut sacrifica, deoarece acesta, rupînd lanțurile, a ucis și pe rege și pe fiul acestuia. Istoricii greci combat verosimilitatea legendei după care ar fi existat sacrificii omenești la egipteni.

Regulus[91] a pus în lanțuri mulți prizonieri de război cartaginezi, dar în curînd el însuși și-a dat mîinile sub cătușele învingătorilor săi. Așadar, socotești că are vreo putere omul, care nu poate împiedica pe altul să-i facă ceea ce ar putea face el, la rîndu-i, altuia ?

Pe lîngă acestea, dacă prin ele însele demnitățile ar avea vreo valoare înnăscută și proprie, ele n-ar ajunge niciodată în mîna celor răi; de obicei, nu se asociază între ele elemente potrivnice, căci natura respinge unirea contrariilor. Astfel, fiindcă, fără îndoială, prea adesea cei răi exercită funcțiuni înalte, e limpede că prin natura lor nu sînt bune cele ce se lasă să fie însușite de cei răi. Aceasta este o judecată justă despre toate darurile soartei, care ajung din belșug în mîinile celor nevrednici. În legătură cu acestea putem adăuga considerația că nimeni nu se îndoiește că e viteaz acela la care se vede bine vitejia, și cel care are iuțime e evident că e iute. Tot așa muzica face pe muzicanți, medicina pe medici, retorica pe retori, căci natura lucrează în direcția care-i e proprie, nu amestecă între ele elemente cu efecte contrarii și respinge pe cele care sînt potrivnice. Dar nici bogățiile nu pot să înfrîneze o lăcomie nemăsurată, nici puterea n-a făcut stăpîn pe sine pe cel pe care-l țin strîns în lanțuri de nedezlegat pofte vinovate și demnitatea încredințată celor necinstiți nu numai că nu-i face demni, dar îi arată cît sînt de nedemni. De ce așa ? Fiindcă vă place să denumiți cu nume false lucruri care sînt în realitate altfel, a căror natură se vede ușor din efectele lor; așa că nici bogăția, nici puterea, nici demnitatea nu pot fi numite pe drept astfel. În sfîrșit se poate spune același lucru despre toate aspectele soartei, în care nu există nimic de dorit, nimic care să aibă o valoare înnăscută, care nu se unește cu cei buni întotdeauna și care nu face buni pe cei cu care s-a unit.

POEZIA VI[92]

Știm lanțul tot de crime pe care le-a comis :
Orașu-n vîlvătaie, senatul tot ucis.
Și după ce pe frate l-a omorît, pe mamă
A suprimat-o, fiara, mînjindu-și fără teamă
În sînge corpul. Apoi, privind cadavrul rece,
Fără să verse lacrimi și fără să se plece,

91. Învins într-un război cu cartaginezii și făcut prizonier, Regulus a fost trimis să trateze cu romanii pentru un schimb de prizonieri, jurînd că se va întoarce îndărăt, dacă negocierile vor eșua. La Roma însă el a sfătuit pe compatrioții săi să nu admită condițiile cartaginezilor și apoi, respectîndu-și jurămîntul, s-a întors la Cartagina, unde a fost supus celor mai grele chinuri, povestite, între alții, de Cicero, în *De Officiis, III, 27*.

92. Tabloul grozăviilor săvîrșite de Nero îl găsim zugrăvit complet de Suetoniu și Tacit.

O frumusețe stinsă a stat ca să măsoare[93].
Ținea acesta totuși sub sceptrul său popoare
Ce Phoebus le privește cînd, răsărind din unde,
Se-nalță, încălzește și în apus s-ascunde,
Popoare așezate sub nordul înghețat,
Popoare ce de Notus, cînd bîntuie uscat,
Sînt arse ca nisipul cel zilnic încălzit.
Dar fost-a-n stare-această putere în sfîrșit
Prea groaznicului Nero să-i schimbe nebunia ?
Ah, crudă este soarta, cînd sabia mîrșavă
Nedrept se-mperechează cu groaznica otravă !

PROZA VII

Atunci eu i-am răspuns : — «Știi tu însăți că ambiția mea a fost dominată foarte puțin de lucruri muritoare; am dorit domenii de activitate, ca să nu-mi îmbătrînească forțele într-o tăcută nelucrare».

Ea a urmat :

— «Un singur lucru este care să atragă mințile superioare prin natura lor, dar care n-au ajuns în primele rînduri prin perfecțiunea virtuților : dorința de glorie și reputația celor mai de seamă merite pentru stat. Cît este această năzuință de deșartă și de strîmtă, judecă în chipul următor. Tot globul pămîntesc, după cum ai învățat din astronomie, față cu spațiul ceresc, se știe că ocupă abia un punct, adică, dacă e comparat cu mărimea universului ceresc, s-ar putea afirma că n-are nici un spațiu. Și abia aproape un sfert din această mică parte a lumii, pămîntul, este, după cum a arătat Ptolomeu, locuit de ființe cunoscute de noi. Din acest sfert, dacă excludem ceea ce ocupă mările, lacurile și deserturile, abia mai rămîne o porțiune foarte mică pentru a fi locuită de oameni. Așadar, în acest minim punct dintr-un punct, închiși și încercuiți, vă gîndiți cum să vă măriți reputația, cum să vă faceți numele cunoscut ? Dar ce are nobil și măreț o glorie restrînsă în hotare atît de mici și de înguste ? Adaugă că acest țarc de scurtă locuire este ocupat de multe națiuni deosebite ca limbă, obiceiuri, fel de viață[94], la care, din cauza greutății drumurilor, diferenței de limbă și lipsei de relațiuni între popoare, nu poate pătrunde nu numai numele oamenilor

93. După ce a fost ucisă mama sa, Nero, venind să-i vadă cadavrul, se zice că l-a privit obiectiv, admirînd sau criticînd, din punct de vedere estetic, diferite părți ale corpului. Adevărul acestui fapt e pus însă la îndoială atît de Suetoniu, cît și de Tacit.

94. Cicero, *Hortensius 27/37* : «Cît se deosebesc oamenii între ei ca fire, datine și felul vieții întregi !»

luați în parte, dar nici măcar al orașelor [95]. În vremea lui Cicero, precum el însuși spune undeva [96], nu trecuse de munții Caucaz numele statului roman, care era pe atunci înfloritor și temut chiar de parți și de celelalte neamuri din acele părți. Vezi, așadar, cît este de mărginită, cît este de restrînsă gloria, pe care voi vă munciți s-o măriți și s-o răspîndiți? Sau unde nu poate să pătrundă faima numelui de roman va putea să ajungă gloria unui bărbat roman? Ce să mai spun despre faptul că obiceiurile, ca și instituțiile diferitelor neamuri, se deosebesc între ele, astfel că ceea ce la unii se judecă demn de laudă, la alții se socotește demn de pedeapsă? De aici rezultă că, dacă pe unul îl desfătează proslăvirea numelui, el n-are nevoie în nici un chip să-și facă cunoscut numele la prea multe popoare. Fiecare va fi deci mulțumit cu o glorie răspîndită între ai săi și înlăuntrul hotarelor unui singur neam se va restrînge acea prea strălucită nemurire a renumelui [97].

Dar pe cîți bărbați vestiți în timpul lor nu i-a acoperit uitarea din lipsa de scriitori! De altfel, ce pot face scrierile înseși, pe care le îngroapă, ca și pe autorii lor, depărtarea și întunericul timpului? Vouă vi se pare că vă asigurați nemurirea, cînd vă gîndiți la faima voastră de viitor. Dacă, însă, cercetezi spațiile infinite ale eternității, cum te poți bucura de durata numelui tău? [98] De compari durata unui moment cu zece mii de ani, căci fiecare spațiu este limitat, un raport cît de mic tot există între ele; dar însuși acest număr de ani și orice multiplu al lor nu poate fi nici măcar comparat cu durata infinită. Fiindcă între lucrurile finite poate exista ceva comun, dar între cele finite și cele infinite nu poate exista nici o comparare. Astfel că reputația într-un timp destul de îndelungat, alături de nesfîrșita eternitate, pare nu mică, ci absolut inexistentă.

Voi nu știți să faceți binele decît pentru gura lumii și pentru vorbe deșarte și, lăsînd la o parte primatul conștiinței și al virtuții, cereți răsplata de la vorbele nesincere ale altora. Ascultă cum a rîs cineva de ușurătatea unei aroganțe de această speță. Un oarecare adresase insulte unui om care-și dădea numele fals de filozof, nu pentru practica adevăratei virtuți, ci pentru o glorie încrezută, și adăugase că el va ști dacă acela e filozof, de va suporta cu ușurință și răbdare insultele ce-i

95. Cic., *Hortensius, 80/87.*

96. Visul lui Scipio în *Republica*, VI, 22.

97. Cicero, *Rep. VI, 25*: «Acel renume însă în întregime este încătușat în limitele acestor regiuni pe care le vezi; pentru nimeni el n-a fost veșnic, ci se prăbușește cu moartea oamenilor și se stinge în uitarea posterității».

98. Plutarh, *Consolatio ad Apollonium, 117 e*: «Cea mai lungă viață este scurtă și de o clipă, față de veacurile nenumărate», cf. Cic., *Hort. 25/26*; *Rep. VI, 24.*

aducea. Acela a răbdat puțin și apoi, fălindu-se cu acceptarea insultei, a zis: «Acum, în sfîrșit, înțelegi că sînt filozof?» [99] Atunci el i-a răspuns mușcător: «Aș fi înțeles dacă ai fi tăcut».

Dar de ce mai țin oamenii superiori — căci despre aceștia e vorba — care caută gloria în virtute, de ce mai țin ei la renume, după distrugerea corpului prin moartea supremă? Căci dacă, ceea ce conform principiilor noastre nu putem crede [100], oamenii mor în întregime, nu este glorie aceea al cărei posesor nu mai există. Iar dacă spiritul, cu adevărat conștient de sine, scăpat de închisoarea pămîntească, se îndreaptă liber spre cer, nu disprețuiește orice preocupare pămîntească, el, care, avînd cerul, se bucură că a scăpat de pămînt?

POEZIA VII

Acel ce cu înfrigurare doar după glorie s-avîntă [101]
    Și-o crede cel mai mare bine
Privească cerul și pămîntul cu toate ce le înveșmîntă
    Și să le asemene cu sine;
Rușine îi va fi de un nume, ce-a vrut pămîntul să-l cuprindă,
    Față de cer așa de mic.
De ce din jugul morții gîtul dorește omul să-și desprindă
    Cînd moartea n-o învinge nimic?
Oricît renumele pătrunde printre popoare depărtate
Și e purtat din gură-n gură,
Oricît o casă strălucește, prin titluri mari și admirate,
    În fața morții o măsură
E pentru toți. Ea nu vrea glorii și fără vreo deosebire,
    La fel îi sunt și mic și mare.
Ce-a mai rămas din Brutus [102], Cato [103], rigid în viață și-n simțire,

99. Plutarch, *De vit. pud. 532 f* (Weinberger 42): «Tăcerea este, zice Euripide, răspunsul filozofilor». *Proverbe 11, 12*: «Bărbatul înțelept va tăcea». (cf. *Proverbe 17, 28*; *Ecclesiastul 20, 5, 6, 7*). Macrobius, *Saturnalia VII, 1, 11*: «Aceasta este una din virtuțile filozofiei că, pe cînd oratorul nu poate să demonstreze decît vorbind, filozoful face filozofie numai puțin tăcînd, decît vorbind». În timpurile noastre, tăcerea a fost magistral dăltuită în bronzul cuvîntului de T. Carlyle și de V. Pârvan.

100. Cf. Plutarch, *Ad uxorem 611 d*: «În privința celor pe care le auzi de la alții, care sfătuie pe mulți spunînd că nu există nimic rău, nimic trist pentru cei ce sînt dezlegați de corp, știu că te împiedică să crezi această învățătură strămoșească și simbolurile mistice ale orgiilor dionisiace, pe care le cunoaștem unii de la alții cei ce participăm la ele».

101. Cf. Vergilius, *Eneida, IV, 173—177.*

102. Brutus, autorul principal al revoluției republicane din 509 î.d.Hr., prin care Tarquinii au fost alungați și regalitatea înlocuită de republică. S-ar putea să fie, de asemenea, vorba despre Brutus care a asasinat pe Caesar.

103. Stoicul Cato din Utica.

Fabriciu[104] cu credință tare ?
O glorie ușoară-n urmă, pe care-n litere puține
Doar numele-o mărturisește.
Dar dacă după-al lor renume pe unii îi cunoaștem bine,
De-atîția morți cine-amintește ?
Zăceți deci ca-ntr-o noapte-adîncă și faima nu este în stare
Ca să vă dea tot ce-i cereți.
De socotiți cumva că viața mai lungă trăinicie are
Prin numele pe care-l vreți,
Odată va sosi chiar ziua cînd și acesta va dispare
Și-atunci a doua moarte aveți.

PROZA VIII

Dar să nu crezi că port război neînduplecat împotriva soartei ; este o împrejurare cînd această înșelătoare[105] face bine oamenilor, anume atunci cînd se arată, cînd își descoperă fruntea și-și mărturisește caracterul. Poate nu înțelegi însă ce spun ; ce caut să arăt e minunat și de aceea abia pot să-mi exprim prin cuvinte gîndurile. Eu cred că o soartă nefericită e mai de folos oamenilor decît o soartă fericită. Aceasta din urmă totdeauna, sub masca fericirii, cînd se arată blondă, minte ; cea dintîi însă este totdeauna adevărată, cînd se arată nestatornică prin schimbarea sa. Una înșală, alta instruiește ; una, sub masca unor bunuri mincinoase, înlănțuie mințile celor ce se bucură de ea, cealaltă, prin cunoașterea fericirii fragile, liberează. Astfel, pe una o vezi alergînd vîntoasă și întotdeauna uitînd de sine, pe alta o vezi sobră, reținută și prudentă în exercitarea adversității sale. În sfîrșit, soarta fericită, prin mîngîierile ei, abate și pe cei slabi din calea adevăratului bine, cea nefericită adesea tîrăște cu cîrligul la adevăratele bunuri pe cei rătăciți. Sau ți se pare de minimă importanță că această soartă aspră, îngrozitoare, îți dezvăluie mințile prietenilor credincioși, că ți-a arătat fețele sincere și cele prefăcute ale tovarășilor, că plecînd a luat pe ai ei și ți-a lăsat pe ai tăi ? Cu cît ai fi cumpărat aceasta cînd erai în bună stare și, după părerea ta, fericit ? Acum plîngi după bogățiile pierdute ; ai găsit prieteni, care constituie cel mai prețios gen de bogăție.

104. Consul roman în 282 î.d.Hr., proverbial pentru sărăcia, integritatea și cinstea sa. În războiul cu Tarentul, Fabricius a fost trimis la Phyrrus să negocieze răscumpărarea prizonierilor și pacea. Phyrrus voind să-i facă un dar de bani, el a refuzat. În același timp însă a denunțat lui Phyrrus intențiile criminale ale medicului acestuia. Cînd a auzit, Phyrrus a exclamat : «Recunosc pe Fabricius ! Ar fi mai ușor să întorci soarele din drumul său, decît pe acest roman din calea dreptății și a onoarei».
105. Seneca, *Agamemnon*, 58 sq.

POEZIA VIII

Dacă-n lume, pe vecie,
Toate stau în armonie,
Dacă chiar cele opuse
Sînt la fixe legi supuse[106],
Dacă Phoebus poartă-n car
Zile albe de cleștar,
Phoebe ține nopțile,
Hesperus chemîndu-le,
Dacă ale mării valuri
Se opresc mereu de maluri
Și uscatul mărginit
E-n hotare neclintit,
Dacă astfel sînt legate,
Cer, pămînt și mare, toate
Sînt conduse de iubire[107] ;
Făr-a ei diriguire,
Cele ce sînt azi în pace
În curînd război vor face
Și-ntocmirea lumii care
În unire fiecare
Azi o mișcă — o vor strica.
Dragostea poate ținea
Neamurile-n sfîntă pace ;
Ea pe soți uniți îi face
Și scumpi unul altuia.
Ea dictează legea sa
Între prieteni. Fericiți,
Oameni, atunci o să fiți,
Cînd din ceruri dragostea
Și-ntre voi se va-ntrona.

106. Martianus, *Capella*, 3, 7 :
«Cel care legi strîngînd în lanțuri tainice semințe
care se luptă între ele
Și printr-o sfîntă îmbrățișare încălzești legături,
Căci împletești elementele unele cu altele,
Unești sexele și credința sub semnul «dragostei».
107. Reminiscențe din *Banchetul* și *Timeul* lui Plato, după care iubirea este ca un demon ce are misiunea de a uni elementele despreunate.

CARTEA III

PROZA I

Ea își terminase cîntecul; pe mine, însă, dornic de a asculta, frumusețea melodiei mă lăsase încă fascinat și în reverie [108]. După puțin timp i-am spus:

— «O, neasemănată mîngîiere a celor abătuți, cît m-ai refăcut sufletește, prin adîncimea gîndurilor și prin farmecul cîntecului tău; pînă într-atît, încît acum nu mă mai cred neînstare de a rezista loviturilor soartei! Astfel, de doctoriile despre care spuneai adineori că sînt cam tari, nu numai că nu mă tem, dar chiar le cer stăruitor, dornic fiind să ascult».

Ea mi-a răspuns atunci:

— «Am simțit aceasta pe cînd tu ascultai în tăcere și încordare cuvintele mele. Starea ta sufletească am așteptat-o și, ceea ce este mai adevărat, eu ți-am produs-o; cele ce urmează sînt de așa natură, că înțeapă la gust; însă, după ce le vei primi înăuntru, se vor îndulci. Fiindcă spui că ești dornic să asculți, cu cîtă ardoare te-ai înflăcăra dacă ai ști unde vreau să te duc!».

— «Unde?» — întreb eu.

— «Spre adevărata fericire» — răspunde ea — «la care visează sufletul tău, dar pe care tu, cu ochii stăpîniți de aparențe, nu o poți privi drept în față» [109].

108. Cf. Plato, *Protagoras 328 d*: «După ce Protagora a spus acestea, și altele ca acestea, a încetat cuvîntarea; eu, însă, mult timp fermecat de cuvîntarea lui, îl priveam încă, dornic să aud cele ce urmează».

109. În Republica lui Plato (începutul cărții a VII-a) găsim celebra alegorie a peșterii, prin care Socrate aseamănă pe oameni — prizonieri propriilor simțuri și prejudecăți, neputincioși de a cunoaște esența adevărului — cu niște captivi care, închiși într-o peșteră întunecoasă, sînt nevoiți să stea cu spatele spre lumină și să nu poată vedea decît umbrele ființelor și lucrurilor reflectate de lumina de afară. După cum acești prizonieri cu cît se apropie mai mult de ieșirea din peșteră, cu atît pot vedea mai bine lucrurile, iar nu umbrele lor, tot așa omul, dezbrăcat de pasiuni și prejudecăți și înălțat pînă la Dumnezeu, poate cunoaște realitatea ideală. Conchide Plato, prin gura lui Socrate (517 b): «Așadar, iubite Glaucon, aceasta este icoana condiției umane. Peștera subterană este lumea vizibilă; focul care o luminează este lumina soarelui; captivul care se ridică în regiunea superioară și o contemplă este spiritul, care se înalță pînă la sfera inteligibilă. Aceasta este părerea mea, dacă vrei s-o știi; Dumnezeu știe dacă este adevărată».

— «Haide, te rog», îi spun eu atunci, «și arată-mi fără întîrziere care este acea fericire adevărată».

— «Pentru tine o voi face cu plăcere — răspunde ea — dar starea care îți e mai cunoscută, pe aceea mă voi strădui să ți-o zugrăvesc și să ți-o redau prin cuvinte, pentru ca, după ce vei privi-o cînd vei muta ochii în partea opusă, să poți recunoaște chipul adevăratei fericiri».

POEZIA I

Cel care vrea să facă o țelină ogor,
De rădăcini o cură întîi și de trupini
Și-i scoate lăstărișul crescut de mărăcini
Ca Ceres să aducă rod îndestulător [110].
Mai dulce este mierea curată de albine
Dacă-am avut în gură întîi un gust amar;
Mai luminoase stele pe cer senin răsar,
Cu ploaie și furtună cînd Notus nu mai vine,
Cînd Lucifer alungă nopți negre-ntunecoase,
Frumoasa zi apare cu caii purpurii.
Și tu, deșarte bunuri privește mai întîi
Ca gîtul cu încetul sub jug să nu-l mai ții;
Atunci vei ști ce bunuri sînt cele-adevărate.

PROZA II

Cu privirea fixă o clipă și reculegîndu-se oarecum în tainele gîndurilor ei, a început astfel:

— «Orice strădanie omenească, pe care o hrănește chinul dorințelor de tot felul, pleacă pe căi deosebite, dar caută totuși să ajungă la singurul țel al fericirii [111]. Aceasta însă e un bun pe care dacă îl dobîndești numai poți dori nimic altceva. El este culminația tuturor bunurilor, conținînd în sine toate bunurile, căruia dacă i-ar lipsi unul, n-ar putea fi astfel, fiindcă ar rămîne în afară de el ceva ce ar putea fi dorit. Se vede, așadar, că fericirea este o stare rezultată din reuniunea tuturor bunurilor. Pe această stare, după cum am spus, toți muritorii încearcă s-o dobîndească pe căi diferite; căci există în sufletele oamenilor sădită din naștere dorința adevăratului bine, dar rătăcirea îi

110. Cf. Martianus, *Capella*, 37, 4 (24, 6).

111. Loc comun al filozofiei morale antice. Cf. Plato, *Euthidem*, 278 e: «Toți voim să fim fericiți... cine dintre oameni nu vrea să fie fericit?»; Cicero, *Hort.* 26/36: «Desigur, toți voim să fim fericiți»; Seneca, *De vita beata*, I, 1: «Toți doresc să trăiască fericiți...».

abate din drum către bunuri false. Unii, crezînd că supremul bine constă în a nu duce lipsă de nimic, se zbat ca să aibă mari avuţii; alţii, însă, socotind că binele constă în ceea ce este demn de înaltă cinstire, se silesc prin dobîndirea onorurilor să capete respectul concetăţenilor lor. Sînt unii care pun supremul bine în puterea supremă; aceştia, sau voiesc ei să domnească, sau se silesc să ajungă pe lîngă domnitori. Iar cei cărora li se pare celebritatea cel mai mare bun se grăbesc să-şi facă numele cunoscut prin meşteşugurile războiului sau ale păcii. Cei mai mulţi însă măsoară valoarea binelui după bucurie şi veslie; aceştia socotesc cu adevărat fericit pe cel ce înoată în plăceri. Şi sînt unii care schimbă între ele scopurile şi mijloacele: de pildă, cei care doresc bogăţii pentru putere şi plăceri, sau cei care caută puterea pentru bani, sau pentru a-şi face numele cunoscut. Aşadar, în acestea şi altele ca acestea se risipeşte toată încordarea faptelor şi dorinţelor omeneşti; astfel sînt, spre exemplu, gloria şi popularitatea, care par a aduce oarecare celebritate, soţia şi copiii, care sînt doriţi pentru bucurie; iar prietenii, cea mai sfîntă categorie de bunuri, depind de virtute, nu de soartă. Celelalte sînt căutate fie pentru putere, fie pentru plăceri. Bunurile corporale se însumează în cele de mai sus; căci forţa şi mărimea corpului par a aduce putere, frumuseţea şi iuţimea, celebritate, sănătatea, plăcere. În toate acestea se vede bine că este dorită numai fericirea; fiindcă este socotit a fi bunul suprem, ceea ce fiecare doreşte mai presus de orice. Dar noi am definit fericirea ca pe bunul suprem; de aceea se socoteşte fericită starea pe care o doreşte fiecare mai presus de orice.

Ai deci în faţa ochilor zugrăvit oarecum tabloul fericirii omeneşti: avere, onoruri, putere, glorie, plăceri. Numai pe acestea avîndu-le în vedere, Epicur, consecvent cu sine însuşi, consideră plăcerea ca pe supremul bine [112], fiindcă toate celelalte par a aduce bucurie sufletului. Mă întorc însă la dorinţele oamenilor, al căror suflet, deşi cu memoria întunecată, caută totuşi binele suprem, dar, ca un om beat, nu cunoaşte pe ce drum să se întoarcă acasă [113]. Nu par a se înşela aceia care îşi dau toată silinţa să nu ducă lipsă de nimic? Nu există nimic care să poată aduce o fericire completă, ca o stare în care toate bunurile sînt din belşug, în care n-ai nevoie de ce este al altuia, ci eşti mulţumit cu ce ai. Greşesc cei care socotesc că tot ceea ce este foarte bun este şi foarte demn de atenţiile respectului? Deloc. Pentru că nu este neînsemnat şi de dispreţuit ceea ce este căutat cu ardoare de străduinţele

112. Epicur fr. 348 (Augustinus, *De civitate Dei*, XIX, 1).
113. Cf. Plato, *Republica*, 518 c.

aproape ale tuturor muritorilor. Oare puterea nu trebuie numărată printre bunuri? Dar ce, trebuie socotit slab şi fără puteri ceea ce se constată că este mai presus de orice? Sau trebuie cu desăvîrşire dispreţuită celebritatea? Nu se poate trece cu vederea că tot ceea ce este foarte distins pare a fi şi foarte renumit. Că fericirea nu este nici neliniştitoare şi tristă, nici supusă durerilor şi supărărilor, de ce să mai spun, cînd chiar în cele mai mici lucruri se caută tocmai ce-ţi place să ai şi să foloseşti? Acestea sînt cele pe care voiesc să le dobîndească oamenii şi de aceea doresc avere, demnităţi, domnii, glorie şi plăceri, fiindcă prin ele cred că le va veni îndestularea, respectul, puterea, celebritatea, mulţumirea. Binele îl caută deci oamenii prin dorinţe aşa de deosebite; în aceasta se vede cît de mare este puterea naturii că, oricît de variate şi de contrarii ar fi părerile oamenilor, ele sînt de acord în alegerea binelui ca ţel.

POEZIA II

Cu care frîu natura ne conduce,
Prin care legi păstrează cu-ngrijire
Imensul univers, în care duce
Pe fiecare-n strînsă-nlănţuire,
Aş vrea s-arăt în cîntec-nălţător,
Pe lira mea cu coarde tremurate.
Pot leii puni să poarte lanţul lor,
Din mîini să prindă hrana şi s-arate
Destulă teamă de stăpînul crud,
Obişnuiţi cu biciul ce-i loveşte;
Dar dacă-şi simt de sînge gîtul ud
Sălbatica lor fire se trezeşte;
Urlînd adînc de ei îşi amintesc,
Dezleagă lanţul, scapă de robie
Şi-n furiile ce îi stăpînesc
Pe-mblînzitor întîi ei îl sfîşie.
Limbuta pasăre ce-n ram cînta
E-nchisă-n fundul unei colivii;
Cu miere cupe dacă i s-ar da,
Ospeţe scumpe, dulci atenţii mii,
Din partea celor încîntaţi de ea,
Cînd, însă, în strîmtoarea ei sărind,
Dumbrava a văzut, cu umbra sa,
Mîncarea sub picioare risipind,

Pădurea cu tristeţe doar o cere,
Cîntînd pentru pădure cîntec dulce.
Nuiaua, îndoită cu putere,
E-adusă vîrful pe pămînt să-şi culce;
Dar liberă lăsată astfel ea nu şade,
Ci-ndată se îndreaptă către cer.
În unde hesperide Phoebus cade,
Dar iarăşi, pe un drum plin de mister,
Cu carul se întoarce-n răsărit.
Îşi caută orice lucru calea sa,
Pe ea să meargă este mulţumit;
O altă ordine nu poate da
Decît acel ce leagă neschimbate
Sfîrşituri cu începuturi pentru toate [114].

PROZA III

Şi voi, o, fiinţe pămînteşti, deşi cu imagine slabă, vă reprezentaţi totuşi originea voastră şi acel ţel adevărat al fericirii îl puteţi foarte puţin întrezări, însă într-un chip oarecare tot îl simţiţi prin cugetare; prin acest fapt pe de o parte o tendinţă naturală vă duce spre adevăratul bine, iar pe de altă parte vă depărtează de el eroarea de multe ori repetată. Examinează dacă prin acelea, prin care oamenii socotesc că vor dobîndi fericirea, pot să ajungă la ţelul propus.

Dacă banii, onorurile şi altele de acest fel aduc o stare care nu pare a fi lipsită de oarecare bine, mărturisesc că poate cineva deveni fericit prin dobîndirea acestora. Dar, dacă nu pot face ce promit şi le lipsesc cele mai multe bunuri, nu e clar că se oglindeşte în ele o imagine falsă a fericirii?

Astfel, te întreb mai întîi pe tine care, cu puţin înainte, aveai atîta avere: în mijlocul acelor bogăţii fără margini nu ţi-a fost niciodată sufletul întunecat de nelinişte din cauza vreunei nedreptăţi?

— Dar, — i-am răspuns eu, — nu pot să-mi amintesc dacă am avut vreodată sufletul absolut liber, nestăpînit de nici o grijă.

— Oare nu fiindcă-ţi lipsea ceea ce nu voiai să-ţi lipsească şi aveai ceea ce n-ai fi vrut să ai?

— Aşa e — zic eu.

— Deci doreai prezenţa unui lucru şi absenţa altuia?

114. Cf. Seneca, *Ad Lucilium*, 36: «Anotimpurile, zilele astrale arată că toate fenomenele şi lucrurile au un ciclu pe care îl parcurg şi-l repetă în perioade determinate».

— Ţi-o mărturisesc.

— Dar — zicea ea — îi lipseşte cuiva ceea ce el doreşte?

— Îi lipseşte.

— Şi cel care duce lipsă de ceva nu se simte îndestulat în orice moment?

— Nu — răspund eu.

— Aşa şi tu, plin de avere, te resimţeai totuşi de acest neajuns.

— De ce nu?

— Prin urmare bogăţiile nu ne pot face să nu ne lipsească nimic, să fim mulţumiţi cu ceea ce avem, deşi promiteau aceasta. Şi cred că tocmai aceasta trebuie mai ales reţinut, că nimeni n-are în chip natural bani, aşa încît să nu-i răpească de la cei ce îi au, fără voia lor.

— Sînt de aceeaşi părere — răspund eu.

— Cum să nu fii de aceeaşi părere, cînd zilnic cel mai tare răpeşte cu sila banii celui slab? De unde provin plîngerile din for, dacă nu din aceea că sînt ceruţi înapoi banii, răpiţi fie cu forţa, fie prin fraudă, fără voia posesorilor lor?

— Aşa e.

— Va avea nevoie aşadar fiecare de pază cerută din afară, ca să-şi pună în siguranţă banii.

— Cine poate nega aceasta?

— Dar n-ar avea nevoie de această pază dacă n-ar avea bani care se pot pierde.

— Fără îndoială.

Ajungem deci la situaţia contrară; căci averile, care socoteai că te mulţumesc cu tot ceea ce-ţi trebuie, fac să ai mai mult nevoie de ajutor străin. Cum s-ar putea alunga nevoile prin avere? Celor bogaţi nu le e foame, nu le e sete, membrele celor cu bani nu simt frigul iernii? Vei răspunde că cei bogaţi au cu ce să-şi astîmpere foamea, cu ce să-şi alunge setea şi frigul. În acest chip lipsa poate fi îndulcită prin bogăţie, dar nu poate fi înlăturată cu desăvîrşire; pentru că ea, nesăturată şi cerînd mereu, este potolită numai în parte prin avuţie, rămînînd cu siguranţă ceva de potolit. Nu mai spun că natura se mulţumeşte cu foarte puţin, iar lăcomiei nimic nu îi este de ajuns. De aceea, dacă bogăţiile nu pot să înlăture nevoia, ci o fac ca pe ceva al lor, de ce să credeţi că ele ar aduce îndestulare?

POEZIA III

Bogatul poate să adune de aur fluvii curgătoare
Nesăturat de bogăție,
S-aducă fructul Mării Roșii[115], să are cîmpuri roditoare
Cu boi o sută, sau o mie,
În viață-averea n-o să-l lase lipsit de griji istovitoare,
Iar mort, cu el ea n-o să vie.

PROZA IV

Dar demnitățile fac pe cel ce le are stimat și prețuit. Au funcțiile acea putere, încît să alunge viciile și să întipărească virtuți în sufletele celor ce le profesează? De obicei nu alungă, ci scot în lumină necinstea, așa încît ne indignăm că ele ajung adesea în mîna celor mai necinstiți oameni; de aceea Catullus numește Struma[116] pe Nonius, care deținea o demnitate senatorială. Vezi cîtă dezonoare aduc celor răi demnitățile? Nevrednicia li s-ar fi văzut mai puțin dacă nu s-ar fi făcut cunoscuți prin onoruri. Și tu ai putut în sfîrșit accepta atîtea riscuri, încît să te gîndești să fii coleg de magistratură cu Decoratus[117], cînd puteai vedea în el un spirit de caraghios necinstit și delator? Căci nu putem socoti demni de respect pentru onorurile lor pe cei pe care îi credem nedemni de acele onoruri. Dacă ai vedea pe cineva înzestrat cu înțelepciune l-ai putea socoti nedemn de respect, sau de înțelepciunea cu care este înzestrat?

— Nu.

— Virtutea are o demnitate înnăscută, pe care imediat o împrumută celor cu care s-a unit. Fiindcă onorurile populare nu pot face aceasta, e limpede că ele nu au o frumusețe proprie demnității. În această privință, trebuie să facem mai ales următoarea observație: dacă devine cineva cu atît mai josnic, cu cît este mai disprețuit de ceilalți, fiindcă nu-i poate face respectați pe cei pe care-i arată disprețuiți de mulți, demnitatea înseamnă că-i face și mai răi. Și nu fără urmări, pentru că toți cei răi dau o înfățișare asemănătoare demnităților pe care le păstrează, prin atingerea lor.

Ca să-ți dai seama că adevăratul respect nu poate fi obținut prin demnități iluzorii: dacă, de pildă, cineva, îndeplinind de mai multe ori funcția de consul, a ajuns din întîmplare între națiuni barbare,

115. Perle; cf. Horatius, *Epode*, 8, 14.
116. Struma = scrofulă, urmă de scrofuri; Catul LII.
117. Exista un Decoratus, atașat pe lîngă maestrul oficiilor. (Bocognano, p. 264, nota 98).

funcția sa îl va face să fie preamărit de barbari? De ar avea demnitățile acest dar natural, nu și-ar înceta în nici un chip și la nici un popor oficiul lor, după cum focul pe tot pămîntul nu încetează niciodată de a încălzi. Însă, fiindcă ele n-au o forță proprie, ci aceasta le este împrumutată de opinia înșelătoare a oamenilor, ele pălesc pe dată, cînd ajung la aceia care nu le socotesc demnități. Aceasta, la celelalte națiuni; între aceia chiar în mijlocul cărora au luat naștere durează ele veșnic? Pretura, mare putere odinioară, acum e un nume gol și o sarcină grea pentru îndatoririle senatului[118]; dacă era socotit mare cel ce se îngrijea pe vremuri de aprovizionarea poporului, acum ce e mai abject decît acea slujbă?[119] Căci, după cum am spus ceva mai sus, ceea ce n-are nici o podoabă proprie, aci primește, aci pierde splendoarea, după cum se schimbă părerile. Așadar, dacă demnitățile nu pot face pe oameni respectați, dacă încetează de a străluci cu schimbarea timpului, dacă scad în prețuirea oamenilor, ce frumusețe de dorit au în ele, pe care s-o împrumute altora?

POEZIA IV

Oricît se îmbrăca superbul în purpură din Tyr adusă,
Cu pietre scumpe-mpodobită,
Urît de toată lumea Nero trăia o viață-ntr-una dusă
În desfrînare nesfîrșită.
La senatorii respectabili nedemne scaune
El însă da. Deci cine poate
Să creadă fericiți pe-aceia care primesc onoruri demne
Din mîini nenorocite date?

PROZA V

Domniile și prieteniile domnitorilor sînt ele în stare să te facă puternic? De ce nu, cînd fericirea lor durează continuu? Dar e plină vremea veche de exemple[120], plină și cea de acum, în care regii au schimbat fericirea în calamitate. O, prea strălucită putere, care nu se arată destul de efectivă nici măcar pentru conservarea sa! Dacă această putere a domniilor este izvor de fericire, unde ea lipsește nu micșorează fericirea, făcînd loc nenorocirii? Oricît de departe s-ar întinde autori-

118. Pe lîngă îndatoririle lor speciale (jurisdictio și imperium) pretorii aveau și unele atribuții politice și administrative. Ei dădeau spectacole pentru popor.
119. Prefectul aprovizionării, care supraveghea toate industriile alimentare, nu mai avea, la sfîrșitul imperiului, din vechile sale însărcinări decît pe aceea de a fixa prețul pîinii și de a verifica, pentru exactitate, cîntarul brutarilor.
120. Cicero, *Pro Archia*, 14.

tatea oamenilor, prin forța lucrurilor rămîn multe neamuri cărora nu le poruncesc regii. Oriunde însă puterea încetează de a aduce fericire, se strecoară neputința, care aduce nefericire; în acest chip deci se leagă de regi cu siguranță o mai mare parte de nenorocire. Cunoscător al pericolelor soartei sale, un tiran a asemănat temerile domniei cu groaza ce o inspiră o sabie atîrnată deasupra capului[121].

Ce putere este aceasta, care nu poate să alunge mușcăturile grijilor, să evite țepile neliniștii? Regii ar vrea să trăiască fără grijă, dar nu pot; de aici se glorifică cel puțin cu puterea. Sau socotești puternic pe cel care vrea ceea ce nu poate să facă[122], socotești puternic pe cel care merge înconjurat de gărzi, care se teme cel mai mult de acei cărora le inspiră teamă, care, ca să pară puternic, se dă în mîna curtenilor? Și ce să spun despre prietenii regilor — din moment ce arăt că domniile înseși sînt pline de atîta slăbiciune — pe care chiar puterea regească, în vigoare sau decăzută, îi răstoarnă? Nero a constrîns pe prietenul și educatorul său Seneca să-și aleagă felul de moarte, pe Papinianus[123], multă vreme puternic între curteni, Antoninus l-a pus sub săbiile soldaților, cu toate că și unul și altul din aceștia au voit să renunțe la puterea lor. Seneca a încercat chiar să-și dea averea lui Nero și să se retragă din viața publică. Dar cum s-au prăbușit[124] sub însăși greutatea puterii lor, nici unul nici altul n-a făcut ce a vrut. Așadar ce putere este aceasta de care se tem cei ce o au, pe care cînd vrei s-o ai nu mai ești în siguranță, și cînd vrei s-o părăsești nu poți scăpa de ea? Oare te pot păzi prietenii pe care ți i-a adus nu virtutea, ci soarta? Prietenul adus de vremuri norocoase va deveni un dușman în nenorocire. Și ce pacoste este mai vătămătoare decît un prieten devenit dușman?[125]

---

121. Dionisie, tiranul Syracuzei, către anul 400 î.d.Hr., pentru a face pe lingușitorul curtezan Damocle să înțeleagă plăcerile domniei, i-a cedat pentru o zi locul, urcîndu-l pe tron și înconjurîndu-l de toate satisfacțiile, dar atîrnîndu-i în același timp deasupra capului o sabie, care se ținea într-un fir de păr să nu cadă. Damocle a înțeles astfel fericirea tiranului...

122. Cicero, *De Officiis*, II, 24 sq.

123. Papinianus, jurisconsult celebru; Caracala, ucizîndu-și fratele, i-a cerut lui Papinianus să facă apologia crimei. Acesta a refuzat și a fost ucis.

124. Horatius, *Ode*, III, 4, 65: «Forța oarbă se prăbușește sub propria sa greutate».

125. Cf. *Ev. Matei*, 10, 36: «Și vrăjmașii omului, casnicii lui».

POEZIA V

Dacă vrea puternic ca să fie oricine
Să se stăpînească mai întîi pe sine.
Învins de plăcere gîtul să nu-și lase
Ca să îl conducă frîne rușinoase;
Căci pămîntul indic poate tremura
Pus în întregime fiind sub legea ta,
Depărtata Thule[126] poate a-ți servi,
Totuși, dacă nu poți grijile goni,
Dacă nu poți face lacrimi de durere
Să nu îți mai curgă, n-ai nici o putere.

PROZA VI

Gloria însă, adesea, cît este de înșelătoare, cît este de rușinoasă. De unde nu fără dreptate exclamă poetul tragic:

Glorie, glorie, multor mii de muritori
Fără nici un merit, le-ai dăruit o viață strălucitoare[127].

Că mulți au avut un nume mare datorită opiniilor greșite ale vulgului, se poate închipui ceva mai rușinos decît aceasta? Cei care sînt în chip fals glorificați trebuie să roșească ei înșiși de laudele ce li se acordă. Chiar dacă acestea sînt dobîndite pe merit, ce pot totuși aduce în conștiința înțeleptului, care-și măsoară binele nu după gura lumii, ci după adevărul dictat de conștiința sa? Și dacă pare frumos faptul de a-ți fi făcut numele cunoscut, urmează că e urît să nu ți-l fi răspîndit. Dar fiindcă, după cum am spus mai sus[128], prin forța lucrurilor sînt multe popoare pînă la care nu poate ajunge faima unui singur om, se întîmplă ca acela, pe care tu îl consideri foarte vestit, într-o parte foarte apropiată a pămîntului să fie cu totul necunoscut. Între aceste forme ale gloriei, popularitatea n-o socot demnă nici măcar de a fi menționată, fiindcă nici nu e întemeiată pe judecată, nici nu e destul de puternică pentru a putea rezista. Și cît este de deșert, cît este de fără valoare numele de familie, cine nu vede? Din punctul de vedere al strălucirii nu este al tău propriu-zis; fiindcă numele neamului pare o laudă care vine de la meritele părinților[129]. Dacă elogiile publice

---

126. Cf. Vergilius, *Georgice* I, 30. Indus la est și insula Thule la nord erau limitele lumii cunoscute de cei vechi.

127. Versuri citate în grecește din Euripide, *Andromaca*, 320 sq.

128. Cartea II, proza VII.

129. Aristot., *Rhetorica*, 1399 b; Sallustius, *Iugurtha* 85, 21—25.

aduc strălucire, ar trebui să fie străluciţi cei care sînt elogiaţi public; prin urmare, strălucirea altuia nu-ţi dă nici o lumină, dacă nu o ai pe a ta. Singurul bun, în reputaţia numelui de familie, cred că numai acesta este: să le fie impusă celor de neam mare datoria de a nu decădea din meritele strămoşilor.

POEZIA VI

Tot neamul omenesc aceeaşi origine comună are;
Un singur Tată e în lume şi unul cîrmuieşte toate.
El a creat aici pe oameni, pe cer, lumini nenumărate,
Lui Phoebus El a dat splendoare şi luna tot prin El răsare.
El a închis în corp un suflet adus din-nalta-i locuinţă [130];
Din nobilă sămînţă, aşadar, născut e orice muritor
Ce vă făliţi cu neamul vostru? Ca început şi autor
Pe Dumnezeu dacă-L consideri, e nobilă orice fiinţă.
Numai să nu îşi dea pe vicii obîrşia pe care o are.

PROZA VII

Ce să spun despre plăcerile corpului, a căror dorinţă este plină de nelinişte, iar satisfacerea, de căinţă? Cîte boli, cîte dureri insuportabile nu aduc celor ce le gustă, ca pe un adevărat fruct al stricăciunii? Nu ştiu ce plăcere poate să aibă practica lor; dar că sfîrşitul plăcerilor este trist, oricine va voi să-şi amintească de propriile sale plăceri o va înţelege-o. Dacă ele ar putea aduce fericire, n-ar fi nici un motiv să nu fie numite fericite şi animalele, a căror întreagă încordare se grăbeşte spre satisfacerea unei nevoi corporale. Poate să fie foarte onestă plăcerea de a avea soţie şi copii, dar prea s-a spus ca ceva firesc că nu ştiu cine a găsit în fiii săi nişte călăi; cît este de muşcătoare grija de soarta lor, oricare ar fi ea, nu e nevoie să-ţi amintesc faptul că nici altădată, nici acum nu eşti scutit de nelinişte. În această privinţă sînt de acord cu vorba lui Euripide [131], că este fericit în nenorocirea sa cel ce n-are copii.

---

130. Cf. Iuvenal, XV, 708 sq.

«Din cer ne luarăm cunoştinţa
Acestui simţ din care nu sînt întru nimic împărtăşite
Vieţuitoarele ce-şi poartă a lor priviri în jos ţintite.
Acel ce le-a creat pe toate dintru-nceputul lumii, dete
La dobitoace numai viaţă, iar omeneştii noastre cete
Dădu şi suflet...»

(Trad. I. M. Marinescu)

131. În *Andromaca*, vers. 420.

POEZIA VII

La fel e orişice plăcere:
Atîtă, cheamă, apoi cere,
Ca o albină-n zbor abia
Îşi lasă dulcea miere-a sa
Şi zboară, după ce-a muşcat
O inimă ce-a sîngerat.

PROZA VIII

Aşadar, nu există nici o îndoială că aceste căi abat din drumul fericirii şi că ele nu sînt în stare să conducă pe cineva acolo unde promit să conducă. Îţi voi arăta acum pe scurt de cîte rele sînt legate. Vei încerca să strîngi bani? Dar îi vei răpi celui ce îi are. Vrei să străluceşti prin demnităţi? Vei face plecăciuni celui care le dă şi tu, care doreşti să întreci prin onoare pe ceilalţi, te vei micşora prin umilinţa cererii. Doreşti puterea? Expus vicleniei supuşilor, vei fi ameninţat de pericole. Cauţi glorie? Dar expunîndu-te primejdiilor încetezi de a mai fi în siguranţă. Duci o viaţă de plăceri? Dar cine n-ar dispreţui şi n-ar respinge pe sclavul trupului, pe sclavul celui mai neînsemnat şi mai slab dintre lucruri? [132] Şi cei ce socotesc bunurile corpului mai presus de ei, pe ce posesiune trecătoare şi nesigură se bizuiesc! Veţi putea învinge pe elefanţi prin mărimea corpului, pe tauri [133], prin forţă, veţi întrece pe tigri la fugă? Priviţi spaţiul, tăria, mişcarea cerului şi încetaţi odată de a admira lucruri de nimic. Şi cerul nu este de admirat atît prin acestea, cît prin legile cu care este condus. Iar strălucirea frumuseţii cît este de trecătoare, cum piere mai repede şi mai în goană decît florile de primăvară! Dacă, precum spune Aristotel, oamenii ar avea, ca Lynceus [134], ochi a căror privire să poată trece prin orice, oare privit înăuntrul măruntaielor acel corp al lui Alcibiade, aşa de frumos la înfăţişare, n-ar părea foarte urît? Deci, dacă tu pari frumos, aceasta nu se datoreşte naturii tale, ci infirmităţii ochilor care

---

132. Plutarch, *Consolatio ad Apollonium*, 104 a: «În realitate trupurile oamenilor sînt muritoare şi efemere».

133. Plutarch, *De liberis educandis*, 5 e: «Cît de mică este puterea omului, comparată cu puterea altor animale, ca de pildă elefanţii, taurii, leii». Seneca, *Ad Lucilium* XV: «Nu vei atinge niciodată nici forţele, nici greutatea unui bou gras».

134. Aristotel fr. 59 (Iamblichus, *Protrepticon* 8, 47, 12): «Dacă cineva ar avea vederea lui Lynceu, a cărui privire putea străbate prin ziduri şi arbori, i s-ar părea o reprezentare insuportabilă să vadă din cîte rele e constituit». (Weinberger, p. 59).

te privesc. Prețuiți cît vreți de mult bunurile corpului, numai să știți că tot ceea ce admirați poate fi desfigurat de căldura unei febre de trei zile. Din cele de mai sus se poate conchide că toate cele ce nu sînt în stare să dea foloasele pe care le făgăduiesc și nu se desăvîrșesc prin adunarea la un loc a tuturor bunurilor, acestea nu sînt nici căi spre fericire și nici ele însești nu aduc fericirea.

POEZIA VIII

Cum duce cruda neștiință pe-atîtea căi întunecate
Pe oamenii nenorociți!
Nu căutați în arbori aur și nici pietre nestemate
Pe rugii viței nu găsiți.
Nici n-aruncați vreodată mreaja în munții-înalți cînd vreți cu pește
S-aveți un prînz îmbelșugat.
În apele tyreniene, de-asemeni, nimeni nu pornește
De capră dacă vrea vînat.
Ba încă oamenii și marea, cu tainicele ei retrageri
În fund de valuri o cunosc
Și apele cu pietre scumpe ei le străbat cu ochii ageri
Și purpura o recunosc.
Știu și arici țepoși, sau pește cu carne atît de delicată
În care mări poate să fie,
Dar unde-ascuns e acel bine ce îl doresc cu toții, iată
Ce, orbi, primesc ca să nu știe.
Și ce ar trebui să cate în cerul purtător de stele
Ei cred că pe pămînt găsesc.
Ce să urez acestor oameni cu sufletele întunecate?
Să umble după ce doresc
Și să cunoască, false bunuri cînd vor avea cu greutate,
Și bunurile adevărate.

PROZA IX

Pînă aici mi-a fost de ajuns să arăt înfățișarea fericirii mincinoase; pe aceasta dacă o privești cu atenție, este timpul să-ți arăt apoi și pe cea adevărată.

— Dar îmi dau seama — zic — că nici bogăția nu poate aduce îndestulare, nici domnia putere, nici demnitatea respect, nici gloria celebritate, nici voluptatea mulțumire.

— Ai înțeles și cauzele pentru care se întîmplă astfel?

— Mi se pare că le privesc ca printr-o crăpătură mică; aș vrea însă mai degrabă să le cunosc de la tine mai lămurit.

—Calea e foarte ușoară. Căci ceea ce din natură este simplu și nedespărțit, greșeala omenească separă și duce de la adevăr și desăvîrșire la ceea ce e fals și nedesăvîrșit. Sau tu socotești că are nevoie de putere ceea ce n-are nevoie de nimic?

— Nu.

—Ai dreptate; desigur că dacă există ceva cu putere mai slabă în vreo parte, trebuie să aibă nevoie în această parte de ajutor străin.

— Așa e.

— Deci îndestularea și puterea au una și aceeași natură.

— Așa se pare.

— Și ceea ce este astfel, crezi că merită dispreț, sau dimpotrivă, toată venerația?

— Dar acest respect — zic — nici nu poate fi pus la îndoială.

— Să adăugăm, așadar, îndestulării și puterii respectul, ca să le socotim pe toate trei ca un singur tot.

— Să-l adăugăm, dacă voim să mărturisim adevărul.

— Dar ce — zice ea — consideri că o ființă cu aceste artibute e obscură și necunoscută, sau e vestită avînd toată celebritatea? Ai în vedere, însă, ca nu cumva ceea ce ai admis că nu duce lipsă de nimic, ceea ce e foarte puternic, ceea ce e foarte demn de onoare să nu pară a fi lipsit de strălucirea pe care nu și-o poate da singur, și din cauza aceasta, inferior în vreo parte.

— Nu pot — zic — să mărturisesc că un om, așa cum l-am arătat, nu este și foarte strălucit.

— Urmează deci să mărturisim că strălucirea nu diferă întru nimic de cele trei de mai sus.

— Așa e — zic.

— Deci cine n-are nevoie de nimic străin, cine poate totul prin forțele sale, cine este vestit și demn de respect, nu se vede bine că este și foarte mulțumit?

— Nu pot să-mi închipui cum i s-ar strecura vreo tristețe unui astfel de om; de aceea trebuie să mărturisesc că el este plin de mulțumire, dacă îi vor rămîne cele de mai sus.

— Tot așa îndestularea, puterea, strălucirea, respectul, bucuria au nume deosebite, dar nu se deosebesc deloc ca substanță[135].

135. Cf. Platon, *Protagoras*, 329 c.d: «...virtutea e una, dar părțile ei sînt justiția, temperanța, sfințenia, sau toate acestea sînt numele uneia și aceleiași realități».

— E necesar să fie așa — zic eu.

— Așadar, ceea ce este unul și simplu prin natură, reaua deprindere omenească îl desparte și, în timp ce caută să afle o parte a unui lucru lipsit de părți, nu găsește nici partea, care nu există, nici întregul, pe care nu-l caută.

— Cum așa ? — întreb eu.

— Cine caută bogății — răspunde ea — ca să scape de sărăcie nu este deloc preocupat de putere, preferă să trăiască neînsemnat și necunoscut și chiar se sustrage de la multe plăceri naturale, ca să nu-și piardă banii pe care i-a strîns. Dar în acest mod nu e nici măcar îndestulat cel pe care puterea îl părăsește, pe care grija îl chinuie, neînsemnătatea îl înjosește, anonimatul îl înmormîntează. Iar cel care dorește numai puterea, lasă la o parte bogățiile, disprețuiește plăcerile și onoarea lipsită de putere; chiar și gloriei nu-i acordă nici un preț, dacă n-aduce putere. Vezi, însă, cît de multe lipsesc și acestuia; căci se întîmplă ca într-o bună zi să-i lipsească cele necesare, să fie sfîșiat de neliniști și, fiindcă nu poate să scape de acestea, încetează chiar de a fi puternic, ceea ce el dorea atît. Se poate judeca la fel despre onoruri, glorie, plăceri; fiindcă fiecare în parte e la fel cu celelalte și oricine, căutînd pe una din ele, fără celelalte, nu găsește nici măcar ce dorește.

— Dar ce se întîmplă dacă dorește cineva să dobîndească toate deodată ?

— Acela poate că vrea toată fericirea la un loc, dar o va găsi în acestea pe care le-am arătat că nu pot da ce făgăduiesc ?

— Nu.

— Așadar, nu poate fi găsită în nici un mod fericirea în acestea, ci fiecare în parte sînt crezute a da tot ce li se cere.

— Mărturisesc — zic — și nu s-ar putea spune nimic mai adevărat decît acestea.

— Ai, așadar — zice Filozofia — în față chipul și explicația falsei fericiri. Întoarce acum ochii minții în partea opusă; vei vedea într-acolo îndată pe cea adevărată, pe care ți-am promis-o.

— Dar aceasta o poate vedea și un orb și mi-ai arătat-o mai înainte, cînd ai căutat să explici cauzele celei false. Dacă nu mă înșel, este adevărată și desăvîrșită acea fericire care ar putea face pe cineva îndestulat, puternic, respectat, vestit și mulțumit. Și, ca să vezi că eu am privit lucrurile înlăuntrul lor, îmi dau seama că acea fericire este deplină și fără echivoc, care poate să dea cu adevărat unul din aceste bunuri, fiindcă toate sînt același lucru.

— Te felicit pentru această părere, elevul meu — zice ea — dacă ai băgat de seamă și aceasta.

— Ce anume ?

— Crezi că există în aceste lucruri muritoare și nesigure ceva care să-ți aducă o stare de această natură ?

— Nu cred — zic — și aceasta ai arătat-o tu, fără să mai fie nevoie de explicări mai ample.

— Așadar, acestea par a da muritorilor fie imaginea adevăratului bine, fie oarecare bunuri imperfecte, dar binele adevărat și perfect nu-l pot dărui.

— Sînt de aceeași părere.

— Deci, fiindcă ai înțeles care este fericirea adevărată și care sînt cele ce o promit în chip mincinos, acum rămîne să cunoști unde vei putea să cauți pe cea adevărată.

— Tocmai aceasta — zic — aștept cu nerăbdare de atîta vreme.

— Dar fiindcă, după cum face și prietenul nostru Platon în Timaeus[136], trebuie să cerem ajutorul divin chiar în cele mai mici lucruri, ce crezi că trebuie să facem acum ca să merităm a afla sălașul acelui bine suprem ?

— Trebuie să invocăm pe tatăl tuturor lucrurilor, fără de care nici un început nu poate avea temelie solidă.

— Adevărat — a zis ea — și îndată a început să cînte astfel :

POEZIA IX

O, tu acel care lumea conduci cu veșnică lege,
Cel ce pămîntul și cerul născut-ai și faci ca să curgă
Timpul cel veșnic, statornic, dînd totuși mișcare la toate,
Tu, care nu din motive străine-ai făcut schimbătoare
Opera ta, ci lipsit de invidie, adevărată
Formă-a supremului bine ai înfăptuit, tu pe toate
După exemplul de sus le conduci, prea frumosul tău spirit
Lumea frumoasă dirigue asemenea Ție făcînd-o[137]
Și, poruncindu-i în părțile sale desăvîrșirea,

136. Platon, *Timaeus*, 27 c: «Deci, datoria ta, Timaeus, este să vorbești în legătură cu acest subiect, pe cît se pare, după ce vei invoca mai întîi, după lege, pe zei».

137. Cf. Platon, *Timaeus*, 37 d.: «Natura modelului era veșnică și caracterul eternității nu putea să se adapteze în întregime la ceea ce a început; Dumnezeu a hotărît atunci să facă o imagine mobilă a eternității... și El făcu eternității, care se odihnește în unitate, această imagine veșnică, dar divizibilă, pe care noi o numim timp». Cf. *Geneza* 1, 26: «Să facem om după chipul Nostru și după asemănare». *Înțelepciunea lui Solomon*, II, 23: «Că Dumnezeu a zidit pre om spre nestricăciune și după modelul ființei Sale l-au făcut pre el».

Tu elemente cu numere [138] legi, să se-mpace-ntre ele
Frigul cu caldul, uscatul cu apa, să nu se înalțe
Focul în aer, sau prin greutatea-i să cadă pămîntul.
Tu, cu-ntreită natură un suflet [139] ce toate le mişcă
Alcătuind, le împrăştii armonic în tot universul.
El, despărțit, după ce-n două cercuri își strînge mișcarea,
Iarăşi se-ntoarce în sine, înconjură mintea profundă,
Cerului dînd aceeaşi mişcare asemenea sieşi.
Suflete tu plăsmuieşti şi vieţile inferioare,
Ca să se poată înălța, aşezîndu-le-n care uşoare [140],
Le răspîndeşti pe pămînt şi în cer şi prin legea-ți divină
Faci să se-ntoarcă la tine aduse de focul din ele.
Dă-ne, părinte, cu mintea să ne-apropiem de locaşu-ți [141],
Să ne-adăpăm din izvoarele binelui, dă-ne lumina,
Ca să putem îndrepta sufleteşte asupră-ți privirea.
Norii şi îngrămădirea pămîntului grea o împrăştie
Şi străluceşte-n splendoarea-ți divină, căci tu eşti seninul,
Tu eşti odihnă pioşilor, să te privim ni-i menirea [142],
Tu, începutul, stăpînul, viața, sfîrşitul.

PROZA X

După ce ai văzut care este înfăţişarea binelui nedesăvîrşit şi a celui desăvîrşit, trebuie să-ți arăt acum unde se găseşte aşezată această desăvîrşire a fericirii. În această privință socot că trebuie

138. Cf. *Timaeus*, 31 b-32 c.

139. Cf. *Timaeus*, 35: «...Iată din ce e compus şi cum este făcut (spiritul lumii): din substanța indivizibilă şi mereu aceeaşi şi din substanța divizibilă şi corporală El (Dumnezeu) compune un al treilea fel de substanță, intermediară între natura celei care este mereu aceeaşi şi cea care este mereu alta, şi o stabileşte în mijlocul vizibilului şi invizibilului». Aceeaşi, alta şi a treia substanță intermediară, iată cele trei elemente pe care Dumnezeu le-a unit în proporții matematice, creînd astfel spiritul lumii. Cf. *Timaeus*, 39. e: «Dumnezeu trebuia să aşeze în această lume specii de animale de acelaşi număr şi de aceeaşi natură cu cele pe care spiritul său le priveşte în ființa care există în realitate. Dar există patru: neamul ceresc al zeilor, ființele înaripate, acelea care locuiesc în apă, acelea care locuiesc pe pămînt». După ce a creat pe zei, Dumnezeu le-a zis: «Rămîne încă să se nască trei neamuri de ființe muritoare... pentru ca aceste ființe să fie muritoare, apucați-vă fiecare după puterea voastră şi plăsmuiți aceste vietuitoare». Astfel au fost create ființele de ranguri din ce în ce mai puțin pure.

140. Cf. *Timaeus*, 41. d: «Dumnezeu a împărțit (lucrarea Sa) în atîtea suflete cîte astre există şi le-a dat cîte unul la fiecare dintre ele şi urcînd ca într-un car aceste suflete le-a făcut să vadă natura universului».

141. Martianus, *Capella* 74, 18 (49,4): «Dă, tată, ca mintea să se urce la cetele eterice».

142. Cf. Platon, *Legile* 715 e: «Dumnezeu, cum spune un cuvînt vechi, avînd în Sine începutul, sfîrşitul şi mijlocul tuturor lucrurilor, pe toate le cuprinde, urmărindu-le cu dreptatea Sa». Cf. *Apocalipsul Sf. Ioan* 1, 8: «Eu sînt Alfa şi Omega, începutul şi sfîrşitul, zice Domnul, Cel ce este şi Cel ce era şi Cel ce vine, atotțiitorul».

cercetat mai întîi dacă poate să existe în natura lucrurilor vreun bine de felul definit mai sus, ca să nu ne amăgească imaginea goală a unei cugetări alunecate pe alături de adevărul lucrurilor. Dar nimeni nu poate afirma că nu există acest bine şi că nu este un izvor al tuturor celorlalte; tot ce se numeşte nedesăvîrşit îşi datoreşte nedesăvîrşirea unei ştirbiri a desăvîrşirii. Astfel, rezultă că, dacă într-o categorie oarecare de lucruri se vede ceva nedesăvîrşit, este necesar ca să existe şi ceva desăvîrşit; căci suprimîndu-se desăvîrşirea, nu se poate închipui cum de există ceea ce este socotit ca nedesăvîrşit. Fiindcă natura lucrurilor n-şi ia începutul de la cele micşorate şi nedesăvîrşite, ci, plecînd de la cele întregi şi terminate, ajunge la cele secătuite şi de ultim rang [143]. Dacă, aşa cum am arătat puțin mai înainte, există o fericire nedesăvîrşită, datorită unui bine incomplet, nu ne putem îndoi că există şi o fericire întreagă şi desăvîrşită.

— Această concluzie — zic — este foarte justă şi foarte adevărată.

— Dar unde locuieşte această fericire — zice ea — cercetează astfel. Concepția comună a sufletelor omeneşti admite că Dumnezeu, începutul tuturor lucrurilor, este bun; într-adevăr, de îndată ce nu se poate cugeta nimic mai bun decît Dumnezeu, cine s-ar îndoi că nu e bun Cel decît care nu există nimic mai bun? Astfel, rațiunea demonstrează că Dumnezeu este bun, convingîndu-ne prin aceasta că şi binele suprem e tot în el. Dacă n-ar fi aşa, n-ar putea fi principiul tuturor lucrurilor; ar exista în adevăr ceva mai presus de el, care să posede binele perfect şi care să pară anterior şi mai vechi decît el; căci toate cele desăvîrşite s-a văzut limpede că există înaintea celor mai puțin desăvîrşite. De aceea, ca să nu ducem argumentarea la infinit, trebuie să mărturisim că Dumnezeul suprem are în sine singur şi binele suprem şi perfect; dar am stabilit că binele perfect este fericirea adevărată; aşadar, adevărata fericire se găseşte cu siguranță în Dumnezeul suprem.

— Sînt de acord — zic — şi nu s-ar putea spune nimic împotrivă.

— Dar vezi, te rog, — zice ea — cît de grav şi de serios aprobi ce am spus, că Dumnezeul suprem este singurul stăpînitor al binelui suprem.

— Cum? întreb eu.

— Să nu-ți închipui că acest tată al tuturor lucrurilor stăpîneşte fie din afară, fie în mod natural acel bine suprem, cu care admitem că este înzestrat, aşa încît să crezi că există o substanță diferită a fericirii avute şi a lui Dumnezeu care o are. Dacă îl socoți primit din afară ai putea să admiți că cel care l-a dat este superior celui care l-a primit; dar noi cu foarte mare dreptate mărturisim că Dumnezeu este cu mult

143. Idee inspirată din Platon.

mai presus de toate celelalte ființe. Dacă posedă binele prin natura sa, dar este deosebit ca organizare, fiindcă vorbim de Dumnezeu ca de obîrșia lucrurilor, să-și închipuie cineva, dacă poate, ființa care a unit aceste elemente deosebite. Apoi, un lucru deosebit de oricare altul, nu este acela de care înțelegem că este deosebit; prin urmare, ceea ce este prin natura sa deosebit de binele suprem, nu e însuși binele suprem, și aceasta n-o putem cugeta despre cel pe care toată lumea îl socotește mai presus de orice. Căci, desigur, natura nici unui lucru n-ar putea fi mai bună decît principiul său; de aceea aș putea conchide, cu cea mai dreaptă judecată, că principiul tuturora este, prin substanța sa, binele suprem.

— Foarte just — răspund eu.

— Dar am admis că fericirea este binele suprem.

— Așa e.

— Deci — spunea ea — trebuie să mărturisim că Dumnezeu este însăși fericirea.

— Nu pot să mă declar — zic — împotriva celor admise mai înainte și văd că aceasta este o concluzie dedusă din ele.

— Vezi — zice ea — dacă nu s-ar putea dovedi și mai temeinic același lucru, plecînd de la faptul că nu pot exista două categorii de bine suprem deosebite între ele. Dacă două categorii de bine se deosebesc între ele, e clar că nu e unul ceea ce e celălalt; de aceea nici unul din două n-ar putea fi desăvîrșit, fiindcă unuia îi lipsește celălalt. Dar ceea ce nu e desăvîrșit e evident că nu poate fi suprem; așadar, în nici un chip bunurile care sînt supreme nu pot fi deosebite între ele. Noi însă am conchis că fericirea și Dumnezeu sînt binele suprem, de aceea trebuie ca însăși suprema fericire să fie identică cu suprema divinitate.

— Nimic nu s-ar putea conchide nici mai adevărat ca realitate, nici mai temeinic ca raționament, nici mai demn de Dumnezeu.

— Pe deasupra acestora, deci, așa cum obișnuiesc geometrii [144] să deducă din propozițiile demonstrate altele pe care ei le numesc porisme [145], la fel îți voi aduce și eu un asemenea corolar. Dacă oamenii devin fericiți prin dobîndirea fericirii, iar fericirea este însăși divinitatea, e limpede că prin dobîndirea dreptății devenim drepți, prin dobîndirea înțelepciunii înțelepți, tot așa printr-o rațiune asemănătoare, este necesar ca aceia care dobîndesc divinitatea să devină zei. Deci oricine e fericit este un zeu; prin esența sa, există unul singur; prin participare însă nimic nu împiedică să fie cît mai mulți zei.

— Este și frumos și prețios acest corolar, sau cum vrei să-l numești.

— Și nu e nimic mai frumos decît această idee, pe care raționamentul ne obligă s-o unim cu celelalte.

— Care?

— Deoarece — zice ea — fericirea pare a conține multe elemente, nu cumva toate acestea se unesc ca un corp al fericirii prin oarecare varietate a părților, sau există ceva din ele care să umple substanța fericirii și de aceasta ar depinde celelalte?

— Aș vrea — spun eu — să-mi lămurești aceasta, amintindu-mi elementele înseși.

— Nu socotim — zice — că fericirea este un bine?

— Ba chiar binele suprem.

— Poți da acest calificativ la toate. Căci la fel îndestularea supremă, puterea supremă, respectul, strălucirea și plăcerea sînt socotite fericire. Dar toate aceste bunuri, îndestularea, puterea și celelalte, sînt ca niște membre oarecare ale fericirii sau toate tind spre bine ca spre originea lor? [146]

— Înțeleg — zic — ce-ți propui să cercetezi, dar aș dori să aud ce stabilești.

— Ascultă analiza acestei chestiuni. Dacă toate aceste bunuri ar fi membre ale fericirii, s-ar și deosebi fiecare între ele, pentru că natura părților este ca, deosebite fiind, să alcătuiască un singur corp. Am demonstrat că toate sînt unul și același lucru, așadar nu sînt deloc membre; pe lîngă acestea, fericirea va părea alcătuită dintr-un singur membru, ceea ce nu s-ar putea întîmpla.

— Asupra acestora — zic — nu există îndoială; aștept dar cele ce urmează.

— E lămurit de altfel că acestea se referă la bine. De aceea este căutată îndestularea, fiindcă este socotită ca bine, de aceea puterea, fiindcă și ea este socotită ca bine; la fel s-ar putea spune despre respect, mărire, mulțumire. Așadar, binele este începutul și sfîrșitul tuturor aspirațiilor, căci ceea ce nici ca identitate, nici ca asemănare nu conține în sine un bine, aceea în nici un chip n-ar putea fi dorit. Și dimpotrivă, cele ce prin natura lor nu sînt bune, dar par a fi astfel, sînt

144. Boethius tradusese «Elementele» lui Euclid și Aritmetica lui Nicomah.

145. În vocabularul filozofic al lui Lalande găsim această notă, după L. Braunschweig: «Porismele lui Euclide s-au pierdut; nu se știe exact ce conțineau, nici măcar ce înseamnă cuvîntul. Dar se poate presupune că ele tratau despre propoziții incomplet demonstrate și a căror dovedire, logică și generală, trebuia demonstrată». Totuși, în dicționarul grec-francez al lui Bailly găsim tradus astfel cuvîntul: porisma = corolar, propoziție scoasă dintr-o teoremă (Eucl. Elem. 3, 1). Această traducere concordă, după cum se vede, cu înțelesul pe care i-l dă Boethius. Prin urmare însemnarea cuvîntului porisma nu rămîne necunoscută.

146. Platon, *Phaedon* 60 b.

dorite ca și cum ar fi în adevăr bune. Rezultă de aici că pe drept binele este socotit coronamentul, stîlpul și temelia tuturor dorințelor. Însă rațiunea dorinței unui lucru e mai ales dorită, după cum, spre exemplu, dacă cineva ar vrea să călărească pe cal pentru sănătate, nu dorește atît mișcarea călăriei, cît efectul asupra sănătății. Așadar, fiindcă toate sînt dorite pentru bine, nu atît ele, cît binele însuși este dorit de către toți. Și am stabilit că pentru fericire sînt dorite celelalte; deci, și astfel privind lucrurile, fericirea singură este dorită. De aici apare limpede că binele și fericirea au una și aceeași substanță.

— Nu văd deloc pentru ce ar putea fi cineva de altă părere.

— Dar am demonstrat că Dumnezeu și fericirea adevărată sînt unul și același lucru.

— Așa e.

— Putem deci conchide fără teamă că și substanța lui Dumnezeu este în binele însuși și nicăieri în altă parte.

POEZIA X

Veniți aici deodată, voi toți prizonierii [147]
Legați în rușinoase cătușe-ale plăcerii
Ce mințile terestre le țin-nșelătoare
Aici aveți odihnă de munci obositoare [148],
Aici v-așteaptă portul cu pace liniștită,
Aici e-azil cînd viața vă e nenorocită.
Nici Tagus, cu nisipul de aur purtător,
Nu dă nimic, nici Hermus, cu malul lucitor,
Nici Indul, ce vecin e cu lumi înfierbîntate,
Purtînd în valuri pietre verzui sau argintate
N-aduc în ochi lumina, ci sufletul orbit
Mai mult în întuneric îl țin înăbușit.
Tot ceea ce ațîță, tot ceea ce seduce,
Din funduri de caverne izvorul își aduce.
Lumina ce e-n ceruri putere și mărire
Pe suflet îl ferește de neagră prăbușire.
Cu-acea lumină cine se va împărtăși,
Chiar razele lui Phoebus le va tăgădui.

147. Cf. *Ev. Matei* XI 28: «Veniți către Mine toți cei osteniți și Eu vă voi odihni pre voi».

148. Vergilius, *Eneida* VIII, 46: «Loc de cetate și trudelor capăt acolo să-ți fie». (Trad. Coșbuc)

PROZA XI

— Sînt de aceeași părere — zic; căci toate sînt înlănțuite între ele prin raționamente foarte puternice.

Atunci ea a întrebat:

— Ce preț va avea pentru tine cunoașterea binelui însuși?

— Un preț infinit — am răspuns — dacă aș putea cunoaște totodată și pe Dumnezeu, Care este binele.

— Îți voi îndeplini dorința pe drumul cel mai drept al rațiunii, numai să rămînă bine stabilite concluziile de mai sus.

— Vor rămîne.

— N-am demonstrat [149] că acelea care sînt dorite de cei mai mulți, de aceea nu sînt bunuri adevărate și perfecte, fiindcă se deosebesc unele de altele și, lipsind unul altuia, nu pot aduce binele deplin și absolut, dar pot deveni un bine adevărat, atunci cînd sînt însumate oarecum într-o singură formă și forță, așa încît ceea ce este îndestularea să fie și puterea, respectul, mărirea și mulțumirea și că, dacă n-ar fi toate unul și același lucru, n-ar avea nimic prin care să intre în numărul celor dorite?

— S-a arătat — zic — și nu mai poate exista nici o îndoială în această privință.

— Așadar, dacă acestea sînt deosebite nu sînt bunuri; dar cînd încep să alcătuiască toate la un loc o unitate, intră în categoria binelui.

— Așa se pare.

— Admiți sau nu că tot ceea ce e bine este bine prin participarea la bine?

— Da.

— Trebuie deci să admiți printr-un raționament asemănător că unitatea și binele sînt același lucru; pentru că au aceeași substanță cele ce prin natură au aceleași efecte.

— Nu pot tăgădui.

— Prin urmare știi că tot ce există, rămîne și trăiește atîta timp cît își păstrează unitatea, dar că piere și se dizolvă din momentul în care-și pierde această unitate?

— În ce mod?

— Ca și la viețuitoare — zice ea —, cînd sufletul și corpul se unesc și rămîn într-un singur tot, formează un animal; cînd însă această unitate este dizolvată prin separarea unuia de altul, este clar că animalul moare și nu mai poate exista. Și corpul însuși, cînd rămîne într-o sin-

149. Cf. cartea III, proza IX.

gură formă prin unirea membrelor, îl vedem ca un chip omenesc; dar dacă părțile corpului împărțite și dezagregate și-au pierdut unitatea, el încetează de a fi ceea ce a fost. În același mod cercetînd și alte ființe, se va vedea fără îndoială că fiecare trăiește cît timp își păstrează unitatea, însă, cînd și-o pierde, moare.

— Mă gîndesc la multe alte ființe — zic — și pe toate le găsesc la fel.

— Așadar, este vreuna care, întrucît duce o existență naturală, din dorința de a-și părăsi existența să aspire la moarte și descompunere?

— Dacă mă gîndesc — răspund eu — la animalele care au oarecare atitudine sufletească de a voi sau de a nu voi, nu găsesc nici una care, fără nici o constringere din afară, să abdice de la dorința de a trăi și să se grăbească de bunăvoie către moarte. Orice viețuitoare se străduiește să-și conserve sănătatea și evită moartea și pericolele. Însă tare mă îndoiesc că s-ar putea aduce probe similare despre iarbă, arbori și mai ales despre lucrurile neînsuflețite.

— N-ai de ce să te îndoiești, cînd vezi că ierburile și arborii răsar în locuri care le convin, unde, pe cît le permite natura lor, nu pot nici să se usuce, nici să se piardă repede [150].

Unele răsar în cîmp, altele la munte, pe unele le produc mlaștinile, altele stau fixate de stînci, nisipurile sterile sînt fecunde în alte plante, și acestea, dacă încerci să le muți în alte locuri, se usucă. Fiecăreia natura îi dă ceea ce-i convine și se străduiește ca ele să nu piară cîtă vreme sînt în stare să rămînă în viață. Ce să mai spun despre faptul că toate își extrag hrana prin rădăcini, cu gura înfiptă adînc în pămînt, dacă pot să spun astfel, și își împrăștie forța prin măduvă și scoarță? Ce să mai spun că planta are pe cele mai moi, cum este măduva, întotdeauna ascunse în interiorul său, iar în afară se susține prin tăria lemnului, că scoarța se opune împotriva intemperiilor cerului, ca un apărător rezistent la rău? Și apoi cît de mare este înțelepciunea naturii ca să răspîndească toate prin înmulțirea semințelor! Cine nu știe că toate acestea sînt ca niște mijloace ingenioase, nu numai pentru a trăi un timp, dar chiar de-a lungul generațiilor, avînd o durată oarecum perpetuă? Și cele care sînt socotite neînsuflețite nu doresc ce le aparține prin rațiuni asemănătoare? Pentru ce flăcările fiind ușoare se ridică în sus, iar pămîntul este tras în jos de greutatea sa, dacă nu pentru că aceste mișcări și spații le convin? Așa încît, pe fiecare îl conservă ceea ce îi priește, după cum cele ce îi sînt potrivnice îl dis-

150. Plutarh: *De Exilio*, 607 e: «Există ținuturi unele mai potrivite decît altele, pentru plante, în care acestea răsar și cresc mai bine».

trug. De asemenea, cele ce sînt tari, ca pietrele, aderă cu tenacitate la părțile lor și rezistă ca să nu fie descompuse cu ușurință. Iar cele ce sînt fluide, ca aerul și apa, cedează ușor divizării, dar se adună iarăși în părțile din care au fost despărțite, pe cînd focul refuză orice diviziune.

Și acum vom vorbi nu de mișcările voluntare ale unui suflet conștient, ci de tendințe naturale, ca de pildă ceea ce se petrece cu noi, fără cugetare, după ce primim hrana în organism, ceea ce ne vine în suflet inconștient, în somn. Adesea, din diferite cauze, moartea, pe care o respinge natura, o cere voința și, dimpotrivă, nașterea, singura prin care se asigură permanența lucrurilor muritoare, uneori este interzisă de voință. Astfel, această dragoste în sine pornește nu dintr-o mișcare sufletească, ci dintr-o tendință naturală; fiindcă providența a dat creaturilor sale acest instinct de conservare așa de puternic, încît să dorească în chip natural să trăiască atît cît vor putea. De aceea n-ai de ce să te îndoiești că toate cîte există doresc în chip natural statornicia vieții și evită pieirea.

— Mărturisesc, — zic — acum, că văd limpede cele ce mai înainte mi se păreau nesigure.

— Însă — zice ea — ceea ce caută să trăiască și să dureze, dorește să-și păstreze unitatea; căci pierzînd-o nu-și va putea măcar menține existența.

— E adevărat.

— Așadar, toate aspiră la unitate.

— Am recunoscut-o.

—Această unitate însăși am demonstrat-o că e binele.

— Așa e.

— Deci toate caută binele, pe care l-ai putea defini astfel: binele însuși este ceea ce toți doresc.

— Nimic — zic — nu s-ar putea cugeta mai adevărat; pentru că sau toate tind către nimicire și, pierzîndu-și unitatea ca și cum și-ar pierde capul, vor rătăci fără cîrmă, sau, dacă există ceva către care se grăbesc toate, acest ceva va fi binele suprem [151].

Și ea spuse:

— Mă bucur foarte, învățăcelul meu; ți-ai fixat în minte însăși pecetea adevărului limpede. Prin aceasta ți s-a lămurit ceea ce spuneai puțin mai înainte că nu știi.

151. Quintilianus, *Institutio Oratoria* VII, Praefatio.

— Ce? — zic.

— Care este scopul ultim al tuturor lucrurilor; desigur acesta este dorit de toate ființele și, fiindcă l-am stabilit că este binele, trebuie să mărturisim că binele este finalitatea tuturor lucrurilor.

POEZIA XI

De vrei adevărul cu-adîncă gîndire
Și fără s-aluneci pe drumuri greșite,
Spre tine-ți îndreaptă atentă privire,
În suflet îți strînge puteri îndoite.
Acolo învață-n comorile tale
Să afli ce cauți pe cale străină [152].
Cînd sufletul norul erorilor sale
Alungă, ca Phoebus înaltă lumină.
Căci nu este mintea de tot întinată
De trup cu-ntuneric împăienjenit.
Rămîne-adevărul, pe care-l arată
Știința, grăunte-năuntru sădit.
De ce gîndești bine cînd ești întrebat?
E-n tine-adevărul, există în minte.
Căci, cum spune Plato, de e-adevărat,
Orice-nvățătură e-aducere aminte [153].

PROZA XII

— Sînt cu totul de părerea lui Plato — i-am spus eu atunci — pentru că mi-ai amintit pentru a doua oară ceea ce am uitat întîi prin contactul cu corpul și apoi fiind copleșit de greutatea tristeții.

Atunci ea spuse:

— Dacă arunci privirea înapoi peste cele admise pînă acum nu vei întîrzia să-ți amintești ceea ce ai mărturisit de curînd că nu știi.

152. Fericitul Augustin, *Confessiones* VII, 10: «Am fost nevoit să mă îndrept spre mine însumi, am intrat în adîncul conștiinței mele și am văzut... lumina cea neschimbătoare»...

153. Conform cu teoria platonică a reminiscenței (Phaedo, 91 e): «Învățătura este aducere aminte». După Plato, sufletul nostru înainte de a se naște a trăit în ceruri, în lumea ideilor pure, unde a putut să contemple direct modelele veșnice, prototipurile lucrurilor ce alcătuiesc lumea sensibilă. Cînd vine pe pămînt și îmbracă corp material, nu mai poate contempla ideile și încetul cu încetul le uită. Cînd percepe obiectele înconjurătoare, cu fiecare percepție sufletul *își aduce aminte* de ideile din lumea inteligibilă, ce constituiau prototipul lucrurilor particulare. Această *amintire* produce în suflet un fel de reflexiuni palide, imagini vagi ale ideilor, și reflexiunile acestea sînt noțiunile noastre generale, iar totalitatea lor este știința.

— Ce?

— De ce frîne este condusă lumea.

— Mi-aduc aminte — zic — că mi-am mărturisit ignoranța [154], dar deși înțeleg ce vrei să-mi spui, doresc totuși să aud de la tine mai lămurit.

— Socoteai — zice — mai înainte, fără să te fi îndoit deloc, că această lume este condusă de Dumnezeu.

— O cred încă — zic — și niciodată nu mă voi îndoi; îți voi expune de altfel pe scurt prin ce raționament ajung aici. Această lume, alcătuită din părți atît de deosebite și de contrarii, n-ar fi ajuns la o formă unitară dacă n-ar fi fost cineva care să unească elemente atît de diverse. Dar odată unite, însăși lipsa lor de omogenitate naturală le-ar fi disociat și dezagregat, dacă n-ar fi existat o ființă unică, să le țină mai departe în înlănțuirea ce le-a dat-o. Și nu s-ar menține atît de sigură ordinea naturală, nici n-ar desfășura mișcări așa de ordonate ca loc, timp, proprietate, spațiu, calități, dacă n-ar exista cineva care, rămînind însuși, să orînduiască aceste felurimi ale schimbărilor. Acesta, oricine ar fi, prin care rămîn și se mișcă cele create, îl numesc, cu numele întrebuințat de toți, Dumnezeu.

Atunci ea a spus:

— Fiindcă tu crezi astfel, socot că-mi rămîne puțin de făcut, ca să-ți revezi patria teafăr și stăpîn pe fericirea ta. Să examinăm însă ce am spus. N-am numărat și îndestularea în fericire și nu ne-am înțeles că Dumnezeu e însăși fericirea?

— Așa e.

— Și pentru a conduce lumea așadar — zice ea — nu va avea nevoie de nici un sprijin străin; căci dacă i-ar lipsi ceva, n-ar fi deplin în sine însuși.

— Aceasta — zic — e necesar să fie astfel.

— Deci El orînduiește toate prin Sine?

— Nu se poate tăgădui.

— Și s-a arătat că Dumnezeu este Binele suprem.

— Mi-amintesc.

— Așadar, conform binelui orînduiește toate, dacă într-adevăr le conduce prin Sine, Cel pe care am consimțit să-L numim Binele suprem, și aceasta este ca o bară de direcție, ca o cîrmă prin care mașina omenească se păstrează statornică și nestricată.

— Te aprob din toată inima — zic — și am întrezărit printr-o ușoară bănuială, cu puțin mai înainte, că tu vei spune aceasta.

154. Cf. Cartea I, proza VI.

— Cred — zice ea — căci, pe cît socot, acum deschizi ochii mai veghetori pentru a privi adevărul, dar ceea ce am să spun nu e mai puțin limpede de înțeles.

— Ce?

— Fiindcă pe drept credem — zice — că Dumnezeu guvernează toate prin cirma bunătății și că, precum am arătat, toate se grăbesc spre bine cu o tendință naturală, s-ar putea îndoi cineva că ele sînt conduse prin voința lor și că răspund la ordinul orînduitorului lor, supunîndu-se de bunăvoie și acceptînd pe conducătorul lor?

— Așa trebuie să fie; căci n-ar părea fericită această conducere dacă ar fi un jug pentru răzvrătiți, și nu mîntuire pentru supuși.

— Nu există deci nimic care, păstrîndu-și natura, să încerce să meargă contra lui Dumnezeu?

— Nimic.

— Iar dacă ar încerca, ar avea vreun rezultat împotriva aceluia ce pe drept am admis că este cel mai mare stăpîn al fericirii?

— Desigur că n-ar avea nici o putere.

— Așadar nu există nimic care să vrea sau să se poată opune acestui bine suprem?

— Cred că nu.

— Prin urmare binele suprem — zice — este acela care conduce toate cu tărie și le orînduiește cu blîndețe.

Atunci eu i-am spus:

— Cît mă desfătează nu numai cele ce au fost stabilite ca o concluzie a raționamentelor, dar cu mult mai mult înseși aceste cuvinte de care te folosești, și mi-e rușine că, în prostia mea, uneori mă lamentam atît.

— Ai auzit — zice ea — de giganții [155] din legendă, care au atacat cerul; totuși și pe ei, cum a fost drept, i-a împăcat o putere binevoitoare. Dar vrei să punem raționamentele să se lupte între ele? Poate ca dintr-o ciocnire de acest fel să sară frumoasa scînteie a adevărului [156].

— După dorința ta — răspund eu.

— Nimeni nu s-a îndoit — zice ea — de puterea lui Dumnezeu.

— Cel stăpîn pe mintea sa n-are nici o nedumerire în această privință.

— Dar pentru Cel Puternic peste toate nu există nici un lucru pe care să nu-l poată face.

— Nici unul — zic eu.

— Dumnezeu poate face răul?

155. Giganții, spune legenda, ajutați de mama lor Geea, au declarat război lui Jupiter, dar acesta i-a învins cu ajutorul lui Hercule.
156. Platon, *Republica*, 425 a.

— Nu.

— Atunci răul nu există, căci Dumnezeu n-ar putea să facă ceea ce nu există.

— Te joci cu mine — am răspuns eu —, țesînd un inexplicabil labirint de raționamente, ca să ai cum vrei porți de ieșire și intrare, sau încurci minunatul fir al simplicității divine? Puțin mai înainte, începînd cu fericirea, ziceai că ea este binele suprem și că sălășluiește în Dumnezeu. Arătai, de asemenea, că Dumnezeu este supremul bine și fericirea deplină, după care îmi dădeai, ca pe un mic dar, ideea că nimeni nu va fi fericit dacă nu va fi deopotrivă cu Dumnezeu. Apoi spuneai că însăși forma binelui este substanța lui Dumnezeu și a fericirii și învățai că unitatea însăși este binele însuși, pe care îl dorește întreaga natură. Susțineai chiar că Dumnezeu conduce tot universul prin cirma binelui, că toate se supun cu voință și că nu există vreo natură a răului. Și tu explicai acestea cu argumente nu din afară, ci care-și sprijineau unul pe altul temeinicia, prin probe existente în acest subiect și familiare lui.

— Nu glumesc deloc cu tine — a zis ea atunci — și am dus la bun sfîrșit cea mai grea sarcină din toate, cu ajutorul lui Dumnezeu, căruia adineauri ne-am rugat. Căci forma substanței divine este de așa natură, că nici n-alunecă în domenii străine, nici nu primește în sine nimic străin, ci, după cum spune Parmenide:

Ea este asemenea unei sfere cu desăvîrșire rotundă [157], învîrtește sfera mobilă a lucrurilor, în timp ce pe sine se păstrează imobilă. Dacă am discutat chestiuni nu căutate în afară, ci care se găsesc înlăuntrul domeniului tratat, n-ai de ce să te miri, fiindcă ai învățat sub garanția autorității lui Platon [158] că vorbele trebuie să fie înrudite cu lucrurile despre care vorbim.

POEZIA XII

Ferice [159] de-acel ce-a putut înțelege
Al binelui plin de lumină izvor,
Ferice de-acel ce-a putut să dezlege
Cătușele lutului cel zdrobitor.
Odată Orfeu cîntărețul [160] plîngea
De moartea soției și, cînd prin cîntare

157. Citat în grecește, Cf. Plato, *Sophista*, 244 e.
158. Cf. Platon, *Timaeus*, 29 b.
159. Cf. Vergilius, *Georgice* II, 490: «Fericit cel ce a putut cunoaște cauzele lucrurilor».
160. Orfeu, fiul regelui Oeagru și al nimfei Caliope — după altă legendă fiul lui Apollo și al muzei Clio —, cel mai mare muzicant al antichității, persoana de numele căreia se leagă poeme, mistere, dogme, principii filozofice. Mitul lui Orfeu și Euridice a inspirat deopotrivă pe dramaturgi, pe pictori și pe poeți. Poe-

Pe rîuri în albia lor le oprea,
Păduri liniștite punea în mișcare
Cînd nu se temea căprioara să șadă
Culcată alături de lei liniștiți,
Iar iepurii nu se-ngrozeau ca să vadă
Pe cîinii de cîntec divin îmblînziți,
Fiindcă era mistuit de foc rău,
Ce inima pînă-n adînc îi ardea,
Și nu izbutise cu cîntecul său,
Cu care putuse pe toți fermeca,
Durerea lui proprie să și-o mîngîie,
Plîngîndu-se zeilor ce i-o răpiră,
S-a dus în infern după scumpa-i soție.
Acolo-n acorduri duioase de liră,
Începe să cînte, și tot ce primise
Sorbind din al mamei izvor minunat
Și tot ce durerea îi pricinuise,
De care atît era neconsolat,
Sau ceea ce dragostea sa-i inspira,
Acestea le cîntă, pe Taenar [161] mișcînd,
Și cere iertare-ndreptînd ruga sa
Stăpînilor umbrei și jalnic plîngînd,
Portarul trigemen [162] de cîntec divin
De cum îl aude rămîne vrăjit.
Zeițele [163] care sub spaimă îi țin
Pe cei care crime au fost săvîrșit,
Îndată plîng, ochii în lacrimi scăldînd.
Pe Ixion [164] roata îl lasă din chinuri

zia aceasta a lui Boethius este în întregime imitată de aproape după Seneca: Hercule Furiosul 570—595; Hercule pe muntele Oeta 1035—1134 și Medeea 628—636. În aproape toate poeziile lui Boethius găsim influențe, asemănări sau frînturi de versuri din tragediile lui Seneca; în aceasta însă asemănarea este mai izbitoare ca în toate, poezia, fiind — s-ar putea spune — o contaminare a celor trei fragmente arătate. Tabloul complet de locuri împrumutate de Boethius din Seneca a fost întocmit de R. Peiper, *Cons. Philosophiae*, Lipsiae, 1871.

Mart. Capella, de asemenea, are în cartea IX a Satyriconului său o poezie în care este expus mitul lui Orfeu. Asemănările cu versurile lui Boethius sînt izbitoare. Cf. și Ovidius, *Faste* II, 83.

161. Thaenar (astăzi capul Matapan), peșteră la extremitatea de sud-est a Laconiei, lîngă intrarea în infern.

162. Cerberul, cîine cu trei capete, păzitor al Infernului.

163. Furiile (la greci: Eriniile), divinitățile cărora nici o crimă sau viclenie nu le scapă nedescoperită și nepedepsită.

164. Ixion, regele lapiților, căruia Jupiter îi acordase azil în Olimp. Ucigîndu-și socrul și încercînd în Olimp să necinstească pe Junona, a fost aruncat în Infern și pedepsit cu legarea de o roată care se învîrtea necontenit.

Cu repezi vîrtejuri din mers încetind.
Și Tantal [165] de sete atîtea suspinuri
Le uită, de apă nevrînd să mai știe.
Chiar vulturu-ndată de cîntec răpit
Lui Tityu [166] ficatul de loc nu-i sfîșie.
Al umbrelor mare stăpîn [167] «În sfîrșit,
Acum sînt învins» — zice înduplecat,
«Soția prin cîntec și-a redobîndit;
Înapoi îi voi da-o acestui bărbat.
Dar lege-i voi pune la darul primit:
Să nu aibă dreptu-napoi a privi,
Din Tartar cît încă el nu a ieșit».
Se poate iubiții cu legi a-i opri?
Iubirea e sieși stăpîn legiuit.
Aproape fiind la al nopții hotar,
Pe Euridice Orfeu o privește:
O vede, o pierde și morții-o dă iar.
Această legendă vi se potrivește
La toți care către lumina de sus
Voiți sufletește a vă înălța.
Căci cine-și întoarce lăsîndu-se dus
Privirea spre Tartar cu peștera sa,
Pe oricare dar ce de sus îl primește
Îl pierde, în timp ce infernul privește.

165. Tantal, regele Lidiei, dînd o masă zeilor, pentru a le ispiti știința le-a servit drept mîncare pe propriul său fiu, Pelops, tăiat în bucăți. Jupiter atotștiutorul însă l-a trimis pentru nelegiuirea lui în Tartar, pedepsindu-l la o foame și sete veșnice, pe care nu și le poate astîmpăra niciodată; deși în mijlocul unui rîu și avînd deasupra un pom cu fructe coapte, crăcile se ridică în sus cînd întinde mîna, iar valurile fluviului îi scapă mereu printre buze, fără să poată înghiți o picătură de apă, cînd vrea să-și astîmpere setea.

166. Gigant pedepsit de Apollo și Diana, fiindcă încercase să necinstească pe mama lor, Latona, și condamnat să-i sfîșie veșnic doi vulturi ficatul fără ca el să-i poată alunga.

167. Pluto, zeul Infernului.

CARTEA IV

PROZA I

Filozofia, păstrîndu-şi demnitatea privirii şi măreţia chipului său, cîntase acest cîntec într-o măsură plăcută şi armonioasă; eu însă, neuitînd tristeţea care-mi stăpînea adîncul sufletului, pe cînd ea se pregătea să continue, am întrerupt-o zicînd:

— O, antemergătoare a luminii celei adevărate, toate cîte le-ai rostit pînă acum prin cuvîntarea ta mi s-au înfăţişat cu o forţă de neînvins, atît prin speculaţia lor divină, cît şi prin raţionamentele tale şi, deşi mai înainte durerea nedreptăţii suferite mă făcuse să le uit, după cum mi-ai spus, totuşi nu le-am ignorat niciodată cu totul. Cauza cea mai de seamă a durerii mele este aceea că, cu toată existenţa unui bun diriguitor al realităţii, răul poate să existe, sau să fie trecut cu vederea, fapt care îţi dai seama desigur cît este de uimitor. Şi acestuia i se adaugă altul mai grav: în timp ce ticăloşia este puternică şi în floare, virtutea nu numai că e lipsită de răsplată, dar chiar e trîntită şi călcată în picioare de criminali, ispăşind în locul acestora pedeapsa nelegiuirilor. Că acestea se petrec în împărăţia lui Dumnezeu, Care ştie totul, Care poate totul şi Care vrea numai binele, nimeni n-ar putea îndeajuns să se mire şi să se plîngă.

Ea a spus atunci:

— Şi ar fi ceva de o nesfîrşită uimire şi mai groaznic decît orice monstruozitate dacă, după cum crezi tu, în casa cea mai ordonată a unui atît de mare tată de familie, vasele ieftine ar fi păstrate cu îngrijire, iar cele preţioase ar fi lăsate în părăginire. Dar nu este aşa; *căci dacă rămîn nerăsturnate cele ce am conchis cu puţin înainte*, chiar de la întemeietorul împărăţiei de care vorbim, acum vei afla că întotdeauna cei buni sînt puternici, iar cei răi josnici şi slabi, că niciodată nu există vicii fără pedeapsă, nici virtuţi fără răsplată, că au parte cei buni de fericire, cei răi întotdeauna de nefericire, şi multe de acest fel, care te vor întări într-o vigoare puternică, liniştindu-ţi plîngerile. Şi fiindcă ai văzut chipul adevăratei fericiri pe care ţi-am arătat-o de curînd şi ai aflat în ce constă, după ce vom străbate toate căile pe care le socotesc necesare pentru început, îţi voi arăta şi drumul care te va duce acasă. Iar minţii tale îi voi da aripi prin care să se poată

înălţa ca, după ce îi vei învinge tulburarea, să te întorci în patrie sănătos, condus de mine, pe drumul meu şi chiar cu mijloacele mele de călătorie.

POEZIA I [168]

Uşoare aripi [169] am, ce pot să ducă
  Sus, în înaltele tării cereşti;
Cînd spiritul le-a îmbrăcat, nălucă,
  Dispreţ aruncă celor pămînteşti.
Prin nesfîrşitul aer el străbate [170]
  Şi-n urma sa priveşte norul greu.
Se-nalţă-n regiuni învăpăiate,
  De focul de eter aprins mereu.
Spre-al stelelor palat apoi porneşte,
  Pe calea sa pe Phoebus întîlnind,
Planeta îngheţată o-nsoţeşte [171],
  Soldat [172] al unui astru strălucind,
Sau noaptea de lumină dantelată,
  Urmează astrul alb în mersul lui
Şi cînd îi e rotirea terminată,
  Se urcă în înaltul cerului.
Respinge sfere de eter senine,
  Stăpîn al veneratelor lumini;
Aici supremul rege sceptrul ţine
  Şi cîrma lumii el o are în mîini,
Statornic carul zburător [173] conduce
  Arbitru pentru toate luminat.
Acolo dacă-odată te vei duce,
  Găsindu-ţi drumul care l-ai uitat,
«Îmi amintesc, mi-e patria» vei spune,
  «De-aici plecat, aici mă voi opri».
Iar dacă-ţi va plăcea să vezi pămîntul
  Cel părăsit de tine, vei privi
Tiranii în exil, ce cu cuvîntul
  Atîtea neamuri n-or mai îngrozi.

---

168. Cf. Cicero, *Visul lui Scipio (Republica)*.
169. Platon, *Phaedrus*, 249 c: «Singură gîndirea filozofului e înaripată...».
170. Mart. *Capella*, 40, 12 (26, 13).
171. Saturn. Cf. Vergilius, *Georgice* 1, 336: «Priveşte încotro se-ndreaptă planeta îngheţată a lui Saturn».
172. Marte.
173. Platon, *Phedrus*, 246 e: «E înnăscută puterea aripei de a zbura în înalt, unde locuieşte neamul zeilor... Marele Jupiter merge înainte pe cer, purtat în car, pregătitor şi îngrijitor a toate».

PROZA II

Atunci am exclamat:

— Ah, ce mari lucruri făgăduieşti! Şi nu mă îndoiesc că le vei putea face; numai tu, care m-ai trezit, să nu întîrzii.

— Mai întîi — zice ea — îţi vei putea da seama că întotdeauna cei buni au puterea, iar cei răi sînt lipsiţi de orice forţe şi aceste două adevăruri se demonstrează unul din celălalt. Căci de îndată ce binele şi răul sînt contrarii, dacă am stabilit că binele este puternic, se vede limpede slăbiciunea răului şi dacă e clară fragilitatea răului, tăria binelui este evidentă. Ca să ai însă o încredere mai deplină în învăţătura mea, voi merge şi pe o cale şi pe alta, confirmînd cînd dintr-o parte cînd dintr-alta propoziţiile mele. Executarea oricărui act omenesc constă din două elemente, voinţa şi puterea, din care dacă lipseşte una nu se poate traduce nimic în fapt. Lipsind voinţa, nici nu începi măcar ceea ce nu vrei, iar dacă lipseşte puterea, voinţa e zadarnică. De aici rezultă că, dacă vezi pe cineva că vrea să dobîndească ceea ce nu dobîndeşte, îţi dai seama, fără să te îndoieşti, că lui îi lipseşte puterea de a obţine ce a voit.

— E clar şi n-are de ce fi tăgăduit.

— Dar dacă vezi că a izbutit ce a voit, te vei îndoi că a avut putere?

— Nu.

— Oricine trebuie socotit puternic în ceea ce poate, iar în ceea ce nu poate, slab.

— Recunosc.

— Îţi aminteşti ceea ce am stabilit din raţionamentele anterioare, că toată strădania voinţei omeneşti, care se manifestă prin diferite dorinţe, se sileşte să ajungă în grabă la fericire?

— Ţin minte că s-a demonstrat şi aceasta.

— Îţi aminteşti că fericirea este binele însuşi şi că astfel, căutînd fericirea, toţi doresc binele?

— Nu mă silesc să-mi amintesc, fiindcă aceasta o am bine fixată în memorie.

— Aşadar, toţi oamenii, buni şi răi, se străduiesc în aceeaşi sforţare să ajungă la bine?

— Aceasta e concluzia.

— Dar e sigur că prin dobîndirea binelui devin buni.

— Sigur.

— Cei buni obţin prin urmare ceea ce doresc?

— Aşa se pare.

— Dar cei răi, dacă ar dobîndi binele pe care-l doresc n-ar putea fi răi.

— Aşa e.

— Fiindcă deci şi unii şi alţii doresc binele, dar unii îl dobîndesc iar alţii nu, există vreo îndoială că oricum cei buni sînt puternici şi cei răi slabi?

— Cine se îndoieşte nu poate urmări nici realitatea lucrurilor, nici înlănţuirea argumentelor.

— Dacă sînt două fiinţe care, conform naturii lor, au de făcut acelaşi lucru, şi una din ele, supunîndu-se unei datorii naturale îl face, ducîndu-l la bun sfîrşit, cealaltă însă nu poate îndeplini această datorie naturală, ci, într-un mod care nu convine naturii, în loc să îndeplinească lucrul propus, imită pe cel ce-l îndeplineşte, pe care din aceşti doi îl socoteşti mai puternic?

— Înţeleg eu ce vrei să spui, dar vreau totuşi să aud şi mai lămurit.

— Vei tăgădui că oamenii au mişcarea mersului conform unei legi naturale?

— Nu.

— Te îndoieşti că acest act este datoria naturală a picioarelor?

— Nici de asta nu mă îndoiesc.

— Deci dacă un om, putînd să păşească cu picioarele lui, merge, iar altul, căruia îi lipseşte această funcţie naturală a picioarelor, ar încerca să meargă sprijinindu-se în mîini, cine din aceşti doi poate fi socotit mai tare?

— Spune mai departe, căci nimeni nu se îndoieşte că anume cel ce poate îndeplini o funcţie naturală este mai puternic decît cel ce nu poate.

— Dar binele suprem — care este ţinta propusă deopotrivă pentru cei buni şi pentru cei răi — cei buni îl urmăresc prin funcţia naturală a virtuţilor, iar cei răi încearcă să-l dobîndească prin diferite presiuni, care nu constituie funcţia naturală de a dobîndi binele; sau tu crezi altfel?

— Nu, căci concluzia e evidentă. Din cele stabilite pînă acum e necesar ca toţi cei buni să fie puternici, iar cei răi slabi.

— Corect anticipezi — zice ea — şi aceasta, cum speră de obicei medicii, este indiciul unei naturi care se reface şi rezistă. Dar fiindcă văd că înţelegi aşa de repede, voi îngrămădi raţionamente multe; vezi tu cît de evidentă e infirmitatea oamenilor vicioşi, care nu pot ajunge

măcar unde îl duce şi îl împinge o tendinţă naturală. Şi ce s-ar întîmpla dacă ar fi lipsiţi de ajutorul atît de mare şi aproape de neînvins al naturii care anticipează? Bagă de seamă cît de mare neputinţă stăpîneşte pe oamenii nelegiuiţi. Şi nu răsplăţi uşoare, care se dau la jocuri[174] caută, fără să le poată urmări şi obţine, ci în faţa vîrfului şi culminaţiei lucrurilor sînt neputincioşi şi, nenorociţii, n-au nici un rezultat în unica lor strădanie de fiecare zi şi de fiecare noapte; aici se văd puterile celor buni. Căci după cum pe cel care, mergînd pe jos, poate ajunge în acel loc de unde nu s-ar mai putea merge mai departe, l-ai socoti cel mai tare la mers, tot aşa pe cel ce percepe hotarul celor dorite, dincolo de care nu mai există nimic, e necesar să-l socoteşti cel mai puternic. De aici rezultă, prin opoziţie, că nelegiuiţii par a fi lipsiţi de orice puteri. Într-adevăr, pentru ce, părăsind virtutea, se dedau viciului? Din necunoaşterea binelui — şi ce este mai slab decît orbirea ignoranţei? — sau ştiu ce urmăresc, dar pasiunea îi abate şi-i doboară? Astfel îi face nestăpînirea slabi pe cei ce nu pot lupta împotriva viciului. Sau cu ştiinţă şi voinţă părăsesc binele şi se întorc spre vicii? În acest chip însă ei încetează nu numai de a fi puternici, dar chiar de a exista; cei ce părăsesc ţinta comună a tot ceea ce există încetează în acelaşi timp chiar de a exista.

Ar părea poate cuiva de mirare afirmaţia despre cei răi, care sînt cei mai mulţi, că nu există; dar aceasta e realitatea. Dar cei răi nu neagă că sînt răi; ci neagă că există pur şi simplu. Fiindcă, după cum unui cadavru îi spun om mort, dar n-ai putea să-l numeşti, simplu, om, tot aşa voi admite că cei vicioşi sînt răi, dar n-aş putea recunoaşte în mod absolut că ei există. Există desigur ceea ce respectă şi îşi păstrează natura; ceea ce însă se îndepărtează de ea părăseşte ceea ce e sădit în natura sa. Dar cei răi sînt puternici, vei zice; nu voi nega, însă, această putere a lor nu izvorăşte din forţă, ci din slăbiciune. Ei pot face răul, pe care n-ar fi fost în stare să-l facă, dacă ar fi putut rămîne cu însuşirea de a face binele. Această putinţă arată limpede că ei nu pot nimic. Pentru că, precum am stabilit mai înainte, răul nu este nimic, de îndată ce pot numai răul, e clar despre cei răi că nu pot nimic.

— Este adevărat.

174. Vergilius, *Eneida*, XII, 761—763: Cinci ocoliri au făcut înainte pe-aici şi pe acolo
Cinci îndărăt; căci acum nu fug dup-o slabă răsplată
Jocuri făcînd, ci se-ntrec pe capul şi viaţa lui Turnus.
(Trad. Coşbuc)

— Dar ca să înţelegi care este forţa adevăratei puteri, am definit cu puţin mai înainte că nu există nimic mai puternic decît binele suprem.

— Aşa e.

— Dar acesta nu poate face răul.

— Nu.

— Este deci cineva care să creadă că oamenii pot face totul?

— Dacă nu e vreunul nebun, nimeni.

— Dar ei pot să facă răul.

— O, de n-ar putea!

— Aşadar, de îndată ce numai acela care poate face binele poate totul, iar cei ce pot face răul nu pot să facă totul, e clar că acei care pot face răul pot mai puţin. La aceasta se adaugă că toată puterea trebuie socotită între cele de dorit şi că toate cele de dorit tind spre bine, ca spre culminaţia naturii lor, după cum am arătat. Dar putinţa de a săvîrşi o crimă nu tinde spre bine, deci ea nu este de dorit. Orice putere însă e de dorit; e limpede prin urmare că putinţa de a face răul nu e putere. Din toate acestea apare neîndoielnică puterea celor buni şi slăbiciunea celor răi şi se dovedeşte justă cugetarea lui Plato[175] că numai cei înţelepţi pot face ceea ce doresc, pe cînd cei răi pot începe ce vor, dar nu pot îndeplini ce doresc. Ei fac orice, socotind că vor dobîndi, prin cele de care sînt desfătaţi, acel bine pe care-l doresc, dar nu-l dobîndesc, fiindcă necinstea nu duce la fericire.

POEZIA II[176]

Vedeţi şezînd pe-nalte tronuri regi mîndri şi impunători
Păziţi de arme-ntunecate, de purpură strălucitori,
Ameninţînd cu feţe aspre şi clocotind ca de turbare.
De li s-ar smulge haina, care le dă deşarta-nfăţişare,
Se va vedea că poartă lanţuri, pe dinăuntru-încătuşaţi,
Căci pasiunea-i stăpîneşte, de-al ei venin nesăturaţi,
Şi valul înălţat de ură de-atîtea ori îi biciuieşte,
Aici tristeţea îi apasă, aici speranţa-i chinuieşte[177]
Atîţi tirani şi-un singur suflet vedeţi că tuturor li-e dat;
Nu face ceea ce doreşte cel ce de ei e apăsat.

175. Cf. Platon, dialogul *Gorgias*, din care Boethius se inspiră în acest capitol.
176. Portretul timpului, cf. Platon, *Republica*, X, 578 b — 580 b.
177. Mart. *Capella*, 16, 1 (9, 25).

PROZA III

Vezi, așadar, în ce noroi se rostogolește infamia și în ce lumină strălucește cinstea? Se vede bine că niciodată binelui nu-i va lipsi răsplata și răului pedeapsa. Poate părea, pe bună dreptate, că răsplata unui fapt săvîrșit este acel lucru pentru care se săvîrșește fiecare fapt după cum spre exemplu, răsplata alergării intr-un stadion este coroana pentru care se aleargă. Dar am arătat că fericirea este binele însuși, pentru care se săvîrșește orice acțiune; deci însuși binele este propus ca răsplată comună pentru faptele omenești. Însă acest bine nu poate fi separat de cei buni — căci nici nu se poate numi bun cel lipsit de bine — de aceea o bună conduită își are ca urmare răsplata sa. Deci oricît ar fi în largul lor cei răi, totuși înțeleptului nu-i va cădea coroana, nu i se va vesteji[178]; pentru că necinstea altuia nu poate smulge podoaba proprie sufletelor cinstite. Dacă înțeleptul s-ar bucura de o podoabă primită din afară, i-ar putea-o răpi fie altul, fie chiar cel ce i-a conferit-o; dar pentru că fiecăruia îi face acest dar cinstea sa, va fi lipsit de răsplată atunci cînd va înceta de a fi cinstit. Apoi, dacă de aceea este dorită o răsplată, fiindcă e socotită bună, cine ar putea crede că posesorul binelui e lipsit de răsplată? Și care e răsplata? Cea mai frumoasă și mai mare din toate; amintește-ți de acel corolar, pe care l-am stabilit ca foarte însemnat cu puțin înainte, și trage concluzia. Fiindcă binele însuși e fericirea, e limpede că toți cei buni, prin faptul chiar că sînt buni, devin fericiți.

Dar am spus despre cei fericiți că sînt zei; a fi zei este deci pentru cei buni răsplata pe care nici o zi nu o strică, nici o putere nu o micșorează, nici o necesitate n-o pătează. Astfel stînd lucrurile, înțeleptul n-ar trebui să se îndoiască de pedeapsa inevitabilă a celor răi; căci de îndată ce binele și răul, ca și pedeapsa și răsplata, se deosebesc cu chipuri contrarii, este necesar ca recompensei binelui să-i răspundă în cealaltă parte, într-un fel contrar, pedeapsa răului. Prin urmare, după cum cei cinstiți au cinstea ca răsplată, tot astfel cei necinstiți au ca pedeapsă ticăloșia[179]. Și cine suferă din cauza unei pedepse știe bine că suferă din cauza unui rău. Așadar, dacă vor să se judece ei înșiși,

178. Cf. *Pildele lui Solomon*, XIV 25: Cununa înțelepților este bogăția lor; iar viața nebunilor este rea. Cf. și *Psalmi*, 89, 6; *Ierem*. 13, 18.

179. Cf. Ambrosius, *De Officiis ministrorum* I, 12, 46: «Nelegiuitul își este însuși pedeapsă, cel drept... mulțumire și fiecare, din faptele sale bune sau rele, își ia răsplata sa».

ar putea să pară lipsiți de pedeapsă cei pe care — extremitate a tuturor relelor — ticăloșia nu numai că îi atinge, dar chiar îi pătează cu totul?

Vezi, însă, în comparație cu cei buni, ce pedeapsă însoțește pe cei necinstiți: ai învățat cu puțin înainte că tot ceea ce există e unul și că acest unul e binele, de unde rezultă că tot ceea ce există pare a fi binele. În acest mod deci tot ce se desparte de bine încetează de a exista. De aici, precum se vede, cei răi încetează de a fi ce au fost; chipul rămas al corpului lor omenesc însă arată că ei au fost oameni; căzînd în stricăciune, au pierdut deci și natura omenească. Fiindcă numai cinstea poate ridica pe cineva mai presus de ceilalți oameni, e necesar ca necinstea să coboare sub demnitatea de om pe cei pe care îi îndepărtează de natura omenească; urmează deci ca pe cel ce-l vezi transformat de vicii să nu-l mai poți considera om. Violentul tîlhar fierbe de lăcomie după avutul altuia; ai putea spune că seamănă cu un lup. Cel feroce și fără astîmpăr își obosește limba în procese; îl vei compara cu un cîine. Cel care umblă cu șiretlicuri și ascunzișuri se bucură că a comis un furtișag prin înșelăciunile sale; e ca o vulpe. Cel ce nu-și stăpînește ura clocotește de s-ar crede că are inimă de leu. Cel temător și iute la picior se îngrozește de ceea ce n-ar trebui să se teamă: se poate socoti asemenea cerbilor. Cel moale și stupid stă ca un amorțit: trăiește ca un măgar. Cel ușuratic și nestatornic își schimbă mereu dorințele: întru nimic nu se deosebește de păsări. Unul se cufundă în plăceri mîrșave și nelegiuite: este stăpînit de plăcerile unei scroafe sordide. Așa se face cum cel care, părăsind cinstea, a încetat de a fi om și, fiindcă nu poate trece în starea de dumnezeire, se transformă în fiară.

POEZIA III[180]

Pînzele isteţului Nerite[181]
Și corăbiile risipite
Eurus spre insulă le mînă,
Unde locuiește mîndra zînă[182],
Cărei soarele îi este tată.

180. Acest episod din viața lui Ulysse e povestit de Ovidiu în *Metamorfoze* XIV, 254 sq.

181. Ulysse; Neritus era un munte într-o mică insulă de lîngă Ithaca, patria lui Ulysse.

182. Circe, zeița vrăjitoare, fiica soarelui și a nimfei Perseia, locuind în insula Aia, într-un palat păzit de animale sălbatice și de eroi transformați de ea în animale. A fost ucisă de Telemac. Cf. episodul acesta povestit de Homer (*Odiseea* XX, 138 sq.) cu următorul început:

Cupe cu licoare fermecată
Are pentru oaspeți pregătite ;
Cînd îi schimbă-n chipuri felurite,
Mîna-i care vrăji din ierburi face.
În mistreț pe unul îl preface,
Altul leu marmaric [183] devenind,
Dinți își vede și-unghii mari ieșind.
Unu-n rîndul lupilor intrat,
Vrea să plîngă și o dă-n urlat ;
Altul leu de Indii devenit,
Umblă printre case liniștit.
Al Arcadiei [184] într-aripat
Zeu, de șef fiind înduioșat,
L-a scăpat de chinul felurit,
De frumoasa gazdă pregătit.
Totuși, cupele nenorocite
De vislași erau acum golite.
Prefăcuți în porci nu mai mîncau
Roadele lui Ceres, ci cătau
Ghindă, fiind cu chipul prefăcut,
Vocea, corpul vechi avînd pierdut.
Numai mintea, nefiind schimbată,
Geme de durere-mpovărată.
O, ușoare mîini și plante-n stare
Timpului s-aduceți transformare,
Dar ce-n nici un chip nu veți putea
Și în inimi să schimbați ceva !
Înăuntru-nchise, ca-n cetate,
Are omul forțe-adevărate.

De-aici pornim-nainte plini de jale
Die pierderea iubiților tovarăși,
Dar mulțumiți că noi scăparăm teferi
Și-ajungem la ostrovul Aia unde
Ședea frumoasa Circe, o zeiță,
Cu grai de om și-amarnică, o soră
De-un sînge cu sălbaticul Aetes
Care-i născut din luminosul soare
Și de-a lui Ocheanos fată Persa...

(Trad. Murnu)

183. African ; Marmarica, în Africa, între Egipt și Cyrenaica.

184. Mercur, născut în Arcadia, reprezentat cu aripi la umeri și la picioare.

E vătămătoare-acea otravă
Ce-năuntru pătrunzînd, grozavă,
Scoate omul din ființa sa
Și, lăsîndu-l neatins trupește,
Numai sufletul ea i-l rănește.

PROZA VI

Am răspuns atunci filozofiei :

— Recunosc și pe drept se poate spune, după cum văd, că vicioșii își păstrează trupește chip omenesc, iar ca natură sufletească sînt transformați în fiare ; dar că spiritul lor, groaznic și criminal, amenință cu distrugerea pe cei buni, iată un fapt ce n-aș fi vrut să li se îngăduie.

— Nici nu li se îngăduie — răspunse ea — după cum voi arăta la locul potrivit, dar totuși, dacă li s-ar lua ceea ce se crede că le e îngăduit, s-ar ușura în mare măsură pedeapsa oamenilor criminali. Ar părea poate de necrezut, dar în mod sigur sînt mai nefericiți cînd și-au realizat dorințele, decît dacă n-au putut să-și îndeplinească aspirațiile lor [185], căci dacă este nenorocit lucru a fi dorit ticăloșia, este mai nenorocit a fi avut pentru aceasta puterea, fără care traducerea în faptă a unei voințe nenorocite ar fi paralizată. Astfel, pentru că fiecare își are mizeria sa, este necesar să fie loviți de o întreită nenorocire cei pe care îi vezi că voiesc , pot și săvîrșesc crima.

— Sînt de aceeași părere, dar aș dori foarte mult ca ei să fie repede scăpați de această nenorocire, părăsiți de putința de a săvîrși crima.

— Vor fi scăpați mai repede decît vrei tu, sau decît cred ei că vor scăpa ; fiindcă în marginile atît de strîmte ale vieții nu se poate întîmpla nimic așa de tîrziu, încît mai ales sufletul nemuritor să creadă că are de așteptat mult timp. Marea speranță a celor răi și înalta construcție a crimelor lor, se distrug adesea printr-un sfîrșit neașteptat și nesperat, ceea ce le statornicește o măsură a nenorocirii ; dacă ticăloșia îi face nenorociți, trebuie să fie mai nenorocit cel ce e mai îndelung ticălos. Pe aceștia i-aș socoti absolut nefericiți, dacă moartea, în

185. Cf. Platon, *Gorgias*, 509 d. (cap. LXV) : «Așadar, din două rele, a comite o faptă rea și a o suferi, noi spunem că-i mai mare cel dintîi și mai mic cel de al doilea. De aceea, ce mijloace trebuie să-și procure cineva, ca să poată să-i ajute astfel, încît să aibă amîndouă foloasele, atît pe acela de a nu comite fapte rele, cît și pe acela de a nu le suferi ? Oare puterea sau voința ? Vreau să spun astfel : va fi ferit de nedreptăți dacă nu va voi, sau dacă își va dobîndi puterea ca să nu fie nedreptățit ?» (Trad. Simenschy) cf. Cicero, *Hortensius* 20/39 ; Augustin, *De Civitate Dei* V, 26.

sfirşit, n-ar pune odată capăt răutăţii lor; în adevăr dacă am tras concluzii juste despre nenorocirea ticăloşiei, e clar că e infinită mizeria care se constată a fi veşnică [186].

— Concluzia — zic eu atunci — este uimitoare şi aproape inadmisibilă, dar îmi dau seama că se potriveşte întru totul cu cele admise pînă acum.

— Ai dreptate — răspunse Filozofia — însă cel ce crede că s-ar împăca greu cu o concluzie, trebuie să demonstreze că premizele sînt false, sau să arate că alăturarea lor nu este potrivită pentru o concluzie necesară; altfel, dacă ai admis premizele, nu există nici un motiv de discuţie asupra concluziei. Pentru că şi ce voi spune nu pare mai puţin uimitor, ci deopotrivă de necesar, după cele stabilite pînă acum.

— Ce?

— Că toţi cei răi sînt mai fericiţi dacă ispăşesc crimele, decît dacă nu-i sancţionează nici o pedeapsă a justiţiei. Şi nu încerc acum să arăt cum s-ar putea gîndi cineva că moravurile rele sînt corectate prin măsuri potrivnice, aduse pe calea binelui prin frica de pedeapsă, că aceasta constituie pentru ceilalţi un exemplu de a fugi de fapte culpabile; pe altă cale cred eu despre cei răi că sînt mai nefericiţi dacă nu ispăşesc, fără a avea în vedere corectarea lor şi exemplul ce-l oferă.

— Şi care va fi această altă cale?

— N-am stabilit că în mod sigur cei buni sînt fericiţi şi cei răi sînt nenorociţi?

— Aşa e.

— Dacă deci i se adaugă oarecare bine nenorocirii cuiva, nu este el mai fericit decît cel a cărui nenorocire este întreagă şi absolută, fără amestecul nici unui bine?

— Aşa se pare.

— Iar dacă aceluiaşi nenorocit, care este lipsit de orice bine, la răul prin care e nenorocit i s-ar adăuga un altul, n-ar trebui să fie socotit cu mult mai nefericit decît cel a cărui nenorocire este uşurată prin participarea binelui?

— Cum nu?

— Aşadar, cei răi, cînd sînt pedepsiţi, îşi adaugă un bine, adică pedeapsa însăşi, care este un bine, după judecata dreptului; şi iarăşi, cînd sînt fără pedeapsă, au în ei un rău mai mult, nepedepsirea, care ai recunoscut că e un rău, fiindcă e o nenorocire.

— N-aş putea să neg.

186. Platon, *Gorgias*, 472 e: «După părerea mea... cel nedrept şi criminal este nefericit în orice caz, totuşi mai nefericit dacă nu e tras la răspundere şi judecat de zei şi de oameni». (Trad Simenschy)

— Deci cei răi, cînd sînt lăsaţi într-o nedreaptă impunitate, sînt cu mult mai nefericiţi decît cei ce au primit o sancţiune justă. Se vede bine că e drept să fie pedepsiţi cei răi şi nedrept să scape fără pedeapsă.

— Cine ar tăgădui aceasta?

— Dar nu s-ar putea nega nici că este bun tot ce este drept şi că, din contră, ce e nedrept este rău.

Am răspuns că acest adevăr e clar. Apoi am continuat:

— Aceasta reiese din concluziile anterioare; dar nu există, te rog, pedepse pentru suflet după ce corpul moare?

— Există pedepse mari chiar, dintre care unele, după socotinţa mea, sînt aplicate cu o rigoare penală, iar altele cu o îngăduinţă purificatoare [187], dar acum n-am intenţia să tratez despre ele.

Scopul discuţiei de pînă acum a fost ca tu să înţelegi că puterea celor răi, care ţi se părea cu totul nemeritată, nu există, să vezi că toţi cei împotriva cărora te plîngeai că sînt nepedepsiţi nu sînt niciodată scutiţi de sancţiunea necinstei lor, să afli că libertatea lor, al cărei sfîrşit îl cereai degrabă, nu este de lungă durată şi că va fi mai funestă dacă va fi mai îndelungată, ajungînd a fi foarte nenorocită dacă va fi eternă; că astfel sînt mai nefericiţi cei răi dacă sînt lăsaţi într-o nedreaptă impunitate, decît dacă sînt pedepsiţi după cum se cuvine. Concluzia acestor afirmaţii este că tocmai atunci sînt izbiţi de pedepse mai grave, cînd sînt crezuţi nepedepsiţi.

— Cînd examinez argumentele tale — i-am răspuns eu — mi se pare că sînt foarte îndreptăţite, dar dacă mă întorc la judecata oamenilor, care este acela căruia ele să i se pară nu numai de necrezut, dar chiar de neauzit?

— Aşa e. Ei nu pot să-şi înalţe ochii obişnuiţi cu întunericul la lumina adevărului limpede şi sînt asemenea păsărilor a căror privire este iluminată noaptea şi orbită ziua; căci privind nu ordinea lucrurilor, ci impresiile lor proprii, cred că îngăduinţa sau nepedepsirea crimelor constituie o fericire.

Vezi, însă, sancţiunea legii eterne. Dacă ţi-ai orînduit spiritul conform binelui, nu e nevoie de un judecător care să te răsplătească; tu înşuţi ţi-ai ales cele bune. Dacă ţi-ai întors dorinţele spre rău, nu căuta în afară sancţiunea; chiar tu te-ai grăbit să te cobori, după cum, dacă priveşti pe rînd pămîntul urît şi cerul, înlăturînd alte consideraţii şi lăsînd doar privirea să judece, ţi s-ar părea că eşti cînd în noroi, cînd între aştri. Lumea, însă, nu vede acestea; înseamnă să intrăm în rîndul celor pe care i-am arătat că sînt asemănători bestiilor.

187. Cf. Platon, *Republica*, X; Vergilius, *Eneida*, VI, 739.

Ce, dacă bunăoară cineva, pierzîndu-și complet vederea, ar uita că a avut-o odată și ar socoti că nu-i lipsește nimic ca să fie om întreg, n-am considera oare orbi pe cei ce ar crede la fel ? Mulțimea nu va aproba nici acest adevăr sprijinit pe argumente tari și puternice, că sînt mai nefericiți cei care fac, decît cei care suferă nedreptatea.

— Aș vrea să aud înseși aceste argumente.

— Poți spune că nu toți cei răi merită să fie pedepsiți ?

— Nu.

— Dar este cu totul limpede despre cei răi că sînt nefericiți ?

— Așa e.

— Deci nu te îndoiești de cei vrednici de pedeapsă că sînt nenorociți ?

— Desigur că nu — răspund eu.

— Prin urmare, dacă ai fi judecător, pe cine socotești că ar trebui să pedepsești, pe cel ce a făcut rău, sau pe cel ce a suferit o nedreptate ?

— Fără îndoială că voi da satisfacție celui ce a suferit-o prin pedepsirea infractorului.

— Așadar, ți s-ar părea mai nenorocit autorul, decît victima unei nedreptăți.

— Aceasta e concluzia.

— Deci, din aceste motive și din altele de aceeași natură, din moment ce turpitudinea prin esența sa face pe oameni nenorociți, se vede că o nedreptate constituie o nenorocire nu pentru cei ce o suferă, ci pentru cel ce o săvîrșește.

Avocații fac însă din contră — urmează Filozofia ; căci ei încearcă să ațîțe mila judecătorilor în favoarea celor ce au suferit o ofensă grea și crudă, atunci cînd li s-ar datora o milă mai dreaptă celor vinovați, care ar trebui să fie aduși de acuzatorii lor la judecată, ca bolnavii la medic, nu cu ură, ci mai degrabă cu indulgență și milă, pentru ca prin pedeapsă să fie vindecați de boala vinovăției lor. În acest chip zelul apărătorilor ori s-ar anula în întregime ori, dacă ar prefera să fie de folos oamenilor, și-ar schimba rolul de acuzator. Iar cei răi, dacă ar putea privi printr-o deschizătură virtutea pe care au părăsit-o și ar vedea că se spală de necurățenia viciilor prin ispășirea pedepselor, căpătînd în schimb cinstea, n-ar socoti că acestea sînt chinuri, ci, respingînd concursul apărătorilor, s-ar încredința în întregime acuzatorilor și judecătorilor lor. De unde reiese că în sufletul celor înțelepți nu rămîne loc pentru ură ; căci cine, decît nebunii, ar urî pe cei buni ? Dar și a urî pe cei răi e o lipsă de rațiune. Dacă stricăciunea morală este o boală sufletească, așa cum paralizia este o boală trupească, din moment ce socotim pe cei bolnavi trupește nu demni de ură, ci mai degrabă de milă, cu atît mai mult trebuie nu urmăriți, ci compătimiți cei ale căror suflete sînt bîntuite de o infirmitate mai grozavă decît orice paralizie.

POEZIA IV

De ce v-aduceți singuri atîta tulburare ?
    De ce cu mîna voastră destinul vi-l grăbiți ?
De vreți să vină moartea, ea fără vreo chemare
    Spre voi își mînă caii mereu neobosiți.
Acei pe care leul, mistrețul îi rănește,
    Ori șarpele, aceiași cu săbii se rănesc.
Sau firea și năravul li se deosebește
    De-n crîncene războaie-ntre ei se hărțuiesc,
Și în săgeți dușmane pieirea și-o așteaptă ?
    A lor sălbăticie nu are rațiuni :
Vrei pentru fiecare o răsplătire dreaptă ?
    De cei ce-s răi ai milă, iubește pe cei buni.

PROZA V

Am răspuns atunci Filozofiei :

— Văd care este fericirea și nefericirea legată de răsplata celor cinstiți și necinstiți. Chiar în ceea ce îndeobște se numește soartă, constat că există bine și rău ; căci nici un înțelept nu preferă exilul, cu mizeria și rușinea lui, unei vieți înfloritoare în avuție, plină de strălucire și putere, în patria sa. Funcția înțelepciunii este îndeplinită mai strălucit și mai efectiv atunci cînd fericirea conducătorilor se revarsă oarecum asupra popoarelor conduse, pe cînd închisoarea și alte chipuri de pedepse prevăzute de lege trebuie date mai degrabă cetățenilor periculoși, pentru care au și fost prevăzute. De ce deci rolurile sînt schimbate și pedepsele crimelor apasă pe cei buni, iar cei răi răpesc răsplățile virtuților, mă mir foarte mult și doresc să știu de la tine care este rațiunea unei confuzii atît de nedrepte. M-aș mira mai puțin dacă aș crede că toate sînt amestecate după jocul întîmplării ; dar, ceea ce-mi mărește uimirea, Dumnezeu conduce toate. De îndată ce El adesea acordă celor buni plăceri, iar celor răi neplăceri, dar și din contră, celor buni răutăți, iar celor răi le îngăduie să-și îndeplinească dorințele — dacă pentru toate acestea nu există explicație, cum se deosebesc ele de capriciul întîmplării ?

— N-ar produce uimire universul — răspunde ea — dacă, ignorîndu-se rațiunea ordinii sale, ar fi socotit ca un lucru întîmplător și confuz ; dar tu, oricît ignorezi explicația acestei armonii atît de vaste, din moment ce un cîrmuitor bun conduce lumea, să nu te îndoiești că toate se petrec după dreptatea sa.

POEZIA V

Cel care nu cunoaște cum către pol se duce
Arcturus [188] cu încetul în drumul său pe cer,
Sau cum Bootes [189] carul spre mare și-l conduce,
Tîrziu să se scufunde în ape și mister,
Deși grăbit răsare — acela niciodată
Nu va cunoaște legea eterului de sus.
De este luna plină de negură pătată,
Pălind în noaptea sumbră, cu globul pal și dus,
Sau dacă stele care erau acoperite
De Phoebe, iar s-arată, aceasta dispărînd,
Pe neamuri rătăcirea începe să le-agite.
Lovesc în aer, semne și zgomote făcînd [190],
Nici unul nu se miră cînd Corus hărțuiește
În goană țărmul mării cu val fremătător,
Nici cînd zăpada, care de geruri se întărește,
Pe dată e topită de Phoebus arzător.
Dar dacă pentru-acestea-nțelegerea-i ușoară
Sînt alte adinci mistere ce mintea chinuiesc.
Cînd lucruri rar se-ntîmplă, sau pot ca să apară
Neașteptat, pe oameni ușor îi îngrozesc ;
Eroarea neștiinței cu noru-i să dispară :
Vor înceta, desigur, ciudate să se pară !

PROZA VI

— Așa e — zic eu — dar fiindcă este în puterea ta să scormonești cauzele fenomenelor misterioase și să scoți la lumina zilei înțelesurile învăluite de întuneric, te rog să-mi spui și mie părerile tale despre ele, pentru că mă tulbură foarte mult aceste ciudățenii.

Atunci Filozofia, surîzînd [191] o clipă, zise :

— Domeniul ce mi-l înfățișezi e cel mai vast dintre toate în probleme care nu se pot rezolva cu ușurință definitiv. Căci subiectul este de așa natură, încît abia este înlăturată o îndoială și răsar altele, ca niște

188. Vergilius, *Georgice* I, 204

189. Mart. *Capella*, 42, 4 (27, 1) ; cf. Ovidius, *Metamorfoze* II, 177.

190. În timpul eclipselor de lună cei vechi făceau un zgomot asurzitor, lovind între ele obiecte de metal, pentru a ajuta luna să iasă din eclipsă. Acest obicei care se mai păstrează și astăzi la groenlandezi și la unele populații africane trebuie pus în legătură cu un străvechi mit indian, după care luna și soarele sînt necontenit urmărite de capul nemuritor al lui Rahm, pîrît de aceștia lui Vishnu că ar fi băut din apa nemuririi.

191. Loc comun în dailogurile platonice, Cf. *Phaedon*, 62 a.

capete de hydră ; și nu există pentru ele alt procedeu, decît să le strîngi sub jăraticul mistuitor al spiritului. Într-adevăr, în acest domeniu este de obicei vorba despre unitatea providenței, despre înlănțuirea destinului, despre evenimentele venite pe neașteptate, despre cunoașterea și predestinarea divină, despre liberul arbitru, a căror greutate tu însuți o poți aprecia. Însă, pentru că și cunoașterea acestora face oarecum parte din tratamentul tău medical, deși timpul ne este limitat, voi încerca totuși să vorbesc și despre ele. Dacă te desfătează farmecul poeziilor cîntate, va trebui să-ți amîi puțin această plăcere, cît timp voi înlănțui argumentele în ordinea lor necesară.

— Cum vrei, zic.

Atunci, ca și cum ar fi luat subiectul de la un alt capăt [192], a făcut următoarea dezvoltare :

— Nașterea tuturor lucrurilor, evoluția tuturor ființelor schimbătoare, tot ceea ce se mișcă într-un mod oarecare, își are sortite cauze, rînduire, forme din stabilitatea inteligenței divine. Aceasta, șezînd în cetatea uniformității sale, asigură în desfășurarea realității o ordine multiformă. Privită în lumina inteligenței divine, această ordine se numește providență ; în raport, însă, cu fenomenele pe care le orînduiește și le pune în mișcare, a fost numită de cei vechi destin. Că aceste două — providența și destinul — nu se confundă, se va vedea cu ușurință, dacă privim cu ochii minții puterea fiecăreia dintre ele ; căci providența este însăși acea rațiune divină care, ca principiu suprem și universal, orînduiește totul, pe cînd destinul este ordinea care tronează în fenomene, în mișcarea lor și cu ajutorul căreia providența le înlănțuie, dîndu-le la fiecare un loc anumit. Providența îmbrățișează deopotrivă pe toate, oricît de deosebite și oricît de nesfîrșite, pe cînd destinul pune pe fiecare în mișcare, dîndu-le spații, forme și durată, așa încît această desfășurare a ordinii în timp, unificată în lumina spiritului divin, este providență, pe cînd aceeași unitate, rînduită și desfășurată în timp, se numește destin.

Acestea, deși sînt deosebite, atîrnă totuși una de alta : căci ordinea destinului depinde de uniformitatea providenței. După cum un artist, reprezentîndu-și în minte forma operei pe care o va face, începe realizarea ei și ceea ce prevăzuse unic și absolut începe să capete contururi în spațiu și timp, tot așa Dumnezeu, cu ajutorul providenței, orînduiește tot ce are de săvîrșit unic și statornic, iar cu ajutorul destinului organizează opera

192. Cicero, *De divinatione*, II, 101. După Usener, Klingner și Müller (cf. Weinberger pag. 96). Boethius s-a folosit în acest capitol de izvoare neoplatonice : Plotin I, 7, 1 ; 201 ; III, 1, 7 sq.

sa în amănunte și în timp. Prin urmare, fie că destinul se exercită prin spirite divine ajutătoare ale providenței, fie că pînza destinului e țesută de spiritul universal, sau de întreaga natură [193] care i se supune, sau de mișcările cerești ale astrelor, sau de virtutea îngerilor [194] sau de felurita iscusință a demonilor [195], de unele sau de toate aceste forțe, ceea ce e sigur este că forma imobilă și unitară a fenomenelor e providența, iar destinul este înlănțuirea mobilă și desfășurarea în timp a celor pe care unitatea divină le-a orînduit ca să se producă.

De aici rezultă că tot ceea ce e sub puterea destinului e supus și providenței, căreia i se subordonează și destinul, dar unele lucruri care atîrnă de providență sînt mai presus de înlănțuirea destinului; sînt anume acelea care, stabil fixate în preajma supremei divinități, depășesc ordinea schimbătoare a destinului. Căci după cum dintre sferele ce se învîrtesc în jurul aceleiași axe, cea mai lăuntrică se confundă aproape cu centrul în unitate și servește oarecum ca axă celorlalte sfere exterioare, care se învîrtesc în jurul ei, iar sfera cea mai din afară, învîrtindu-se cu un cerc mai mare, cu cît este mai departe de unicul punct central, cu atît se desfășoară în spații mai largi și dacă acestui centru i se apropie și i se unește ceva, acest ceva participă la unitate și încetează de a fi împrăștiat în mișcări exterioare, tot așa, printr-o rațiune asemănătoare, ceea ce se îndepărtează mai mult de spiritul suprem este prins în mai mari înlănțuiri ale destinului și este cu atît mai liberat de destin, cu cît se apropie mai mult de acea axă a tuturor lucrurilor. Iar dacă s-a fixat în stabilitatea spiritului suprem, lipsit de mișcare, trece deasupra legilor necesare ale destinului. Prin urmare, după cum este argumentarea pentru intelect, nașterea pentru viață, timpul pentru eternitate, cercul pentru centru, așa e înlănțuirea mișcătoare a destinului pentru unitatea statornică a providenței. Acea înlănțuire pune în mișcare cerul și astrele, rînduiește stihiile între ele și, printr-o schimbare succesivă, le dă forme felurite; tot ea reînnoiește pe toate care se nasc și apun, prin evoluții asemănătoare ale animalelor și plantelor. Ea strînge oamenilor într-o indisolubilă conexiune de cauze faptele și soarta [196] care, pornind din începuturile nemișcate ale providenței, e necesar ca și acestea să fie neschimbătoare. Căci realitatea este condusă desăvîrșit dacă unitatea care se gă-

193. Idee stoică.
194. Părerea susținută de Atenagora, filozof platonic, născut la Atena în sec. II, convertit la creștinism.
195. Gîndire platonică.
196. Cf. Cicero, *De Divinatione*, I, 125: «Eu însă numesc destin ceea ce grecii numesc εἱμαρμένη, adică o ordine și o serie de cauze care se nasc unele din altele».

sește în inteligența divină exprimă o ordine inflexibilă de cauze și dacă această ordine reține în propria ei stabilitate lucrurile nestabile, care altfel ar pluti în voia întîmplării.

Reiese din acestea că și în cazul că vouă, care nu puteți privi ordinea aceasta, vi se par toate confuze și tulburi, totuși sînt toate orînduite după felul lor, și conduse în direcția binelui. Fiindcă nu există nimic care să se facă în vederea răului, chiar de către cei răi; pe aceștia, după cum s-a demonstrat cu prisosință, o eroare gravă i-a întors din drumul binelui, numai să nu se abată de la principiul sau ordinea care își are obîrșia în axa binelui suprem. Dar, vei zice, poate exista vreo confuzie mai nedreaptă decît ca să aibă cei buni parte cînd de fericire, cînd de nefericire, iar cei răi să obțină cînd cele dorite, cînd cele detestate? Au oamenii prin urmare acea inteligență deplină, încît cei pe care îi socotesc buni sau răi să fie cu siguranță cum îi cred ei? În aceasta judecățile oamenilor sînt contradictorii și pe cei pe care unii îi socotesc *demni* de răsplată, alții îi găsesc demni de pedeapsă.

Să admitem, însă, că ar putea cineva să deosebească pe cei buni de cei răi; va fi în stare acesta să privească sufletele în intimitatea și temperamentul lor, ca să întrebuințez un termen obișnuit în înțeles fizic? El se va minuna, ca acela care nu știe pentru ce organismelor sănătoase le priesc la unele alimente dulci, la altele amare, pentru ce unii bolnavi sînt întăriți cu leacuri ușoare, alții cu medicamente puternice. Dar medicul, care deosebește ritmul și felul particular al sănătății și al bolii, nu se minunează deloc. Ce altceva pare a fi sănătatea sufletească decît cinstea, ce este altceva boala sufletului, decît viciile și cine altul păstrătorul celor bune și îndepărtătorul celor rele, dacă nu Dumnezeu, diriguitorul și doctorul sufletelor? Privind din turnul înalt al providenței, el vede și dă fiecăruia ceea ce i se potrivește. În aceea constă deosebita minunăție a ordinii destinului, că se săvîrșesc de cel ce știe fapte care înmărmuresc pe neștiutori.

Căci pentru a mă mărgini la cîteva raționamente pe care le înțelege mintea omenească despre adîncurile dumnezeirii, despre acel pe care tu îl socotești foarte drept și foarte respectuos al onestității, el pare deosebit de providența care știe toate [197]. Că zeilor le place cauza victorioasă, iar lui Cato cea învinsă, ne amintește prietenul nostru Lucanus [198]. Prin urmare, deși vezi că se întîmplă aici ceva pe alături de

197. Verg. *Eneida* II, 426.
198. Lucanus, *Pharsalia* I, 128. Nepot al lui Seneca Retorul și Seneca Filozoful, Lucanus, marele poet epic roman, a murit de tînăr, osîndit de Nero fiindcă se amestecase în conspirația republicană a lui Calpurnius.

sperantele tale, există totuși o ordine în lucruri, iar confuzia care răstoarnă *valorile este o aparență subiectivă a minții tale*. Să presupunem, însă, că există cineva cu o conduită morală atît de ireproșabilă, încît să fie de acord asupra lui judecata divină și cea umană; el este slab ca rezistență sufletească și, dacă i se întîmplă vreo nenorocire, va înceta poate de a mai cultiva virtutea care n-a putut să-i păstreze fericirea. Astfel, o înțeleaptă organizare cruță pe cel pe care nenorocirea l-ar putea face mai rău și nu-l lasă să sufere pe cel ce nu poate răbda. Altul este omul desăvîrșit prin toate virtuțile, sfînt și apropiat de Dumnezeu; pe acesta providența pînă într-atît îl ferește de nenorocire, încît nu-l lasă să fie atins nici de boli. Căci, după cum a spus cineva mai de seamă chiar decît mine:

Tăriile cerești au zidit corpul omului sfînt [199].

Dar se întîmplă adesea ca posturile de înaltă răspundere să fie încredințate celor buni, iar răutatea să fie nimicită. Altora providența le împarte fericirea proporțional cu nenorocirea, după calitatea sufletelor lor; pe unii îi mușcă, pentru ca ei să nu se moleșească într-o fericire îndelungată, îngăduie ca alții să fie puternic zguduiți, pentru ca virtuțile lor sufletești să se întărească prin practica și exercițiul răbdării. Unii se tem mai mult decît trebuie de ceea ce de fapt pot să suporte, alții disprețuiesc mai mult decît trebuie ceea ce nu pot să suporte; pe aceștia experiența îi duce la cunoașterea de sine. Unii și-au dobîndit cu prețul unei morți glorioase un nume venerabil de-a lungul secolelor, alții, neînfrînați în fața torturilor, au dat celorlalți exemplu că virtutea nu este învinsă de suferințe; că acestea se petrec de regulă, cu rînduială și în interesul celor ce par a le suporta, este departe de orice îndoială.

Aceeași explicație are și faptul că tuturor celor răi li se întîmplă cînd neplăceri, cînd lucruri dorite. De neplăcerile acestora desigur că nimeni nu se miră, fiindcă toți socot că ei au meritat răul; pedepsele lor pe alții îi abat de la nelegiuri, iar pe ei îi corectează; și bucuriile lor sînt pentru cei buni pildă elocventă de ceea ce trebuie să judece despre o astfel de fericire, pe care o văd adesea în serviciul celor răi. În această chestiune cred că se poate ține seamă și de posibilitatea de a fi unul cu un temperament așa de iute și de nestăpînit, încît lipsa de cele necesare să-l împingă pînă la nelegiuire; providența vindecă boala acestuia dîndu-i ca leac avere multă. Privindu-și conștiința pă-

199. Citatul, în grecește, este luat poate din Hermes Trismegistul, personaj legendar, căruia i se atribuiau numeroase cărți, conținînd principiile înțelepciunii vechiului Egipt (Bocognano pag. 268) sau din filozoful eleat, Parmenide (Weinberger, pag. 100).

tată de ticăloșie și comparîndu-și avuția cu sine, se teme poate să nu-i fie dureroasă pierderea bunurilor, a căror folosire îi este plăcută; își va schimba deci conduita și, în teama sa de a nu-și pierde avuția, se va lăsa de rele. Pe alții i-a prăbușit în ruină meritată o fericire dobîndită pe nedrept, unii au căpătat dreptul de a pedepsi, pentru ca să existe mijloc de întărire pentru cei buni și de corecție pentru cei răi. Căci, după cum nu există nici o legătură între cei buni și cei răi, la fel cei răi nu pot să se înțeleagă între ei. De ce n-ar fi astfel cînd, viciile sfîșiindu-le conștiința, nu sînt de acord cu ei înșiși și fac adesea lucruri pe care le dezaprobă după ce le-au făcut?

Din aceasta reiese că deseori acea providență supremă a dat dovadă și de acest extraordinar miracol, încît cei răi să facă pe cei răi buni. Fiindcă uneori suferă nedreptăți din partea celor mai răi dintre ei, aprinzîndu-se de revoltă împotriva nedreptăților, se întorc la roada virtuții, dorind să nu mai fie asemenea acelora pe care-i urăsc. Căci numai puterea divină este aceea pentru care și răul să poată fi un bine cînd, folosindu-se de el cu măsură, ajunge la realizarea vreunui bine. Există o ordine care îmbrățișează toate și cel ce și-a părăsit locul pentru a intra în altă ordine de lucruri, rămîne totuși înlăuntrul ordinii, pentru ca să nu se facă loc la nimic întîmplător în împărăția providenței.

E greu ca eu să vorbesc de acestea toate ca un zeu [200].

Omul nu poate să cuprindă cu mintea sa, ori să explice prin cuvinte organizarea operei divine[201]. Nu e de ajuns numai aceasta, să vedem că Dumnezeu, creatorul tuturor ființelor, orînduiește toate, conducîndu-le spre bine și, silindu-se să mențină în asemănare cu sine ceea ce el a chemat la viață [202], elimină răul din hotarul statului său, prin înlănțuirea inevitabilă a destinului. De aici rezultă că răul ce se crede *că abundă pe pămînt*, dacă-l privești prin prisma providenței rînduitoare, nu se găsește nicăieri. Dar văd că de la o vreme tu, împovărat de greutatea problemei și obosit de lungimea raționamentului, aștepți un cîntec odihnitor; soarbe deci o înghițitură, care te va întări și-ți va da puteri, pentru a asculta cele ce vor urma.

200. Citat în grecește din *Iliada* VII, 176: «Dacă eu nu sînt o muză anevoie o să spun despre toate». (Trad. Murnu)

201. Cf. *Ecclesiastul* 1, 8: «Toate lucrurile sînt grele, nu poate omul să le explice prin cuvînt și nu se va sătura ochiul a vedea, nici urechea a auzi».

202. Cf. Epist. Filip. 2, 7: «Ci s-au deșertat pe sine chip de om luînd, întru asemănarea oamenilor făcîndu-se». Iacob 3, 9: «Cu dînsa (cu limba) binecuvîntăm pe Dumnezeu și Tatăl; și cu dînsa blestemăm pre oameni, care sînt făcuți după asemănarea lui Dumnezeu».

POEZIA VI

Cu gînduri luminoase și-adînci de vrei să știi
Cel care-n ceruri tună ce legiuiri urmează,
Privește firmamentul cu înaltele-i tării:
Acolo aștrii pace străveche își păstrează
Prin dreapta învoială cu care s-au legat.
Strălucitor de raze cînd soarele s-aprinde
Nu-mpiedică pe Phoebe în cerul înghețat,
Nici Ursa ce zenitul cu repezi căi cuprinde [203]
În valuri să se scalde nu merge niciodată
În occidentu-n care, cum vin să se scufunde,
Privește pe-alte astre pe bolta înstelată
Și nu dorește oceanul ca-n el să se afunde.
Întotdeauna Vesper cu-ntoarceri regulate
Vestește umbre-ncete și Lucifer așterne
Din nou frumoase zile și binecuvîntate [204]
Le înnoiește mersul supus la legi eterne
Iubirea dintre ele și este exilat
Războiul din ținutul de stele purtător [205].
Această armonie conduce neîncetat
Pe orice elemente, ca-n rînduiala lor
Uscatul să dea locul la umedul opus,
Ca frigul legătura cu caldul să păstreze,
Ca focul ce stă-n aer să se ridice-n sus
Și-nvins de greutate pămîntul să s-așeze.
De-aceea-n adierea călduță a primăverii
Se-mprăștie parfumul din fiecare floare,
Își coace Ceres roada-n arșițele verii
De poame plină toamna se-ntoarce-odihnitoare,
Iar iarna e bătută de ploi, zăpezi și gheață.
Această înlănțuire a timpului hrănește
Și întreține tot ce respiră-n lume viață [206].
Tot ea apucă, îngroapă, sfărîmă și răpește
Pe bietele ființe în moarte cufundînd.
Iar neîncetat, în ceruri, al lumii ziditor
Tronează, universul cu frîu-i conducînd,
Stăpîn și rege, obîrșie și nesecat izvor,

203. Cf. Mart. *Capella* 427, 7 (299, 25) — Vergilius, *Georgice* II, 481—482.
204. Vergilius, *Ecloge* 8, 17.
205. Vergilius, *Georgice* III, 225—228.
206. Maximianus, 5, 112.

Dreptății legiuire și-arbitru înțelept,
El cheamă iar la sine pe cele în mișcare
Și celor rătăcite le-așează drumul drept.
Căci dacă nu le-ar pune-ngrădiri pe-a lor cărare,
Chemîndu-le să vină de unde au pornit,
Cele ce sînt ținute în bună rînduire
S-ar pierde de izvorul de unde au venit.
El fără încetare e pentru toți iubire
De-orice viețuitoare e binele dorit
Fiindcă-n rostu-i viața i-ar fi cu neputință
De nu s-ar reîntoarce s-ajungă în sfîrșit
Condusă de iubire la cel ce i-a dat ființă.

PROZA VII

— Și acum vezi ce concluzie urmează, după tot ceea ce am spus?

— Ce? — i-am răspuns eu.

— *Că orice soartă e întotdeauna bună.*

— Și cum e cu putință aceasta?

— Ascultă. De îndată ce orice soartă, plăcută sau aspră, are de scop fie să răsplătească și să întărească pe cei buni, fie să pedepsească sau să îndrepte pe cei răi, rezultă că oricare este bună, fiind în același timp dreaptă și utilă.

— Desigur, raționamentul tău este foarte adevărat și, dacă țin seama de providența și destinul de care mi-ai vorbit cu puțin înainte, cugetarea ta se sprijină pe temelii puternice. Totuși, dacă vrei, s-o trecem și pe ea în numărul celor pe care le-ai declarat ca de neînțeles.

— Cum?

— Fiindcă este o afirmație curentă și generală aceea că soarta unora este rea.

— Vrei, așadar, să ne apropiem puțin de vorbirea vulgului, pentru a nu da impresia că am pierdut oarecum legătura cu omenirea?

— Cum îți place!

— Nu crezi că ce e bun e și folositor?

— Da.

— Prin urmare și bun?

— De ce nu?

— Dar aceasta este soarta acelora care, fie clădiți în virtuți, poartă război potrivnicilor vieții, fie întorcîndu-se din calea viciilor, iau drumul virtuților.

— N-aș putea să neg.

— Iar soarta fericită care este dată celor buni ca răsplată nu cumva vulgul o crede rea?

— Ba deloc; o socotește foarte bună, așa cum este.

— Și pe cealaltă, care prin asprimea ei constituie o dreaptă pedeapsă pentru cei răi, o găsește poporul bună?

— Ba o socotește mai nenorocită decît tot ce s-ar putea închipui.

— Bagă de seamă deci să nu spunem vreun paradox urmînd judecata mulțimii.

— De ce?

— Din ceea ce am admis rezultă că acei care sînt în posesia, căutarea sau dobîndirea virtuții au întotdeauna soartă bună, oricare ar fi ea, pe cînd cei ce rămîn în necinste o au întotdeauna foarte rea.

— E adevărat — conchisei eu — deși nimeni n-ar îndrăzni s-o mărturisească.

— De aceea — răspunse ea — bărbatul înțelept nu trebuie să suporte cu greutate unele hărțuieli cu soarta, după cum bărbatul viteaz nu se cuvine să se mînie cînd sună mobilizarea. Căci pentru fiecare, greutatea însăși este prilej, pentru unul de a-și dobîndi glorie, pentru celălalt, de a-și întări înțelepciunea. De aici se numește virtute, fiindcă, sprijinindu-se pe puterile sale nu este învinsă de potrivniciile vieții; și voi, deprinzîndu-vă cu dezvoltarea virtuții, n-ați venit ca să vă risipiți în ușurătate și să vă istoviți în plăceri. În sufletele voastre v-ați încleștat în luptă aprigă cu întreaga soartă, ca ea să nu vă înăbușe cînd este tristă și să nu vă corupă cînd e plăcută. Ocupați locul de mijloc cu forțe tari; oricine rămîne în afară, într-o parte sau alta, are disprețul fericirii, nu răsplata muncii. În mîna voastră este chiar chipul în care vreți să vă dăltuiți soarta; orice soartă care pare rea, dacă nu întărește sau îndreaptă, pedepsește.

POEZIA VII

Prin zece ani de lupte Atrid [207] a răzbunat
Pe frate că răpită i-a fost a lui soție,
Pe Frigia-n ruină lăsînd-o, neîndurat.
El, însă, vrînd cu flota, pe marea azurie,
Să plece și cu sînge vînt bun răscumpărînd,
Și-a scos de tată haina și preot s-a făcut,
În triste sacrificii la zei pe fiică dînd.

207. Înainte de a pleca cu flota spre Troia, Atridul Agamemnon a trebuit să jertfească pe fiica sa Ifigenia, pentru a avea vînturi favorabile de plutire.

Eroul din Itaca [208] a plîns că și-a pierdut
Tovarășii ce fost-au cu toții înghițiți
De Polyphem cel groaznic, cu pîntec nesătul;
Dar totuși, pierzînd ochiul, ca niște oropsiți,
Și-acesta bucuria și-a răsplătit destul.
Lui Hercul pentru munca-i mărirea i-a fost plată:
Pe aprigii Centauri în luptă i-a supus,
S-a îmbrăcat cu pielea de la un leu [209] luată
Și cu săgeți ochite de păsări [210] a răpus.
Cu mîna-i grea de aur, el poame [211] a răpit
Unui dragon ce-n pază le avea neîncetat.
Pe Cerber cu trei lanțuri legat l-a domolit.
Învingător se spune că drept pășune-a dat
La niște cai în furii pe-al lor stăpîn [212]. Zdrobită
În foc pierit-a Hydra, cu tot veninu-i rău.
Iar rîul Achelous cu fruntea murdărită,
Și-a întors înrușinate priviri spre fundul său [213].
În lybice nisipuri pe-Antaeus l-a răpus [214].
Iar Cacus lui Evandru i-a potolit mînia
Și umerii ce lumea aveau s-o țină sus
Au fost pătați de spuma unui mistreț [215]. Tăria
Cu care cea din urmă grea muncă-a fost răbdată.
Căci pe grumaz el cerul ținea [216]. I-a cinstit
Pentru această trudă cu cerul ca răsplată.
Mergeți pe calea înaltă ce vi s-a dăruit
Ca o măreață pildă. Fiți bravi! Puteți fugi
Fără curaj? Pămîntul de-l veți fi biruit
Stăpîni pe cer veți fi.

208. Ulysse.
209. Leul din Nemeea. Este vorba de chinurile la care a fost supus Hercule pentru a ispăși vina de a-și fi ucis, într-un acces de nebunie, soția și copiii.
210. Păsările lacului Stymfale.
211. Merele de aur din grădina Hesperidelor.
212. Diomede, regele Traciei, își hrănea caii cu carne omenească. Hercule l-a pedepsit pentru această cruzime dîndu-l propriilor lui cai să-l sfîșie.
213. Seneca, *Hercules Furens* 1178.
214. Seneca, *Medeea*, 643, 653.
215. Mistrețul de la Erimante din Arcadia.
216. A ținut, în locul lui Atlas, pămîntul pe umeri.

CARTEA V

PROZA I

Filozofia vorbise astfel și, schimbînd subiectul, era gata să înceapă a trata și lămuri alte chestiuni. I-am spus atunci :

— Sfatul tău este bun și vrednic de autoritatea ta, dar vorba pe care mi-ai spus-o adineaori, că problema providenței este legată de multe altele, o verific acum pe teren. Astfel, iată, te întreb, de crezi în întîmplare, și ce este ea ?

— Mă grăbesc — răspunse ea — să mă achit de promisiunea făcută și să-ți arăt cărarea, pe care să te întorci acasă. Cunoașterea acestei chestiuni, însă, deși foarte folositoare, ne cam îndepărtează de la calea noastră și mă tem ca nu cumva, obosindu-te pe căi lăturalnice, să nu poți fi în stare să duci pînă la capăt drumul cel drept.

— Nu te teme; este pentru mine o adevărată odihnă să cunosc aceste probleme, care mă desfătează foarte mult. Cînd orice latură a discuției tale va fi întemeiată pe o convingere necontestată, nu voi mai avea nici o îndoială pentru cele ce urmează.

— Te voi convinge — zise ea — și îndată începu astfel :

— Dacă hazardul se definește ca un eveniment întîmplător, produs fără nici o înlănțuire cauzală, te-asigur că el nu există și-ți declar că acest cuvînt, necorespunzînd ca însemnătate vreunei realități, este o vorbă goală; căci dacă Dumnezeu cuprinde în ordinea Sa tot ceea ce există, mai poate rămîne vreun loc pentru hazard ? Maxima care spune că din nimic nu se naște nimic [217] este adevărată, și nimeni dintre cei vechi n-a contestat-o vreodată, deși ei au luat-o ca temelie a tuturor raționamentelor, nu cu privire la principiul activ, ci cu privire la materia creată, adică la natura ființelor. Dacă se naște ceva fără nici o cauză, va părea că s-a născut din nimic; iar dacă aceasta nu se poate întîmpla, nici hazardul nu e posibil, cel puțin în forma în care l-am definit adineauri.

217. Cf. Platon, *Timaeus*, 28 a: «Tot ceea ce naște trebuie să se nască dintr-o cauză oarecare; căci nimic nu-și poate avea originea în afară de o cauză». — Persius, *Satire* III, 84 sq.:
«Nimic nu se naște din nimic.
Nimic nu se poate întoarce în nimic».

— Ce, atunci nu există nimic care să poată fi numit pe drept hazard sau întîmplare ? Sau există ceva care scapă înțelegerii vulgului, dar căruia totuși i se potrivesc aceste denumiri ?

— Discipolul meu Aristotel a definit acest cuvînt într-un chip simplu și apropiat de adevăr [218] în Fizicele sale.

—Cum ? — întreb eu.

— Ori de cîte ori, — a răspuns ea — o acțiune care se săvîrșește într-un scop oarecare, din anumite cauze, ajunge la altceva decît își propusese, se numește hazard, cum ar fi bunăoară atunci cînd cineva, săpînd pentru a-și munci ogorul, descoperă o cantitate de aur îngropat în pămînt. Acesta este un caz ce se crede a fi datorat hazardului, dar el nu există din nimic; are cauze proprii, a căror întîlnire neașteptată și neprevăzută pare produsă de hazard. Într-adevăr, dacă agricultorul nu săpa pămîntul și dacă nu și-ar fi îngropat cineva banii acolo, n-ar fi fost găsit aurul. Acestea sînt cauzele unui cîștig întîmplător, provenit din cauze care se întîlnesc și se întretaie, nu din intenția autorului lor. Fiindcă nici cel ce a ascuns aurul, nici cel ce a săpat pămîntul n-au avut intenția ca acei bani să fie descoperiți, ci, după cum am spus, s-a nimerit, printr-un concurs de împrejurări, ca să găsească unul ceea ce altul ascunsese. Se poate deci defini hazardul ca un eveniment neașteptat, adus de cauze care se întîlnesc în fapte ce se petrec cu un scop oarecare. Dar întîlnirea și întretăierea între cauze este datorată acelei ordini care, avînd o inevitabilă înlănțuire și coborînd din izvorul providenței, orînduiește toate fenomenele în spațiu și timp.

POEZIA I

În Achemenia [219], unde din fugă în piept cu săgeata
Urmăritorul lovit este de cel urmărit [220],
De sub o stîncă din munți izvorînd Eufratul și Tigrul,
Pleacă-mpreună întîi dar mai apoi se despart.
Dacă din nou s-ar uni și în matcă deobște ar curge,
Ceea ce duc despărțit împreunat ar pluti
Trunchiuri purtate de ape, corăbii ar merge la vale,

218. Aristotel, *Physica* II, 4.
219. Persia: numele de Achemenia, de la Achemene, strămoșul lui Darius și Cyrus.
220. În retragere, parții cauzau mari pierderi inamicului, copleșindu-l din fugă cu săgeți.

Şi jucăuş peste tot undele s-ar învîrti ;
Totuşi, această mişcare-n schimbările ei e condusă
De-ale apelor legi şi de pămîntu-nclinat.
Tot aşa, soarta, ce pare că merge cu frînele-n voie,
Are zăbale şi legi ce o-nfrînează mereu.

PROZA II

— Îmi dau seama — zic — şi recunosc că aşa e, cum spui tu. Dar în această serie de cauze, care se înlănţuie între ele, există liberul nostru arbitru sau şi mişcările sufleteşti sînt strînse în cătuşele fatalităţii ?

— Există — răspunse ea ; căci nu este fiinţă raţională, căreia să-i lipsească liberul arbitru. Într-adevăr, cel ce poate din firea sa să se folosească de raţiune, acela posedă judecata prin care are puţinţa să aleagă ; distinge prin sine deci ce să dorească şi de ce să fugă. El caută ceea ce socoteşte că e de dorit şi fuge de ceea ce crede că trebuie evitat. De aceea cei care au raţiune au şi libertatea de a voi sau de a nu voi, dar declar că această libertate nu e egală pentru toţi. Esenţele superioare au desigur judecata pătrunzătoare, voinţa neştirbită şi puterea oricînd gata de a-şi îndeplini dorinţele. Sufletele omeneşti, însă, sînt neapărat mai libere cînd rămîn în contemplarea inteligenţei divine ; libertatea li se micşorează cînd ele se coboară în corpuri, şi se micşorează şi mai mult cînd sînt strînse în legături pămînteşti. Robia lor este extremă cînd, alunecate pe panta viciilor, şi-au pierdut posesiunea raţiunii proprii. Căci în momentul în care şi-au mutat ochii de la lumina adevărului suprem spre lumea de jos şi întunecoasă, îndată sînt învăluite de norul ignoranţei şi tulburate de pasiuni periculoase, pe care primindu-le şi consimţindu-le, îşi măresc robia ce şi-au adus-o şi sînt oarecum captive ale propriei lor libertăţi. Pe acestea, totuşi, providenţa, care priveşte din eternitate totul, le vede şi le orînduieşte, predestinîndu-le pe fiecare după meritul lor :

Ea vede tot şi cuprinde tot [221].

221. Citat în greceşte (*Iliada* III, 277 şi *Odiseea* XI, 109 şi XII 323) versul acesta figurează în Weinberger (pag. 110) ca primul în poezia ce urmează.

POEZIA II

Cîntat de Homer cel cu glasul de miere
E Phoebus lucind de curată lumină [222],
În fundul pămîntului însă putere
El n-are a pătrunde cu rază senină
Şi nici în oceane ce-adînci se întind.
Dar nu-i tot aşa Ziditorul cel mare ;
Privirile Sale pe toate cuprind.
Să-I stea împotrivă nu este în stare
Pămîntul sau noaptea cu sumbră cernire.
Pe-acelea ce sînt, ce au fost sau ce vin [223],
Le are-ntr-o singură înaltă privire.
El toate le vede cu ochiul divin [224],
El singur e soare cu dreaptă numire.

PROZA III

— Iată — zic eu atunci — m-am înfundat din nou într-o încurcătură mai grea.

— Care ? — răspunde Filozofia.

— Mi se pare o prea mare opoziţie şi contradicţie între faptul că Dumnezeu cunoaşte dinainte toate şi acela că ar exista vreun liber arbitru [225]. Într-adevăr, dacă Dumnezeu cunoaşte totul, de la început, şi nu se poate înşela în nici un chip, este necesar ca evenimentele să se producă aşa cum le-a prevăzut providenţa. Deci dacă din eternitate cunoaşte mai dinainte nu numai faptele, dar chiar gîndurile şi voinţele oamenilor, nu va exista nici un liber arbitru, fiindcă n-ar putea exista vreun fapt sau vreo voinţă, decît cu prevederea providenţei divine, care nu ştie să greşească. Căci dacă acestea ar putea lua altă cale decît aceea care li s-a prevăzut, preştiinţa viitorului nu va fi puternică, ci mai degrabă o bănuială nesigură, ceea ce nu mi se pare legiuit să cred despre Dumnezeu.

Şi nu aprob nici acel raţionament prin care unii cred că pot dezlega nodul acestei probleme. Ei zic că nu fiindcă l-a prevăzut providenţa se va întîmpla un fenomen, ci dimpotrivă, pentru că va avea

222. Homer, *Iliada*, I, 605—606.
223. Vergilius, *Georgice*, IV, 393 : «Cele ce sînt ce au fost şi-n curînd sînt împinse să vină».
224. Cf. Cicero, *De Natura Deorum*, II, 68 : III, 54 — Lactantius, *Institutiones Divinae* II, 10 — Firmicus Maternus, *De errore profanarum religionum* 17, 1. — Mart. *Capella* 74, 1 (48, 9).
225. Cf. Augustinus, *De Civitate Dei* V, 9—11.

să se întîmple el nu poate scăpa providenței divine, că în acest mod datele problemei se răstoarnă. Nu e necesar să se întîmple cele ce se prevăd, ci trebuie să fie prevăzute cele ce se întîmplă; ca și cum greutatea ar consta în a afla care fenomen este cauza celuilalt, anume de a afla dacă preștiința e cauza necesității fenomenelor sau necesitatea lor este cauză a providenței și ca și cum nu ne-am sili să demonstrăm că ori în ce chip s-ar petrece ordinea cauzelor, este necesar să se producă fenomenele preștiute, chiar dacă preștiința nu pare a impune fenomenelor viitoare necesitatea de a se întîmpla.

Dacă bunăoară un om șade, judecata care presupune că el șade este în mod necesar adevărată, și invers, dacă despre un om este adevărată afirmația care spune că el șade, apoi el trebuie să fie așezat în acel moment. Există deci în ambele cazuri necesitate: în unul șederea, în celălalt adevărul. Dar nu de aceea șade cineva, fiindcă judecata este adevărată, ci mai degrabă aceasta este adevărată pentru că i-a precedat șederea cuiva. Astfel, deși cauza adevărului vine din altă parte, există totuși o necesitate comună în fiecare.

Se poate judeca la fel despre providență în legătură cu evenimentele viitoare; căci chiar dacă de aceea sînt prevăzute, fiindcă se vor întîmpla, și nu de aceea se întîmplă, pentru că sînt prevăzute, totuși Dumnezeu prevede neapărat tot ceea ce se va întîmpla și face să se întîmple tot ceea ce a prevăzut, fapt care singur este de ajuns ca să suprime liberul arbitru. Și apoi cît e de fără sens să se afirme că devenirea faptelor în timp este cauza preștiinței divine! Ce este altceva a crede că de aceea Dumnezeu prevede cele viitoare, fiindcă ele se vor întîmpla, decît a socoti că toate cîte s-au întîmplat sînt cauza acelei providențe supreme? Pe lîngă acestea, după cum cînd știu sigur că există ceva, acest ceva trebuie să existe, tot așa cînd știu sigur că se va produce ceva nou, va trebui să se producă; de aici rezultă deci că nu poate fi evitată producerea unui lucru preștiut. În sfîrșit, dacă socotește cineva un lucru altfel decît este el în realitate, aceasta nu numai că nu e știință, dar este o falsă judecată, cu totul contrarie adevărului științific. Deci, dacă se va întîmpla un eveniment fără ca producerea lui să fie sigură și necesară, cine ar putea ști mai dinainte că el se va întîmpla? Căci după cum adevărata știință nu este amestecată cu erori, tot așa ceea ce e conceput de ea nu poate fi altfel decît e conceput. De aceea știința e lipsită de minciună, pentru că orice lucru este neapărat așa cum îl înțelege ea.

Cum cunoaște mai dinainte Dumnezeu un viitor nesigur? Dacă El crede că se vor întîmpla sigur evenimente care ar putea să nu se întîmple se înșală și aceasta e o impietate nu numai de exprimat, dar chiar de conceput. Iar dacă socotește că ele vor fi așa cum sînt, că adică vor putea deopotrivă să se întîmple sau să nu se întîmple, ce fel de preștiință e aceea al cărei domeniu n-are nimic sigur, nimic stabil? Întrucît diferă de acea ridicolă profeție a lui Tiresias:

Tot ce spun, va fi sau nu va fi[226] și ce autoritate va avea providența divină în fața judecății umane, dacă judecă, întocmai ca oamenii, nesigure evenimente ce se produc nesigur? Dacă înlăuntrul providenței — acest izvor universal al oricărei certitudini — nu poate exista nimic nesigur, este sigură producerea faptelor a căror realizare ea le-a preștiut cu siguranță.

De aceea nu există nici o libertate în hotărîrile și acțiunile omenești, inteligența divină, care prevede toate fără greșeală, le leagă într-o singură unitate și le determină desfășurarea. Odată admis acest principiu, se vede clar ce deznodămînt tragic au lucrurile omenești. Căci zadarnic se propun celor buni și răi recompense și pedepse, pe care nu le-a meritat nici o mișcare liberă și voluntară a sufletului. Și, ceea ce acum se socotește foarte drept, va părea de o nedreptate extremă să fie pedepsiți cei răi, sau să fie răsplătiți cei buni, pe care nu îi mînă spre una din aceste două alternative voința lor proprie, ci îi constrînge o necesitate implacabilă a ceea ce va avea să fie. Deci nici viciile, nici virtuțile n-au în sine vreo existență, ci sînt mai degrabă un amestec nedefinit al consecințelor tuturor faptelor omenești, concluzie cu atît mai criminală cu cît, dacă în providență își are obîrșia orice ordine a realității și voințele omenești n-au nici o putere, urmează că și viciile noastre au ca principiu tot pe autorul tuturor lucrurilor. Așadar, nu e nici o rațiune de a spera sau de a te ruga pentru ceva; de altfel, ce ar putea spera sau cere prin rugăciuni cineva, cînd toate cele ce merită a fi dorite sînt legate într-o înlănțuire ce nu se mai poate schimba? Se va suprima deci acea unică legătură între Dumnezeu și oameni, speranța și rugăciunea, dacă măcar merităm, ca preț al unei umilințe drepte, răsplata nemăsurată a grației divine, care este singurul mijloc prin care oamenii par a putea să

226. Horațiu, *Satira* II, 5, 59. Ulysse se adresează vestitului profet teban Tiresias, întrebîndu-l cum va putea să-și refacă averea. După ce-i dă unele sfaturi, Tiresias adaugă aceste cuvinte, al căror echivoc e caracteristic tuturor oracolelor: «Fiu al lui Laerte, ceea ce spun va fi sau nu va fi: marele Apollo îmi inspiră prezicerea!».

vorbească cu Dumnezeu și să se unească, prin însăși rațiunea rugăciunii, cu acea lumină neîntinată, chiar înainte de a o dobîndi. Dar dacă socotim faptele viitoare ca necesare și nu le credem înzestrate cu o putere a lor proprie, prin ce ne vom putea lega și uni cu acel principiu suprem al tuturor lucrurilor? De aceea va trebui, cum tu spuneai mai adineauri în versurile tale[227], ca neamul omenesc să se prăbușească dezgrădit și despicat de izvorul său.

POEZIA III[228]

Ce pricină le face pe cele strîns unite
Să se dezbine? Ce zeu război mereu trimite
Ca două adevăruri în lupte mari să fie?
În parte de sînt luate își au statornicie,
Dar ca să stea-mpreună refuză fiecare.
Sau între adevăruri nu-i nici o dezbinare,
În strînsă legătură și sigură fiind toate,
Dar mintea-ntunecată de trupul orb nu poate,
— Ca focul ce își arde lumini înăbușite —
Să vadă lucrurile cum sînt înlănțuite?
De ce e mistuită de-atîta pasiune
Să afle adevărul cu-adîncă viziune?
Știe ce vrea să-nvețe atît de-nfrigurat?
Dar cine se muncește să afle ce-a învățat?
Ce caută-n orbirea-i ceea ce nu va ști?
Și ce nu se cunoaște cum s-ar putea dori?[229]
Pot cele neștiute să fie cercetate
Și cum pot fi găsite? Iar dacă sînt aflate,
Că cînt chiar adevărul putea-va oare ști?
Și cînd inteligența supremă-o va privi
Nu va cunoaște parte și tot înseninată?
Acum, in trup închisă, de nor întunecată?
Cu totul însă mintea nu și-a uitat de sine;
Pierzînd cele mărunte ce e-nsemnat reține.

227. Cf. cartea IV, poezia VI, 43.

228. Despre teoria platonică a reminiscenței, ale cărei idei sînt reluate aici, v. cartea a II-a, poezia a XI-a, nota 2.

229. Cf. Platon, *Menc*, 80, d. e.: «Bagi de seamă în ce argumentație încurcată intrăm? Ca și cum omul n-ar putea cerceta nici ce cunoaște, nici ce nu cunoaște. Căci el nu caută ceea ce cunoaște, fiindcă știe și n-are nevoie de nici o cercetare amănunțită, și nici ce nu cunoaște, fiindcă nu știe ce caută».

Deci cine adevărul să-l afle își propune
E la mijloc de cale; căci el nu poate spune
Nici că ceva cunoaște, nici că nimic nu știe;
Dar cele mai de seamă ce-n minte pot să-i fie
Le vede, le recheamă din-nalturi neîncetat
Ca să așeze-alături de cele ce-a păstrat
Aceea ce-a uitat.

PROZA IV

Filozofia a răspuns atunci:

— Este veche această plîngere împotriva providenței; ea a fost strașnic dezbătută de Cicero[230], în tratatul său despre divinație și tu ai cercetat-o îndelung și stăruitor, dar nici unul dintre voi nu i-a adus o lămurire precisă și temeinică. Pricina întunericului acestei probleme este că șovăirile raționamentului omenesc nu se pot apropia de unicitatea preștiinței divine care, dacă ar putea fi înțeleasă cît de cît, n-ar mai lăsa loc pentru îndoială. Voi încerca totuși să luminez și să lămuresc această problemă, după ce voi examina mai întîi chestiunile care te frămîntă. Vreau în adevăr să aflu pentru ce ți se pare mai puțin mulțumitor raționamentul celor ce aduc o soluție, arătînd că preștiința nu e o cauză de necesitate pentru lucrurile viitoare, că astfel liberul arbitru nu e împiedicat de preștiință. În ce constă pentru tine argumentul necesității celor viitoare, dacă nu în aceea că nu pot să nu se întîmple cele știute mai dinainte? Dacă deci precunoașterea nu impune lucrurilor viitoare nici o necesitate[231], ceea ce tu ai mărturisit cu puțin înainte, pentru ce manifestările voluntare iau o direcție determinată? Pentru o mai ușoară punere a problemei, ca să poți înțelege mai bine cele ce vor urma, să presupunem că preștiința nu există. Așadar, ca să ne ținem în cadrul acestei afirmații, cele ce vin din liberul arbitru sînt constrînse de necesitate?

— Nu.

— Să presupunem acum că preștiința există, dar că nu impune fenomenelor nici o necesitate; va rămîne, după părerea mea, aceeași întreagă și absolută libertate a voinței. Dar preștiința, vei zice, chiar

230. Cicero, *De divinatione*, II 8, sq.

231. Origenes (Eusebius, *Praep. ev.* VI, 11): «Preștiința lui Dumnezeu nu implică celor pe care El le are în puterea Sa necesitatea de a se produce».

dacă nu constituie pentru cele viitoare o necesitate ca ele să se producă, este totuşi un semn că ele se vor produce neapărat. Prin urmare în acest caz, chiar dacă n-ar fi existat o cunoaştere anticipată, ar reieşi totuşi că o deformare anumită a evenimentelor e necesară: căci orice semn arată numai ceea ce este, dar nu produce ceea ce semnifică. De aceea trebuie demonstrat mai întîi că nu se întîmplă nimic fără să fie nevoie, pentru ca să apară cunoaşterea anticipată ca semn al acestei necesităţi; altfel, dacă una nu există, nici cealaltă nu va putea fi semnul a ceea ce nu există. Se ştie pe de altă parte că o demonstraţie, sprijinită pe un raţionament solid, nu trebuie dedusă din semne, nici din argumente exterioare problemei ci din cauze necesare şi adecvate.

Dar cum se face că realizarea celor prevăzute nu se produce? Ca şi cum am crede că nu se vor întîmpla cele pe care providenţa le cunoaşte anticipat că se vor produce şi n-am socoti mai degrabă că fenomenele, deşi se produc, n-au avut totuşi prin natura lor nici o nevoie de a se produce. De aici încolo le vei putea judeca cu uşurinţă, căci multe fapte se petrec sub ochii noştri, ca de pildă acela cînd vizitiii îşi întorc sau îşi conduc quadrigele, şi altele de acest fel. Sînt constrînse de vreo necesitate aceste fapte să se petreacă altfel?

— Nu, fiindcă ar fi zadarnică munca diferitelor învăţături, dacă totul ar fi pus în mişcare din constrîngere.

— Deci un fenomen care scapă de necesitatea de a exista în momentul în care se produce e scutit şi de nevoia de a exista înainte de a se produce. Există astfel unele evenimente viitoare, a căror manifestare e dezlegată de orice necesitate. Cred că nimeni nu va zice că un fapt care se petrece în acest moment nu s-ar fi putut întîmpla şi înainte de momentul în care s-a produs; prin urmare, chiar cele preştiute au desfăşurări libere. Precum ştiinţa celor prezente nu le dă acestora nici un caracter de necesitate, tot aşa ştiinţa de mai înainte a celor viitoare nu le aduce acestora nici o necesitate de a se produce [232]. Dar,

232. Idee neoplatonică din Ammonius: «cunoaşterea... este o energie a cunoscătorului» — şi Proclus: «tot ce se cunoaşte nu prin puterea sa, ci mai degrabă prin puterea cunoscătorilor se percepe».

zici, problema este dacă poate exista vreo cunoaştere anterioară a acelor lucruri a căror realizare nu e necesară. Pare a fi aici o contradicţie, gîndeşti că un fenomen prevăzut îşi atrage după sine necesitatea existenţei lui că, dacă această necesitate lipseşte, el nu se mai poate prevedea; şi că ştiinţa nu poate cuprinde decît ce este cert. Iar dacă cele ce au realizări nesigure par ca sigure, ele se înfăţişează ca un domeniu întunecat al părerii, nu ca un adevăr ştiinţific; şi a crede lucrurile altfel decît sînt înseamnă a socoti că există spărturi în integritatea ştiinţei. Cauza acestei erori este că noi credem că toate cunoştinţele pe care le avem despre un obiect depind exclusiv de natura şi esenţa acelui obiect. Adevărul însă este cu totul contrariu: cunoaştem un obiect nu după însuşirile lui, ci mai ales după puterile noastre intelectuale. Căci, ca să lămurim această afirmaţie printr-un mic exemplu, aceeaşi formă rotundă a unui obiect altfel este percepută prin văz şi altfel prin pipăit; în primul caz, graţie depărtării poate fi intuită sfera întreagă, printr-o privire totală a ei; în al doilea caz, forma sferică a obiectului nu poate fi percepută decît prin apropierea de sferă şi prin pipăirea ei parte cu parte.

Pe om însuşi altfel îl vedem prin simţuri, altfel prin imaginaţie, altfel prin raţiune şi altfel prin inteligenţă. Simţurile judecă forma unui corp după materia componentă, imaginaţia judecă însă numai forma, fără materie. Raţiunea trece mai departe şi, printr-o consideraţie universală, cuprinde speţa care se găseşte în indivizi. Ochiul inteligenţei priveşte mai de sus; depăşind sfera universalităţii, tinde, prin pătrunderea ascuţită a spiritului, către tipul unic. În legătură cu aceasta trebuie neapărat să avem în vedere că funcţiunea superioară de percepţie cuprinde în sine pe cea inferioară, dar cea inferioară nu se ridică pînă la cea superioară. În adevăr, nici simţurile n-au vreo putere în afară de materie, nici imaginaţia nu percepe caracterele generale, nici raţiunea nu reţine forma unică, ci inteligenţa, ca dintr-un observator înalt, cunoscînd tipul, distinge în acelaşi timp tot ce se cuprinde în el, cu aceeaşi pătrundere cu care distinge tipul însuşi necunoscut celorlalte forme de percepţie. Ea cunoaşte şi speciile universale ale raţiunii şi formele imaginaţiei şi materia senzaţiilor, nefolosindu-se nici de raţiune, nici de imaginaţie, nici de simţuri, ci

numai de acea pătrundere a spiritului, care privește, ca să spun astfel, tipic. Rațiunea, de asemenea, cînd privește ceva universal, fără să se folosească de imaginație sau de senzații, înțelege datele imaginației și ale simțurilor. Ea este cea care formulează definițiile generale, ca *de exemplu : omul este un animal biped rațional.* Aceasta, deși o idee generală, nimănui nu-i e necunoscut că are un substrat sensibil și imaginabil, pe care însă rațiunea îl examinează nu cu imaginația, sau cu sensibilitatea, ci cu raționamentul, care este funcțiunea sa proprie. Și imaginația, deși pe temeiul senzațiilor începe să vadă și să-și reprezinte imagini, totuși, părăsind simțurile, luminează elementele sensibile printr-un fel propriu de a judeca, nu sensibil, ci imaginativ. Vezi, deci, cum în toate stadiile de cunoaștere activează mai degrabă facultățile noastre intelectuale, decît obiectele cunoscute ? Și pe bună dreptate ; căci, de îndată ce orice judecată se înfățișează ca un act al celui ce judecă, este necesar ca fiecare să-și îndeplinească opera sa cu puteri proprii, iar nu străine.

POEZIA IV

De Portic[233] inspirați odată
Bătrîni cu faimă-ntunecată
Credeau că-n minți sînt imprimate
Senzații și imagini date
De corpurile din afară,
Cum uneori condeiul zboară
Pe-ntinsul unei pagini care,
Neavînd deloc vreo însemnare,
Primește scrisu-ntîi pe ea.
Dar dacă mintea n-ar avea
Puteri și proprie mișcare,
Ci ar primi cu resemnare,
Imaginile ce-i sînt date

233. Numele latin al filozofiei stoice, gr. στόα lat. porticus, o galerie cu colonade și picturi în Atena, unde Zenon din Citium și-a ținut cursurile. Filozofia sa și-a luat numele de stoicism de la locul unde era predată. Stoicii afirmă că senzația este primul act al cunoașterii ; acordă însă spiritului rolul de a prelucra datele simțurilor și de a extrage din impresii confuze și particulare idei precise și generale. După concepția stoică deci spiritul nu are numai o receptivitate pasivă, ci este esențial activ. Boethius opune acestei teorii a cunoașterii teoria platonică, după care noțiunile generale despre lucruri nu ies din percepțiile noastre sensibile, ci ele preexistă în spirit, fiind doar trezite cu prilejul percepțiilor.

De obiecte reflectate
Ca-ntr-o oglindă, cum s-ar naște
În suflet faptul de-a cunoaște ?
Pe lucruri ce putere trează
Le vede și le-analizează
Cînd le cunoaște ? Cine-apoi
Le-adună în sinteze noi
Și aceste două drumuri luînd,
Cînd urcă spre abstracții, cînd
Spre cele ce-s concrete vine
Și, judecîndu-se pe sine,
Doar adevărul pur îl cere ?
Aceasta este o putere
Cu mult mai mare, mai activă,
Decît aceea ce pasivă
Impresii doar întipărește.
Cu toate-acestea, trebuiește
Întîi un element trupesc
Pentru procesul sufletesc[234]
Și sunete-n urechi să vină
De suflet fiind atunci chemate,
Cu cele noi sînt confruntate
Ideile înnăscute, care
Cu-acestea au asemănare.
Și astfel sînt amestecate
Imagini cu tipare date.

PROZA V

Dacă în perceperea obiectelor, cu toate că organele simțurilor sînt excitate de impresii exterioare și activitatea energiei sufletești este precedată de excitația fizică, prin care este provocată acțiunea spiritului și sînt trezite formele apriorice care ațipeau în interior, dacă zic, în perceperea obiectelor spiritul nu primește pasiv excitațiile, ci le judecă prin puterea sa proprie, cu atît mai mult ființele libere de orice excitații fizice nu se țin de lumea exterioară în judecățile lor, ci lasă loc numai activității intelectuale ! Cunoașterea își are treptele sale, după gradul de dezvoltare al diferitelor ființe. Se reduc la sen-

234. Cf. Prudentius, *Apotheosis*, 83.

zații elementare ființele imobile, cum sînt scoicile marine și alte animale care trăiesc fixate pe stînci; imaginația e rezervată animalelor care se mișcă și care par a avea oarecare stări sufletești de dorință sau de repulsie. Rațiunea aparține speței umane, iar inteligența este privilegiul exclusiv al divinității; de unde rezultă că această din urmă formă de cunoaștere este superioară tuturor celorlalte, fiindcă prin natura sa cunoaște nu numai realitatea corespunzătoare ei, ci și ceea ce corespunde celorlalte funcții intelectuale.

Ce ar fi deci dacă senzațiile și imaginația s-ar declara împotriva raționamentului, spunînd că nu există acele idei generale, pe care rațiunea crede că le cunoaște? Desigur ceea ce este sensibil și imaginabil nu poate avea caracter general, deci sau nu e adevărată judecata rațiunii și nu există nimic snesibil, sau, fiindcă îi e cunoscut că cele mai multe cunoștințe trec prin simțuri și imaginație, este goală concepția rațiunii, care consideră universul ceea ce este sensibil și singular. Pe de altă parte, dacă rațiunea ar răspunde dimpotrivă că judecă din punct de vedere universal datele sensibilității și imaginației, dar că acestea nu pot să aspire la cunoașterea universului, fiindcă știința lor n-ar putea să depășească formele corporale, că trebuie în actul cunoașterii să se încreadă într-o judecată mai sigură și mai deplină, așadar în acest fel de neînțelegere noi, care avem în același timp facultatea de a raționa, de a imagina și de a simți, oare n-am aproba mai degrabă cauza rațiunii?

Tot așa e și cu rațiunea umană, care crede că toate cele viitoare, cum sînt cunoscute de ea, sînt cunoscute și de inteligența divină. Poate vei spune: dacă unele lucruri nu par a avea desfășurări sigure și necesare, nu pot fi știute mai dinainte că se vor întîmpla sau nu. Nu există deci nici o preștiință a acestora, iar dacă am crede că ea există, nu se va petrece nici un fenomen în afara necesității. Dacă, deci, după cum sîntem înzestrați cu rațiune, tot astfel am putea avea judecata inteligenței divine, cum am admis că imaginația și sensibilitatea cedează rațiunii, tot așa am socotit că dreapta rațiune umană se supune minții divine. De aceea să ne înălțăm, dacă putem, pe culmile acelei inteligențe supreme: acolo va vedea rațiunea ceea ce nu poate cunoaște prin sine însăși, adică va înțelege ca sigure fenomenele a căror desfășurare nu e sigură și a căror cunoaștere anticipată nu este presupunere și nesiguranță, ci unitatea unei științe supreme și nelimitate.

POEZIA V

Atîtea ființe sînt în lume cu chip atît de felurit!
Se mișcă unele cu-ncetul prin praf, cu trupul alungit,
Tîrîndu-și pieptul înainte și dîră-n urma lor lăsînd,
Sînt altele cu-aripi ușoare, ce spațiile străbătînd
Se-ntrec cu vîntul și văzduhul îl cuceresc în zborul lor.
Le place unora prin cîmpuri și-n inima pădurilor
Să intre și să lase urme adînc în glie apăsate.
Deși cu chipuri felurite, au totuși fețele plecate
În jos și li se-ngreuiază întunecata lor simțire.
Doar neamul omenesc se-nalță spre cer cu falnică privire
Cu capul drept stînd în picioare de sus pămîntul îl privește[235].
De nu te-a prins țărîna-n mreaja-i de chipul tău îți amintește;
Tu, care ai spre înalturi ochii și fruntea-n sus ți-e ridicată
Și spiritul spre culmi înalță-l, ca mintea ta împovărată
Să nu stea mai prejos de trupul ce către cer cu fața cată.

PROZA VI

Fiindcă, deci, după cum am arătat cu puțin înainte, procesul cunoașterii nu depinde de natura obiectelor cunoscute, ci de natura cunoscătorilor, să vedem acum, pe cît este cu putință, care este alcătuirea ființei divine, ca să putem cunoaște ce limite are știința sa. Judecata obștească a tuturor celor ce trăiesc prin rațiune declară că Dumnezeu este veșnic. Să examinăm deci ce este veșnicia; aceasta ne-o descoperă deopotrivă natura și știința divină. Veșnicia este posesiunea în același timp deplină și desăvîrșită a vieții nesfîrșite, definiție care se înțelege mai limpede din comparația cu cele vremelnice. Căci tot ceea ce trăiește în timp, în prezent fiind, înaintează din trecut spre viitor și nici o ființă care trăiește în timp nu poate îmbrățișa dintr-o singură privire întreaga durată a vieții sale; mai mult, n-apucă să vadă ziua de mîine, căci a și pierdut-o pe cea de ieri; chiar în viața de fiecare zi nu trăiți decît o succesiune de momente, care trec repede. Deci un lucru care suferă condiția timpului

235. Cf. Sallustius, *Catilina* I, 1. — Ovidius, *Metamorfoze*, I, 85, sq. — Prudentius, *Contra Symmachum*, II, 262.

poate, după cum a socotit Aristotel[236] despre lume, să n-aibă nici început nici sfîrşit, prelungindu-şi existenţa în infinitatea timpului, totuşi, nu are însuşirile care să-i dea dreptul de a fi socotit veşnic. Pentru că, desigur, nu cuprinde şi nu îmbrăţişează deodată întreg spaţiul vieţii infinite, ci fragmente din acest spaţiu: viitorul încă nu-l are, trecutul nu-l mai are. Aşadar, acela care cuprinde şi stăpîneşte în acelaşi timp întreaga plinătate a vieţii nemărginite, cel căruia nu-i scapă nici trecutul nici viitorul, acela este pe drept numit etern şi e necesar ca, mereu prezent şi stăpîn pe sine, să aibă prezentă infinitatea timpului trecător.

De unde pe nedrept unii, plecînd de la ipoteza că lumea, după cum o vede Platon[237], n-are nici început, nici sfîrşit, ajung la concluzia că toate cele create au aceeaşi veşnicie ca şi creatorul lor. Dar alta este a-ţi prelungi o viaţă fără limite, aşa cum crede Platon despre lume, şi alta este a îmbrăţişa în acelaşi timp întreaga prezenţă a vieţii nemărginite, însuşire care aparţine desigur inteligenţei divine. Dumnezeu trebuie considerat anterior creaţiunilor Sale nu ca durată în timp, ci mai ales ca proprietate a naturii Sale unitare. În adevăr, acea nesfîrşită mişcare a existenţelor trecătoare în timp imită starea de fiecare clipă a vieţii în nemişcarea sa şi, fiindcă ele nu o pot realiza sau atinge, din nemişcare cad în mişcare, din unitatea prezenţei coboară în cantitatea nesfîrşită a viitorului şi a trecutului şi, deşi nu pot poseda în acelaşi timp întreaga plinătate a vieţii lor, prin însuşi faptul că nu încetează niciodată de a exista într-un mod oarecare, par a rivaliza într-o măsură cu ceea ce nu pot atinge şi reproduce, legîndu-se de o prezenţă, chiar aşa scurtă şi trecătoare cum e ea, şi fiindcă această prezenţă poartă în sine oarecare imagine a acelei prezenţe statornice, e firesc ca fiinţele care au existenţa în prezentul relativ să creadă că trăiesc în prezentul

236. Aristotel, *De Caelo* I; cf. şi II, 1: «Cerul în întregime nici nu este născut, nici nu se poate strica, aşa cum zic unii despre el, ci este unul şi veşnic, neavînd nici început nici sfîrşit al întregii eternităţi, avînd însă şi păstrînd în sine timpul infinit...»

237. Platon, *Timaeus*, 28 sq.: «După ce tatăl a băgat de seamă că lumea creată de el se mişcă şi are viaţă... s-a bucurat şi plin de veselie s-a gîndit s-o facă şi mai mult după asemănarea sa. Astfel, precum el e veşnic, tot aşa s-a hotărît să facă şi universul pe cît se poate la fel. Evident, natura vieţuitoarelor este veşnică».

absolut. Neputînd rămîne legate de un singur moment, însă, au luat drumul infinit al timpului şi, în acest mod, au ajuns prin mişcare să-şi confirme o viaţă a cărei plinătate n-au putut-o îmbrăţişa stînd pe loc. Astfel, dacă vrem să dăm lucrurilor nume demne de ele, urmînd pe Platon[238] vom zice că Dumnezeu e etern, iar lumea în desfăşurare perpetuă.

Pentru că judecata percepe fenomenele aplicîndu-le legi conforme naturii sale şi fiindcă Dumnezeu are totdeauna o stare prezentă şi totuşi veşnică, iar ştiinţa sa, trecînd peste orice mişcare a timpului, rămîne în unitatea prezenţei sale şi, îmbrăţişînd toate spaţiile infinite ale trecutului şi viitorului, din aceste pricini în cunoaşterea sa unică le consideră ca şi cum s-ar întîmpla în prezent. Astfel, dacă vrei să judeci această prevedere care cunoaşte anticipat toate, îţi vei da seama că nu e ca o preştiinţă a viitorului, ci mai degrabă ca o ştiinţă a prezentului mereu actual. De unde nu se zice prevedere, ci mai degrabă providenţă, fiindcă, şezînd departe de realitatea inferioară, priveşte toate ca dintr-un turn înalt al universului. Pentru ce dar ceri ca să devină necesare cele ce sînt luminate de raza divină, cînd nici măcar oamenii nu consideră necesare toate fenomenele pe care le văd? Celor pe care le vezi în prezent le adaugă privirea ta vreo necesitate de a exista?

— Nu.

— Şi dacă se poate face vreo comparaţie între prezentul divin şi cel uman, după cum voi vedeţi cîteva lucruri în acest prezent al vostru limitat în timp, tot aşa el vede toate în prezentul său etern. De aceea această precunoaştere divină nu schimbă natura şi proprietatea lucrurilor, ci le priveşte în faţa Sa ca prezente, în forma în care ele se vor produce odată în viitor. Nici nu confundă judecăţile Sale despre realitate şi, într-o singură privire a minţii Sale, deosebeşte ceea ce va exista neapărat de ceea ce nu va fi obligat să existe, după cum voi, cînd vedeţi în acelaşi timp un om mergînd pe pămînt şi soarele răsărind pe cer, deşi aveţi deodată ambele intuiţii, vă daţi totuşi seama că o intuiţie subsumează un fenomen voluntar, iar alta unul necesar. Deci intuiţia divină, care priveşte toate,

238. Platon, *Timaeus*, 37 d. sq.

nu tulbură calitatea lucrurilor, prezente în fața sa, dar viitoare sub perspectiva timpului. De unde rezultă că nu e un amestec de presupuneri, ci mai degrabă o știință bazată pe adevăr faptul de a cunoaște ce se va întîmpla și de a ști ce poate fi lipsit de necesitatea de a exista.

La acestea dacă-mi obiectezi că tot ce Dumnezeu vede că se va întîmpla nu poate să nu se întîmple, iar ce nu poate să nu se întîmple izvorăște din necesitate și dacă mă constrîngi cu termenul acesta de necesitate, îți voi mărturisi că este aici o realitate de cel mai nestrămutat adevăr, dar la care n-ajunge decît cel ce poate vedea pe Dumnezeu. Îți voi răspunde că același fapt viitor pare necesar față cu cunoașterea divină, dar cînd e judecat prin propria Sa natură pare liber și absolut [239]. Căci sînt două necesități, una absolută, ca de pildă aceea de a fi oamenii muritori, și alta condiționată, de exemplu, dacă e necesar să meargă cineva pe care îl vezi că merge. Desigur, cunoaștem un fapt cum e el, dar prin aceasta nu-i atragem o necesitate absolută de a exista. Fiindcă nu natura sa proprie îi impune această necesitate, ci o condiție care se adaugă; nici o necesitate în adevăr nu-l constrînge să meargă pe un om care face acest act cu voia sa, deși e necesar ca, atunci cînd merge, să meargă. Deci în același mod, dacă providența vede un fapt ca prezent, e necesar ca el să existe, chiar dacă n-are prin natura sa nici o necesitate de a exista. Și evenimentele viitoare, care izvorăsc din liberul arbitru, le vede împreună prezente; prin urmare, raportate la intuiția divină ele devin necesare prin faptul că sînt supuse cunoașterii divine, dar considerate în ele înseși, nu-și pierd absoluta libertate a naturii lor. Se vor produce deci, fără îndoială, toate acelea pe care Dumnezeu le cunoaște mai dinainte că vor exista, dar unele din ele pornesc din liberul arbitru și, deși se produc, prin aceasta nu-și pierd natura lor proprie, grație căreia înainte de a se produce ar fi putut și să nu se producă. Dar ce interesează că nu sînt necesare fenomenele — zici tu — cînd ele se produc în toate chipurile prin această știință divină, foarte asemănătoare necesității? Răspunsul ți l-am arătat mai înainte în exemplul cu răsăritul soarelui și cu mersul omului; aceste fapte, în momentul în care se petrec, nu pot să nu se petreacă, dar, dintre ele totuși, unul, chiar înainte de a se produce, este necesar să se producă, celălalt însă nu se prezenta cu acest caracter de necesitate. Tot așa, cele pe care Dumnezeu le are ca prezente, există fără îndoială, dar această existență a lor la unele se coboară din necesitatea lucrurilor, la altele ea atîrnă de puterea celor ce le săvîrșesc. Deci am avut dreptate să spunem că aceste fapte, dacă se referă la cunoașterea divină, sînt necesare, iar dacă se consideră în ele înseile, sînt dezlegate de lanțul necesității, după cum tot ce e din domeniul simțurilor raportat la rațiune este general, iar dacă îl privești în sine e individual.

239. Ammonius, 135: «Același lucru prin natura sa este liber, iar prin cunoașterea zeilor este nu nedefinit, ci definit». (Weinberger, pag. 125).

Dar — vei zice — dacă este în puterea mea de a-mi schimba hotărîrea, voi înlătura providența, cînd voi ajunge să schimb ce prevede ea. Voi răspunde că poți să-ți schimbi hotărîrea, dar fiindcă providența cu adevărul său mereu prezent știe că tu poți face aceasta și vede dacă o faci și încotro te îndrepți, nu poți evita preștiința divină, după cum nu poți fugi de privirea unui ochi mereu prezent, oricît te-ai îndrepta cu liberă voință spre diferite acțiuni. Ce, deci, — vei zice — va fi schimbată știința divină după dispoziția mea, așa încît, cînd eu voi vrea o dată ceva, o dată altceva, să pară a-și alterna și ea felul de a cunoaște? Nu. Căci privirea divină precede orice fapt viitor, îl aduce și-l recheamă în prezentul propriei sale conștiințe; ea nu-și modifică, cum crezi, cunoașterea sa anticipată cînd într-un fel cînd în altul, ci, rămînînd într-o singură și permanentă privire, previne și îmbrățișează schimbările tale. Prezența aceasta, care cuprinde și vede totul, Dumnezeu o are nu din desfășurarea faptelor viitoare, ci din propria Sa unitate. Și capătă astfel dezlegare și problema pe care mi-ai pus-o cu puțin înainte, că este nedemn să se spună că faptele noastre viitoare sînt cauză a științei divine. Fiindcă această putere a științei, care îmbrățișează toate printr-o cunoaștere prezentă, impune ea însăși felul de a fi al tuturor lucrurilor fără a depinde de cele ce se vor petrece în viitor.

Astfel stînd lucrurile, muritorilor le rămîne neatins liberul arbitru, şi nu legi nedrepte propun pedepse şi recompense voinţelor libere de orice necesitate. Iar Dumnezeu, preştiutor a toate, rămîne privind din înalt şi eternitatea totdeauna prezentă a viziunii Sale merge mînă în mînă cu calitatea viitoare a faptelor noastre, împărţind celor buni răsplăţi, celor răi pedepse [240]. Şi nu zadarnic sînt îndreptate către Dumnezeu speranţe şi rugăciuni care, cînd sînt drepte, nu pot să fie fără efect. Îndepărtaţi-vă deci de vicii, cultivaţi virtuţile, înălţaţi-vă sufletul în speranţe drepte, ridicaţi către cer rugăciuni plecate. Cînd viaţa voastră se desfăşoară înaintea ochilor judecătorului care vede toate, dacă nu vreţi să vă înşelaţi pe voi înşivă, trebuie să vă impuneţi marea datorie a virtuţii.

---

240. Prudentius, *Cathemerinon* II, 105 sq :

«Din zori şi pînă în apus
Avem un ochi acolo sus
Ce zilnic e cercetător
Al vorbelor şi faptelor.
El vede tot şi ştie-orice
În tot ce facem martor e
De dreapta judecat-a Lui
Nu scapă gîndul nimănui»

SALVIANUS

Despre guvernarea lui Dumnezeu (De gubernatione Dei)

TRADUCERE, INTRODUCERE
NOTE ŞI COMENTARII DE
PROF. DAVID POPESCU

INTRODUCERE

Istoricul francez Jerôme Carcopino, într-un articol despre vandali apărut postum în revista pariziană Historama și reprodus în traducere românească în numărul pe ianuarie 1980 al revistei Magazin istoric, pe baza unor documente relativ recent descoperite și comentate de specialiști, afirmă că acești barbari «nu fuseseră atît de răufăcători pe cît ni-i închipuisem». Dacă traducerea românească redă tot articolul, este de mirare că, pentru a ajunge la această concluzie, Carcopino, care în alte lucrări are atîtea trimiteri la izvoare literare, nu folosește și tratatul *De gubernatione Dei*, scris între 437 și 451 de către preotul *Salvianus* din Marsilia, tratat care conține unele informații destul de interesante despre viața și obiceiurile vandalilor, ca și despre ceilalți barbari cotropitori ai imperiului roman în prima jumătate a secolului al V-lea.

Salvianus susține că vandalii, deși s-au dedat la jafuri, distrugeri și atrocități groaznice, erau totuși mai virtuoși decît romanii, că, de exemplu în Cartagina, unde și-au stabilit capitala regatului lor vremelnic, nu numai că n-au împrumutat viciile romanilor, dar chiar au căutat să-i îndrepte și pe aceștia, dovada cea mai evidentă fiind faptul că au desființat casele de toleranță și au încadrat femeile din ele în viața conjugală și de familie.

Dar cartea lui Salvianus este o mărturie demnă de luat în seamă mai ales pentru cunoașterea societății romane din Imperiul tîrziu și mulți istorici moderni și contemporani (Gibbon, Engels, Maschin și alții) care s-au ocupat de istoria Romei antice, l-au citat pe Slavianus în încercarea lor de a stabili cît mai exact cauzele care au dus la prăbușirea Imperiului roman de Apus și la înlocuirea orînduirii sclavagiste cu cea feudală. Amintim că pe Salvianus, care zugrăvește în culori izbitoare depravarea, corupția și asupririle din Imperiul roman, existente de altfel și în secolele anterioare, îl citează și unii istorici ai noștri, ca de pildă C. C. Giurescu și Dinu Giurescu (Istoria românilor din cele mai vechi timpuri și pînă astăzi, ediția Albatros, București, 1975, în capitolul despre continuitatea daco-romanilor în ținuturile carpato-dunărene).

Salvianus demonstrează, cu argumente greu de combătut, că Imperiul roman a căzut în mîinile popoarelor migratoare datorită nu forței și vitejiei acestora, ci slăbiciunii legiunilor și descompunerii morale a lumii romane. Lăcomia celor bogați, birurile foarte grele și nedreptățile sociale de tot felul — arată el — au făcut ca marea majoritate a locuitorilor Imperiului să trăiască în sărăcie și mizerie, ceea ce a silit pe mulți cetățeni romani să treacă în rîndurile țăranilor răsculați, numiți bacauzi, sau să fugă la dușmani, unde exploatarea și asuprirea erau mai ușor suportabile decît în Imperiu.

De excepțională importanță ca *document istoric*, De gubernatione Dei are și o certă *valoare literară* care, din păcate, i-a fost prea puțin scoasă în evidență de-a lungul veacurilor. În istoriile literare autorii s-au mulțumit cu aprecieri fugitive asupra stilului, subliniindu-i succint aspectul retoric, fără vreo indicație de amănunt. În această privință Pierre de Labriolle observă în a sa *Histoire de la littérature chrétienne*, Paris, 1924, că «lipsește un bun studiu asupra limbii lui Salvianus, care este foarte interesantă», despre stil mărginindu-se să-i remarce «elocința fugoasă, verva înaltă în culori, retorica tunătoare», deși ar fi fost necesar să aducă dovezi, chiar și sumare, în sprijinul acestor calificative.

Cu toate că informațiile necesare sînt insuficiente, se poate afirma totuși că situația a rămas aceeași și de atunci încoace, că n-a apărut încă, nici la noi nici în altă parte, vreun studiu deosebit asupra virtuților literare ale operei lui Salvianus, foarte puțin cunoscută la noi.

Cele ce urmează sînt răsărite din dorința de a atrage atenția asupra unor procedee literare din tratatul *De gubernatione Dei*, în nădejdea că un specialist zelos, printr-un studiu mai dezvoltat, nu va întîrzia să restituie operei lui Salvianus valoarea pe care o merită și considerația de care este demnă sub raportul artei cuvîntului. Va fi avută în vedere în această mică analiză numai opera De gubernatione Dei, care este cea mai însemnată, lăsîndu-se la o parte cele 9 scrisori, precum și tratatul despre avariție, Ad Ecclesiam, acestea neadăucind în plus aproape nimic important pentru scopul urmărit.

Există puține date biografice asupra lui Salvianus, căruia nici numele complet nu i se cunoaște. Din opera sa și dintr-un mic compendiu de Viris illustribus al unui oarecare Gennadius reiese că s-a născut într-o familie distinsă pe la sfîrșitul secolului al IV-lea, în nord-estul Galliei, la Treveri (azi Trier, în nord-vestul Germaniei Federale), unde și-a făcut studiile. Poate de teama barbarilor a plecat în sud, s-a căsătorit cu fiica unor păgîni, pe care a convertit-o la

creștinism, și, cu toate că au devenit și ei părinții unei fiice, amîndoi soții, prin bună înțelegere, și-au dăruit săracilor avutul și s-au dedicat vieții monahale. Preot al unei biserici din Marsilia, el a murit la o vîrstă foarte înaintată.

Salvianus este așadar contemporan gravelor evenimente determinate de marea invazie barbară de la începutul secolului al V-lea. Popoarele de neam germanic, împinse din spate de către hunii veniți din nordul Chinei, au cotropit imperiul roman și n-au mai putut fi scoase peste hotare ca-n alte dăți. Vizigoții, conduși de Alaric, au pustiit în 408—410 de trei ori Roma, iar în 419 s-au fixat în sud-vestul Galliei, formînd acolo primul regat barbar în interiorul imperiului roman. Vandalii au pătruns în Gallia, au trecut în Hispania, unde s-au oprit o vreme, și de aici în nordul Africii, unde au format, tot pe teritoriul imperiului roman, un regat al lor sub Genseric, care a debarcat apoi cu hoardele lui și în Italia, jefuind cumplit Roma în 455. Hunii de asemenea au devastat părți ale imperiului roman, pînă în Gallia, unde au fost bătuți de genaralul Aetius și pînă aproape de Roma, pe care însă au cruțat-o, iar după moartea lui Attila (453) s-au stabilit în Pannonia. Împărații romani au fost nevoiți să cedeze barbarilor provincie cu provincie, pînă ce, în 476, cum se știe, ultimul împărat roman, nevîrstnicul Romulus Augustus, a fost detronat, luîndu-i locul Odoacru, șeful unei confederații germanice.

Uciderile, jaful și pustiirile lăsau în urma lor jale, lipsuri, sărăcie, iar în teritoriile luate în stăpînire, de asemenea, nemulțumire, umilințe, robie. De această stare de lucruri creștinii și păgînii se învinuiau unii pe alții. «Cînd aduceam sacrificii zeilor, Roma era puternică; acum, cînd sacrificiile ne sînt interzise, iată ce a devenit Roma», ziceau păgînii mai mult în șoaptă, pentru că prin lege păgînismul fusese desființat în mod oficial de la sfîrșitul secolului al IV-lea. Pe de altă parte, creștinii îi acuzau pe păgîni că nu se supun legilor și-și practică mai departe cultele lor. Mulți dintre creștini se plîngeau chiar împotriva providenței. Dacă există o dreptate în ceruri, ziceau ei, cum rabdă să se petreacă aceste nedreptăți pe pămînt? De ce răufăcătorii sînt puternici, iar creștinii slabi, de ce barbarii înving, iar romanii sînt învinși? Față de aceste stări de spirit Salvianus ia o poziție diferită și cu totul originală în raport cu contemporanii și predecesorii săi. El îi socotește mai puțin vinovați pe păgîni, fiindcă aceștia păcătuiau fără să cunoască religia creștină, ca și pe barbarii care îmbrățișaseră creștinismul sub forma ariană, fiindcă și aceștia fără știrea lor erau eretici; cei mai vinovați de nenorocirile timpului erau, după părerea lui Salvianus, creștinii: aceștia uitaseră de învățăturile lui

Hristos şi ale apostolilor, de persecuţiile şi de martirii primelor veacuri şi practicau viciile cele mai abominabile. Toţi, sau aproape toţi, călcau în diferite chipuri învăţătura iubirii de aproapele, a vieţii simple şi curate, a iertării şi a frăţiei universale. Barbarii, cu toată cruzimea lor, erau în schimb virtuoşi, aveau în general o morală austeră şi aceasta îi întărea în lupte. Pe romani i-a învins deci nu nepăsarea divină faţă de ei, ci propriile lor păcate, prin care au devenit mai slabi decît barbarii. «Respublica romana aliquando patitur quod iam diu meretur» (VII, 88) : Statul roman suferă în fine ceea ce de mult merită ; «Nemo sibi aliud persuadeat, nemo aliud arbitretur ; sola nos morum nostrorum vitia vicerunt» (VII, 108) : Nimeni să nu caute alte pricini, nimeni să nu creadă că răul vine din altă parte ; singure viciile noastre ne-au învins».

Aceasta este tema tratatului De gubernatione Dei, aceasta esenţa conţinutului, dezvoltat pe parcursul celor opt capitole sau cărţi, cu mijloacele de expresie pe care i le ofereau şcolile retorice în care studiase, scriitorii păgîni şi creştini pe care-i citise, temperamentul lui de luptător devotat trup şi suflet apostolatului creştin şi împrejurările social-politice ale vremii.

În legătură cu remarca lui Labriolle din 1924 că pînă atunci n-apăruse un bun studiu asupra limbii operelor lui Salvianus, se cuvine să atragem atenţia că, din acest punct de vedere, poate fi de un oarecare folos indicele de cuvinte şi de locuţiuni de la sfîrşitul ediţiei din corpul vienez (Corpus scriptorum ecclesiasticorum latinorum, vol. VIII Vindobonae 1883). În acest indice se găsesc trimiteri asupra vocabularului folosit de autor, cum sînt cuvintele ἅπαξ εἰρημένα, unele cuvinte folosite cu sensuri speciale, sau în opoziţie de sens cu altele, precum şi asupra unor construcţii gramaticale mai puţin obişnuite, sau neuzitate de clasici, ca indicativul în propoziţiile interogative indirecte, de asemenea indicativul în locul conjunctivului în unele condiţionale, încălcări ale concordanţei timpurilor, completive cu *quod* şi indicativul sau conjunctivul în locul construcţiilor infinitivale etc., deşi în general regulile sintaxei clasice sînt respectate. De altfel opera se abate relativ puţin de la ţinuta gramaticii ciceroniene, cu toate că este scrisă într-o vreme în care limba latină are destule semne de evoluţie aduse de trecerea secolelor. Tot în indicele pomenit sînt cîteva trimiteri privitoare la stil, mai precis cele la anumite jocuri de cuvinte foarte cultivate în vechea retorică. Dar mai ales aceste jocuri de cuvinte sînt destul de săritoare în ochi la lectura cărţii şi pentru ele nu este nevoie de ajutorul indicelui, care nu le cuprinde decît în mică măsură.

Salvianus a fost preot şi ca structură tratatul *De gubernatione Dei*, cuprinzînd în ediţia amintită 200 de pagini, pare un ciclu de predici cu aceeaşi temă, se înfăţişează ca un neîntrerupt dialog polemic şi apologetic purtat cu unul sau mai mulţi colocutori, nenumiţi dar posibili, cu acei creştini ale căror îndoieli cu privire la providenţă le combate, pentru a le demonstra şi a-i convinge că providenţa este neîntrerupt prezentă în lume, că vede faptele oamenilor şi le judecă, sancţionîndu-le, în marea-i bunătate, mai blînd decît ar merita. Obiecţie, contraobiecţie, cu argumente furnizate de raţiune, de exemple din istorie, mai ales din istoria evreilor, întărite cu citate din Biblie, dar şi de autoritatea vechilor filozofi şi scriitori, iar la sfîrşit concluzia în sprijinul celor afirmate, cam aceasta este factura fiecărui capitol şi structura întregii cărţi.

Obiecţiile ce urmează a fi combătute sînt introduse prin : dicitur a quibusdam (I, 1), aiunt (I 6), dixit quidam (I 13), sed sint fortasse alia maiora (I 17) etc. Contraobiecţiile de asemenea încep cu : probamus (I 1), primum reguiro (I 17), respondeo (I 14), verum est, sed quid facimus quod (I 17), iar la sfîrşitul argumentaţiei concluzia de rigoare : igitur necesse est (I 4), nequaquam ergo (I 8), haec ergo, ut dixi est (I 16), igitur stulte atque impie creditur quod (I 26). Această schemă : afirmaţie, contraafirmaţie, argumente, concluzie, desprinsă din primele capitole ale cărţii I, este urmată în tot tratatul.

Un prim aspect stilistic, care atrage atenţia în textul lui Salvianus este, cel oferit de abundenţa *propoziţiilor interogative*. Directe sau indirecte, reale sau retorice, acestea, ca şi în arta didactică, pun probleme, cer răspunsuri, ţin atenţia încordată şi gîndirea sub tensiune continuă, ceea ce asigură cadrul psihic necesar procesului de comunicare a ideilor. În cartea I, de pildă, după ce arată că şi Pitagora, Plato şi stoicii au crezut în providenţă, după exemple din istoria Romei şi a poporului evreu, concluzia despre cîrmuirea lui Dumnezeu este formulată la sfîrşitul cărţii astfel : «Ce înţelesuri nu cuprind toate acestea ? Vrei să-l vezi conducător ? Iată, îndreaptă pe cele prezente şi le orînduieşte pe cele viitoare. Vrei să-l vezi judecător sever ? Iată, pedepseşte pe cei vinovaţi. Vrei să-l vezi drept şi milos ? Iată, ocroteşte pe cei nevinovaţi. Vrei să-l vezi în toate judecător ? Iată, pretutindeni există judecata Lui. Ca judecător cercetează, ca judecător conduce ; judecător dă hotărîrea, judecător nimiceşte pe cei vinovaţi, judecător răsplăteşte pe cei nevinovaţi». (Quid est quod in his omnibus non sit ? Vis videre rectorem ? Ecce, et praesentia corrigit et futura disponit. Vis videre severum iudicem ? Ecce, noxios punit.

Vis videre iustum et pium? Ecce, innocentibus parcit. Vis videre in omnibus iudicem? Ecce, ubique iudicium est. Nam et ut iudex arguit et ut iudex regit. Iudex promit sententiam, iudex noxios perimit, iudex innoxios muneratur (I 60).

În acest şir de întrebări şi răspunsuri există şi multe figuri retorice, dintre care remarcăm aici anafora, care constă în repetarea aceluiaşi cuvînt, sau aceloraşi cuvinte la începutul mai multor propoziţi: vis videre, vis videre, iudex, iudex, ecce, ecce, precum şi aliteraţia din vis videre, care cu siguranţă că a fost căutată.

Interogaţiile retorice însă sînt armele cele mai puternice şi mai des folosite în opera lui Salvianus. Întrebările chiar cele reale, de bună credinţă, sînt mijloace eficiente pentru a reţine atenţia; dar cînd sînt puse numai formal, ca înţeles înlocuind propoziţiile afirmative sau negative, efectul lor nu poate fi decît cel urmărit: autorul le foloseşte nu pentru a afla, ci pentru a impune un adevăr sau o opinie. Iată un asemenea procedeu, care-l ajută pe autor să formuleze acuzaţii ce n-ar părea poate atît de grave, dacă ar fi exprimate prin propoziţii declarative. După ce spune că: «neamul saxonilor este sălbatic, al francilor nesincer, al gepizilor fără omenie, al hunilor fără ruşine», se întreabă mai departe: «Dar au oare aceeaşi vinovăţie viciile lor cum au ale noastre, este atît de condamnabilă neruşinarea hunilor cît este a noastră, atît de demnă de osîndă viclenia francilor cît a noastră, atît de vinovată beţia unui alaman cît a unui creştin? Dacă înşală un hun sau un gepid, ce este de mirare aceasta, de vreme ce nu cunoaşte în adîncime vina înşelăciunii? Dacă francul jură strîmb, ce lucru mare face el, care socoteşte că jurămîntul strîmb e o vorbă, nu un păcat? Ce este de mirare că barbarii cred aşa, dacă nu cunosc legea şi pe Dumnezeu, de vreme ce aproape o mai mare parte cu nume roman păcătuieşte conştient?» (Sed numquid eundem reatum habent illorum vitia quem nostra, numquid tam criminosa est chunorum impudicitia quam nostra, numquid tam accusabilis francorum perfidia quam nostra, aut tam reprehensibilis ebrietas alamanni quam ebrietas christiani, aut tam damnabis rapacitas alani quam rapacitas christiani? Si fallat chunus vel gipida quid mirum est, qui culpam penitus falsitatis ignorat? Si perieret francus quid novi faciet, qui periurium ipsum sermonis genus putat esse, non criminis? Et quid mirum si hoc barbari ita credunt, qui legem et deum nesciunt, cum maior ferme romani nominis portio ita existimet, quae peccare se novit? IV, 68).

În atîtea propoziţii interogative retorice se cuprind şi multe alte elemente stilistice, precum anafora, unul din procedeele de a portretiza şi compara, sau exemple de epiforă, care contrar anaforei, constă în repetarea unui cuvînt la sfîrşitul mai multor propoziţii (nostra-nostra, christiani-christiani).

Exclamaţiile retorice, ironiile, apostrofa sînt de asemenea mijloace stilistice des folosite de Salvianus în acuzaţiile aduse împotriva celor ce erau creştini doar cu numele şi-n exprimarea miniei împotriva lor:

«O, mîndrie insuportabilă! O, nebunie îngrozitoare!» (O superbiam non ferendam! V 48; O amentia monstruosa! VI 24; 26 etc.). «Desigur, urmele Mîntuitorului le căutăm în circuri, urmele Mîntuitorului le căutăm în teatre». (Videlicet, vestigia Salvatoris sequimur in circis, vestigia Salvatoris sequimur in theatris! VI, 29). «Ruşine să vă fie, popoare romane de pretutindeni, ruşine să vă fie de viaţa voastră!» (Pudeat vos, romani ubique populi, pudeat vitae vestrae! VII, 108). De remarcat şi-n aceste exemple anafora şi aliteraţia. De altfel întregul registru al vechii retorici se întîlneşte în De gubernatione Dei şi nu menţionăm aici decît cîteva din figurile folosite de Salvianus.

În nararea unor evenimente din istoria poporului evreu, influenţat şi de textul biblic, din care citează frecvent, stilul său este concis, redus adesea la o înşiruire de verbe juxtapuse, la prezentul istoric. Iată un exemplu: «Moise, aşezat în deşert, paşte turma, vede rugul arzînd, aude pe Dumnezeu din rug, primeşte învăţăturile, se înalţă în putere, este trimis la Faraon, se duce, vorbeşte, este dispreţuit, învinge». (Moyses in deserto positus gregem pascit, rubum ardere conspicit, deum ex rubo audit, praecepta accipit, potestate exaltatur, ad Pharaonem mittitur, venit, loquitur, contemnitur, vincit. I, 40). Dar nu numai figura *asyndeton* din acest citat, ci şi cea inversă acesteia, numită *polysyndeton*, este adesea întîlnită: «Nu este oare Dumnezeu şi observatorul şi chemătorul şi călăuzitorul şi îngrijitorul şi promiţătorul şi răsplătitorul şi verificatorul şi înălţătorul şi răzbunătorul şi judecătorul?» (Num deus non est et inspector et invitator et ductor et sollicitus et sponsor et protector et munerator et probator et sublimator et ultor et iudex? I, 36). Se observă în acest citat nu numai folosirea conjuncţiei *et* fără necesitate gramaticală, ci şi figura numită *homoeoteleuton*, care constă în înşirarea mai multor cuvinte cu aceeaşi *terminaţie*, în cazul de aici *sufixul — tor*.

Figurile retorice pentru care Salvianus, pe cît se pare, a avut o adevărată predilecție sînt jocurile de cuvinte. Mai ales acestea, deși în fond dovezi de măiestrie artistică, dau cîteodată — și nu numai la Salvianus — aspectul de lucru căutat și artificial, unul din cusururile care pot fi atribuite retoricei.

Jocurile de cuvinte poartă, ca și alte figuri retorice, denumiri grecești și constau de obicei în întrebuințarea mai multor cuvinte cu sunete asemănătoare în interiorul unei propoziții sau fraze, cum am văzut mai înainte figura homoeoteleuton, a cărei sonoritate este realizată prin sfîrșitul cuvintelor.

Uneori astfel de structuri stilistice constau în folosirea de cuvinte din aceeași familie sau în folosirea aceluiași cuvînt la forme deosebite (polyptoton) : «Orice *păcătos*, care *păcătuiește* astfel încît prin *păcatul* său nu face totuși pe alții să hulească, își face numai lui rău prin *păcat*, fiindcă numai el a *păcătuit*». (Quicumque *peccator* ita *peccat*, ut alios tamen *peccato* suo blasphemare non faciat, *peccatum* suum sibi obest tantummodo qui *peccaverit*. IV, 89). Vorbind de un anumit soi de perversiune, practicată mai ales de cartaginezi, spune : «Dar aceste fapte *îngrozitoare* totuși nu le produceau *groază*, fiindcă pe toți îi infectase aceeași *grozăvie*». (Sed *horrori* eis tamen *horrida* ista non erant, quia idem omnes *horror* infecerat. VII, 74).

Multe jocuri de cuvinte sînt folosite în alăturarea unor idei opuse (oxymoron), în antiteze : Credința fără fapte este un *rod nerodilor*, *fructus infructuosus* (IV, 6). Altădată romanii erau cei mai viteji, acum sînt fără puteri. Vechii romani *erau temuți*, noi *ne temem*, lor le plăteau *biruri* popoarele *barbare*, noi sîntem *birnici barbarilor*. (Fortissimi quondam romani erant, nunc sine viribus. *Timebantur* romani veteres, nos *timemus*, *vectigalia* illis solvebant populi *barbarorum*, *nos vectigales barbaris* sumus. (VI, 98).

Se întîlnește foarte des și paronomaza (paronomasia), care constă în asocierea a două cuvinte asemănătoare prin sonoritate, dar deosebite ca sens : «Văd un oraș fierbînd de tot felul de nedreptăți, plin de mulțimi, dar mai ales de josnicii, plin de bogății, dar mai ales de vicii, învingîndu-se oamenii unul pe altul în netrebnicia și ticăloșiile lor, întrecîndu-se unii în a fi hrăpăreți, alții în necurăție» (Video urbem omnium iniquitatum genere ferventem, plenam quidem *turbis*, sed magis *turpitudinibus*, plenam *divitiis*, sed magis *vitiis*, *vincentes* se *invicem* homines neguitia flagitiorum suorum, alios rapacitate, alios impuritate certantes. VII, 70).

Nu lipsesc din opera lui Salvianus *comparațiile*, *metaforele*, *epitetele*. Se observă însă că acestea sînt mai mult demonstrative decît ornante, intenția autorului fiind mai mult să ilustreze o idee sau un fapt, decît să producă o emoție estetică. Grija divină este comparată cu grija medicilor pentru bolnavi, cu atenția stăpînilor față de slugi, cu dragostea părinților față de copii (VI, 91). Țăranii care, pentru a scăpa de greutatea birurilor strivitoare, intrau sub protecția celor bogați, sînt comparați cu cei ce se închid în fortărețe de frica dușmanilor (V, 44) ; dar acești țărani — spune el mai departe — venind pe moșiile celor bogați se schimbau ca și cum ar fi băut din paharul Circei, fiindcă se transformau în robi (V, 45). Și în alte părți anumite elemente de comparație sînt luate din mitologie : creștinii care nu respectă poruncile divine sînt ca giganții care s-au revoltat împotriva zeilor (VI, 23), orașul Treveri este comparat cu hidra din Lerna, pentru că, deși prădat și pustiit de multe ori de către barbari, viciile din el renășteau imediat, după cum hidra, dacă i se tăiau capetele, nu murea, ci-i apăreau altele în loc (VI, 76).

Multe din comparații comentează sau imită pe cele din Biblie. Precum în ochi, zice el, dacă a intrat un gunoi, oricît de mic, se întunecă toată vederea, tot așa în corpul bisericesc, chiar dacă fac puțini lucruri josnice, acestea pătează aproape toată lumina strălucirii bisericești (VII, 81). Urmează, în sprijinul acestei comparații, citatul din Matei 6, 22 : Lumina corpului tău este ochiul tău ; dacă ochiul tău va fi curat, tot corpul tău va fi luminat etc. Inel de aur în rîtul porcului, așa este femeia frumoasă și proastă, zice el citind din Pildele lui Solomon 11, 22 și adaugă : Numele de creștin ne este astfel ca o podoabă de aur : dacă-l purtăm nedemn, părem ca niște porci cu belciug de aur (IV, 2).

Stilul metaforic al lui Salvianus este plin de *imagini tari* : «Aproape toate neamurile barbare au băut sînge roman, toate ne-au sfîșiat măruntaiele». (Omnes fere barbarae gentes romanorum sanguinem biberunt, omnes viscera nostra laceraverunt. VII, 29).

«Ai putea numi Africa o Etnă a flăcărilor nerușinării, căci precum Etna este încinsă în sînul ei de fierbințeli naturale, la fel Africa a ars necontenit în focul ticăloșiilor celor mai josnice». (Aetnam putes impudicarum fuisse flammarum, nam sicut Aetna intestinis quibusdam naturae ferventis ardoribus, sic illa abominandis iugiter fornicationum ignibus aestuavit. VII, 65). Remarcăm în comparația Africii cu Etna o metonimie și o sinecdocă : Africa în loc de Cartagina, un vulcan pentru un continent întreg. Asemenea imagini sînt uneori triviale și dezgustătoare, folosite mai ales în înfierarea viciilor : «Puțeau, ca să

spun așa, toți cetățenii acelui oraș (este vorba de Cartagina) de spurcăciunile plăcerilor trupești, respirîndu-și unul altuia aerul infect al desfrînărilor comune». (Faetebant, ut ita dixerim, cuncti urbis illius cives, caeno libidinis, spurcum sibimet ipsis mutuo impudicitiae nidorem inalantes. VII, 73). Se poate observa în acest citat *ut ita dixerim* în loc de *ut ita dicam*, inalantes în loc de inhalantes (dacă lipsa lui *h* nu se datorează copiștilor), dar această comunicare se ocupă numai de stilul, nu și de limba folosită de Salvianus.

Multe metafore sînt *peiorative* și *hiperbolice*, depășind măsura lucrurilor, exagerînd cu mult dimensiunile reale ale faptelor. Vorbind despre locuitorii din Aquitania, care erau tot atît de desfrînați ca și cartaginezii, spune între altele: «Stomacul tuturor este aproape o singură prăpastie, viața tuturor este aproape o singură casă de toleranță» (Paene unus gurges omnium gula, paene unum lupanar omnium vita. — VII, 15). Cuvîntul lupanar ca epitet metaforic se întîlnește în multe din invectivele lui Salvianus. Pe Socrate îl acuză că «a făcut din lume un lupanar» (fecit lupanar e mundo, VII, 103), fiindcă acesta s-ar fi declarat împotriva căsătoriei, sub motiv că «mai mare va fi concordia între cetăți... dacă toți bărbații s-ar amesteca, fără deosebire, cu toate femeile și, bineînțeles, dacă toate femeile s-ar culca, fără deosebire, cu toți bărbații». (Maior erit concordia civitatum... si omnes viri feminis sine discretione omnibus misceantur et omnes se scilicet feminae omnibus viris sine distinctione substernant. VII, 102). Se cade să atragem aici atenția că Salvianus îl acuză fără dovezi sigure pe Socrate. Spune despre el că a scris cărți (libros condidit, VII, 103), deși, după mărturiile contemporanilor lui Socrate, de la acesta n-a rămas nimic scris. În legătură cu acuzația adusă, este drept că în dialogul lui Plato despre republică Socrate afirmă că într-o republică ideală toate trebuie să fie comune, chiar și femeile, dar nu este cert că ideea îi aparține lui Socrate sau lui Plato însuși, idee pe care comentatorii i-o atribuie lui Plato. Îi mai aduce lui Socrate, ca și «romanului Cato» (romanus Cato, alius Italiae Socrates) și alte acuzații puse în circulație de unii creștini, asupra cărora nu putem insista aici, dar subliniem cu acest prilej că în critica societății romane Salvianus a folosit mijloacele satirei, cu toate riscurile pe care le comportă sub raportul adevărului acest mijloc de prezentare a realității.

Mai rar ca epitet ornant, adjectivul este folosit mai adesea în caracterizări și antiteze: «Neamul goților e viclean, dar cu rușine, al alanilor fără rușine, dar mai puțin viclean, francii sînt mincinoși, dar primitori, saxonii sînt groaznic de cruzi, dar minunat de neprihăniți; în sfîrșit toate neamurile își au însușirile lor, și bune și rele. În schimb

la afri aproape că nu știu ce rău nu există deopotrivă la toți». (Gothorum gens perfida, sed pudica est, alanorum impudica sed minus perfida, franci mendaces, sed hospitales, saxoni crudelitate efferi, sed castitate mirandi; omnes denique gentes habent sicut peculiaria mala ita etiam quaedam bona; in afris paene omnibus nescio quid non malum. VII, 64). Mai departe cartaginezii, numiți metonimic afri (africani), sînt arătați inumani, bețivi, foarte vicleni, foarte înșelători, foarte lacomi, foarte perfizi: inhumani, ebriosi, fallacissimi, fraudulentissimi, cupidissimi, perfidissimi (VII, 64). Remarcăm, în fine, în acest șir de calificative, figura numită homoeoptoton, constînd aci într-un cumul de adjective la același caz și cu aceeași desinență.

Și arta descrierii este bine stăpînită de Salvianus. Ținutul Aquitaniei, succint descris, se prezintă ca un frumos tablou de natură: «Pînă-ntr-atît acolo toată regiunea este plină de vii, de pajiști înfloritoare și de felurite culturi, acoperită de pomi, de dumbrăvi răcoritoare, de izvoare zglobii, străbătută de rîuri și împodobită de holde, încît pe drept posesorii și mai marii acelui pămînt par a stăpîni nu o parte dintr-un ținut, ci grădina raiului» (Adeoillic omnic admodum regio aut intertexta vineis, aut florulenta pratis, aut distincta culturis, aut condita pomis, aut amoenata lucis, aut inrigua fontibus, aut interfusa fluminibus, aut crinita messibus fuit, ut vere possessores ac domini terrae illius non tam soli istius portionem, quam paradisi imaginem possedisse videantur. VII, 8).

În unele locuri elementul descriptiv se împletește cu cel narativ, cum sînt prezentate, de pildă, suferințele locuitorilor din Treveri, după cea de a treia devastare a orașului de către barbari: «Cei pe care în timpul distrugerii orașului nu-i ucisese dușmanul erau loviți de nenorocire după aceea, cei care în dezastru scăpaseră de moarte, după dezastru nu scăpau de nenorocire. Astfel, unii mureau în lungi chinuri din cauza rănilor pricinuite prin țintiri de departe, alții, atinși de flăcările dușmanilor, se zbăteau în chinurile morții, dacă nu muriseră în flăcări. Unii mureau de foame, alții cu trupurile goale, unii de nemîncați, alții de frig. Astfel, prin diferite feluri de moarte, toți aveau singurul sfîrșit al morții». (Quos hostis in *excidio*, non *occiderat* post *excidium calamitas* obruebat, cum id quod in *excidio* evaserat morti, post *excidium* non supresset *calamitati*. *Alios* enim impressa, altius vulnera longis mortibus necabant, *alios* ambustos hostium *flammis* etiam post *flammas* poena torquebat. *Alii* interibant fame, *alii* nuditate, *alii* tabescentes, *alii* rigentes, ac sic in unum exitum *mortis* per diversa *moriendi* genera conruebant. VI, 83). Tabloul este zguduitor, iar elementul narativ, deși de mică întindere, are ten-

tă epică. Se observă și aici, în afară de unele figuri retorice bine folosite pentru a da relief celor povestite, efectul stilistic căutat, jocul de cuvinte, care poate că nu era cel mai potrivit pentru momentul tragic pe care-l prezintă narațiunea.

Dar ne oprim aici.

În cele de mai sus au fost arătate în schiță cîteva din trăsăturile stilistice ale operei lui Salvianus, pentru a se vedea că nu numai sub raportul conținutului, ci și al artei literare, opera este interesantă. Fără îndoială că aspectul cel mai caracteristic este cel retoric și merită să fie subliniat în zilele noastre, cînd teoria literară și-a îndreptat din nou atenția asupra tropilor și a figurilor retorice, cînd se vorbește chiar de o nouă retorică. «Teoria argumentării», «arta de a vorbi bine pentru a convinge», «arta de a distribui ornamente într-o operă în proză» sînt definiții sau denumiri ale retoricii și poate că n-ar fi rău ca în manualele școlare, care și așa se modifică destul de des, să fie reintrodus genul oratoric, alături de cele trei mari genuri literare. Este nevoie de anumite noțiuni pentru a înțelege și aprecia just o operă lirică, epică, dramatică, dar știința literaturii nu creează poeți, romancieri, dramaturgi, ci doar îi îndrumează în activitatea lor, pentru care este nevoie de talent, sau, după caz, chiar de geniu. În schimb despre orator se spune că se formează (Poeta nascitur, orator fit) și, alături de experiența vieții, preceptele oratorice îi învață pe vorbitorii în public să-și organizeze ideile și să le exprime într-o formă îngrijită — cerințe necesare și azi și întotdeauna.

La răscruce de drumuri istorice, Salvianus are meritul de a fi văzut prezentul în adevărata lui față, de a fi întrezărit viitorul și de a-l fi indicat cu energie și hotărîre. Pentru el, ca și pentru ceilalți istorici din antichitate, predominant în ridicarea și decăderea popoarelor este factorul moral. Virtuțile îi întăresc pe oameni, iar viciile îi moleșesc. În lupta pentru existență înving statele întemeiate pe dreptate socială și pe respectarea principiilor etice și sînt învinse cele în care domină asuprirea, exploatarea și corupția — adevăruri sau opinii demne de amintit și de relevat oricînd.

Interesantă așadar prin conținutul istoric și atrăgătoare prin forma literară, *De gubernatione Dei* poate oferi destule învățăminte de folos și cititorilor din vremea noastră.

PREFAȚĂ

1. Salvianus, către Sfîntul episcop Salonius, sănătate întru Domnul. Aproape toți oamenii care au socotit că-și aduc contribuția lor la dezvoltarea culturii, dacă alcătuiesc opere de valoare în domeniul scrisului, s-au străduit cu deosebită grijă ca, tratînd despre lucruri fie utile și demne, fie inutile și imorale, să le pună în lumină numai prin strălucirea vorbelor, pentru ca ideile și sentimentele pe care voiau să le exprime să capete viață și culoare prin arta cuvîntului. Astfel, cei mai mulți scriitori din ambele genuri literare au mers pe această cale în tratarea diferitelor teme și subiecte, nețlnînd seama îndeajuns de cerințele impuse de conținutul materiei, ci năzuind doar ca pe cele spuse să le descrie în versuri frumoase și atrăgătoare, sau să le povestească în proză alcătuită cu talent.

2. Aceștia, avîndu-se în vedere numai pe ei înșiși în lucrările lor și căutînd mai mult a-și aduce laudă lor decît a fi de folos altora, nu s-au gîndit să dea vreun ajutor oamenilor, ci au făcut în așa fel încît să treacă drept talentați și să capete o largă publicitate. De aceea, scrierile lor sînt pline ori de cuvinte goale și false, ori de expuneri obscene și vulgare, încît cu adevărat, preocupîndu-se numai să fie lăudați de cititori și dînd atenție unor subiecte nedemne, mi se pare nu că și-au ilustrat, ci că și-au osîndit talentul.

3. Noi, însă, iubitori mai mult ai faptelor decît ai vorbelor, urmărim mai degrabă cele folositoare decît cele plăcute și de succes ieftin și căutăm să fie lăudate prin noi nu podoabele deșarte ale veacurilor, ci foloasele sănătoase ale lucrurilor, voind ca în modestele noastre scrieri să existe nu depravare, ci întărire morală, care să placă de bună seamă nu urechilor celor trîndavi, ci să fie de folos minților căutătoare de lumină, avînd a aduce în orice caz și o mare roadă în domeniul darurilor cerești.

4. Căci dacă părerea greșită a unora despre Dumnezeul nostru o voi îndrepta, mulțumirea mea nu va fi mică, pentru că voi fi de folos multora. Iar dacă nu voi izbîndi în întregime în strădania mea, chiar și numai faptul de a fi încercat să fiu de folos nu este un lucru zadarnic; gîndurile generoase și dorința cinstită, chiar dacă nu vor ajunge la realizare deplină, își au totuși meritul bunelor intenții. Voi începe pornind de la acest punct de vedere așadar.

CARTEA I

I

1. Se spune de către unii că Dumnezeu este indiferent şi nepăsător faţă de faptele oamenilor, că nu-i ocroteşte pe cei buni şi nu-i înfrînează pe cei răi şi că, de aceea, în această lume, cei buni sînt adesea oropsiţi, iar cei răi sînt fericiţi. Ar trebui să fie suficient cuvîntul divin pentru respingerea acestor afirmaţii, fiindcă vorbim cu creştini; dar, fiindcă mulţi dintre ei au ceva din necredinţa păgînă, nu e rău să-i îndestulăm cu mărturii oferite de cei mai de seamă filosofi păgîni. Arătăm aşadar că n-au vorbit de o astfel de indiferenţă şi nepăsare nici cei care, nefiind adepţi ai religiei celei adevărate, n-au putut cunoaşte în nici un chip pe Dumnezeu, fiindcă n-au cunoscut legea prin care este recunoscut Dumnezeu.

2. Filosoful Pythagoras, pe care filosofia însăşi îl consideră ca pe un învăţător al ei, tratînd despre natura şi despre binefacerile lui Dumnezeu, a spus aşa: «Este sufletul în neîncetată mişcare, răspîndit prin toate părţile universului, din care se nasc şi capătă viaţă toate fiinţele» [1]. Cum se poate spune aşadar că n-are grijă de lume Dumnezeu, care desigur o iubeşte îndeajuns, dacă El se întinde prin tot corpul lumii? 3. Plato [2] şi toate şcolile platonice îl mărturisesc pe Dumnezeu ca orînduitor al tuturor lucrurilor. Stoicii spun că El rămîne veşnicul cîrmaci în interiorul celor pe care le conduce. Ce au putut gîndi mai drept şi mai religios despre grija şi dragostea lui Dumnezeu, decît să-L asemene unui cîrmaci, înţelegînd că, precum un cîrmaci nu-şi ia niciodată mîna de pe cîrmă, la fel Dumnezeu nu încetează niciodată cu grija Lui asupra lumii; astfel că, precum cîrmaciul căutînd vînt favorabil, ferindu-se de stînci şi privind stelele, este în întregime, cu trup şi suflet, devotat slujbei sale, la fel Dumnezeul nostru nu pierde din privirea Sa nimic din ceea ce există în univers, nu-şi părăseşte funcţia providenţei Sale şi nu-şi întrerupe darurile nesfîrşitei Sale bunătăţi. 4. De aci şi acel exemplu de misti-

1. Cf. Cicero: De natura deorum I, 11, 27; Lactantius: Institutiones divinae I, 5, 17.

2. Plato (429—347 î.d.Hr.), întemeietorul curentului idealist în filozofie; stoicii, următori ai filozofiei lui Zenon din Citium (sec. IV î.d.Hr.), care socotea că universul este materie şi forţă, această forţă fiind Dumnezeu însuşi.

că autoritate prin care Maro [3] a voit să se arate nu mai puţin filosof decît poet, cînd a zis: «Drumul divinităţii trece prin toate ţinuturile pămîntului şi ale mărilor şi prin înaltul cerurilor». Iar Tullius a spus: «Divinitatea nu poate fi înţeleasă de noi altfel decît ca o minte slobodă, liberă şi în afară de orice alcătuire muritoare, simţind şi punînd în mişcare toate» [4]. Iar în alt loc spune: «Nu există nimic mai presus de divinitate» [5]. Rezultă că în mod necesar lumea este condusă de Dumnezeu, că Dumnezeu nu este supus şi subordonat nici unei naturi, că prin urmare El conduce toată natura, afară numai dacă noi, grozav de înţelepţi, gîndim în aşa fel, încît pe cel despre care spunem că este a toate cîrmuitor îl credem în acelaşi timp cîrmuitor şi totodată nepăsător. 5. Dar de vreme ce şi cei în afara religiei adevărate, împinşi de forţa necesităţii, au putut afirma că toate sînt gîndite şi conduse de divinitate, cum îl socotesc acum unii indiferent şi nepăsător pe cel ce pe toate le simte prin pătrunderea sa, le pune în mişcare prin putere, le conduce prin autoritate şi le apără prin bunătate? Am spus ce au gîndit despre măreţia şi înţelepciunea lui Dumnezeu cei mai de frunte reprezentanţi ai filosofiei şi elocinţei. Dar de aceea am citat pe cei mai cunoscuţi dascăli ai ambelor discipline, pentru ca să arăt mai uşor că toţi ceilalţi au gîndit la fel şi că, dacă au avut deosebiri de vederi între ei, acestea n-au fost prea mari. Şi cu siguranţă că nu pot descoperi pe cineva care să nu împărtăşească judecata acestora, în afară de aiurelile unor epicurizanţi [6], care au împreunat plăcerea cu virtutea, iar pe Dumnezeu cu neglijenţa şi nesimţirea, încît se poate crede că aceia care gîndesc astfel urmează nu numai gîndirea şi senzualismul epicureilor, ci şi viciile acestora.

II

6. Nu socotesc că, pentru a proba acum un lucru atît de evident, trebuie să mă folosesc în această parte chiar de mărturii divine, mai ales fiindcă, fără îndoială, cuvintele divine contrazic atît de abundent şi de clar toate afirmaţiile necredincioşilor, încît, în timp ce răspundem la următoarele calomnii ale lor, putem combate mai din plin şi pe cele ce au fost arătate mai sus. Aşadar ei spun că Dumnezeu pe

3. Maro (P. Vergilius Maro): Georgice, IV, 221 şi următ.; cf. şi Lactantius: Inst. div. I, 5, 12.

4. Tullius (Marcus Tullius Cicero): Tusculanae quaestiones, I, 27, 66; cf. Lactantius I, 5, 25.

5. Cicero: De natura deorum; Lactantius: Inst. div. I, 5, 24.

6. Epicurei şi epicurizanţi, adepţi ai filozofului grec Epicur (341—270 î.d.Hr.), care afirma că zeii sau nu există, sau, dacă există, ei nu se interesează de viaţa oamenilor. Din punct de vedere moral, Epicur socotea că plăcerea este binele suprem al vieţii, iar durerea răul suprem, şi că fericirea constă în evitarea durerii. Mulţi urmaşi ai lui Epicur au coborît morala acestuia la un senzualism vulgar.

toate le trece cu vederea, pentru că nici nu pedepsește pe cei răi, nici nu-i ocrotește pe cei buni și că de aceea pe această lume starea celor buni este rea, că de aceea cei buni trăiesc în sărăcie iar cei răi în abundență, cei buni sînt slabi și cei răi tari, cei buni întotdeauna în durerea lor, iar cei răi în bucurii, cei buni în mizerie și abjecție, iar cei răi în prosperitate și cinstire. 7. Dar mai întîi îi întreb pe cei ce se indignează sau acuză că așa stau lucrurile, dacă-i doare inima pentru cei sfinți, adică pentru creștinii adevărați și sinceri, sau pentru cei falși și impostori. Însă pentru cei falși este superfluă durerea simțită că nu sînt fericiți aceștia, întrucît, oricum, prin însăși desfășurarea lucrurilor sînt detestabili cei ce se bucură că ticăloșia lor are urmări bune; măcar de aceea ar trebui să fie foarte nenorociți, ca să înceteze de a fi răi, ca unii care pretind pe căi necinstite numele religiei și-și arogă titlul sfințeniei pentru cele mai josnice interese. Desigur că dacă li se compară nefericirea cu ticăloșia, sînt mai puțin nefericiți decît o merită, fiindcă, oricare le-ar fi necazurile, nu sînt totuși atît de nefericiți pe cît sînt de răi. 8. Nu trebuie așadar să suferim pentru ei că nu sînt bogați și fericiți, dar nici pentru cei cinstiți, fiindcă aceștia, deși pentru ignoranți par nefericiți, în realitate nu pot fi totuși altfel decît fericiți. Este fără sens să-i considere cineva nefericiți din cauza slăbiciunii, a sărăciei sau a altor pricini asemănătoare prin care ei dimpotrivă se cred fericiți. Într-adevăr, nimeni nu este nefericit prin simțirea altuia, ci prin a sa. De aceea nu pot fi nefericiți prin judecata greșită a altcuiva cei ce în conștiința lor sînt fericiți. Căci, după părerea mea, nimeni nu poate fi mai fericit decît cel ce se comportă conform gîndurilor și aspirațiilor sale proprii. Cei religioși sînt umili, aceasta vor; sînt săraci, se mulțumesc cu sărăcia; sînt fără ambiție, le repugnă ambiția; sînt fără demnități, fug de onoruri; plîng, doresc să plîngă; sînt slabi, se bucură de slăbiciunea lor. «*Cînd sînt slab*, zice apostolul, *atunci sînt puternic*»[7]. Și pe drept judecă așa cel către care Dumnezeu însuși a grăit astfel: «*De ajuns îți este ție dragostea mea; căci virtutea se desăvîrșește în slăbiciune*»[8]. 9. Așadar în nici un caz nu trebuie să avem această supărare pentru slăbiciune, ci să înțelegem că ea este mamă a virtuților. Astfel, oricum ar sta lucrurile, cei cu adevărat religioși trebuie să fie numiți fericiți, fiindcă, în împrejurări oricît de aspre și de vitrege, nimeni nu e mai fericit decît cel ce este ceea ce vrea să fie. Oricît ar exista unii care, săvîrșind

7. I Cor. 12, 10.
8. II Cor. 12, 9.

fapte urîte și rușinoase, sînt, după părerea lor, fericiți, fiindcă dobîndesc ce vor, în realitate totuși nu sînt fericiți, fiindcă ar fi trebuit să nu voiască ceea ce vor. Cei religioși însă prin aceea sînt mai fericiți decît toți, fiindcă au ceea ce vor și nu pot avea lucruri mai bune decît cele pe care le vor. Truda și postul, sărăcia și umilința nu sînt grele pentru cei ce le acceptă, ci pentru cei ce nu vor să le accepte. Căci sufletul celui ce le suportă le simte fie grele, fie ușoare. După cum nu e nimic ușor pentru cel ce face ceva fără voia lui, tot așa nu e nimic greu pentru cel căruia i se pare un lucru ușor fiindcă-l face cu plăcere. 10. Sau poate socotim cumva că acei bărbați vechi ai virtuții de odinioară, cum au fost Fabius[9], Fabricius, Cincinnatus, au suportat greu sărăcia, ei care nu voiau să fie bogați, care-și dedicau toate eforturile și toate dorințele realizărilor obștești și îmbogățeau prin sărăcia lor personală puterile înfloritoare ale republicii? Dar suportau ei atunci cu durere și gemete acea viață cumpătată și simplă, cînd se mulțumeau cu o mîncare sumară și țărănească lîngă vetrele pe care o găteau și nu le era îngăduit s-o servească decît spre seară? Oare suportau greu că nu-i ispitea lăcomia, gîndul de îmbogățire și dorința de a avea sume de aur, cînd prin legi ei pedepseau chiar folosirea argintului? Oare nu pedepseau momeala și cupiditatea, de vreme ce n-aveau sînul încărcat cu bani de aur și-l considerau nedemn de a fi senator pe un patrician care voise să aibă zece livre de argint? 11. Cred că nu disprețuiau traiul sărăcăcios, dacă îmbrăcau o haină scurtă și ieftină, dacă erau chemați de la plug la demnități înalte și, trebuind a îndeplini sarcini consulare, ștergeau pulberea amestecată cu sudoare de pe togile pe care le îmbrăcau în comandamentele îndeplinite. De aceea pe atunci acei demnitari săraci aveau o republică bogată, pe cînd acum puterea celor bogați face ca republica să fie săracă. Și nu este oare orbire și nebunie să se creadă că pot dăinui avuțiile particulare într-o republică săracă și lipsită? Așa erau pe atunci vechii romani, care disprețuiau bogăția, deși nu cunoșteau pe Dumnezeu, la fel cum o disprețuiesc acum cei ce-l cunosc pe Domnul. 12. Dar de ce să vorbesc eu despre cei ce, din grija de a-și mări patria, își disprețuiau interesele particulare în favoarea avutului public și, chiar dacă în particular erau săraci, abundau totuși de bogății

9. Fabius, Fabricius, Cincinnatus, nume de vechi demnitari romani, care au pus interesele patriei mai presus de interesele lor. Fabius Maximus, numit dictator, a învins pe samniți și pe gali la Sentinum în 296 î.d.Hr. — Fabricius, fost consul în 282 î.d.Hr., renumit prin moravurile sale sobre, s-a distins în luptele contra samniților și nu s-a lăsat corupt prin daruri de Pyrrhus, regele Tarentului. — Cincinnatus, consul în 400 î.d.Hr., a rămas de asemenea celebru prin simplitatea vieții sale.

comune, de vreme ce chiar unii greci, adepți ai înțelepciunii, fără vreun sentiment al utilității publice, doar în dorința de a căpăta glorie, aproape că s-au lipsit de toată averea personală? Nu numai atît, dar aceștia au înălțat culmea doctrinei lor pînă la disprețul durerii și al morții, afirmînd că înțeleptul este fericit chiar în lanțuri și în chinuri. Au considerat că atît de mare este puterea virtuții, încît nu poate fi niciodată nefericit un bărbat bun. Dacă deci nici acum unii bărbați înțelepți nu socotesc nefericiți pe aceia care nu căpătau nici o altă răsplată a activității lor decît lauda momentului, cu atît mai mult nu trebuie socotiți nefericiți bărbații religioși și sfinți, care-și capătă mîngîiere pentru credința prezentă și urmăresc răsplata fericirii viitoare.

III

13. Cineva dintre aceștia, împotriva cărora ne plîngem, l-a întrebat pe un bărbat cucernic, care gîndește conform regulii adevărului că Dumnezeu conduce toate, adaptîndu-și cîrma după cum este necesar neamului omenesc, l-a întrebat zic: «De ce tu însuți ești slab?». După sens și după judecata ei, întrebarea este aceasta: «Dacă Dumnezeu conduce în viața aceasta toate, dacă Dumnezeu dă fiecăruia ce i se cuvine, după ce judecată este sănătos și puternic omul pe care eu îl știu păcătos, iar tu, despre a cărui sfințenie nu mă îndoiesc, ești slab?». Cine n-ar admira pe bărbatul cu inimă atît de generoasă, care socotește meritele și virtuțile celor religioși demne de recompense atît de mari, încît consideră că în viața aceasta de acum carnația și puterea trupului trebuie să fie răsplată a celui sfînt? 14. Răspund în numele nu numai al celor religioși, ci al tuturora: întrebi tu, oricine ești acela, de ce bărbații cuvioși sînt slabi? Îți răspund scurt: de aceea bărbații cuvioși sînt slabi, fiindcă dacă ar fi grași n-ar putea fi cuvioși. Știu că în regulă generală toți bărbații sînt grași prin mîncare și băutură, iar slabi prin posturi și ajunări. Nu este de mirare așadar că sînt slabi cei ce resping acele lucruri prin care alții sînt grași. Și este o rațiune a respingerii, după cum spune Apostolul Pavel despre sine însuși: *«Îmi pedepsesc trupul și-l supun robiei, pentru ca nu cumva, cînd voi predica altora, să mă fac însumi de ocară»* [10]. Dacă însuși Apostolul socotește de dorit slăbiciunea corpului, ce înțelept o evită? Dacă Apostolul se teme de puterea cărnii, cine în mod judecat vrea să fie gras? Aceasta este așadar rațiunea prin care oamenii dăruiți lui Hristos sînt și vor să fie slabi. 15. De aceea n-avem nici un motiv să-i socotim neglijați de Dumnezeu

10. I Cor. 9, 27.

pe cei despre care sîntem încredințați că-i iubește și mai mult. Citim că Apostolul Timotei a fost foarte slab trupește. Oare era neglijat de Domnul sau n-a plăcut lui Hristos din cauza slăbiciunii cel ce a voit să fie slab tocmai ca să placă? Cineva era extrem de slab, dar Apostolul Pavel nu i-a îngăduit să bea decît foarte puțin vin. Ceea ce însemnează că a voit să se îngrijească de slăbiciunea aceluia, dar n-a voit să fie un îmbuibat [11]. Și pentru ce aceasta? Fără îndoială că nu pentru altceva decît fiindcă, precum spune: *«Trupul dorește împotriva spiritului, iar spiritul împotriva trupului». «Căci* — zice el — *sînt unul împotriva celuilalt și de aceea nu faceți ceea ce voiți»* [12]. 16. Nu fără rost a spus cineva, din acest punct de vedere, că dacă nu putem face ceea ce dorim, fiindcă ne împiedică puterea corpului, trebuie să luăm măsuri de slăbire, ca să putem face cele dorite. «Căci — zice —, slăbiciunea trupului ascute puterea minții și puterile trupului din mădularele slăbite se transformă în virtuți ale sufletului. Cele interioare ale trupului nu ard în flăcări rușinoase, dorințe ascunse nu aprind și nu îmbolnăvesc mintea, simțurile nu se moleșesc în mîngîieri trîndave, iar sufletul se înalță singur, bucuros de biruințe asupra trupului, ca și cum ar fi subjugat un adversar» [13]. Aceasta este, precum am spus, pricina slăbiciunii pentru bărbați și nici tu, pe cît socot, nu tăgăduiești aceasta.

IV

17. Dar poate sînt, zici tu, alte urgii mai mari, că adică oamenii suferă în această viață multe primejdii și nenorociri, că sînt luați în captivitate, că sînt chinuiți, că sînt uciși. Este adevărat; dar ce facem că și profeții au fost duși în captivitate și apostolii au suferit chiar chinuri? Și nu ne putem îndoi că mai ales atunci îi produceau lui Dumnezeu grijă, cînd erau suportate pentru Dumnezeu. Sau poate mai degrabă vrei să probezi prin aceasta că Dumnezeu în această lume neglijează toate și rezervă totul judecății viitoare, dacă întotdeauna cei buni au suferit toate cele rele, iar cei răi le-au făcut. Ideea nu pare a unui necredincios, fiindcă mărturisește judecata viitoare a lui Dumnezeu. 18. Dar noi spunem că neamul omenesc astfel trebuie judecat de la Hristos încoace, încît credem că Dumnezeu și acum conduce și cîntărește toate așa cum crede El rațional și afirmăm că așa va judeca și în viitor, încît învățăm că El a judecat întotdeauna și în lumea aceasta. De îndată ce Dumnezeu este întot-

11. I Tim. 5, 23.
12. Gal. 5, 17.
13. Salvianus, Epistole V, 4.

deauna cîrmuitor, înseamnă că este întotdeauna și judecător, fiindcă guvernarea este în același timp și judecată. 19. În cîte feluri vrei să probăm aceasta? *Prin rațiune, prin exemple sau prin mărturii?* Dacă prin rațiune, cine este atît de lipsit de inteligență umană și de străin de însuși acest adevăr despre care vorbim, încît să nu recunoască și să nu vadă că opera aceasta atît de minunată, care este universul, și măreția neprețuită *atît a celor de sus cît și a celor de jos* sînt conduse de cel ce le-a creat și că acela care a fost creatorul elementelor tot el va fi și guvernatorul lor? Evident că acesta cu ce putere și majestate a clădit toate, cu aceeași providență și măsură le cîrmuiește, *mai ales fiindcă în cele care sînt administrate* prin acțiune umană nu există nimic fără o rațiune interioară și toate își trag ocrotirea de la providență, cum își trage corpul viața de la suflet. De aceea în această lume nu numai imperiile și provinciile, organizația civilă și militară, ci chiar activitățile mai neînsemnate, casele particulare, în sfîrșit turmele și cele mai mărunte neamuri de viețuitoare domestice nu sînt conduse decît de orînduirea și chibzuința umană ca de o mînă și de o cîrmă. 20. Și toate la un loc, fără nici o îndoială, sînt conduse de voința și judecata ființei supreme, adică de Dumnezeu, pentru ca tot neamul omenesc să conducă părticelele și membrele lucrurilor luînd ca exemplu conducerea întregului univers de către Dumnezeu. Dar în principiu, zici tu, aceste statute și dispoziții ale creaturilor sînt date de Dumnezeu; Acesta, după ce a înfăptuit și desăvîrșit universul, a îndepărtat de la El și a exclus orice grijă a lucrurilor terestre, fugind de trudă și evitînd greutatea oboselii sau, ocupat cu alte lucruri, a părăsit o parte din ele, fiindcă nu putea să biruie totul.

V

21. Deci, precum spui tu, Dumnezeu a îndepărtat de la sine grija de cei muritori. Dar atunci care este pentru noi rațiunea religiei divine? Care este scopul adorării lui Hristos și la ce bun speranța ocrotirii de către el? Dacă Dumnezeu neglijează în această lume neamul omenesc, pentru ce întindem zilnic mîinile spre cer? Pentru ce cerem prin dese rugăciuni mila lui Dumnezeu? Pentru ce ne ducem la biserică? Pentru ce ne plecăm în fața altarului? N-avem nici o rațiune de a ne ruga, dacă ni se spulberă speranța împlinirii rugăciunilor. Vezi așadar cît de nesocotită și de fără temei este ideea acestei afirmații. Dacă aceasta se acceptă ca adevărată, nu se mai poate păstra nimic din religie. 22. Poate că te refugiezi în afirmația că noi adorăm pe Dumnezeu de frica judecății viitoare și că îndeplinim acest act de adorare cu tot ritualul slujbelor existente ca să merităm a fi absolviți la judecata viitoare. Dar ce vrea Apostolul Pavel cînd învață zilnic în biserică și poruncește[14] să facem fără întrerupere rugăciuni Dumnezeului nostru, să-i cerem harul său pentru acțiunile noastre? Și toate acestea de ce? De ce altceva decît ca să ducem o viață liniștită și tihnită în toată cuviința? Pentru prezent, precum vedem, poruncește să se facă rugăciuni lui Dumnezeu, ceea ce, desigur, n-ar porunci dacă ar considera că nu poate fi rugat. 23. Cum socotește cineva că «urechile» lui Dumnezeu sînt deschise la rugăciunile pentru obținerea bunurilor în viitor, dar închise și astupate pentru prezent? Sau cum cerem noi de la Dumnezeu, rugîndu-ne în biserică, mîntuirea prezentă, dacă socotim că nu sîntem auziți? Oare nu trebuie să ne exprimăm nici o dorință pentru sănătatea și fericirea noastră, sau poate mai degrabă, pentru ca modestia rugămintii să ne însoțească vocea cînd ne rugăm, să spunem: Doamne, nu cerem prosperitate în această viață și nu ne rugăm pentru bunuri prezente. Știm că urechile tale sînt închise la aceste rugăminți și că n-au auz pentru cereri de acest fel, ci ne rugăm numai pentru cele ce vor fi după moarte. 24. Fie și așa, n-o fi lipsită de utilitate o astfel de rugăciune; dar cum se poate justifica? Dacă Dumnezeu își ia grija sa de la această lume și-și închide urechile la cererile celor ce se roagă, fără îndoială că, neauzindu-ne pentru cele prezente, nu ne aude nici pentru cele viitoare, afară numai dacă nu cumva credem că, în raport cu rugăciunile noastre, Hristos își închide și deschide urechile, că adică le închide cînd e rugat pentru cele prezente, dar le deschide pentru cele viitoare. 25. Dar despre astfel de lucruri n-avem de ce vorbi mai mult; căci sînt atît de absurde și de neserioase, încît trebuie avută grijă ca nu cumva chiar ceea ce se spune pentru cinstirea lui Dumnezeu să nu pară a fi injurie față de Dumnezeu. Este cu totul deosebit și copleșitor respectul pentru majestatea sacră, și de aceea sîntem datori să spunem cu mare teamă și supunere că impresionează foarte puternic nu numai cele ce se spun de către ei împotriva religiei, dar și cele pe care le spunem noi înșine în favoarea religiei. 26. Așadar se crede prostește și în chip nelegiuit că pietatea divină nesocotește grija față de cele omenești, fiindcă realitatea este tocmai dimpotrivă; și dacă Dumnezeu se îngrijește de creația sa înseamnă că o și conduce, iar dacă o conduce, prin însuși *faptul acesta el judecă ceea ce conduce, fiindcă nu poate exista* conducere fără o judecată permanentă exercitată de conducător.

14. I Tim. 2, 1 și următ.

VI

27. Dar poate cineva socotește că nu e de ajuns ce spune rațiunea, că este nevoie ca afirmațiile să fie întărite prin exemple. Să vedem în ce chip a condus Dumnezeu de la început lumea; vom demonstra că el a condus întotdeauna toate, ca astfel să putem arăta că el a și judecat toate. Ce spune Scriptura? «*A făcut așadar Dumnezeu pe om din frămîntătura pămîntului și a suflat în el suflarea vieții*»[15]. Și după aceea zice: «*L-a așezat în paradisul plăcerii*»[16]. Ce urmează după aceea? Desigur i-a dat legi, l-a încărcat cu învățături, i-a arătat calea vieții. Dar ce a urmat după acestea? Omul a uitat de porunca sfîntă, a nesocotit învățătura, a pierdut paradisul, a primit pedeapsa cuvenită. 28. Cine nu vede în toate acestea pe Dumnezeu conducător și judecător? L-a așezat pe Adam nevinovat în paradis și l-a alungat vinovat. În așezare este conducerea, în alungare, judecata. Cînd l-a pus în loc plăcut a orînduit, cînd l-a alungat din domnie ca pe un vinovat l-a judecat. Aceasta se spune despre primul om, adică despre tată; dar despre al doilea, adică despre fiu? «*S-a făcut* — zice Sfînta Scriptură —, *ca după multe zile Cain să ofere Domnului daruri din roadele pămîntului. A oferit și Abel din primii miei ai turmei sale și din grăsimea ei. Și s-a uitat Domnul la Abel și la darurile lui, dar la Cain și la darurile lui nu s-a uitat*»[17]. 29. Mai înainte de a vorbi despre judecata, destul de evidentă, făcută de Dumnezeu, afirm că există chiar în cele ce am spus un indiciu de judecată. Faptul că Dumnezeu a primit sacrificiul unuia, iar pe al celuilalt l-a refuzat, arată foarte clar că El a judecat cine are dreptate, dînd-o unuia și refuzînd-o celuilalt. Dar acest fapt este de mică importanță. Cain pune la cale crima împotriva fratelui său, îl atrage într-un deșert și înfăptuiește crima încrezîndu-se în singurătatea locului, fapt nelegiuit și nebunesc totodată, fiindcă a socotit că este destul, pentru a-și ucide fratele, să se ferească de văzul oamenilor fără să-și dea seama că la omorul săvîrșit de el Dumnezeu este martor. Socotesc că s-a gîndit atunci, cum se gîndesc și acum mulți, că Dumnezeu nu se îngrijește de cele pămîntești și nu vede faptele oamenilor scelerați. Fără îndoială că așa s-a gîndit, de vreme ce după săvîrșirea crimei, chemat și întrebat de Dumnezeu, a răspuns că nu știe nimic despre uciderea fratelui. Îl socotea pe Dumnezeu atît de străin de faptele oamenilor, încît credea că poate acoperi cu minciuni o nelegiuire atît de bestială. Dar socoteala lui a ieșit altfel. Căci pe Dumnezeu, de către care-și închipuia că nu-i este văzută crima pe cînd o înfăptuia, l-a simțit că-l vede pe cînd era condamnat. 30. Acum vreau să-i întreb aici pe cei ce afirmă că faptele omenești nu sînt nici văzute, nici conduse, nici judecate de Dumnezeu, dacă toate cele despre care am vorbit n-au nici un fel de noimă. Eu socotesc că este prezent acela care participă la sacrificiu, este conducător acela care după sacrificiu dojenește pe Cain, dovedește grijă acela care întreabă pe criminal despre crima înfăptuită și judecă acela care condamnă la dreaptă osîndă pe ucigașul nelegiuit. De aceea să nu ne mirăm acum că oamenii cuvioși suferă unele nedreptăți, cînd vedem că și pe atunci Dumnezeu a lăsat să fie ucis prin cea mai mare nelegiuire cel dintîi dintre cei cuvioși. Cum de rabdă Dumnezeu asemenea fapte nu este în putința rațiunii umane nici să cunoască și nici să judece în timpul acesta. Deocamdată este destul să arătăm că toate cele de acest fel nu se produc din nepăsarea sau lipsa de grijă a lui Dumnezeu, ci sînt îngăduite cu socoteală și chibzuință. Nu putem tăgădui judecata divină și cu atît mai mult n-o putem socoti nedreaptă, fiindcă voința lui Dumnezeu este justiția supremă. Divinitatea nu săvîrșește nimic nedrept și omul este sub puterea dreptății divine. Dar să ne întoarcem la subiect.

15. Fac. 2, 7.
16. Fac. 28, 17.
17. Fac. 4, 3 și următ.

VII

31. Vedem așadar, din cele ce au fost spuse, că nimic nu se face fără știrea lui Dumnezeu, care le-a rînduit pe toate din dispoziția sa divină, pe unele răbdîndu-le, pe altele sancționîndu-le. Poate unii socotesc că nu sînt probatorii cele ce le-am spus despre puțini; să vedem deci dacă acestea le putem spune despre toți. Neamul omenesc s-a înmulțit și odată cu el s-a întins și nedreptatea. «*Văzînd Dumnezeu* — spune Sfînta Scriptură[18] — *că multă era răutatea oamenilor pe pămînt și că întregul cuget al inimii le era îndreptat spre rău în tot timpul, S-a căit că a făcut pe om pe pămînt și, îndurerat în adîncul inimii Sale, a zis: voi distruge de pe fața pămîntului pe omul pe care l-am creat*». 32. Să examinăm în ce chip se constată în toate acestea grija și în același timp severitatea Domnului. Spune în primul rînd: «*Văzînd Domnul*», în al doilea rînd: «*îndurerat în adîncul inimii Sale*»; iar în al treilea rînd «*voi distruge pe omul pe care l-am creat*». În faptul că Dumnezeu vede toate i se arată grija, în acela că e îndurerat i se dovedește mînia, iar în acela că pedepsește i se vede se-

18. Fac. 6, 5.

veritatea de judecător. *«S-a căit — zice Sfînta Scriptură — că a făcut pe om pe pămînt»*. Aceasta nu înseamnă că Dumnezeu ar fi rob afectivității, sau supus vreunei pasiuni; dimpotrivă, pentru a ne facilita mai deplin înțelegerea adevărată a scripturilor ni se vorbește ca despre niște stări sufletești umane, arătîndu-se puterea lui Dumnezeu sub numele de căință și mînie; iar mînia divinității este pedepsirea păcătosului. 33. Dar ce a urmat după aceea? *«Cînd a văzut Dumnezeu* — ni se spune — *stricăciunea pe pămînt, a zis lui Noe: a venit în fața mea sfîrșitul tuturor oamenilor, s-a umplut pămîntul de nedreptatea lor și eu îi voi pierde de pe pămînt»*. Iar după aceea? *«Și au fost dezlegate toate izvoarele marelui abis și deschise cataractele cerului și ploaie s-a făcut pe pămînt patruzeci de zile și patruzeci de nopți»* [19]. Și puțin mai departe: *«A fost nimicită toată făptura care se mișca pe fața pămîntului»* [20]. Apoi: *«Și a rămas singur Noe și cei care erau cu el în corabie»* [21]. Aceasta vreau să-i întreb acum pe cei ce afirmă că lui Dumnezeu nu-i pasă de cele omenești: Dacă ei cred sau nu că El în acel timp s-a preocupat și a judecat cele pămîntești? După părerea mea, El nu numai că a judecat, dar a făcut o dublă judecată. Căci s-a arătat și un drept răsplătitor, ocrotind pe cei buni, și un sever judecător, condamnînd pe cei răi. 34. Poate că pentru mințile înguste asemenea fapte par de mai puțină autoritate fiindcă s-au petrecut înainte de potop, adică în altă eră. Dar ce, nu cumva că pe atunci Dumnezeu a fost altul, iar după aceea n-a voit să mai aibă grijă de lume? Cu ajutorul lui Dumnezeu cele spuse le-aș putea dovedi despre toate generațiile care au urmat după potop; dar întinderea în timp este prea mare și de aceea este suficient a arăta ceea ce este mai însemnat și mai sigur. De altfel, Dumnezeu este același și pentru epocile mari și pentru cele mici și se înțelege că afirmațiile despre cele mici au valoare și pentru cele mari.

VIII

35. După potop Dumnezeu a binecuvîntat neamul omenesc și prin însăși binecuvîntarea Sa a dat naștere unei imense mulțimi de oameni. Apoi Domnul a vorbit din cer lui Avraam, i-a poruncit să-și părăsească țarina și să caute alta. Este chemat, se supune, este dus, așezat în alt loc, se face din sărac bogat, din necunoscut puternic, din pribeag de rînd este înălțat în demnități, dar totuși, pentru ca acestea, care-i fuseseră date de Dumnezeu, să nu pară numai merite, ci

19. Fac. 17, 11.
20. Fac. 7, 21.
21. Fac. 12, 1.

și sarcini, el, care se bucura de situații prospere, este încercat și de vitregia soartei. Urmează pentru el truda, primejdia, teama. E silit să se mute dintr-un loc în altul, este surghiunit, lovit de nedreptăți, rămas fără soție. Dumnezeu i-a poruncit să-și sacrifice fiul și el, cu inima îndurerată de tată, s-a supus poruncii. Apoi iarăși surghiun, iarăși teamă, urît de filisteni, jefuit de Abimelech, multe nenorociri, dar tot atît de multe mîngîieri; căci deși este lovit de foarte mulți, pentru toate este răzbunat. Ce urmează de aci? 36. În toate acestea pe care le-am amintit nu este oare Dumnezeu observatorul, chemătorul, călăuzitorul, îngrijitorul, promițătorul, răsplătitorul, verificatorul, înălțătorul, răzbunătorul și judecătorul? Este observator, desigur, de vreme ce l-a ales văzîndu-l că este cel mai bun. Chemător, de îndată ce-l invită, călăuzitor, fiindcă l-a condus în locuri necunoscute; îngrijitor, fiindcă l-a vizitat lîngă stejar; promițător, fiindcă i-a făgăduit cele viitoare; ocrotitor, fiindcă l-a apărat între neamurile barbare; răsplătitor, fiindcă l-a îmbogățit; probator, fiindcă a voit să-l verifice în primejdii; înălțător, fiindcă l-a făcut mai puternic peste toți; răzbunător, fiindcă l-a răzbunat împotriva adversarilor, și judecător, fiindcă prin judecată l-a răzbunat. 37. Îndată însă vine în această povestire Dumnezeu zicînd: *«Strigătele Sodomei și Gomorei s-au înmulțit și păcatul lor s-a agravat peste măsură»* [22]. A spus: strigătele Sodomei și Gomorei s-au înmulțit. Bine a zis, că păcatele au în ele strigăte. Fără îndoială că strigătul păcătoșilor este mare, că se urcă de la pămînt la cer. Dar de ce sînt numite păcatele oamenilor strigăte? Desigur, Dumnezeu spune că urechile îi sînt izbite de strigătele păcătoșilor, ca să nu fie amînată pedeapsa păcătoșilor. Este strigăt adevărat și strigăt mare, cînd mila lui Dumnezeu este copleșită de strigătul păcatelor, care-l obligă să pedepsească pe păcătoși. Arată așadar Domnul cît de fără voia Sa pedepsește pe cei mai mari păcătoși, cînd spune că strigătul Sodomei s-a înălțat pînă la El. A spus adică: Mila Mea mă sfătuiește să-i cruț, dar strigătul păcatelor Mă silește să-i pedepsesc. După ce a spus așa, ce a urmat? 38. Au fost trimiși îngeri la Sodoma [23]: au plecat, au intrat, au fost ocrotiți de ajutorul celor buni și maltratați de nedreptatea celor răi. Cei necinstiți au fost orbiți, cei cinstiți au fost mîntuiți. Loth cel cu simțăminte evlavioase a fost scos din oraș, iar orașul cel cu locuitori necredincioși a fost ars. Întreb aci: oare cu judecată sau fără judecată a ars Dumnezeu pe cei răi? Cine zice că sodomiții au fost pedepsiți de

22. Fac. 18, 20.
23. Fac. 19.

Dumnezeu fără judecată îl acuză pe Dumnezeu de nedreptate. Dar Dumnezeu a judecat, fiindcă i-a pedepsit cu judecată pe cei răi. A judecat și încă a judecat oarecum în felul judecății viitoare, de vreme ce este clar că arderea în gheenă va fi în viitor pedeapsa celor răi, precum Sodoma și orașele vecine ei au fost mistuite de focul cel ceresc. 39. Deocamdată însă Dumnezeu, cînd a trimis asupra poporului nelegiuit gheena din cer, a voit să arate ce va fi acea judecată viitoare, precum spune și apostolul [24], că Dumnezeu a condamnat cu nimicirea cetățile Sodoma și Gomora, dînd un exemplu pentru cei ce se vor purta în chip nelegiuit, deși ceea ce s-a petrecut acolo a dovedit mai multă milă decît severitate. A fost milă faptul că a amînat atîta timp pedeapsa și justiție că pînă la urmă a pedepsit-o. Și de aceea Dumnezeu a trimis pe îngeri la Sodoma, fiindcă a voit să ne probeze că și pe cei răi îi pedepsește de nevoie. Desigur că atunci cînd citim ce au suferit îngerii din partea sodomiților și vedem grozăvia nelegiuirilor, josnicia crimelor și nerușinarea poftelor, ne dăm seama că Dumnezeu n-a voit să-i piardă, ci ei înșiși au mers la pierzanie.

IX

40. Aș putea să dau exemple nenumărate, dar nu vreau ca, în stăruința de a face o demonstrație cît mai clară, să par a compune istorie. Moise [25], așezat în deșert, paște turma, vede rugul arzînd, aude pe Dumnezeu din rug, primește învățăturile, se înalță în putere, este trimis la faraon, se duce, vorbește, este disprețuit, învinge. Egiptul este atacat, nesupunerea faraonului este pedepsită, și nu într-un singur fel, pentru ca nelegiuitul să fie și mai mult torturat prin diversitatea chinurilor. Cum adică? De zece ori se răscoală, de zece ori este înfrînt. Ce vrem să spunem prin aceasta? Socotesc că în toate acestea poți recunoaște că Dumnezeu deopotrivă se îngrijește de cele omenești și le judecă. Se vede bine că atunci în Egipt judecata lui Dumnezeu n-a fost simplă, ci dublă, căci de cîte ori a înfrînt pe egiptenii răzvrătiți, de atîtea ori i-a judecat. 41. Dar după cele pe care le-am spus ce a urmat? Israelul este lăsat să plece, după ce-și sărbătorește paștele îi jefuiește pe egipteni, se îndepărtează bogat. Faraonul se căiește, strînge armată, ajunge la fugari, taberele se ciocnesc, dar sînt despărțite de întuneric, marea este secată, Israel o trece cu picioarele, scapă de primejdia valurilor. Faraonul îi urmărește, marea se rostogolește peste el și-l înghite sub valuri. Aflăm că în cele ce s-au întîmplat se vede limpede judecata lui Dumnezeu și nu numai judecata, ci și moderația

24. II Petru 2, 6.
25. Ieș. 3.

și răbdarea lui. Căci este dovadă de răbdare faptul că egiptenii au fost nimiciți numai după ce s-au răsculat de multe ori, dovadă de judecată faptul că au fost condamnați la moarte din cauza stăruinței lor în nesupunere. 42. Așadar, după acest șir de evenimente, neamul evreilor, învingător fără război, intră în deșert. Își face drum prin acele regiuni fără drumuri, este călător fără cale, călăuzit de Dumnezeu, cinstit de oastea divină, puternic prin conducerea cerească, urmînd coloana mișcătoare, de nor ziua, de foc noaptea, coloană care-și schimba culoarea după diversele cerințe ale timpului, pentru ca adică în lumina zilei să se distingă prin aspectul unui nor întunecat, iar în negura nopții să se vadă ca o flacără strălucitoare. 43. Adaugă aici izvoarele ieșite pe neașteptate, adaugă apele lecuitoare, fie apărute, fie schimbate cele existente, păstrîndu-și înfățișarea dar transformîndu-și calitatea, adaugă rîurile țîșnind din creierii munților, ogoarele pline de praf fertilizate de noi șuvoaie și turmele de vite mînate spre tabere pentru hrana călătorilor, Dumnezeu slujind cu nesfîrșită dragoste nu numai pentru folosul, ci chiar pentru desfătarea oamenilor, hrana dată zilnic celor conduși de stele timp de patruzeci de ani, cerurile plouînd cu mîncăruri dulci, nu numai pentru hrană, ci și pentru plăcere; adaugă faptul că oamenii n-au simțit în nici o parte a membrelor adaosul sau scăderea în greutate a corpurilor umane, că unghiile nu le-au crescut, dinții nu le-au căzut, părul s-a menținut la fel, picioarele nu li s-au bătătorit, îmbrăcămintea și încălțămintea nu li s-au rupt, onoarea sporită a oamenilor impunînd demnitate chiar îmbrăcămintii lor sărăcăcioase; adaugă aici faptul că Dumnezeu S-a coborît pe pămînt pentru a învăța pe oameni, Dumnezeu Fiul luînd pentru aceasta înfățișare omenească, că mulțimea nenumărată a poporului a fost primită în preajma familiarității divine, strălucind prin onoarea prieteniei sacre; adaugă aci tunetele, fulgerele, înfiorătoarele răsunete ale buciumelor cerești, înspăimîntătorul freamăt în tot văzduhul, cerurile mugind cu vuiete sacre, focuri, întunecimi, nori plini de puterea lui Dumnezeu, Domnul vorbind de aproape, legea răsunînd în gura divină, litere, cuvinte și pagini scrise de degetul lui Dumnezeu, cartea de piatră, poporul învățînd și Dumnezeu învățîndu-l, aproape o singură școală a cerului și a pămîntului, îngeri și oameni laolaltă. 44. Căci așa este scris că, după ce Moise a transmis lui Dumnezeu cuvintele poporului, Domnul i-a spus: *«De acum voi veni la tine într-un nor des, ca să mă audă poporul vorbind către tine»* [26]. Și ceva mai departe: *«Iată, a zis, au început să se audă tunete și să li-*

26. Ieș. 19, 9.

căre fulgere și un nor foarte des să acopere muntele» [27]. Și iarăși: *«S-a coborît Domnul pe muntele Sinai, drept pe vîrful muntelui»*. Și mai departe: *«Și vorbea cu Moise în văzul tuturor, fiindcă stîlpul de nor stătea la intrarea în cort și ei înșiși stăteau și se rugau la intrările în corturile lor. Vorbea lui Moise Domnul față către față, cum obișnuiește să vorbească un om către un prieten al său»* [28]. Dacă așa stau lucrurile, oare nu se vede că Dumnezeu are grijă de oameni, dîndu-le atîtea, ajutîndu-i cu atîtea, făcînd pe un biet omuleț părtaș la convorbire și admițîndu-l oarecum în ambianța unei prietenii sacre, deschizînd către el palmele pline de bogății nemuritoare, dînd oamenilor să bea pahare cu nectar și hrănindu-i cu merinde cerească? Ce grijă mai mare, mă rog, le putea acorda decît pe cea a cortului Său, ce sentiment mai puternic, decît ca ei să trăiască în lumea acesta, dar să aibă în față oglinda vieții viitoare?

X

45. Dar aici s-ar putea răspunde că Dumnezeu a avut altădată această grijă de oameni, dar acum sigur n-o mai are. De unde credem așa? Poate fiindcă nu mai mîncăm zilnic o mană ca atunci, deși avem belșug de roade pe ogoare, nu mai prindem potîrnichi care ne vin in mînă, deși mîncăm tot felul de vite, păsări și alte viețuitoare? Că nu ne mai vin la gură ape din deschizăturile stîncilor, deși avem casele umede de băutura scoasă din rodul viilor? 46. Adaug eu ceva mai mult, că noi, care spunem că atunci aceia au fost în grija lui Dumnezeu, iar noi sîntem neglijați de Dumnezeu, dacă am putea primi bunurile din trecut în locul celor din prezent, am refuza în mod sigur această schimbare de condiție. Căci n-am vrea să pierdem ceea ce avem acum pentru a poseda ceea ce ei aveau atunci în folosință, nu pentru că acum avem lucruri mai bune decît au avut ei atunci, ci pentru că ei, care atunci erau hrăniți din grija lui Dumnezeu și a cerului, preferau în locul bunurilor prezente vechea îndestulare a pîntecelui, amintindu-și cu o duioșie condamnabilă de mîncărurile de altădată și tînjind după ceapa și usturoiul din trecut nu pentru că erau mai bune cele pe care le avuseseră înainte, ci pentru că se întîmpla și cu ei atunci ceea ce se întîmplă cu noi acum. Nu le plăcea ceea ce aveau și doreau ceea ce n-aveau. Noi lăudăm mai mult ceea ce a fost atunci decît ceea ce este acum, nu fiindcă, dacă am avea putința de a alege, am prefera să le avem întotdeauna pe acelea, ci fiindcă mintea omenească are acest cusur înrădăcinat de a dori în-

27. Ieș. 19, 20.
28. Ieș. 33, 9 și următ.

totdeauna ceea ce nu este și 47. fiindcă — precum spune cineva — *«nouă ne plac ale altora iar altora le plac ale noastre»* [29]. Se adaugă și ceea ce este aproape general, că omul este întotdeauna nerecunoscător față de Dumnezeu, că toți au năravul urît și aproape înnăscut de a nu lua în seamă binefacerile lui Dumnezeu, de a nu se recunoaște datori față de el. Dar să ne oprim aci cu acestea; să ne întoarcem acum la șirul celor de mai înainte. Deși cred că am demonstrat cu prisosință ceea ce mi-am propus, voi mai adăuga totuși ceva la cele spuse, dacă se găsește cu cale; fiindcă este mai bine față cu cerințele necesității să demonstrezi ceva cu mai multe argumente decît cu mai puține.

XI

48. Eliberat odinioară de sub jugul Faraonului, poporul evreilor la muntele Sinai a căzut în păcat și pe dată, din cauza greșelilor, a fost pedepsit de Domnul. Căci este scris așa: *«Poporul a fost pedepsit așadar de Domnul din cauza vițelului înălțat de Aaron»* [30]. Ce măsură de judecată mai mare și mai evidentă ar fi putut să ia Dumnezeu față de păcătoși decît să-i pedepsească imediat pe cei ce păcătuiseră? Și totuși, dacă tot poporul fusese vinovat, de ce n-a fost trimisă tuturor condamnarea? Fiindcă milostivul Dumnezeu de bună seamă că a pedepsit cu sabia judecății Sale o parte pentru ca să corecteze cealaltă parte prin exemplu și să dovedească tuturor prin pedeapsă judecata, iar prin îngăduința mila Sa. A judecat dacă a pedepsit și S-a milostivit dacă a cruțat, deși n-a procedat cu o măsură egală, fiindcă mila i-a fost mai mare decît severitatea. De aceea în orice caz Domnul Cel Atotbun se arată întotdeauna înclinat mai mult spre iertare decît spre pedepsire; astfel că atunci cînd a trebuit să pedepsească o parte din armata iudaică, socotința divină a folosit într-o măsură judecata și severitatea, dar a fost mai mare dragostea pentru popor, și anume mila deosebită față de mulțimea cea fără număr, pentru ca pedeapsa să nu se aplice tuturor împricinaților. 49. De altfel, față de unele persoane și familii, precum citim [31], judecata lui Dumnezeu este neîndurată, ca în cazul acelui om care, într-o zi de sabat, a fost ucis pentru că s-apucase să strîngă lemne în loc să țină sărbătoare împreună cu poporul. Căci deși fapta lui părea în sine nevinovată, totuși devenea criminală din cauza zilei în care era săvîrșită. Sau ca în cazul cînd doi se judecau

29. Publius Syrus, poet latin (sec. I î.d.Hr.), de la care a rămas o colecție de maxime morale.
30. Ieș. 32, 35.
31. Numerii 15.

în proces și unul din ei, fiindcă a hulit, a fost pedepsit cu moartea. Este scris așa: *«Dar iată că fiul unei femei israelite, născut cu un bărbat egiptean, între fiii lui Israel s-a certat în tabără cu un bărbat israelit. Și fiindcă hulise pe Domnul și-L blestemase, a fost adus în fața lui Moise»* [32]. Și mai departe citim: *«L-au trimis la închisoare, așteptînd ei să vadă ce poruncește Domnul. Iar Acesta a vorbit către Moise zicînd: Scoate pe hulitor din tabără și toți care l-au auzit să-și pună mîinile pe capul lui și să-l ucidă cu pietre tot poporul»* [33]. 50. Oare nu e vădită și activă judecata lui Dumnezeu, n-a fost dată o hotărîre ca și în cele omenești, deosebirea fiind doar aceea că venea din cer? Întîi: cel ce păcătuise a fost arestat; al doilea: a fost dus ca la un tribunal; al treilea: a fost acuzat și trimis la închisoare; în sfîrșit: a fost pedepsit de autoritatea judecății cerești. Dar n-a fost pur și simplu pedepsit, ci i s-a dat pedeapsa sub mărturie, ca să se vadă bine că-l condamnă pe acuzat justiția, nu forța, exemplul fiind în mod sigur de folos pentru îndreptarea tuturor, pentru ca altă dată să nu săvîrșească o faptă pe care o condamnase tot poporul în cazul unuia singur. Cu această rațiune și judecată procedează Dumnezeu și acum și așa a procedat întotdeauna, ca să ajute la îndreptarea tuturor pentru ceea ce făcuse fiecare în parte. 51. Așa a fost și cazul cu Abiud și Nadab, bărbați de rang sacerdotal, care au fost mistuiți de focul cel ceresc. În cazul acestora Dumnezeu a voit să arate nu doar o judecată, ci judecata Sa mereu prezentă și veghetoare. Căci scris este că după ce focul venit de la Domnul mistuise toată jertfa, *«Nadab și Abiud luînd cădelnițele au pus foc și l-au aprins deasupra, oferind Domnului un foc străin, nu cum li se poruncise, și venind focul de la Domnul i-a mistuit și au murit în fața Domnului»* [34]. Ce altceva a voit să arate, decît că mîna Sa este întinsă asupra noastră și că ne amenință veșnic sabia celui ce a pedepsit greșeala celor mai înainte arătați chiar pe cînd ea se săvîrșea, păcatul fiind astfel pedepsit înainte de a se înfăptui cu totul? Dar din acest caz nu numai un învățămînt trebuie tras, ci multe altele. 52. Căci atunci a fost pedepsită nu chibzuința nelegiuită, ci procedura ușuratică și nesocotită. Domnul a arătat limpede de ce pedeapsă sînt demni cei ce săvîrșesc ceva în disprețul divinității, de vreme ce fuseseră pedepsiți de Dumnezeu chiar cei ce păcătuiseră. Nu se gîndiseră prea mult ce

32. Levit. 24, 10.
33. Levit. 24, 12.
34. Levit. 10, 1 și următ.

fac, sau cît de vinovați sînt cei ce săvîrșesc ceva împotriva voinței stăpînului lor, de vreme ce au fost la fel pedepsiți și cei ce au făcut lucruri neporuncite. Dar prin aceasta Dumnezeu a voit să ne îndrepteze prin exemplul judecății Sale, pentru ca toți cei neștiutori să înțeleagă cît de mult trebuie să se teamă de mînia lui Dumnezeu, dacă nu i-au scăpat de pedeapsă pe fiii preotului nici meritele tatălui lor și nici privilegiul slujbei lor sacre. 53. Dar de ce să vorbesc eu despre aceia a căror lipsă de prevedere L-a supărat pe Dumnezeu și a ajuns ca o insultă a cerului? Mariam îi vorbește lui Moise și este pedepsită, dar nu fără judecată, ci așa cum cer legile justiției. Într-adevăr, întîi este chemată în proces, apoi este judecată și în al treilea rînd este pedepsită. Prin sentință simte puterea judecății, iar prin lepră suportă ispășirea greșelilor. De altfel sancțiunea a suferit-o nu numai Mariam, ci și Aaron, fiindcă deși marele preot n-a fost lovit de lepră, totuși pedeapsa l-a atins și pe el, prin pedeapsa primită de Mariam fiind umilit și Aaron ca un fel de complice la culpă. Căci Mariam este chinuită, iar chinul ei este o rușine pentru Aaron. 54. Dar, ca să cunoaștem din astfel de cazuri că procedura judecății divine este fără îndurare, această procedură n-a putut fi schimbată nici la intervenția celui ce fusese lezat. Citim că Domnul astfel a zis către Aaron și către Mariam: *«De ce, așadar, nu v-ați temut să-l vorbiți de rău pe robul meu Moise? Și supărat a plecat. Și iată că Maria s-a umplut de lepră și a devenit albă ca zăpada. Și a strigat Moise către Domnul zicînd: Te rog, Doamne, însănătoșește-o. Și i-a răspuns Domnul: Dacă tatăl ei ar fi scuipat-o în față, n-ar fi trebuit cel puțin zece zile să se rușineze? Să fie închisă șapte zile afară din tabără și după aceea să fie rechemată»* [35]. Dar este de ajuns ceea ce am spus despre acest fel de cazuri și despre această parte a expunerii. Căci se poate discuta la infinit despre toate care cer mult timp și numai pentru a fi enumerate, cu atît mai mult pentru a fi discutate.

XII

55. Neamul evreilor se căiește că a plecat din Egipt, este pedepsit. Nu-i place oboseala drumului, este chinuit; dorește carne, este biciuit. Fiindcă, mîncînd zilnic mană, dorește să-și umple pîntecele cu delicatese, este săturat de cele dorite, dar sațiul însuși îi face rău. *«Pînă acum* — zice Scriptura — *era hrană în gura lor și mînia Domnului s-a aprins împotriva lor și a ucis pe cei mai mulți dintre ei și*

35. Numerii 12, 8 și următ.

i-a înfrînt pe cei aleşi ai lui Israel»[36]. 56. Og se răzvrăteşte împotriva lui Moise, este nimicit. Core ocărăşte, este doborît. Dathan şi Abiron murmură, sînt înghiţiţi. *«Căci s-a deschis pămîntul* — se spune — *şi l-a înghiţit pe Dathan şi a acoperit adunarea lui Abiron»*[37]. Două sute cincizeci de bărbaţi fruntaşi, care — precum mărturiseşte Cuvîntul Sfînt — erau chemaţi pe nume în timpul unei adunări, s-au ridicat contra lui Moise. *«Şi, cum stăteau împotriva lui Moise şi a lui Aaron, au zis: Să vă fie de ajuns că este toată mulţimea de sfinţi şi că între ei este Domnul; de ce vă ridicaţi mai presus de poporul Domnului?»*[38]. Şi mai departe se spune: *«Foc a venit de la Domnul şi i-a mistuit pe cei 250 de bărbaţi care aprindeau tămîie»*. 57. Dar deşi acestea s-au petrecut astfel, cu toată grija cerească ei nu s-au schimbat. A fost folosită adesea constrîngerea, dar n-a urmat îndreptarea. Căci precum noi de multe ori sîntem pedepsiţi, dar nu ne îndreptăm, la fel şi ei, cu toate că erau destul de des dojeniţi, nu se îndreptau. Căci ce este scris? *«În ziua următoare, toată mulţimea fiilor lui Israel a murmurat contra lui Moise şi a lui Aaron zicînd: Voi aţi ucis poporul Domnului»*[39]. Şi ce a urmat? Îndată au fost loviţi şi mistuiţi de foc patrusprezece mii şapte sute de oameni. 58. Dar dacă atunci toată mulţimea poporului a păcătuit, de ce n-au fost toţi pedepsiţi? Mai ales că din acea răscoală a lui Core, despre care am vorbit mai sus, nici unul n-a scăpat. De ce acolo Dumnezeu a voit să ucidă toată mulţimea de păcătoşi, iar dincoace numai o parte? Desigur, findcă Domnul este plin de dreptate şi de milosîrdie şi-şi arată dragostea sa prin îngăduinţă, iar severitatea prin învăţătură. De aceea a aplicat acolo învăţătura, pentru ca pedeapsa tuturor celor vinovaţi să fie spre îndreptare tuturor. Aici însă a întrebuinţat milosîrdia, ca să nu piară tot poporul. 59. Şi cu toate că S-a arătat atît de milos, fiindcă n-a fost de folos mustrarea repetată de atîtea ori în parte, pînă la urmă i-a condamnat pe toţi la moarte. Acest fapt ar trebui să fie de folos în acelaşi timp pentru teama şi îndreptarea noastră, pentru ca nu cumva cei ce nu ne îndreptăm din exemplul lor să fim poate pedepsiţi din sfîrşitul lor. Nu e nici o îndoială despre ceea ce s-a întîmplat cu ei. Pentru că deşi tot neamul evreilor a ieşit din Egipt pentru a intra în pămîntul făgăduinţei, nici unul n-a intrat, în

36. Psalm 77, 30.
37. Psalm 105, 17.
38. Numerii 16, 3.
39. Numerii 16, 41.

afară doar de doi preacuvioşi. Căci este scris aşa: *«A vorbit Domnul către Moise şi către Aaron zicînd: Pînă cînd această mulţime foarte rea murmură împotriva Mea? Viu sînt Eu, zice Domnul, după cele ce aţi vorbit astăzi în faţa Mea, aşa vă voi face: în acest pustiu vor zăcea cadavrele voastre»*[40]. Şi mai departe spune: *«Pe copiii voştri, despre care aţi spus că vor fi pradă duşmanilor, îi voi duce să vadă pămîntul care vouă nu v-a plăcut: cadavrele voastre vor zăcea în pustiuri»*[41]. Şi mai departe se spune de asemenea: *«Toţi au murit şi au fost nimiciţi în faţa Domnului»*[42]. 60. Ce înţelesuri nu cuprind toate acestea? Vrei să-L vezi conducător? Iată, îndreaptă pe cele prezente şi le orînduieşte pe cele viitoare. Vrei să-L vezi judecător sever? Iată, pedepseşte pe cei vinovaţi. Vrei să-L vezi drept şi milos? Iată, cruţă pe cei nevinovaţi. Vrei să-L vezi în toate judecător? Iată, pretutindeni există judecata Lui. Căci ca judecător cercetează, ca judecător conduce; judecător dă hotărîrea, judecător nimiceşte pe cei vinovaţi, judecător răsplăteşte pe cei nevinovaţi.

40. Numerii 14, 26 şi următ.
41. Numerii 14, 31.
42. Numerii 14, 37.

CARTEA A II-A

I

1. Exemplele arătate sînt suficiente pentru a dovedi că Dumnezeu este pentru noi veşnic observator, plin de grijă, conducător foarte înţelept şi judecător foarte drept. Dar vreun neştiutor poate gîndeşte astfel: dacă în prezent toate sînt conduse de Dumnezeu, aşa cum au fost conduse în trecut, din ce cauză cei răi sînt tari, iar cei buni suferă; de ce atunci cei răi au simţit mînia, iar cei buni mila, pe cînd acum dimpotrivă, cei buni par a simţi mînia, iar cei răi mila Domnului? Voi răspunde la acestea ceva mai pe urmă; acum, fiindcă sînt în discuţie trei lucruri, adică prezenţa lui Dumnezeu, conducerea şi judecata Lui, am promis că le voi dovedi pe trei căi: prin raţiune, exemple şi mărturii şi, fiindcă am folosit îndeajuns raţiunea şi exemplele, rămîne să apelăm la mărturii. De altfel, exemplele înseşi, pe care le-am citat, ar trebui să fie socotite şi ca mărturii, fiindcă, precum drept se spune, mărturia este mijlocul prin care se confirmă adevărul lucrurilor. 2. Aşadar, din cele trei pe care le-am spus mai sus, ce trebuie dovedit mai întîi: prezenţa, conducerea, sau judecata lui Dumnezeu? Cred că prezenţa, fiindcă cel ce are să conducă, sau să judece, trebuie neapărat să fie prezent, ca să poată conduce sau judeca. Vorbind în cărţile sale, Cuvîntul Divin spune: *«În tot locul ochii Domnului privesc pe cei buni şi pe cei răi»* [1]. Iată, Îl ai prezent, iată, Îl ai privind şi veghind în tot locul cu privirea Sa. Căci de aceea am spus că sînt avuţi în vedere şi cei buni şi cei răi, pentru ca să se probeze că nimic nu neglijează Cel pe care toate Îl arată ca neobosit observator. 3. Ca să înţelegi mai bine aceasta, ascultă ce mărturiseşte într-un alt loc al Scripturilor Duhul Sfînt: *«Ochii Domnului* — zice el — *sînt spre cei ce se tem de El, pentru ca să le răpească sufletul de la moarte şi cînd sînt înfometaţi să-i hrănească»* [2]. Iată de ce se spune despre Dumnezeu că priveşte pe oamenii drepţi: ca să-i ocrotească şi să-i apere. Căci privirea divinităţii este scut ocrotitor pentru existenţa umană. În alt loc tot Duhul Sfînt spune: *«Ochii Domnului spre cei drepţi şi urechile Lui spre rugăciunile lor»* [3]. Vezi cu cîtă bunătate, după cum spune Scriptura, se poartă Dumnezeu cu ai Săi. În cuvintele care spun că ochii Domnului sînt spre cei drepţi se arată dragostea Celui ce priveşte, iar în cele ce spun că urechile Îi sînt întotdeauna atente la rugăciuni se dovedeşte dărnicia Celui ce le aude. Deci prin ceea ce se spune că urechile divine sînt întotdeauna atente la rugăciunile celor drepţi, nu este arătată numai ascultarea lui Dumnezeu, ci într-un fel şi devotamentul Lui. 4. Dar de ce sînt urechile divine atente la rugăciunile celor drepţi? De ce, dacă nu ca să audă întotdeauna, dacă nu ca să mulţumească fără întîrziere pe cele ascultate? Aşadar urechile Domnului nostru sînt întotdeauna pregătite să asculte rugăciunile celor drepţi, întotdeauna sînt atente. Cît de fericiţi am fi, dacă am vrea să-L ascultăm la fel cum am citit că ne ascultă El pe noi. Poate spui că nu e un argument serios ceea ce citim, că Dumnezeu priveşte pe cei drepţi, fiindcă nu este generală privirea divinităţii, dacă se îndreaptă cu specială bunătate numai asupra celor drepţi. 5. Dar am citat mai sus cuvîntul sfînt, care spune că ochii Domnului privesc şi pe cei buni şi pe cei răi. Şi dacă vrei să-ţi fac acum o dovadă mai deplină, ascultă ceea ce urmează cînd se spune: *«Privirea Domnului asupra celor ce fac rău, ca să piardă de pe faţa pămîntului pomenirea lor»* [4]. Vezi, fără îndoială, şi nu te poţi plînge că Dumnezeu nu priveşte şi spre cei nedrepţi, înţelegi că privirea Domnului este generală către toţi, dar se îndreaptă după merite: sînt priviţi cei buni ca să fie apăraţi, iar cei răi, ca să fie pierduţi. Pentru că faci parte dintre aceştia din urmă tu, care spui că nu se uită Dumnezeu la oameni, înţelege bine că Domnul vede şi află că în mod sigur vei pieri. De vreme ce faţa Domnului este asupra celor ce fac rău, ca să măture de pe faţa pămîntului pomenirea lor, în mod necesar, ca unul care negi cu perfidie privirea Domnului, ai să cunoşti prin pieire mînia privitorului. Dar despre prezenţa şi privirea lui Dumnezeu cele spuse sînt suficiente.

II

6. Să vedem acum dacă Acela Care ne priveşte ne şi conduce. Dar însăşi raţiunea de a privi cuprinde în sine un motiv de conducere, fiindcă nu ne are sub privirea Sa pentru ca, după ce ne-a privit, să nu se mai intereseze de noi, Cel despre care înţelegem că tocmai fiindcă Se interesează de noi ne priveşte. Aşa precum a mărturisit mai sus cuvîntul sfînt, Dumnezeu priveşte spre cei răi pentru a-i pierde,

1. Pilde 15, 3.
2. Psalm 32, 18.
3. Psalm 33, 15.
4. Psalm 33, 16.

iar spre cei buni pentru a-i mîntui. Chiar prin aceasta se vede înțelepciunea cîrmuirii divine. Căci aceasta înseamnă a conduce cu dreaptă cîrmă și a trata pe fiecare om după deosebirea meritelor. 7. Dar primește despre aceasta o mărturie și mai deplină: zice într-un psalm Duhul Sfînt către Dumnezeu Tatăl: *«Ascultă, Tu, care conduci pe Israel»* [5]. Dumnezeul pe care-L vede Israel este Cel pe care-L văd în inima și credința lor creștinii, care cred cu devoțiune că, deși Dumnezeu este ocîrmuitorul tuturor, le acordă totuși un regim special celor ce merită în chip special să fie conduși de dumnezeire. De aceea și tu, oricare ești acela, dacă ești creștin, trebuie să crezi că ești condus de Dumnezeu. Dar dacă nu socotești că ești condus de Dumnezeu împreună cu toți ceilalți creștini, trebuie să recunoști că ești în afara tuturor creștinilor. 8. Dacă vrei să stărui mai mult asupra celor spuse mai sus, că Dumnezeu Se interesează de toți oamenii, nu numai de creștini, iată spune clar Cartea Sfîntă că toate sînt zilnic conduse de voința divinității, toate sînt cîrmuite de Dumnezeu. *«Căci* — spune Scriptura — *El Însuși iubește sfatul și învățătura»* [6]. Și cel care are grijă de toți nu este altul decît Dumnezeu. *«Fiindcă ești drept* — zice Cuvîntul Sfînt — *toate le orînduiești cu dreptate și pe noi ne orînduiești cu mare băgare de seamă»* [7]. Iată, ai pe Dumnezeu veșnic cîrmaci, veșnic conducător. Dar în acest loc al Scripturii nu este vorba numai de cîrmuirea cea sfîntă, ci și despre demnitatea umană. Prin cuvintele «ne orînduiești» este arătată puterea cîrmuirii divine, iar prin cuvintele «cu mare băgare de seamă», demnitatea umană în cel mai înalt înțeles. 9. În alt loc spune profetul: *«Oare nu umplu eu cerul și pămîntul?»* [8]. De ce umple toate, o spune el însuși: *«Fiindcă sînt cu voi, ca să vă mîntuiesc»* [9]. Iată că Domnul arată nu numai conducerea și omniprezența Sa, dar și puterea și binefacerea omniprezenței Sale. Căci omniprezența divinității are în sine această putere de a le salva pe toate pe care le cuprinde. Și de aceea Sfîntul Apostol Pavel spune în Faptele apostolilor: *«În El însuși trăim și ne mișcăm și sîntem»* [10]. Este fără îndoială mai mult decît un conducător al vieții, fiindcă în El se găsește mișcarea celui ce are viață. În adevăr, n-a zis că sîntem mișcați de El, ci în El, învățîndu-ne limpede că ființa noastră a tuturor se găsește înlăuntrul virtuților sfinte, fiindcă de bună seamă trăim în Însuși Acela de la care avem ceea ce sîntem.

5. Psalm 79, 2.
6. Eccl. 39, 10.
7. Înț. Sol. 12, 15.
8. Ierem. 23, 24.
9. Ierem. 42, 11.
10. Fapte 17, 28.

10. Dar El este și Mîntuitorul nostru. *«Iată Eu* — zice Evanghelia — *sînt cu voi în toate zilele pînă la sfîrșitul veacului»* [11]. N-a spus doar că va fi cu noi un timp, ci că va fi cu noi în toate zilele. Tu, omule prea nerecunoscător, spui că n-are nici grijă, nici vreo considerație pentru noi Cel ce fără încetare este cu noi? Dar ce face cu noi? Oare de aceea e cu noi, ca să nu-I pese de noi? Și cum este cu putință această contradicție ca Acela care prețuiește pietatea să trateze cu nepăsare impietatea? *«Iată* — zice Scriptura — *Eu sînt cu voi în toate zilele, pînă la sfîrșitul veacului»*. 11. Grozav mai tălmăcim sentimentele lui Dumnezeu, dacă-L defăimăm spunînd că sîntem veșnic neglijați, cînd El dovedește întotdeauna că nu ne părăsește. Prin aceasta a voit să ne arate El că niciodată nu ne părăsește cu dragostea și ocrotirea Sa, fiindcă întotdeauna este prezent alături de noi. Iar noi tratăm cu dispreț mila divină față de noi, schimbăm dovezile de dragoste în argumente de ură. Afirmația Lui că este prezent noi voim să fie dovadă mai degrabă de ură, decît de dragoste. Într-adevăr, dacă Domnul ar fi spus că va fi absent, probabil că L-am putea acuza mai puțin de nepăsare, ca absent. Este semn de dispreț și de silă față de noi, ne neglijează mereu Cel ce nu se depărtează niciodată de noi? Și are mai multă ură față de noi dacă rămîne întotdeauna cu noi pentru ca, fiind prezent lîngă noi, să ne părăsească totuși cu afecțiunea Sa? 12. Dar departe de noi de a crede despre Dumnezeu Cel Preamilostiv și Preabun că de aceea a voit să fie întotdeauna lîngă noi, ca să pară că, fiind lîngă noi, ne tratează cu și mai mult dispreț neglijîndu-ne; departe de a spune o asemenea nelegiuire. După părerea mea, nimeni în tot neamul omenesc nu este așa de rău, încît de aceea vrea să fie cu vreunul dintre oameni, findcă nu-l iubește și de aceea îi dorește prezența, ca prezent să-l poată urî și disprețui mai mult. Însăși natura umană ne învață și ne convinge că nu dorim să fim cu oricare om, ci cu cel pe care-l iubim. Și dacă-l iubim dorim ca prezența noastră să-i fie de folos celui pe care-l iubim. Ceea ce așadar nu-i putem tăgădui nici unui om îi tăgăduim lui Dumnezeu și-L facem mai rău decît pe cei mai răi dintre oameni pe Dumnezeu, dacă spunem că pentru aceea va fi cu noi, pentru ca, fiind cu noi, să ne neglijeze cu și mai mare dispreț. Dar pînă aici cu acestea.

III

13. Rămîne ca, după ce am arătat prin mărturii sacre că Dumnezeu vede și conduce totul, să învățăm că El și judecă în această lume toate. Psalmistul David, după ce a suportat ocara nedreaptă în Car-

11. Mat. 28, 20.

mei, fiindcă el a amînat răzbunarea, pe dată a fost îndeplinită aceasta de Dumnezeu. După ce așadar adversarul i-a fost doborît de mîna cerească, astfel a vorbit: *«Binecuvîntat fie Domnul care a pedepsit ocara produsă mie de Nabal»* [12]. 14. Și după ce fiul persecutîndu-l l-a alungat din domnie, Dumnezeu ca judecător repede l-a răzbunat, și nu numai l-a răzbunat, ci a mărit pedeapsa pe care a voit-o cel răzbunat, pentru ca Dumnezeu să arate limpede că pentru El este mai gravă injuria celor ce suportă nedreptăți, decît pentru cei ce le suportă. Oare cel care-l răzbună pe cineva mai presus de dorința acestuia, ce vrea altceva să ne învețe decît că el însuși este răzbunat prin cel pe care-l răzbună astfel? Fiul paricid a fost spînzurat pe crucea care nu fusese făcută de mînă omenească și cuvîntul divin spune că astfel i-a fost anunțată pedeapsa divină: *«Aduc o veste bună regelui, stăpînul meu; căci pentru tine astăzi Domnul a pedepsit mîna tuturor celor care s-au ridicat împotriva ta»* [13].

IV

15. Vezi cum nu numai prin fapte, cum am spus mai sus, și prin exemple, ci prin însuși numele judecății scripturile divine probează cu ajutorul mărturiilor sfinte că Dumnezeu judecă și pe lumea aceasta. Dar poate socotești că în chip special i-a fost dat de Dumnezeu bărbatului prea cinstit să judece fără zăbavă pe dușmanii lui. Nu mi-ar ajunge o zi dacă aș vrea să vorbesc despre hotărîrile lui Dumnezeu prezente în această lume și despre judecățile Lui. Dar ca să cunoști bine că cercetarea și judecata Sa sfîntă nu țin seamă atît de persoane cît de cauze, ascultă cum Dumnezeu, Care ca judecător a dat o hotărîre clară în favoarea servului Său David, l-a judecat adesea și pe David însuși. Și aceasta nu din pricina multor bărbați preacinstiți, a căror nedreptățire poate ar fi mîniat pe Dumnezeu, ci din pricina unui singur om, și acela barbar, care ca persoană nu i-ar fi agravat vina lui David, dacă nu l-ar fi pedepsit cauza vinovăției. 16. După uciderea lui Urie Chettaeul, om de neam nelegiuit și dușman, cuvîntul sfînt s-a adresat pe dată lui David astfel: *«Ai străpuns cu sabia pe Urie Heteul și pe soția lui ți-ai luat-o de soție, iar pe el l-ai ucis cu sabia fiilor lui Amnon; de aceea nu se va depărta sabia de casa ta în veci. Astfel zice Domnul: Iată, Eu voi ațîța asupra ta răul din casa ta și-ți voi lua soțiile în fața ta și le voi da aproapelui tău. Tu ai făcut-o pe ascuns. Eu voi îndeplini acest cuvînt înaintea întregului Israel și înaintea soarelui»* [14]. 17. Ce zici tu, care crezi că Dumnezeu nu numai că nu judecă, dar nici măcar nu vede tot ce facem noi? Oare nu vezi că ochii lui Dumnezeu n-au rămas deloc departe de acea rătăcire în care a căzut David? De aceea și tu care, pentru ușurarea păcatelor tale, cred, nu socotești că Dumnezeu vede faptele noastre, înțelege din însuși acest caz că veșnic te vede Hristos și află că vei fi pedepsit fără întîrziere. Vezi cum David nu și-a putut ascunde greșeala sa de ochii care pătrund în toate ascunzișurile și cum faptele lui mari n-au constituit pentru el un privilegiu să scape de pedeapsă. Căci ce i-a spus Domnul? *«Voi lua soțiile în fața ta și sabia în veci nu se va depărta de casa ta»*. 18. Vezi cît de repede a fost judecat marele bărbat pentru greșeala sa. Vina i-a adus îndată osînda și a fost pedepsit fără să i se ia în seamă vreun merit, sancționat pe dată, fără să i se amîne executarea pedepsei. De aceea nu i s-a spus: fiindcă ai făcut aceasta vei simți judecata viitoare a lui Dumnezeu și vei fi ars în focul viitor al gheenei, ci vei simți — i s-a spus — chinurile prezente și vei avea îndată deasupra grumazului tău sabia severității divine. 19. Dar ce a urmat? Vinovatul își recunoaște, de bună seamă, vina, se umilește; este abătut, mărturisește, plînge, se căiește, se roagă, disprețuiește podoabele, își scoate purpura, se dezbracă de hainele tivite cu aur, renunță la onoarea diademei, își sărăcește ținuta, își neglijează corpul, lasă cu totul calitatea de rege și ornamentele regale, ia drumul pribegiei, al căinței și al lipsurilor de tot felul, rabdă de foame și de sete, se adîncește în jale și se închide în pustie. Și totuși, rege cu atîtea calități, mai mare prin cucernicie decît prin putere, distins prin prerogativele meritelor din trecut, stăruie în umilință și se roagă. 20. Și numai în aceasta constă roada marii sale căințe, că nu e supus pedepsei celei veșnice, dar iertarea în prezent n-o capătă. Căci ce-i spune penitentului profetul? *«Fiindcă ai făcut pe dușmanii Domnului să hulească, fiul care s-a născut din tine va muri»* [15]. Dumnezeu a voit ca tatăl, în afară de pedeapsa aspră a pierderii fiului prea iubit, să înțeleagă că el este cauza morții acestuia și să-l doară faptul că pe copilul născut dintr-o crimă l-a ucis însăși crima care-l adusese pe lume.

V

21. Acesta este primul început al mustrării divine și, bineînțeles, nu singurul, fiindcă a urmat un lung șir de mari necazuri și nenorocirile casei lui David au continuat. Tamara este victima pasiunii lui

12. I Regi 25, 39.
13. II Regi 18, 31.
14. II Regi 12, 9—12.
15. II Regi 12, 14.

Amnon, iar acesta este înjunghiat de Abesalon [16]. Se săvîrşeşte o mare nelegiuire de către un frate, dar una şi mai mare, cu pedepsire, de alt frate. În timpul acesta David, ca tată, este pedepsit prin crima amîndurora. Păcătuiesc doi fii, dar prin două păcate sînt pierduţi trei. Tamara îşi pierde fecioria, prin uciderea lui Amnon este pierdut Abesalon şi jalea este mare. Şi n-ai putea şti pierderea căruia din cei doi fii a fost mai grea pentru bunul tată: a celui care a fost ucis de mîna fratelui său în acest veac, sau a celui ce va pieri de propria sa mînă mai tîrziu. 22. De aici, potrivit cuvîntului lui Dumnezeu, îngrămădirea nenorocirilor fără număr. Tatăl cade în cursa întinsă de fiul său, este alungat din domnie şi, ca să nu fie ucis, pleacă în pribegie. Fiul — nu-ţi poţi da seama care-i este mai mare vina: imoralitatea, sau cruzimea —, fiindcă nu poate să-l ucidă pe tată îl face de ruşine prin incest, nelegiuire care a adus după sine altă nelegiuire, fiindcă prigonitorul tatălui său a comis în public crima, care chiar în secret săvîrşită este abominabilă, desigur nu numai pentru ca tatăl în absenţă să fie compromis prin grozăvia faptei, dar şi ochii lumii întregi să fie întinaţi de publicitatea incestului. 23. Iar dacă este vorba de chipul fugii, ce fel de chip este acela, cînd un rege cu un nume atît de respectat, mai strălucit decît al tuturor regilor, mai mare decît al lumii întregi, fuge de toţi ai săi doar cu cîţiva slujitori, lipsit de orice suită, singur doar cu sine, pribegind cu teamă, cu ruşine, cu jale, *«mergînd* — zice Scriptura — *cu capul acoperit şi cu picioarele goale»* [17], o epavă faţă cu starea de mai înainte, exilat de bună voie, supravieţuindu-şi sieşi, mereu expus fie insultei slujitorilor săi, ceea ce este grav, fie milei lor, ceea ce este şi mai grav, ajuns să-l hrănească Siba [18], sau să nu se teamă a-l vorbi de rău în public pe Şimei, schimbat atît de mult de judecata lui Dumnezeu, încît cel de care se temuse poate tot pămîntul era acum insultat pe faţă de un singur duşman.

VI

24. Unde sînt cei ce spun că Dumnezeu nu se uită la cele omeneşti? Iată, de cîte ori ne învaţă textele sfinte prin persoana unui singur om că Dumnezeu nu numai că ne urmăreşte cu privirea, dar ne şi judecă. Şi de ce toate acestea? De ce dacă nu pentru ca să înţelegem că vor exista întotdeauna în lume judecata şi pedeapsa Domnului, aşa cum au fost şi în trecut? 25. De aceea, precum citim, altădată au fost judecaţi de Dumnezeu chiar oamenii cuvioşi, ca să

16. II Regi 13.
17. II Regi 15, 30.
18. II Regi 16.

ne dăm seama că şi noi vom fi judecaţi, chiar în veacul acesta, fiindcă veşnic este Dumnezeu şi veşnică dreptatea Lui, neştirbită este atotputernicia Domnului şi neschimbată judecata, fiindcă drept este Dumnezeu şi dreptatea Lui este dreptate în veac. Şi de aceea în cărţile sfinte toţi cei prea cuvioşi, înfricaţi mereu de ameninţarea atîtor primejdii şi sub sabia prigonitorilor, cer să fie prezentă judecata lui Dumnezeu. 26. Căci cel drept spune în psalmi astfel: *«Judecă-mă, Dumnezeule, şi apără dreptatea mea de neamul necinstit»* [19]. Şi, ca să nu se poată amîna în viitor judecata lui Dumnezeu, spune mai departe: *«Scapă-mă de omul nedrept şi viclean»*. Desigur, cere judecata prezentă a lui Dumnezeu cel ce se roagă să fie scos din mîinile prigonitorului. Este bine că, ştiindu-şi dreptatea cauzei, cere nu atît bunăvoinţa lui Dumnezeu, cît judecata Lui, fiindcă unei cauze drepte i se acordă întotdeauna cea mai mare bunăvoinţă, dacă se judecă cu dreptate. 27. Iar în alt loc se spune foarte limpede: *«Judecă, Doamne, pe cei ce-mi fac rău, alungă pe cei ce mă atacă. Ia armele şi scutul şi ridică-Te în ajutorul meu»* [20]. Vezi că în acest loc se cere nu severitatea cercetării viitoare, ci hotărîrea judecăţii prezente. Acest înţeles au cuvintele: *«Ia scutul şi sabia»*, scutul, bineînţeles, pentru apărare şi sabia, pentru răzbunare. Nu pentru că Dumnezeu judecînd ar fi lipsit de astfel de pregătire, ci pentru că în acest veac acestea sînt numele uneltelor de groază pentru faptele de groază, vorbind psalmistul înţelegerii umane în sensul lucrurilor umane; fiindcă se ruga să fie judecat şi apărat de duşmani a exprimat puterea judecăţii sfinte cu numele uneltelor necesare pedepselor pămînteşti. 28. În sfîrşit, în alt loc acelaşi profet arată ce deosebire este între judecata de acum şi cea de apoi. Căci iată ce spune Domnului despre judecata de acum: *«Şezut-ai pe tron, Cel care judeci cu dreptate»* [21]. Iar despre cea de apoi, despre cea veşnică, spune: *«Va judeca peste tot pămîntul cu cinste»* şi *«va judeca popoarele cu dreptate»* [22]. Chiar prin cuvintele folosite a arătat timpul fiecărei judecăţi, deosebind pe cea prezentă de cea viitoare. Ca să arate pe cea prezentă a spus mai departe: *«Va judeca»*. Aşadar am adus destule argumente prin raţiune, exemple şi mărturii despre grija lui Dumnezeu faţă de noi, despre conducerea şi judecata Sa, deşi cele ce vor urma se vor referi la aceleaşi adevăruri. Acum dacă Dumnezeu, în slujba Căruia lucrăm, ne va da puterea trebuincioasă, vom încerca să arătăm şi totodată să respingem cele spuse de duşmani contra celor susţinute mai sus.

19. Psalm 42, 1.
20. Psalm 34, 1.
21. Psalm 9, 5.
22. Psalm 95, 13.

CARTEA A III-A

I

1. Pînă acum bine: am pus temeliile unei opere începută cu rîvnă pioasă şi continuată cu dragostea faţă de o îndatorire sacră, temelii care n-au fost aşezate pe pămînt sfărîmicios, nici construite din piatră nerezistentă, ci din lucrarea puternică a cheltuielilor sfinte, consolidată cu arta învăţăturii divine. Aceste temelii, cum spune chiar Dumnezeu în Evanghelie[1], nu pot fi nici zguduite de furia vînturilor, nici subminate de şuvoaiele apelor, nici roase de infiltrarea ploilor. Lucrarea operei a fost condusă oarecum de mîna Sfintelor cărţi, încheieturile i-au fost întărite de Scripturile cereşti; de aceea ea trebuie să fie puternică prin Domnul Iisus Hristos, cum puternice sînt şi cele ce i-au stat la bază. Această lucrare îşi trage aşadar puterea din obîrşia sa şi nu se poate prăbuşi cît timp sînt puternice izvoarele din care purcede. Căci după cum la clădirile pămînteşti nimeni nu poate dărîma zidurile, dacă n-a desfăcut pietrele şi cimentul de legătură, la fel nu este nimeni în stare să distrugă edificiul pe care l-am construit, dacă n-a distrus mai întîi începătura construcţiei şi a lucrării. Şi fiindcă aceasta în nici un chip nu poate fi slăbită, pe bună dreptate putem presupune că am realizat o lucrare sănătoasă, sprijinită pe temelii nepieritoare. 2. Astfel stînd lucrurile, întrebarea este: de ce, dacă totul se săvîrşeşte în această lume prin grija, conducerea şi judecata lui Dumnezeu, de ce starea barbarilor este cu mult mai bună decît a noastră, de ce şi la ei şi la noi soarta celor buni este mai aspră decît a celor răi? De ce oamenii cinstiţi sînt la pămînt, iar cei necinstiţi se înalţă? De ce toate se prăbuşesc în faţa celor mai nedrepte puteri? Aş putea să răspund cu destulă judecată şi siguranţă: nu ştiu. Căci nu cunosc planul tainelor dumnezeieşti. Îmi este suficient, pentru a arăta cauza acestei situaţii, să repet răspunsul pe care-l dau cuvintele cereşti. Precum am arătat şi în cărţile anterioare, Dumnezeu ne spune că El vede toate, conduce toate, judecă toate. Dacă vrei să ştii ce trebuie reţinut, ai cărţile sfinte. 3. Dreapta raţiune îţi dictează să reţii ceea ce ai citit. Dar din

1. Mat. 7, 25.

ce cauză Dumnezeu face cele despre care vorbim nu vreau să mă întrebi pe mine. Om sînt, nu înţeleg tainele lui Dumnezeu, nu îndrăznesc să le cercetez şi de aceea mă tem chiar să încerc acest lucru, fiindcă este o îndrăzneală nepermisă să ştii mai mult decît ţi se îngăduie. Să fii mulţumit dacă Dumnezeu mărturiseşte că de El sînt înfăptuite şi cîntărite toate. Este ca şi cum m-ai întreba de ce unul este mai mare, iar altul mai mic, unul oropsit, iar altul fericit, unul tare, iar altul slab. Din ce cauză face Dumnezeu acestea nu înţeleg, dar am destule argumente să-ţi demonstrez că ele sînt făcute de Dumnezeu. Căci după cum Dumnezeu este mai mult decît orice raţiune umană, la fel mie-mi trebuie mai mult decît raţiunea ca să cunosc că toate sînt făcute de Dumnezeu. Aşadar nu este deloc nevoie să auzi ceva nou în acest domeniu. Ajunge pentru toate întrebările răspunsul că Dumnezeu este atoatefăcătorul. Şi nu este îngăduit ca în cele create după voia divină să spui că un lucru este drept, iar altul nedrept, fiindcă eşti dator ca tot ce vezi şi eşti convins că e creat de Dumnezeu să mărturiseşti că este mai mult decît drept. 4. Acestea pot fi spuse foarte repede şi foarte pe scurt despre conducerea şi despre judecata lui Dumnezeu. Nu este nevoie să dovedesc eu cu argumente ceea ce se dovedeşte prin faptul că este spus de Dumnezeu. Astfel, cînd citim cuvintele spuse de Dumnezeu că El priveşte întotdeauna tot pămîntul, dovedim că-l priveşte, fiindcă o spune El însuşi. Cînd citim că El conduce toate pe care le-a înfăptuit, prin aceea îi dovedim conducerea, fiindcă El o mărturiseşte. Cînd citim că toate le supune judecăţii Sale, prin aceea se vădeşte judecata Sa, fiindcă El însuşi mărturiseşte că judecă. Toate celelalte cuvinte, adică ale oamenilor, sînt lipsite de dovezi şi de mărturii. Cuvîntul lui Dumnezeu însă este sieşi mărturie, fiindcă nu se poate ca adevărul cel nestricat să nu mărturisească în chip nestricat adevărul. 5. Dar de vreme ce Dumnezeu a voit ca noi să ştim prin Scripturile sfinte ceva din tainele inimii şi ale minţii Sale, fiindcă într-un fel gîndurile lui Dumnezeu sînt exprimate în Sfînta Scriptură, nu voi trece sub tăcere ceea ce Dumnezeu a voit să fie cunoscut şi predicat printre ai Săi. Mai înainte, însă, de a începe să vorbesc, un lucru vreau să ştiu: anume dacă trebuie să vorbesc cu un creştin, sau cu un păgîn. Dacă cu un creştin, nu mă îndoiesc că voi dovedi ce spun, dar dacă cu un păgîn, refuz să argumentez, nu fiindcă n-am probe, ci fiindcă nu sper că va fi de folos ceea ce spun. Este cu siguranţă muncă deşartă şi fără roadă să vorbeşti unui auditor de rea credinţă, care nu-ţi primeşte argumentarea. Dar, fiindcă cred că nu este nimeni

cu nume de creştin care să nu vrea să fie creştin, eu voi sta de vorbă cu un creştin. Chiar dacă este cineva de o necredinţă totală şi păgînă, pentru mine este totuşi de ajuns să dovedesc creştinului adevărul celor spuse.

II

6. Întrebi aşadar de ce noi creştinii, care credem în Dumnezeu, sîntem mai oropsiţi decît toţi. Poate fi destul să-ţi răspund la această întrebare cu cuvintele pe care le-a adresat către Biserică Apostolul: «*Nimeni — zice el — să nu se clatine în supărări; căci ştiţi voi înşivă că la aceasta sîntem puşi*»[2]. Şi de vreme ce Apostolul spune că la aceasta sîntem puşi de Dumnezeu, ca să suportăm necazurile, amărăciunile, supărările, ce este de mirare dacă le suportăm pe toate noi cei ce militām pentru răbdarea tuturor celor potrivnice? Dar fiindcă mulţi nu înţeleg acestea şi socotesc că oamenii care sînt creştini trebuie să primească de la Dumnezeu răsplata credinţei lor, astfel încît, fiindcă sînt mai religioşi decît toţi ceilalţi oameni, să fie şi mai puternici decît toţi, să fim de acord cu părerea şi credinţa lor. 7. Să vedem însă ce înseamnă a crede neabătut în Dumnezeu. Voim să avem în acest veac o răsplată mare a credinţei noastre statornice; dar sîntem datori să examinăm conţinutul ideii de credinţă devotată. Ce sînt aşadar credinţa şi devoţiunea? După părerea mea, a crede cu tot sufletul în Hristos, a fi credincios faţă de Dumnezeu înseamnă a respecta cu credinţă poruncile lui Dumnezeu. Căci după cum servitorii oamenilor bogaţi sau mandatarii lor, cărora li se încredinţează mobilă scumpă sau vase preţioase, nu pot fi numiţi credincioşi, dacă au irosit bunurile încredinţate răspunderii lor, la fel de necredincioşi sînt şi creştinii, dacă au stricat bunurile date lor de Dumnezeu. 8. Poate se pune întrebarea care sînt bunurile pe care Dumnezeu le încredinţează creştinilor. Care să fie, dacă nu toate prin care credem, adică toate prin care sîntem creştini? Acestea sînt, bineînţeles, în primul rînd Legea, apoi Profeţii, în al treilea rînd Evanghelia, în al patrulea rînd Epistolele apostolice, în sfîrşit, semnele naşterii celei noi: Sfîntul botez şi ungerea cu Sfîntul Mir. Desigur, precum altădată la evrei, adică la poporul ales al lui Dumnezeu, după ce sarcina de a judeca a trecut în puterea regală, Dumnezeu a chemat la domnie pe cei mai aleşi şi mai încercaţi bărbaţi, tot la fel creştinii, după ce au fost unşi cu Sfîntul Mir în Biserică şi au îndeplinit poruncile lui Dumnezeu, sînt chemaţi la cer pentru a primi răsplata muncii lor. 9. Aşadar, dacă acestea sînt

2. Tesal. 3, 3.

toate dovezi prin care se constată credinţa, să vedem cine păzeşte aceste jurăminte de credinţă, ca să pară credincios; fiindcă necredincios, precum am spus, este cel ce nu păstrează ceea ce i s-a încredinţat spre păstrare. Şi nu-l întreb dacă îndeplineşte ceea ce poruncesc cele două testamente; trec peste pedepsele după legea veche, trec peste ameninţările profeţilor, trec chiar peste ceea ce în nici un caz nu trebuie lăsat la o parte, cum sînt severa învăţătură a cărţilor apostolice, sau doctrina plină de toată desăvîrşirea a volumelor evanghelice, trec peste toate acestea şi întreb: cine se supune măcar unui număr foarte mic de porunci ale lui Dumnezeu? 10. Nu vorbesc de acelea de care mulţi fug în aşa chip, încît aproape că le socotesc diabolice. Atît de mare putere au la noi cinstirea şi respectul faţă de Dumnezeu, încît cele pe care le facem din îndatoriri religioase, le socotim demne de dispreţ. Cine vrea să audă că Mîntuitorul ne opreşte să ne gîndim la ziua de mîine[3], cine-L ia în serios cînd ne porunceşte să ne mulţumim cu o haină, cine se socoteşte dator să-L asculte cînd ne învaţă să umblăm fără încălţăminte? Dar trec peste acestea. Credinţa pe care o mărturisim a slăbit în noi atît de mult, încît cele pe care Domnul le-a voit să le facem spre mîntuirea noastră noi le socotim fără rost. «*Iubiţi* — zice Mîntuitorul — *pe duşmanii voştri, faceţi bine celor ce vă urăsc pe voi*»[4]. Dar cine face toate acestea? Cine se crede dator să îndeplinească dacă nu din toată inima, măcar din gură pentru duşmanii săi ce le-a poruncit Dumnezeu? 11. Dacă încearcă cineva să le îndeplinească, aceasta o face totuşi cu vorba, nu cu cugetul. Rosteşte ceva de formă, dar simţirea inimii nu şi-o schimbă. Astfel încît, chiar dacă se sileşte cineva să se roage pentru duşmanul său, spune vorbe, nu rugăciuni. Nu pot insista asupra fiecărui caz în parte. Dar voi mai adăuga totuşi ceva, ca să înţelegem că noi nu numai că nu ţinem seama de toate cuvintele lui Dumnezeu, dar aproape că nu ne supunem nici uneia din poruncile Lui. Şi de aceea Apostolul strigă: «*Cine se crede că este ceva, deşi nu este nimic, acela se amăgeşte pe sine însuşi*»[5]. 12. Ne înmulţim păcatele şi vinovaţi fiind de atîtea, ne credem buni şi cuvioşi, astfel că în numele dreptăţii slujim şi mai mult nedreptatea. «*Cine urăşte pe fratele său* — zice Apostolul — *este un ucigaş*»[6]. Putem aşadar înţelege că sînt mulţi ucigaşi care se socotesc nevinovaţi, fiindcă, precum vedem,

3. Mat. 6, 34.
4. Mat. 5, 44.
5. Galat. 6, 3.
6. I Ioan 3, 15.

omuciderea se săvîrşeşte nu numai de mîna celui ce ucide, ci şi de sufletul celui ce urăşte. De aceea Mîntuitorul a întărit puterea acestei porunci cu un adaos aspru zicînd: *«Cine se supără fără pricină pe fratele său vinovat va fi la judecată»* [7]. Supărarea este mama urii. De aceea Mîntuitorul a înfierat supărarea, pentru ca nu cumva din ea să se nască ura. 13. Dar dacă nu numai ura, ci chiar supărarea ne va face vinovaţi în faţa judecăţii lui Dumnezeu, trebuie să recunoaştem că nu există nimeni care să nu se supere niciodată, ceea ce înseamnă că nu va putea fi nimeni scutit de judecată. Dar Domnul urmăreşte amănuntele acestei învăţături şi-i cercetează oarecum toate ramurile şi vlăstarele cînd zice: *«Cel ce va fi spus cuiva că e nebun, vinovat va fi de focul gheenei; cel ce îi va fi spus fratelui său racha, vinovat va fi în faţa judecăţii»* [8]. Mulţi nu ştiu ce fel de injurie este racha; dar cunosc bine ce injurie adresezi cuiva făcîndu-l nebun. De aceea oamenii, folosindu-se mai degrabă de ştiinţa, decît de neştiinţa lor, preferă să-şi ispăşească vinovăţiile în focul cel veşnic, pedeapsă pe care o ştiu, decît în faţa judecăţii omeneşti, a cărei pedeapsă n-o ştiu.

III

14. De vreme ce aşa stau lucrurile şi toate pe care ni le porunceşte Domnul nu numai că nu se înfăptuiesc, dar aproape că se fac dimpotrivă, cînd le vom îndeplini pe cele mai grele? *«Cel ce voieşte să vină după Mine, să se lepede de sine* — zice Mîntuitorul —, *să-şi ia crucea sa şi să-Mi urmeze...»* [9]. Cel ce-şi zice creştin trebuie să umble aşa cum a umblat Hristos. 15. Această poruncă este sigur că n-o îndeplinesc numai cei atraşi de uşurătate şi de podoabele veacului, dar nici măcar cei ce renunţă la plăcerile veacului. Chiar cei ce par a renunţa, nu renunţă aşa încît să pară a fi renunţat cu totul, iar cei ce se socot că poartă crucea o poartă în aşa fel încît să aibă mai multă cinstire prin numele crucii, decît prin suferinţele la care s-ar expune. Şi totuşi, toţi aceştia, chiar dacă îndeplinesc ceva din buna lor credinţă, fără îndoială că nimeni dintre ei n-ajunge pînă acolo încît să meargă pe calea acestei vieţi aşa cum a mers Mîntuitorul. *«Cel ce spune că rămîne în Hristos* — zice Apostolul — *trebuie să umble el însuşi aşa cum a umblat Hristos»* [10].

7. Mat. 5, 22.
8. Mat. 5, 22.
9. Luca 14, 33; Mat. 10, 38.
10. I Ioan 2, 6.

IV

16. Poate unii cred că învăţăturile apostolilor sînt aspre. Desigur, ar trebui socotite aspre, dacă Apostolii ar cere mai multe îndatoriri altora decît şi-au impus lor înşile. Dar dacă au poruncit celorlalţi cu mult mai puţin decît şi-au impus lor nu numai că nu trebuiesc judecaţi ca nişte severi învăţători, ci ca nişte părinţi foarte îngăduitori, care din dragoste iau greutăţile de pe umerii fiilor şi le trec pe umerii lor. Ce zice unul din ei către mulţimile din biserici? *«Copilaşii mei* — zice el —, *pe care vă nasc pentru a doua oară, pînă ce se va forma Hristos în voi»* [11]. Şi de asemenea: *«Să fiţi următori mie, precum şi eu sînt lui Hristos»* [12]. 17. Ne porunceşte să-l urmăm pe el, care-şi poruncise să fie următor al lui Hristos. Şi nu e nici o îndoială că el l-a urmat pe Hristos. Căci Hristos S-a supus lumii pentru noi şi Apostolul s-a supus pentru Hristos; Hristos pentru noi a suferit înjosiri şi pătimiri foarte grele, iar Apostolul a răbdat pentru Hristos; Hristos pentru noi a suferit umilinţe şi Apostolul le-a suferit pentru Hristos. Hristos pentru noi a răbdat patimile şi moartea şi la fel a făcut Apostolul pentru Hristos. De aceea nu fără motiv, conştient de meritele sale, spune: *«Lupta cea bună am luptat, călătoria am săvîrşit, credinţa am păzit-o; de aceea mi s-a pregătit cununa dreptăţii»* [13]. 18. Dacă el astfel a urmat pe Hristos, să vedem cine dintre noi se înfăţişează ca următor al Apostolului. El scrie [14] mai întîi despre sine că n-a făcut nimănui nici un rău, ci pentru toţi s-a arătat ca sfetnic al lui Dumnezeu, în mare răbdare, în amărăciuni, în lipsuri, în lovituri, în închisori, în schingiuiri. 19. Şi în alt loc, comparîndu-se cu alţii, zice: *«În orice îndrăzneşte cineva, fără înţelepciune spun, îndrăznesc şi eu. Sînt ei slujitori ai lui Hristos? Neînţelepţeşte spun: eu sînt mai mult decît ei. În osteneli mai mult, în închisori mai mult timp, în bătăi peste măsură, la moarte adeseori. Am primit de la iudei de cinci ori cîte patruzeci de lovituri de bici fără una. De trei ori am fost bătut cu vergi, o dată cu pietre; de trei ori s-a sfărîmat corabia cu mine»* [15]. Fără îndoială, chiar dacă nu facem nimic în domeniul celorlalte virtuţi apostolice despre care el a vorbit, totuşi în domeniul uneia putem chiar să învingem, anume în domeniul naufragiului, pe care Apostolul spune că l-a suferit de trei ori. Într-adevăr, noi n-am naufragiat numai

11. Galat. 4, 19.
12. I Cor. 11, 1.
13. II Tim. 4, 7.
14. II Cor. 6.
15. II Cor. 11, 21—25.

de trei ori, căci aproape toată viața noastră este un naufragiu; trăim toți în atîta răsturnare morală, încît nu este aproape nici unul dintre creștini care să nu pară că se găsește într-un neîntrerupt naufragiu.

V

20. Dar poate cineva zice că acum nu mai sînt timpurile să suferim pentru Hristos așa cum au suferit pe atunci Apostolii. Este adevărat; căci nu mai avem împărați păgîni, nici tirani prigonitori, nu se mai varsă sîngele sfinților și nici credința nu mai este încercată prin chinuri. Dumnezeul nostru este mulțumit să-I slujească pacea noastră, să-I fim plăcuți prin puritatea faptelor nevinovate și prin sfințenia vieții nepătate. 21. Îi datorăm cu atît mai mult credința și devotamentul nostru, cu cît El ne cere puțin și ne dă mult. Și de aceea, pentru că împărații sînt creștini, nu există nici o persecuție și religia nu e amenințată, iar noi, care nu sîntem împinși la grele încercări pentru a ne dovedi credința, sîntem datori să plăcem mai mult lui Dumnezeu măcar prin servicii mai mici. Cine îndeplinește lucruri mai mici dovedește că, dacă este nevoie, va fi în stare să îndeplinească și lucruri mai mari.

VI

22. Dar să trecem peste cele suferite de Sfîntul Apostol Pavel, ca și peste cele suferite după aceea, precum citim în cărțile de religie, de toți creștinii, care au urcat treptele persecuțiilor pînă la intrarea palatului ceresc, făcîndu-și scări oarecum din băncile de tortură și din grătarele rugurilor de martiraj. Să vedem dacă măcar în acele îndatoriri de devoțiune religioasă mai mici și comune, pe care le putem îndeplini oricînd în deplină pace toți creștinii, să vedem dacă măcar în acestea încercăm să răspundem învățăturilor Domnului. Hristos ne poruncește să nu ne judecăm. Cine se supune poruncii? Și nu numai aceasta poruncește, ci mai mult: poruncește să ne lăsăm de tot ce duce la procese, ca să n-ajungem la ele. «*Celui ce voiește* — zice El — *să se judece cu tine și să-ți ia haina, lasă-i și cămașa*» [16]. 23. Întreb: e cineva care să se lase despuiat de dușman, sau care să nu încerce să-l despoaie el pe dușman? Atît de departe sîntem de a lăsa și pe celelalte împreună cu hainele, încît, dacă putem cumva, luăm dușmanului și cămașa și hainele. Cu atîta devoțiune ne supunem poruncilor Domnului, încît nu ne ajunge că nu lăsăm dușmanilor nici cea mai mică parte din îmbrăcămintea noastră, dar le răpim totul, numai să putem și să ne îngăduie împrejurările. 24. Dar învățăturii

16. Mat. 5, 40.

acesteia i se adaugă o poruncă asemănătoare, cu același sens, prin care Domnul spune: «*Dacă te-a lovit cineva peste obrazul drept, întoarce-i și pe celălalt*» [17]. Cîți sînt care să dea ascultare acestor cuvinte sau, chiar dacă par a face aceasta, sînt mulțumiți în sufletele lor? Cine este cel care, dacă a primit o lovitură, să nu răspundă cu multe pentru una? Este atît de departe cineva de gestul de a întoarce și celălalt obraz, încît socotește că l-a învins pe dușman nu primind, ci dînd lovituri. 25. «*Ce vreți să vă facă vouă oamenii* — zice Mîntuitorul — *faceți-le și voi la fel*» [18]. Prima parte a acestei învățături o cunoaștem bine și n-o trecem niciodată cu vederea, dar peste partea a doua trecem așa de ușor, de parcă n-am auzit de ea niciodată. Știm foarte bine ce am vrea să ne dea alții nouă, dar nu știm deloc ce sîntem datori să le dăm noi lor. Dar oare nu știm? Vina neștiinței ar fi mai mică, precum spune învățătura sfîntă: «*Cine nu știe voia stăpînului său va primi puține lovituri, dar cine o știe și nu o îndeplinește va primi multe*» [19]. Acum injuria mai mare este aceea că primim partea învățăturii care este în sprijinul intereselor noastre, dar trecem peste partea cealaltă, ceea ce este o injurie față de Dumnezeu. 26. Astfel subliniază cuvîntul Domnului și Apostolul Pavel în cele ce ne învață cînd zice: «*Nimeni să nu caute ale sale, ci fiecare pe ale aproapelui*» [20]. Și, de asemenea, în alt loc spune: «*Cugetînd fiecare nu numai la cele ce sînt ale sale, ci și la cele ce sînt ale altora*» [21]. Vezi cu cîtă credință a urmat el învățătura lui Hristos. Cînd Mîntuitorul ne-a poruncit să ne gîndim și la alții cum ne gîndim la noi, El ne-a poruncit de fapt să ne gîndim mai mult la binele altora decît la al nostru, ca un bun slujitor al unui stăpîn bun, ca un următor strălucit al unui învățător fără seamăn, care mergînd pe urmele stăpînului său, cu picioarele sale a făcut într-un fel ca urmele stăpînului său să fie mai vizibile și mai deslușite. Dar noi, creștinii, ce facem din toate acestea: ceea ce ne poruncește Hristos, sau ceea ce ne poruncește Apostolul? Cred că nici una, nici alta. Sîntem departe de a săvîrși ceva în interesul altora primejduind interesele noastre și toți ne îngrijim în cea mai mare măsură de foloasele noastre, chiar dacă păgubim pe alții.

17. Mat. 5, 39.
18. Mat. 7, 12.
19. Luca 12, 47.
20. I Cor. 10, 24.
21. Filip. 2, 4.

VII

27. Dar poate i se pare cuiva că alegem îndatoririle grele, pe care nimeni nu le îndeplineşte şi care, cum cred unii, nici nu pot fi îndeplinite, trecînd peste altele, care pot fi îndeplinite şi care chiar se îndeplinesc de către toţi. Mai întîi trebuie avut în vedere că nici unui slujitor nu-i e permis să aleagă după bunul său plac ce vrea şi ce nu vrea să îndeplinească din ceea ce-i porunceşte stăpînul, căci este o îndrăzneală de neiertat să facă ce-i place şi să lase la o parte ce nu-i place. De altfel, nici stăpînii pămînteşti nu socotesc că trebuie tolerat ca servitorii lor să le asculte unele porunci, iar pe altele să le dispreţuiască, să facă adică după pofta lor ce socotesc că trebuie făcut şi să calce în picioare ceea ce cred ei că merită un asemenea tratament. 28. Dacă slujitorii se supun după cum voiesc ei stăpînilor, nu le fac din ascultare nici pe cele în care se supun. Cînd un servitor face din cele poruncite de stăpîn numai ce vrea să facă, nu îndeplineşte voia stăpînului, ci pe a sa. Aşadar, dacă noi, care sîntem nişte bieţi oameni, nu voim să fim în nici un caz dispreţuiţi de servitorii noştri, inferiori nouă după condiţia lor socială, dar egali cu noi prin soarta umană, cu cîtă nedreptate îl dispreţuim pe Stăpînul cel ceresc, noi care, deşi sîntem oameni, socotim că nu trebuie să fim dispreţuiţi de oameni de condiţia noastră. Sau poate avem o astfel de înţelepciune şi o inteligenţă atît de profundă, încît nu vrem să suportăm injuriile servitorilor, dar vrem ca Dumnezeu să fie la dispoziţia injuriilor noastre şi cele pe care le credem nedemne de a fi suportate de oameni le credem demne de a le răbda Dumnezeu din partea noastră. 29. Dacă sînt vreunii, ca să ne întoarcem la cele arătate mai sus, care socotesc că am vorbit numai despre îndatoririle grele şi că le-am lăsat la o parte pe cele uşoare, ei trebuie să înţeleagă că se plîng fără rost. Căci nu e drept să fim acuzaţi că ne ocupăm numai de unele, cînd toate trebuiesc îndeplinite. După cum pentru slujitorii stăpînilor pămînteşti nu e permis în nici un caz, aşa cum am mai spus, a alege ce să facă şi ce nu din poruncile stăpînului, tot aşa şi pentru noi, care sîntem slujitorii Stăpînului nostru, în nici un caz nu e permis să îndeplinim după pofta inimii numai ce ne place şi, din trufie, să călcăm în picioare ceea ce nu ne place.

VIII

30. Să încercăm a fi totuşi de acord cu cei care poate de aceea nu vor ca noi să vorbim de poruncile mari ale lui Dumnezeu, fiindcă ei socotesc că le îndeplinesc pe cele mai mici. Dar nu ajunge pentru mîntuire să îndeplinim numai îndatoririle uşoare şi să le neglijăm pe

cele grele, căci doar se spune: *«Cine va păzi toată legea, dar va greşi într-o singură poruncă, s-a făcut vinovat faţă de toate poruncile»* [22]. Nu este suficient aşadar să ne îndeplinim numai îndatoririle mici, sau foarte mici. Totuşi, accept să vorbesc numai de cele mici, ca să arăt că aproape nici un creştin nu le îndeplineşte pe cele mai neînsemnate. 31. Mîntuitorul nostru a poruncit creştinilor să nu înjure. Dar vei găsi mai mulţi din cei care înjură întodeauna, decît din cei care nu înjură niciodată. A poruncit şi ca nimeni să nu ocărască. Dar cuvîntul cui nu este ocară? Ocările sînt primele săgeţi ale supărărilor, şi ceea ce nu putem face din slăbiciune la supărare exprimăm sub formă de înjurătură. Astfel că în toate necazurile ne folosim de blestem şi înjurături ca de nişte arme. 32. Fiecare om dovedeşte foarte limpede că tot răul pe care-l doreşte duşmanilor săi, ar vrea chiar să-l facă el dacă ar putea. Toţi ne folosim uşor de această necurăţenie a limbii, fără să ne supunem poruncilor Domnului. De aceea ni se pare că aceasta nu înseamnează nimic în faţa lui Dumnezeu. Şi totuşi, El spune: *«Ocărîtorii nu vor stăpîni împărăţia lui Dumnezeu»* [23]. De aici putem înţelege cît de gravă şi de răufăcătoare este ocara, de vreme ce chiar dacă facem alte lucruri bune, ocara singură ne îndepărtează de cer. 33. Hristos a poruncit să ne ferim de pizmă. Dar noi dimpotrivă nu-i pizmuim numai pe cei mai de departe, ci chiar pe cei mai apropiaţi şi-i invidiem nu numai pe duşmani, ci şi pe prieteni; într-atît domneşte acest rău în inima tuturora. Plăcerea de a mînca îşi are o limită, dar plăcerea de a cleveti n-are nici o limită. De mîncare ne săturăm într-un fel întotdeauna, dar de clevetire nu ne săturăm. 34. Vina acestui păcat, poate spune cineva, nu este mare. Dar iată ce spune Sfînta Scriptură: *«Cel ce cleveteşte va fi vrednic de moarte»* [24]. Greu, desigur, şi cutremurător avertisment. Şi totuşi nu există nici o îndreptare. Nici unul dintre oameni nu încetează de a-l sfîşia cu vorba pe altul, nu-l cruţă chiar dacă-şi face sieşi rău. Dar sancţiunea demnă a acestui rău urmăreşte numai pe autor, fiindcă nu-l vatămă cu nimic pe cel căruia i se adresează, ci-l pedepseşte numai pe cel din gura căruia iese ocara. 35. Dacă nu mă înşel, poate dau impresia că aiurez şi mi-ar părea rău să dau această impresie. Domnul nu aiurează cînd învaţă pe Apostolul Său astfel: *«Să înlăturaţi de la voi toată vorba răstită şi toată răutatea»* [25]. Ambele ne însoţesc permanent, dar parcă mai mult răutatea. Căci vorba răstită nu ne este întotdeauna

22. Iac. 2, 10.
23. I Cor. 6, 10.
24. Rom. 1, 30; Psalm 139, 2; Pilde 21, 28.
25. Efes. 4, 31.

pe buze, dar răutatea ne este întotdeauna în inimă. De aceea cred că, oricît ne-am stăpîni de la cuvinte tari, răutatea n-am putea-o suprima. 36. Dumnezeul nostru ne-a învăţat[26] să nu ne văicărim şi să nu murmurăm. Dar cînd i-au lipsit acestea neamului omenesc? Dacă e cald, ne plîngem de arşiţă, dacă plouă ne văităm de teama inundaţiilor, dacă anul este mai fără roade acuzăm scumpetea, dacă e rodnic ieftinătatea. Dorim să avem belşug şi dobîndindu-l îl acuzăm. Ce poate fi spus mai nedrept şi mai revoltător? Ne plîngem de mila lui Dumnezeu că ne dă ce-I cerem. 37. Dumnezeu i-a povăţuit pe servii Săi să nu cadă în greşeală nici măcar cu privirea. *«Dacă s-a uitat cineva cu gînd necurat la vreo femeie* — zice Domnul — *a păcătuit cu ea în inima lui»* [27]. De aici putem înţelege bine cît de neprihăniţi ne-a poruncit Mîntuitorul să fim, dacă n-a îngăduit nici ochilor să greşească. Ştiind că ochii sînt oarecum ferestrele luminoase ale minţii noastre, şi că toate poftele necinstite intră în inimă prin ochi ca prin nişte deschideri naturale, a voit să le nimicească în exterior cu totul, ca nu cumva, după ce au încolţit prin văz, să răsară în suflet şi crescînd să se întărească întru pierzanie. 38. De aceea zice Domnul că privirile pătimaşe ale oamenilor neruşinaţi nu sînt lipsite de germenul adulterului, de bună seamă pentru ca acela care fuge cu bună credinţă de adulter să-şi păzească şi privirea. Voind ca slujitorii Săi să aibă desăvîrşită şi foarte curată cuvioşia, le-a poruncit să se ferească cu foarte mare băgare de seamă de astfel de lucruri, oricît de mărunte ar părea, pentru ca viaţa creştinului să fie curată ca lumina ochiului şi, precum ochiul nu primeşte în el nici cel mai mic firicel de praf pentru a-şi păstra vederea neştirbită, la fel viaţa noastră nu trebuie să aibă în intimitatea ei nici un fel de semn al necuviinţei. 39. De aceea spune Domnul cele ce urmează: *«Dacă te sminteşte ochiul tău scoate-l că mai bine îţi este ţie cu un singur ochi să intri în împărăţia lui Dumnezeu, decît avînd amîndoi ochii să fii aruncat în gheena focului... şi de te sminteşte mîna ta, taie-o...»* [28]. Dacă, potrivit cuvîntului lui Dumnezeu, din cauza smintelilor sîntem tîrîţi în gheena, pe bună dreptate, desigur, ca să putem evita gheena se cade să ne pedepsim chiar mîinile, picioarele şi ochii. Aceasta nu fiindcă ar trebui să fie cineva lipsit de membrele sale, ci, fiindcă ne sînt atît de necesare unele unelte pentru treburile casnice şi întrucît ne folosim de ochi şi de mîini ca de nişte unelte, trebuie să ne lipsim de slujba şi de ajutorul lor, ca să nu suferim chinurile fo-

26. Filip. 2.
27. Mat. 5, 28.
28. Marcu 9, 46; Mat. 28, 30.

cului veşnic. Căci atunci cînd este vorba de ales între unealtă şi viaţă fără îndoială că pentru un creştin este mai bine să se lipsească de unealtă decît de viaţă.

IX

40. Astfel, de vreme ce Domnul nostru ne-a poruncit să ne supunem Lui în toate acestea, este cineva care să se supună într-adevăr lui Dumnezeu în toate poruncile, sau măcar în unele? Este cineva care să-şi iubească duşmanii, să facă bine prigonitorilor sau să biruie cu binele pe cei răi? Cine îşi oferă obrazul loviturilor, cine-şi lasă avutul jefuitorilor, fără să le facă proces? Cine este cel care să nu-şi permită nici un fel de abatere, care să nu facă pe nimeni vinovat de propriile lui necazuri, care să-şi înfrîneze gura prin tăcere, să nu izbucnească în blestem şi ocară? Este cineva care să îndeplinească din toate acestea măcar pe cele mai mici? 41. Aceasta, ca să nu mai vorbim de cele mai mari, despre care am vorbit cu puţin înainte. Dacă aşa stau lucrurile şi dacă noi nu respectăm nici una din poruncile Domnului, de ce să ne plîngem de purtarea lui Dumnezeu faţă de noi, cînd mai degrabă Dumnezeu ar trebui să se plîngă de purtarea noastră faţă de El? De ce să ne văităm că nu sîntem ajutaţi de Dumnezeu, cînd noi înşine nu-L ascultăm? Din ce motiv murmurăm că Dumnezeu nu-şi aruncă privirile pe pămînt, cînd noi nu le aruncăm spre cer, că Domnul nu ia în seamă rugăciunile noastre, cînd noi Îi dispreţuim învăţăturile? Să presupunem că noi procedăm asemenea Domnului nostru: 42. Unde este locul plîngerii drepte dacă fiecare ispăşeşte ceea ce a făcut? Pot să probez uşor că noi nu ispăşim ceea ce facem şi că Dumnezeu este mult mai îngăduitor cu noi decît sîntem noi cu Dumnezeu. Dar să continuăm pe linia celor începute. Domnul însuşi spune aşa: *«V-am strigat şi nu M-aţi auzit; şi voi Mă veţi striga şi nu vă voi auzi»* [29]. Ce este mai demn şi mai drept? 43. N-am auzit, nu sîntem auziţi; n-am respectat, nu sîntem respectaţi. Cine, mă rog, dintre stăpînii trupeşti este mulţumit să se poarte cu ai săi conform unei astfel de condiţii, încît să dispreţuiască pe servii săi numai atît cît a fost şi el dispreţuit de ei? De altfel noi dispreţuind pe Dumnezeu nu-I pricinuim numai injuria pe care servitorii o pricinuiesc stăpînului lor trupesc *dispreţuindu-l, deşi acest dispreţ al servitorilor* este foarte mare, dacă ei nu fac ce li se porunceşte. Noi însă în orice strădanie, în orice îndeletnicire nu numai că nu îndeplinim poruncile, dar facem împotriva a ceea ce ni se porunceşte. Dumnezeu ne po-

29. Pilde 1, 24; Miheia 3, 4; Psalm 17, 42; Ierem. 11, 11; Zahar. 7, 13.

runceşte ca toţi să ne iubim unii pe alţii, dar noi toţi ne sfişiem în duşmănii reciproce. Dumnezeu porunceşte ca toţi cei ce au să dea şi celor ce n-au, dar toţi se reped la ceea ce este al altora. Dumnezeu porunceşte ca tot creştinul să-şi ţină ochii neprihăniţi; cîţi sînt care să nu se rostogolească în noroiul desfrîului? 44. Dar ce să spun mai multe? Este grav şi jalnic ce mai am de spus. Slujitorii şi creştinii Bisericii înşişi, care în toate trebuie să împace pe Dumnezeu, ce fac altceva decît să-L învenineze pe Dumnezeu? Cu excepţia puţinora, care fug de cele rele, ce este altceva aproape orice adunare de creştini dacă nu o cloacă de vicii? Oare găseşti în biserică pe cineva care să nu fie sau beţiv, sau brută, sau curvar, sau depravat, sau hrăpăreţ, sau desfrînat, sau hoţ, sau ucigaş? Şi, ce e mai rău decît orice, toate acestea sînt fără sfîrşit. 45. Mă adresez conştiinţei tuturor creştinilor: dintre toate aceste vicii sau nelegiuiri pe care le-am înşirat, cîţi nu sînt stăpîniţi fie de unul, fie chiar de toate? Mai uşor găseşti pe cineva care să le aibă pe toate, decît care să n-aibă pe nici unul. Dar cele pe care le-am arătat poate nu par aşa de grave, deşi situaţia este cu mult mai gravă: vei găsi mai uşor învinuiţi de toate relele decît numai de unele, mai uşor de crime grave, decît de crime uşoare, adică mai uşor din cei care au săvîrşit şi crime grave şi crime uşoare, decît din cei ce au săvîrşit numai din cele uşoare, fără vreuna din cele grave. 46. Aproape tot poporul bisericii se bălăceşte în această ticăloşie de moravuri, încît pentru toată mulţimea creştinilor a fi credincios adevărat înseamnă a avea mai puţine vicii. Astfel că unii socotesc că bisericile sau templele şi altarele lui Dumnezeu sînt demne de mai puţin respect decît casa oricărui funcţionăraş, sau judecător municipal. Într-adevăr, pe uşa nu numai a directorilor de instituţii, dar chiar a şefilor sau subşefilor de birouri n-au voie să intre toţi de-a valma, ci numai cei care au fost chemaţi, sau li s-a dat voie, sau funcţia lor superioară le-a dat dreptul să intre; astfel încît, dacă vreunul din cei intraţi a fost obraznic, sau este mustrat, sau este dat afară, sau este pedepsit pentru lipsa lui de respect şi de consideraţie. 47. Dar în temple, în biserici şi chiar în altare năvălesc de-a valma toţi, fără cel mai mic respect pentru cele sfinte, nu pentru că nu toţi trebuie să vină să se roage lui Dumnezeu, ci pentru că acela care intră să se roage nu trebuie să iasă pentru a face rău. Şi nu e tot una a cere iertare şi a provoca mînia lui Dumnezeu. 48. Este un nou fel de ciudăţenie: aproape toţi fac mereu aceleaşi lucruri pe care se plîng că le-au făcut şi toţi cei care intră în biserică să se căiască de păcatele vechi ies să facă rău. Dar ce zic eu că ies? Chiar în timpul rugăciunilor şi al închinărilor uneltesc noi răutăţi.

Una le spune gura şi alta inima şi, în timp ce cu vorba îşi deplîng răutăţile din trecut, cu gîndul pun la cale pe cele din viitor, astfel că rugăciunea lor aduce mai degrabă înmulţirea, decît iertarea păcatelor. De aceea se împlineşte cu ei acel blestem din Scriptură [30], de aceea chiar de la rugăciune ies condamnaţi, de aceea rugăciunea lor devine păcat. 49. În sfîrşit, dacă vrea cineva să ştie ce cugetă în templu astfel de oameni, să vadă ce urmează: îndată după terminarea slujbei religioase toţi aleargă la îndeletnicirile lor obişnuite, adică unii să înşele, alţii să se îmbete, alţii să se depraveze, alţii să fure, încît se vede limpede la ce s-au gîndit cît au stat în biserică după ceea ce fac cînd ies din biserică.

X

50. Dar poate unii socotesc că toate aceste rele, toată această ticăloşie a viciilor despre care am vorbit mai sus se referă la sclavi, sau la oamenii cei mai decăzuţi, că numele celor liberi nu este pătat de această murdărie a nelegiuirilor. Dar ce este altceva viaţa tuturor negustorilor decît înşelătorie şi minciună, ce altceva viaţa funcţionarilor municipali decît nedreptate, ce fac cei din slujbe civile altceva decît abuzuri, sau cei din servicii militare altceva decît jaf? Şi poate mai socoteşti că acestea sînt păcate profesionale ale unor persoane; 51. căci — zici — aceasta este activitatea lor, precum le este şi profesia şi nu e de mirare dacă fac ceea ce sînt împinşi de profesie să facă. Ca şi cum Dumnezeu îngăduie cuiva să facă rău potrivit profesiunii; sau ca şi cum nu este nici o jignire a demnităţii sfinte, dacă în slujbele mai mici par a se înfăptui abaterile cele mai mari, mai ales că în aceste categorii intră cea mai mare parte dintre oameni. Fără îndoială, unde este mai mare mulţimea celor ce greşesc, acolo este mai mare şi injuria divinităţii. Dar — zici tu — nobilimea este în afara unor astfel de nelegiuiri. 52. Din păcate, însă, nobilimea în toată lumea nu pare altceva decît un singur om într-un popor mare. Să vedem totuşi dacă această nobilime este fără pată. Pentru aceasta să ascultăm mai întîi ce spune despre astfel de oameni cuvîntul dumnezeiesc. Apostolul lui Dumnezeu învinuind poporul, spune aşa: *«Ascultaţi, prea iubiţii mei fraţi. Oare nu l-a ales Dumnezeu pe cei ce sînt săraci în ochii lumii, dar bogaţi în credinţă şi moştenitori ai împărăţiei pe care a promis-o Dumnezeu celor ce-L iubesc pe El? Voi însă aţi necinstit pe cel sărac. Oare cei bogaţi nu vă asupresc pe voi şi nu ei vă tîrăsc la judecăţi? Oare nu*

30. Psalm. 108, 7.

hulesc ei numele cel bun întru care aţi fost chemaţi?» [31]. 53. Grea este această mărturisire a apostolului, dacă nu cumva nobilii se socotesc în afara ei, fiindcă numeşte doar pe cei bogaţi. Dar fie că bogaţii şi nobilii sînt acelaşi lucru, fie că dacă există bogaţi fără să fie nobili, aceştia sînt ca şi nobili, fiindcă este atît de mare sărăcia în această vreme, încît nu mai este socotit nobil decît cel ce este în primul rînd bogat. Fie că a vorbit apostolul de una din categorii, fie de amîndouă, aceasta nu constituie o problemă. Căci nu interesează care din cele două categorii este vizată în primul rînd, de îndată ce cuvintele spuse se potrivesc şi uneia şi celeilalte. 54. Cine dintre nobili sau dintre bogaţi condamnă întru totul faptele rele? De altfel cred că am pus întrebarea greşit, căci mulţi le condamnă, dar foarte puţini se feresc să le săvîrşească. La alţii condamnă ceea ce la ei admit, în chip curios sînt acuzatori şi făptaşi ai aceloraşi delicte. Înfierează în public ceea ce fac pe ascuns şi prin aceasta ei în timp ce socotesc că condamnă pe alţii se condamnă mai degrabă pe ei înşişi prin propria lor atitudine. 55. Dar să-i lăsăm pe cei împricinaţi mai mult. Care bogat sau care nobil caută să fie nevinovat sau să-şi stăpînească mîna de la toate aceste nelegiuiri? Deşi am spus fără rost de la toate. O, de s-ar stăpîni măcar de la cele mai mari, fiindcă cei puternici vor să-şi revendice ca un fel de privilegiu al lor dreptul de a le săvîrşi pe cele mai mici. Astfel că despre păcatele mai uşoare nu zic nimic. Să vedem dacă este vreunul nevinovat faţă de acele două mari păcate, aproape capitale, adică de omucidere şi de desfrînare. Căci cine nu este sau pătat de sînge omenesc sau murdărit de noroiul vieţii decăzute? Este de ajuns unul singur din acestea pentru pedeapsa cea veşnică, dar aproape toţi cei bogaţi le-au comis pe amîndouă.

XI

56. Poate cineva din numărul acestora gîndeşte: eu pe acestea nu le fac. Te laud dacă nu le faci, dar totuşi înainte poate le-ai făcut şi a înceta de a le face nu înseamnă a nu le fi făcut niciodată. Şi chiar de ar fi aşa, ce ar folosi totuşi că unul s-a despărţit de păcat, iar ceilalţi mulţi rămîn în păcat? 57. Întoarcerea unuia nu anulează greşelile celor mulţi şi nu e de ajuns că unul a părăsit calea păcatului pentru a împăca pe Dumnezeu, pe care-L supără totalitatea neamului omenesc. Cînd cel ce se întoarce, ca să poată scăpa de moartea veşnică, culege desigur mari roade ale întoarcerii sale, dacă scapă, numai că nu i se poate întîmpla să îndepărteze pe alţii de pedeapsa

31. Iac. 2, 5.

condamnării. Este o dovadă de mîndrie neîngăduită şi un mare păcat dacă se crede cineva atît de bun, încît socoteşte că şi cei răi pot fi mîntuiţi prin el. 58. Dumnezeu, vorbind despre o ţară oarecare şi despre un popor păcătos, zice aşa: *«Dacă se vor afla acolo trei bărbaţi: Noe, Daniel şi Iov, aceştia nu-şi vor scăpa prin dreptatea lor nici fiii, nici fiicele; ei singuri vor scăpa»* [32]. Cred că nimeni nu va fi atît de fără ruşine, încît să îndrăznească a se compara cu asemenea bărbaţi, fiindcă oricît ar dori cineva să-I placă acum lui Dumnezeu, totuşi este un fel de cea mai mare nedreptate, dacă se presupune pe sine drept. Şi prin aceasta este înlăturată orice speranţă a părerii deşarte prin care credem că nenumărata mulţime a oamenilor pierduţi poate fi apărată de relele prezente prin bunăvoinţa cîtorva oameni buni. 59. De vreme ce nici unul nu este la fel cu cei despre care am vorbit mai sus, ce speranţă poate avea cineva că pot fi scăpaţi şi străinii şi nenumăraţi alţii şi cei răi de către foarte puţini oameni buni, cînd nici măcar acei cuvioşi foarte apropiaţi lui Dumnezeu n-au binemeritat de la Domnul nici măcar să-şi scape copiii ca părţi ale corpului lor? Şi pe drept cuvînt. Căci deşi toţi copiii par într-un fel membre ale părinţilor, nu trebuiesc socotiţi totuşi membre ale celor de care au început să se îndepărteze prin sentimente, fiindcă unii ca aceştia nu pot beneficia de drepturile naturale pe care le pierd prin ticăloşia purtării lor. Aşa se face că şi noi, care ne numim creştini, prin păcatul ticăloşiei pierdem drepturile acestui nume atît de mare. 60. N-ajută la nimic numele sfînt fără o bună purtare, fiindcă viaţa în dezacord cu profesiunea îndeplinită compromite titlul profesiunii, oricît de înalt ar fi, prin josnicia faptelor nedemne. De vreme ce aproape nici o parte din toţi creştinii, aproape nici un colţ din toate bisericile nu este în afară de orice abatere, de orice vină a păcatelor de moarte, de ce să ne măgulim cu numele de creştin, cînd prin însuşi acest nume prea sfînt sîntem în culpă, tocmai fiindcă nu ne purtăm cum ne cere numele sfînt? De aceea îl supărăm şi mai mult pe Dumnezeu prin titlul religiei noastre, pentru că păcătuim compromiţînd numele religiei pe care o mărturisim.

32. Iezech. 14, 14.

CARTEA A IV-A

I

1. Să lăsăm la o parte acel privilegiu al numelui de creştin, care ne face să socotim că sîntem mai religioşi decît toate neamurile şi că deci trebuie să fim şi mai puternici. De vreme ce, precum am spus, esenţa credinţei creştine constă în a crede statornic în Hristos şi a păzi poruncile lui Hristos, însemnează că nu este credincios doar cel care n-are credinţă şi nu crede în Hristos, ci şi cel care calcă poruncile lui Hristos. In concluzie, nu este creştin cel ce nu face faptele cerute unui creştin. Este vorbă goală numai numele, fără îndeplinirea cerinţelor implicate în el. Precum spune cineva în scrierile sale[1], ce este altceva înălţimea unui rang fără înălţimea meritelor, decît un titlu de onoare fără om, sau ce este o demnitate la un nedemn, dacă nu o podoabă în noroi? 2. Astfel, ca să ne *folosim de aceleaşi cuvinte*, ce este altceva numele sfînt fără merit, decît o podoabă în noroi? Cuvîntul sfînt spune în Cărţile sfinte astfel: *«Inel de aur în rîtul porcului, aşa e femeia frumoasă şi fără minte»*[2]. Numele de creştin ne este astfel ca o podoabă de aur: dacă-l purtăm nedemn, părem ca nişte porci cu belciug de aur. 3. În sfîrşit, cine vrea să ştie mai deplin că fără fapte numele nu însemnează nimic, să se gîndească la nenumărate popoare care, pierzîndu-şi meritele, şi-au pierdut şi numele. Cele douăsprezece triburi de evrei, care fuseseră odinioară alese de Dumnezeu, au primit două nume sfinte: au fost numite şi poporul lui Dumnezeu şi Israel. Citim astfel: *«Ascultă poporul Meu, şi-ţi voi vorbi; Israel, şi-ţi voi mărturisi»*[3]. Aşadar iudeii au fost altădată şi una şi alta, iar acum nu sînt nici una nici alta. Căci nu se poate numi poporul lui Dumnezeu cel ce a părăsit nu demult cultul lui Dumnezeu şi nu-L vede pe Dumnezeu cel care L-a renegat pe Fiul lui Dumnezeu, precum este scris: *«Israel însă nu M-a cunoscut şi poporul nu M-a înţeles»*[4]. 4. De aceea şi în alte locuri vorbeşte de norodul iudeilor, spunînd către profet:

1. Salvianus: Ad ecclesiam II, 37.
2. Pilde 11, 12.
3. Psalm 49, 7; 80, 9.
4. Isaia 1, 3.

«Cheamă numele lui neiubit»[5]. Şi iarăşi către iudei: *«Voi nu sînteţi poporul Meu şi Eu nu sînt Dumnezeul vostru»*. Dar de ce spunea despre ei aşa, arată El însuşi limpede în altă parte, cînd spune: *«Au părăsit pe Domnul, Izvorul apei celei vii»*[6]; şi iarăşi: *«Au aruncat cuvîntul Domnului şi nici o înţelepciune nu este în ei»*[7]. 5. Mă tem că nu s-a putut spune despre ei atunci mai mult decît se poate spune despre noi acum, fiindcă nu ne supunem cuvintelor Domnului şi nu este în noi nici o înţelepciune. Sau poate cumva credem un fapt înţelept că dispreţuim pe Dumnezeu şi o supremă înţelepciune că nesocotim poruncile lui Hristos? 6. Avem un motiv să gîndim astfel. Căci înfăptuim toţi cu aceleaşi sentimente păcatele, ca şi cum ne-am fi înţeles într-un înalt consiliu să păcătuim. Astfel stînd lucrurile, de ce ne amăgim pe noi înşine cu părerea deşartă că, fiindcă ne numim creştini, ne poate ajuta numele bun în mijlocul relelor pe care le facem? Duhul Sfînt spune că fără fapte bune credinţa nu poate fi de folos creştinilor. Credinţa are mai mare valoare decît numele, fiindcă numele este un cuvînt al omului, pe cînd credinţa este un rod al minţii. Şi totuşi apostolul mărturiseşte că şi acest rod al credinţei este sterp fără fapte bune. *«Credinţa fără fapte — zice el —, moartă este»*[8]. Şi iarăşi: *«Precum trupul fără suflet, tot aşa şi credinţa fără fapte bune moartă este»*[9]. Adaugă şi cuvinte mai aspre pentru a-i ruşina pe cei ce se încîntă singuri cu anumite presupuneri despre credinţa creştină.

II

7. Dar poate spune cineva: tu ai credinţă şi eu am fapte; arată-mi credinţa ta fără fapte şi eu îţi voi arăta credinţa mea din fapte. Este drept că faptele bune sînt ca nişte mărturii ale credinţei creştine, fiindcă un creştin dacă n-a făcut fapte bune nu poate să-şi dovedească în chip temeinic credinţa sa, iar prin faptul că n-o poate dovedi trebuie socotit ca şi cum n-ar avea-o. Cît socoteşte că aceasta singură nu valorează nimic, o arată Apostolul în cele de mai jos, cînd zice către un creştin: *«Tu crezi că unul este Dumnezeu. Bine faci; dar şi demonii cred şi se cutremură»*[10]. 8. Să vedem ce a voit să spună Apostolul prin aceste cuvinte şi să nu ne mîniem împotriva mărturiilor divine, ci să le primim, să nu le tăgăduim, ci să

5. Osea 1, 9; Rom. 9, 25.
6. Ierem. 17, 3.
7. Ierem. 8, 9.
8. Iac. 2, 20.
9. Iac. 2, 18; 26, 10.
10. Iac. 2, 19.

le înfăptuim. «*Tu crezi* — zice Cuvîntul divin către un creştin — *că unul este Dumnezeu. Bine faci; dar şi demonii cred şi se cutremură*». Oare a greşit cu ceva Apostolul asemănînd credinţa unui creştin cu a unui demon? În nici un caz nu; dar fiindcă a voit să arate, cum am spus mai sus, că fără fapte bune nimic n-ar trebui să se pretindă la adăpostul credinţei, de aceea spune că şi demonii cred. Adică după cum demonii, deşi cred în Dumnezeu, totuşi rămîn în stricăciune, la fel şi unii oameni, au un fel de credinţă demonică, dacă afirmă că ei cred în Dumnezeu, dar nu încetează de a face rău. 9. Spre ruşinea şi condamnarea oamenilor păcătoşi, Apostolul adaugă spunînd nu numai că demonii cred, dar că ei se şi tem şi se cutremură cînd aud numele lui Dumnezeu. Aceasta este ca şi cum ar fi spus: Ce te mîndreşti, omule, oricine ai fi tu, cu credinţa ta, care nu valorează nimic fără teama şi supunerea faţă de Dumnezeu? Demonii au ceva mai mult. Tu ai numai un lucru, ei au două: tu ai credinţa, dar n-ai teama, ei au deopotrivă şi credinţa şi teama. De ce te miri aşadar dacă sîntem loviţi? De ce te miri dacă sîntem asupriţi, dacă sîntem tîrîţi de duşmani la judecată, dacă sîntem mai slabi decît toţi? 10. Fie neplăcerile noastre, fie beteşugurile, fie umilirile, fie închisorile, fie pedepsele la robie ruşinoasă, toate acestea dovedesc un slujitor rău şi un stăpîn bun. Cum slujitor rău? Pentru că sufăr ceea ce merit. Şi cum stăpîn bun? Pentru că arată ce merităm, deşi nu ne pedepseşte cum am merita, pentru că, în loc să ne nimicească, preferă să ne corecteze prin foarte blîndă şi foarte binevoitoare dojană. Noi, în ce priveşte faptele noastre rele, sîntem demni de chinuri aducătoare de moarte; dar El, folosind mai mult mila decît asprimea, vrea mai degrabă să ne îndrepteze prin măsuri blînde, decît să ne ucidă printr-o dreaptă pedeapsă. 11. Sînt destul de sigur că e neplăcut pentru noi cînd sîntem loviţi. Dar de ce ne mirăm dacă Dumnezeu ne biciuieşte pe cei care păcătuim, cînd noi înşine îi batem pe robii care greşesc? Sîntem nişte judecători nedrepţi: oameni fiind nu voim să fim bătuţi de Dumnezeu, dar noi înşine îi batem pe oamenii de credinţa noastră. Nu mă mir că sîntem atît de nedrepţi în această privinţă. Prin firea noastră avem un fel de judecată sucită, ca robii; voim să greşim, dar nu voim să fim pedepsiţi. Ne purtăm exact ca robii noştri; toţi voim să păcătuim fără să suferim consecinţele. În sfîrşit, îi întreb pe toţi dacă eu mint cînd afirm că nu există nimeni, chiar vinovat de fapte grave, care să accepte ideea că trebuie să fie pedepsit. 12. De aici aşadar se poate recunoaşte cît de nedrept şi de fără temei este faptul că sîntem foarte severi cu alţii şi foarte îngăduitori cu noi, aspri cu alţii şi lăsători cu noi. În aceeaşi

vină îi pedepsim pe alţii şi ne iertăm pe noi. Este cu totul intolerabilă această atitudine de părtinire şi de îngustime. Nu voim să ne recunoaştem vinovaţi şi îndrăznim să-i socotim pe alţii vrednici de trimis în judecată. Ce poate fi din partea noastră mai nedrept şi mai ticălos? Aceeaşi crimă pe care o aprobăm dacă e săvîrşită de noi, o pedepsim foarte sever dacă a comis-o altcineva. Încît, nu fără motiv strigă Apostolul către noi: «*De aceea eşti de neiertat, omule, oricine ai fi, care judeci: căci în ceea ce judeci pe altul te osîndeşti pe tine, de vreme ce faci aceleaşi lucruri pe care le judeci*» [11].

III

13. Dar noi nu facem aceleaşi lucruri pe care le fac robii — poate că zice unul dintre cei bogaţi —, căci dintre robi sînt hoţii şi fugarii, dintre robi, cei supuşi mereu gurii şi pîntecului. Este adevărat că acestea sînt vicii ale robilor; dar ale stăpînilor sînt şi mai mari, chiar dacă nu ale tuturor. Unii fac excepţie, dar sînt foarte puţini, şi nu-i numesc, ca să nu se pară că numindu-i nu atît îi laud, cît îi fac cunoscuţi nenumindu-i pe alţii. 14. Dar în primul rînd, robii dacă fură poate sînt împinşi de lipsuri să fure; şi în afară de asta, chiar dacă li se dă simbria obişnuită, o fac mai mult din deprindere, decît din necesitate, şi astfel mai mult îndeplinesc o regulă, decît îşi satisfac o trebuinţă. Prin aceasta lipsa face vina însăşi mai puţin vinovată, fiindcă este scuzabil cel vinovat de furt, dacă pare a fi fost silit să fure fără voia lui. De altfel şi Sfînta Scriptură pare a scuza oarecum greşelile tuturor oropsiţilor soartei, căci iată ce zice: «*Nu este o vină mare dacă un oarecare a furat; căci fură ca să-şi astîmpere foamea*» [12]. Fură ca să-şi astîmpere foamea, şi nu trebuie să-i acuzăm atît de mult, dacă sînt scuzaţi de cuvîntul divin. 15. Ceea ce spunem despre furturile robilor spunem şi despre fuga lor. Dar mai drept este să-i scuzăm pentru fuga lor, fiindcă îi împing pe robi să fugă nu numai lipsurile, ci şi chinurile. Se tem de vătafi, se tem de cei puşi să facă linişte, se tem de intendenţi, astfel că ei sînt mai mult robii acestora decît ai stăpînilor. De toţi sînt loviţi, de toţi sînt îngenuncheaţi, ce să mai spun? Mulţi robi aleargă la stăpîni să-i scape de propriii lor tovarăşi de robie. De aceea fuga lor nu trebuie s-o raportăm atît la cei care fug, cît la cei care-i împing să fugă. Suferă tot felul de violenţe, prea nefericiţii: doresc să slujească şi sînt siliţi să fugă. Nu vor să plece din serviciul stăpînilor lor şi cruzimea tovarăşilor de robie nu-i lasă să servească. 16. Li se spune că sînt şi minci-

11. Rom. 2, 1.
12. Pilde 6, 30.

noşi. Sînt constrînşi la minciună în faţa pedepsei, minţind ca să scape de schingiuiri. Ce este de mirare dacă robul de teamă preferă să mintă decît să fie biciuit? Sînt acuzaţi că sînt lacomi, că sînt robi ai gurii şi ai pîntecului. Nu e nimic nou în aceasta: doreşte şi mai mult să se sature cel ce adesea suferă de foame. Dar fie, dacă nu suportă foamea de pîine, sigur suportă foamea de desfătări şi de aceea trebuie iertat dacă doreşte cu lăcomie ceea ce-i lipseşte permanent. 17. Tu eşti nobil, tu eşti bogat, care ai de toate din abundenţă, care cu atît mai mult eşti dator să-L cinsteşti pe Dumnezeu prin fapte sfinte, cu cît te bucuri fără încetare de binefacerile Lui. Să vedem dacă săvîrşeşti nu zic fapte sfinte, dar măcar nevinovate. Dar cine, dintre cei bogaţi, în afară de puţini, cum am spus mai sus, nu este pătat de toate blestemăţiile? Zic în afară de puţini, dar ce bine ar fi dacă s-ar găsi cît mai mulţi, sau chiar toţi în această situaţie! Nevinovăţia celor mai mulţi ar fi mîntuirea tuturor. Şi acum nu vorbesc decît despre acela care se recunoaşte în cele spuse de mine despre el. Dacă este în afara conştiinţei lui ceea ce spun eu, nu-i aduc nici o vină spusele mele. Dar dacă recunoaşte că i se potrivesc cele spuse de mine, să ştie că nu de limba mea sînt spuse, ci de conştiinţa lui. 18. Mai întîi, ca să vorbesc despre vicii ale robilor, dacă un rob este un fugar, şi tu eşti fugar, bogat, ca şi nobil; căci fug de stăpînul lor toţi cei ce nu respectă legea stăpînului lor. De ce, dar, bogatule, îl învinovăţeşti pe un rob, cînd tu faci exact ceea ce face el? El fuge de stăpînul lui şi tu de al tău. Dar tu eşti mai vinovat decît el, fiindcă el poate fuge de un stăpîn rău, pe cînd tu fugi de stăpînul cel bun. Îl acuzi pe un rob că nu-şi mai satură stomacul. Dar el datorită lipsei se satură rar, pe cînd tu, datorită belşugului, te saturi în fiecare zi. 19. Vezi, aşadar, că înţelepciunea apostolică te biciuieşte mai ales pe tine, chiar numai pe tine; fiindcă: *«Prin cele ce judeci pe altul, te osîndeşti pe tine însuţi, căci faci aceleaşi pe care le judeci»* [13]. Dar faci nu numai aceleaşi răutăţi, ci şi altele cu mult mai mari şi mai netrebnice. Lui îi pedepseşti nestăpînirea şi nesaturarea pîntecului, iar tu ţi-l încarci la mese neîntrerupte. Şi furtul, precum socoteşti, este un viciu de rob. Dar tu tot furt săvîrşeşti, bogatule, cînd îţi însuşeşti cele oprite de Dumnezeu. Într-adevăr, furt săvîrşesc toţi cei ce fac lucruri nepermise.

IV

20. Dar de ce să vorbesc aşa de cu zgîrcenie şi aproape pe ocolite despre aceste lucruri, cînd nu numai furturile, dar chiar tîlhăriile

13. Rom. 2, 1.

mari ale celor bogaţi se dovedesc prin atîtea nelegiuiri săvîrşite pe faţă? Cine, nu numai dintre cei săraci, se simte la adăpost prin faptele şi prin starea lui în faţa celui bogat? Prin abuzurile celor puternici, oamenii slabi îşi pierd avutul lor, sau se pierd chiar pe ei înşişi odată cu puţinul pe care-l au; încît pe drept mărturiseşte şi despre unii şi despre alţii cuvîntul sfînt grăind: *«Asinul în deşert, vînat pentru lei; asemenea hrană sînt săracii pentru cei bogaţi»* [14]. De altfel nu numai cei săraci, ci aproape întreg neamul omenesc suportă asemenea tiranie. Ce este altceva demnitatea celor de sus, dacă nu vînzarea la mezat a cetăţilor? 21. Ce este altceva guvernarea unora pe care nu-i spun pe nume, decît pradă? Într-adevăr, nimic nu constituie un mai sigur mijloc de a jefui pe cei săraci, decît puterea. De aceea se cumpără onorurile de către cei puţini, ca să se plătească prin devastarea tuturor. Ce poate fi mai nedemn sau mai nedrept decît aceasta? Cei săraci plătesc preţurile demnităţilor, dar nu le cumpără. Nu ştiu negoţul, dar ştiu pierderile. Ca să se ridice cîţiva se coboară lumea; gloria unuia este fatală pentru tot pămîntul. Ştiu aceasta Hispaniile [15], cărora le-a rămas numai numele; ştiu Africile, cîte au fost, ştiu Galiile devastate, dar nu de toţi, şi de aceea în foarte puţine colţuri s-a putut respira mai uşor, fiindcă uneori integritatea celor puţini a hrănit regiunile pe care le-a pustiit jaful celor mulţi.

V

22. Cuprinşi de durere ne-am îndepărtat prea mult de subiect. Aşadar, ca să ne întoarcem la cele de mai sus, de ce vicii ale robilor n-ar fi pătaţi şi nobilii, cînd pe cele pedepsite la sclavi ca păcate, ei le săvîrşesc ca şi cum ar fi îngăduite? În sfîrşit, la acele nesăbuinţe pe care şi le permit sus-zişii nobili, robul nu-şi permite nici să aspire. Dar să nu mint; căci unii dintre robi deveniţi nobili au săvîrşit fapte asemănătoare sau mai grave. Totuşi, nu li se poate imputa deloc robilor că starea lor de sclavi a cedat aşa de uşor în faţa unor nelegiuiri. 23. Chiar omuciderile sînt printre robi rare, determinate de frică, sau de teama morţii, pe cînd printre cei bogaţi sînt frecvente, aceştia avînd speranţa şi încrederea că nu vor fi pedepsiţi. Poate cumva sîntem nedrepţi socotind păcate ceea ce fac cei bogaţi, de vreme ce atunci cînd îşi ucid sclavii ei socotesc aceasta un drept şi nu o crimă. 24. Nu numai atît, dar ei abuzează de acelaşi privile-

14. Eccl. 13, 22.
15. Hispaniile, Africile, Galliile, la plural, pentru că Hispania, Africa, Gallia aveau provincii cu acelaşi nume de bază: Hispania Citerior (Taraconensis), Hispania Ulterior (Baetica), Gallia Belgica, Gallia Lugdunensis, Gallia Narbonensis etc.

giu cînd se bălăcesc în mocirla depravărilor. Căci cine dintre cei bogați respectă jurămîntul căsătoriei, pe cine nu-l aruncă în prăpastie nebunia poftelor, cui nu-i sînt pătate casa și familia de desfrînare și cine nu și-a urmat nebunia cugetului spre orice persoană către care l-a împins arșița dorințelor necinstite? De aceea despre asemenea porniri cuvîntul divin spune: *«Cai înnebuniți după femei s-au făcut»* [16]. Căci despre cine vorbesc aceste cuvinte, dacă nu despre cel care vrea să calce totul în picioare pentru a ajunge la împreunare cu oricine i-a ațîțat dorințele prin simplă privire? 25. Despre concubinaj se pare că este nedrept a spune ceva, fiindcă în comparație cu ticăloșiile mai sus arătate, este ca un soi de neprihănire faptul de a fi mulțumit cu femei puține și a ține frîul plăcerilor în limita unui anumit număr de soții. Am zis de soții, fiindcă faptele duc la o nerușinare atît de mare, încît mulți socotesc slujnicele lor soții. 26. O, de le-ar avea de soții numai pe cele care trebuiesc socotite ca atare! Dar mai urît și mai detestabil este faptul că unii, după ce fac căsătorii onorabile, își iau alte soții de condiție servilă, deformîndu-și cinstea sfintei căsătorii printr-un concubinaj degradant, fără să se rușineze că se fac bărbați ai slujnicelor lor, prăbușind culmile căsătoriilor nobile în cămăruțele josnice ale servitoarelor, meritînd pînă la urmă starea acelora cu care se socotesc demni să trăiască în tovărășie.

VI

27. Nu mă îndoiesc că dintre aceștia cei mai mulți, fie că sînt nobili, fie că vor să pară nobili, tratează cu aroganță și dispreț faptul că, reflectînd la moravurile despre care am vorbit, am făcut afirmația că unii robi sînt mai puțini ticăloși decît stăpînii. Dar am spus aceasta nu despre toți, ci despre cei care sînt astfel și nici unul nu trebuie să se supere, dacă știe că nu face parte din categoria celor vizați, ca să nu pară că este din ceata lor tocmai prin faptul că se supără. Mai mult, nobilii care se îngrozesc de aceste răutăți trebuie să se mînie împotriva celor ce prin faptele lor josnice compromit numele de nobil. Căci deși astfel de oameni agravează situația tuturor creștinilor, totuși îi pătează cu murdăriile lor în mod special pe cei din clasa din care fac parte. 28. Am afirmat că unii nobili sînt mai prejos de robi (am afirmat categoric), dar afirmația rămîne deșartă dacă n-o sprijinim cu dovezi. Iată, aproape tot numărul robilor este în afara acelei mari nelegiuiri despre care am vorbit. Într-adevăr, are

16. Ierem. 5, 8.

vreun rob mulțimi de concubine, practică vreunul din ei obiceiul urît de a avea multe soții, socotește vreunul că, după obiceiul cîinilor sau al porcilor, sînt soții ale sale toate pe care le poate aservi poftelor sale? 29. Dar se poate răspunde la acestea că robilor nu li se permite să facă asemenea lucruri, pe care le-ar face dacă li s-ar permite. Se poate; dar cele pe care nu le văd că se întîmplă nu le pot socoti ca și întîmplate. Oricît de necinstite le-ar fi gîndurile, oricît de vinovate dorințele, nimeni nu poate fi pedepsit pentru o faptă pe care n-a săvîrșit-o. Este sigur că robii sînt răi și detestabili; dar oamenii liberi și nobilii sînt cu atît mai de condamnat dacă, deși au o situație socială mai respectabilă, sînt totuși mai decăzuți decît robii. Se ajunge astfel în mod necesar la concluzia că robii nu pot fi achitați de vinovățiile lor, dar că pe de altă parte cei mai mulți dintre cei bogați sînt de condamnat în comparație cu robii. 30. Cine ar putea să zugrăvească așa cum merită acea nelegiuire tîlhărească, anume faptul că acum cînd statul roman, chiar decedat sau dîndu-și ultima suflare tocmai în acea parte în care încă trăiește, moare strangulat de lanțurile impozitelor ca de mîinile tîlharilor, se găsesc totuși cei mai mulți dintre bogați ale căror dări le plătesc robii, adică se găsesc cei mai mulți dintre bogați ale căror dări îi sufocă pe săraci. Am spus că se găsesc cei mai mulți, dar mă tem că e mai corect să zicem toți. Căci sînt atît de puțini nevinovați de acest rău, dacă totuși sînt vreunii, încît în acea parte în care am spus că sînt mulți, îi putem găsi aproape pe toți cei bogați. 31. Iată, îmbunătățirile aduse prin legi în unele orașe ce altceva au făcut decît să-i scutească pe toți cei bogați și să-i încarce de biruri pe cei săraci, acelora să le reducă vechile datorii, acestora să le adauge altele noi, pe aceia să-i îmbogățească scăderea celor mai mici plăți, pe aceștia să-i copleșească adaosul altora foarte mari, aceia să prospere prin micșorarea celor pe care le suportau ușor, aceștia să-și dea sufletul prin mărirea celor pe care și înainte nu le mai puteau suporta și astfel așa-zisele îmbunătățiri să ridice pe unii prin cea mai mare nedreptate, iar pe alții să-i nimicească prin cea mai mare nedreptate, pentru unii să fie răsplata cea mai criminală, iar pentru alții otrava cea mai criminală? De aceea afirm că nimic nu poate fi mai criminal decît ca cei bogați să zdrobească prin reformele aduse de ei pe cei săraci, și nimic nu constituie o mai mare nefericire pentru cei săraci, decît ca ei să fie striviți chiar prin acele legi care sînt date în folosul tuturor.

VII

32. Dar cum și cît de sfînt este faptul că, dacă vreunul dintre nobili a început să se îndrepte către Dumnezeu, îndată își pierde onoarea de nobil? Sau cît de mare este onoarea lui Hristos în mulțimea creștină, pe care religia o face demnă de dispreț? Îndată ce a început cineva să fie mai bun, este tratat cu desconsiderare față de cel rău și în felul acesta toți sînt siliți oarecum să fie răi, ca să nu fie socotiți oameni de nimic. De aceea nu fără motiv strigă Apostolul: *«Tot veacul este așezat în răutate»* [17]. Este adevărat, căci se spune pe bună dreptate că totul este rău acolo unde cei buni nu-și pot găsi loc. *Astfel totul este plin de nedreptate*, de vreme ce fie cei răi sînt așa cum sînt, fie cei buni sînt chinuiți de prigoana celor mulți. 33. Dacă, așa cum am spus, cineva mai bine văzut s-a dedicat religiei, pe dată încetează de a mai fi bine văzut. Cînd cineva și-a schimbat haina își schimbă imediat și demnitatea: dacă a fost respectat, devine demn de dispreț, dacă a fost între cei mai de sus, ajunge între cei mai de jos, dacă a fost copleșit de onoruri, ajunge copleșit de dezonoare. Se miră oamenii veacului și necredincioșii dacă suportă supărarea și mînia lui Dumnezeu, cînd ei îl prigonesc pe Dumnezeu în toți cei cuvioși; căci toate sînt răsturnate și întoarse pe dos. Cel bun este disprețuit ca și cum ar fi rău, iar cel rău este respectat ca și cum ar fi bun. Nu este nimic de mirare dacă suferim din ce în ce mai mult, fiindcă sîntem din ce în ce mai răi. Zilnic oamenii săvîrșesc noi fapte rele, iar de cele vechi nu se lasă; unelteso mereu alte crime, iar pe cele din trecut le repetă.

VIII

34. Dar de ce să fim nemulțumiți? Oricît de aspre și de grele necazuri îndurăm, ele sînt totuși mai mici decît cele pe care le merităm. De ce ne plîngem că Dumnezeu se poartă vitreg cu noi? Cu mult mai vitreg ne purtăm noi cu Dumnezeu. Îl înveninăm prin desfrînarea noastră și Îl împingem să ne pedepsească fără să vrea. Dumnezeu, deși prin rațiunea și măreția Lui are o astfel de fire, încît nu-L stăpînește nici o patimă a mîniei, totuși păcatele noastre sînt atît de provocatoare, încît Îl silesc să se mînie. Îi punem la încercare dragostea și ridicăm oarecum mîinile împotriva milei Lui. Deși este de o atît de mare bunătate, încît ar vrea să ne ierte mereu, este constrîns de răutățile noastre să pedepsească nelegiuirile pe care le facem. 35. Precum cei ce asediază orașe foarte întărite, sau încearcă

17. «Răscumpărînd vremea, căci zilele sînt rele», Efes. 5, 16.

să cucerească și să dărîme puternicele fortărețe ale orașelor — fără îndoială că le atacă cu tot felul de arme și de mașini de luptă —, la fel și noi, prin toată nelegiuirea păcatelor celor mai mari, ca și cum acestea ar fi tot felul de arme, luptăm să spulberăm mila lui Dumnezeu. Îl socotim pe Dumnezeu nedrept față de noi, cînd noi înșine sîntem foarte nedrepți față de El. Orice greșeală a oricărui creștin este nedreptate față de Dumnezeu. 36. Ori de cîte ori săvîrșim ceva ce nu este îngăduit de Dumnezeu înseamnă că-I călcăm poruncile. Și totuși, în nenorocirile noastre în mod nelegiuit facem vinovată severitatea divină, deși vina o purtăm noi. Deîndată ce îngăduim lucruri care duc la chinuri, sîntem înșine autorii chinurilor noastre. Pentru ce ne plîngem dar de asprimea pedepselor? Fiecare dintre noi se pedepsește el însuși. Și de aceea acel cuvînt profetic ne spune: *«Iată voi toți ați aprins focul și ați dat puteri flăcărilor: mergeți în para focului vostru și a flăcărilor pe care le-ați aprins»* [18]. Tot neamul omenesc se prăbușește în pedeapsa cea veșnică, potrivit acestei rînduieli pe care a arătat-o Scriptura: mai întîi aprinde focul, apoi dă putere flăcărilor și după aceea intră în flăcările pe care el le-a pregătit. Cînd, așadar, și-a aprins omul pentru prima dată focul cel veșnic? De bună seamă că de la primul păcat. 37. Dar cînd dă puteri focului? Cînd îngrămădește păcate peste păcate. Și cînd va intra în focul cel veșnic? Cînd suma fără leac a tuturor relelor va întrece orice măsură prin excesul delictelor din ce în ce mai mari, precum spune Mîntuitorul nostru către fruntașii iudeilor: *«Întreceți măsura părinților voștri, șerpilor, fii de vipere»* [19]. Nu erau departe de a întrece orice măsură prin mulțimea păcatelor lor cei cărora li se adresa Însuși Domnul și, fără îndoială, de a umple numărul nedreptăților, ca să piară cei ce de acum nu mai erau demni de mîntuire. 38. De aceea Legea veche, după ce amintește că păcatele amoreilor au depășit orice limită, arată că îngerii au vorbit către Loth astfel: *«Pe toți care sînt ai tăi scoate-i din acest oraș; vom nimici acest loc, pentru că strigătul împotriva lor s-a înălțat în fața Domnului, Care ne-a trimis să-l pierdem»* [20]. Fără îndoială că mult aprinsese acel popor prea nelegiuit focul în care avea să piară și de aceea, cînd nedreptățile lor au atins culmea, el a ars în flăcările crimelor lui. Atît de rău a păcătuit în fața lui Dumnezeu, încît a suferit chiar în acest veac gheena care va fi în judecata viitoare.

18. Isaia 50, 11.
19. Mat. 23, 32.
20. Fac. 19, 30.

IX

39. Dar nu e nimeni demn de sfîrşitul acelora, — ar zice cineva —, fiindcă nimeni nu e de comparat cu spurcăciunile lor. Poate este adevărat; dar ce facem că Mîntuitorul aminteşte că sîntem foarte răi toţi aceia care-I dispreţuim Evanghelia? Către Capernaum spune aşa: *«Dacă s-ar fi făcut în Sodoma minunile care s-au făcut în tine, poate că ea ar exista şi astăzi. Totuşi, vă spun vouă că pentru pămîntul Sodomei va fi mai uşor în ziua judecăţii decît pentru tine»* [21]. Dacă spune că sodomiţii sînt mai puţin demni de osîndă decît toţi cei ce nu respectă Evanghelia, există un motiv foarte sigur ca şi noi, care în cele mai multe cazuri nu o respectăm, să trebuiască a ne teme de ceva mai rău, mai ales fiindcă nu vrem să ne mulţumim cu viciile practicate şi oarecum familiare. 40. Multora nu le sînt de ajuns vinovăţiile obişnuite, nu le sînt de ajuns certurile, defăimările, jafurile, nu le sînt de ajuns beţiile, nu le sînt de ajuns petrecerile deşănţate, nu le sînt de ajuns prefăcătoriile, nu le sînt de ajuns jurămintele false, nu le sînt de ajuns adulterele, nu le sînt de ajuns omuciderile, nu le sînt, în sfîrşit, de ajuns toate acestea la un loc, care, deşi foarte inumane prin atrocitatea lor, duc de fapt la nedreptăţi omeneşti, cînd nu ridică mîinile blestemate ale celor cu cugete nebune chiar împotriva lui Dumnezeu. *«Şi-au ridicat* — precum este scris despre cei nelegiuiţi — *pînă la cer gura lor şi limba lor a străbătut pămîntul şi au zis: cum va şti Dumnezeu, chiar dacă există ştiinţă în cer?»* [22]. Sau: *«Nu va vedea, nici nu va înţelege Dumnezeul lui Iacob»* [23]. 41. Poate la unii ca aceştia se referă cuvintele profetului: *«A zis nebunul în inima sa: nu este Dumnezeu»* [24]. Astfel, cei ce spun că Dumnezeu nu priveşte nimic, negîndu-I privirea aproape că-I neagă şi substanţa, şi spunînd că n-are ochi pentru nimic, ei afirmă aproape că El nu există. Şi deşi nici o nelegiuire n-are vreo motivare raţională, fiindcă nelegiuirile nu se pot uni cu raţiunea, totuşi nici una nu este, după părerea mea, mai fără raţiune şi mai absurdă. Într-adevăr, ce e mai nebunesc lucru decît ca pe de o parte să nu-L tăgăduieşti pe Dumnezeu ca făcător a toate, iar pe de alta să-L tăgăduieşti ca ocîrmuitor, să-L recunoşti creator şi să spui că nu se interesează de ceea ce a creat? Ca şi cum aceasta I-a fost grija în tot ceea ce a creat, ca să neglijeze ceea ce a creat. 42. Eu însă afirm că într-atît de mare îi este grija

21. Mat. 11, 23; Luca 10.
22. Psalm 72, 9.
23. Psalm 93, 7.
24. Psalm 52, 1.

pentru creaturile Sale, încît aş putea dovedi că a avut această grijă înaintea oricărei creaţii, precum arată acest fapt cu limpezime însăşi realitatea. Cu adevărat nimic n-ar fi făcut, dacă n-ar fi avut grija de a face, înainte ca să facă ceva, mai ales fiindcă şi între oameni nu e nici unul atît de fără cap, încît de aceea să facă şi să desăvîrşească vreun lucru, pentru ca după ce l-a desăvîrşit să nu se mai îngrijească de el. Căci şi cel care cultivă ogorul, de aceea îl cultivă, ca să gospodărească produsele. Şi cel ce plantează vie, de aceea o plantează, pentru ca să se ocupe de plantaţia sa. Şi cel care începe să crească vite, îşi face toate pregătirile gîndindu-se cum să-şi mărească turma. Şi cel care pune temeliile unei case, chiar înainte de a avea locuinţa gata se gîndeşte la tot ce mai are de făcut, mînat de speranţa viitoarei locuinţe. 43. Dar ce să mai vorbim despre oameni, cînd chiar cele mai mărunte vieţuitoare fac totul sub imperiul viitorului? Furnicile în ascunzişurile lor de sub pămînt, cînd aduc din cîmp diferite roade, de aceea le strîng şi le îngrămădesc, fiindcă se îngrijesc de viaţa lor prin cele aduse. Albinele cînd îşi făuresc fagurii, de ce trec din floare în floare, dacă nu din dorinţa de a strînge miere, de ce fac fagurii şi adună mierea, dacă nu din dragostea pentru urmaşele lor? 44. Aşadar, Dumnezeu, Care a insuflat celor mai mici fiinţe acest interes pentru propria lor lucrare, nu S-a putut lipsi *numai pe El* de dragoste faţă de creaturile Lui, mai ales că toată dragostea faţă de lucrurile bune a coborît în noi din dragostea Lui faţă de bine. El Însuşi este izvorul şi obîrşia a toate şi, fiindcă *«în El — precum este scris — trăim şi ne mişcăm şi sîntem»* [25], de la El primim orice sentiment de dragoste faţă de odraslele noastre. Tot universul şi toţi oamenii sînt mlădiţe ale Creatorului lor. De aceea, din însuşi acest sentiment pe care l-a sădit în noi, făcîndu-ne să ne iubim copiii, a voit ca noi să înţelegem cît de mult îşi iubeşte El însuşi mlădiţele Sale. 45. După cum — precum citim — *«cele nevăzute ale Sale se văd înţelegîndu-se din cele pe care le-a făcut»* [26], tot aşa dragostea Lui faţă de noi a voit să se înţeleagă din dragostea pe care El ne-a dat-o faţă de ai noştri. Şi precum a voit ca în cer şi pe pămînt — aşa cum este scris — totul să-şi tragă numele de la El ca părinte, tot la fel a voit ca noi să recunoaştem în El dragostea de tată [27]. Şi de ce spun de tată? Este mai mult decît de tată, dragostea Lui. O dovedeşte aceasta glasul Mîntuitorului, Care spune în Evanghelie: *«Atît de mult a iubit Dumnezeu lumea*

25. Fapte 17, 28.
26. Rom. 1, 20.
27. Efes. 3, 15.

aceasta, încît Şi-a dat pe unicul Său Fiu pentru viaţa lumii» [28]. Dar şi Apostolul zice: *«Dumnezeu, nu Şi-a cruţat pe Fiul Său, ci L-a dat pentru noi toţi, cum ne-a dăruit toate împreună cu El?»* [29].

X

46. De aceea am spus mai sus că Dumnezeu ne iubeşte mai mult decît un tată pe fiul său. Este limpede că Dumnezeu ne iubeşte mai mult decît ca pe nişte fii, fiindcă nu Şi-a cruţat propriul Său Fiu pentru noi, pe Dumnezeu-Fiul; ce se poate spune mai mult? Şi aceasta pentru noi, pentru nişte răi, pentru nişte nedrepţi, pentru nişte nelegiuiţi. 47. Cine ar putea să socotească preţul dragostei lui Dumnezeu pentru noi, cînd dreptatea lui Dumnezeu este atît de mare, încît în faţa Lui nu poate sta nimic nedrept? După judecata omenească, omul ar săvîrşi un lucru nedrept dacă ar face să fie ucis un fiu bun pentru nişte robi foarte răi. Dar cu atît este de mai mare preţ dragostea lui Dumnezeu şi cu atît mai minunată puterea Lui, iar marea Lui dreptate nu poate fi înţeleasă de om, încît pentru mintea cea slabă omenească, mărimea dreptăţii Lui aproape că poate părea ca un soi de nedreptate. De aceea Apostolul, pentru a judeca mila divină cea fără de margini faţă de noi, spune aşa: *«De ce Hristos, fiind noi încă neevlavioşi, la vremea Sa a murit pentru nişte neevlavioşi? Căci pentru cel drept cu greu moare cineva»* [30]. 48. Aceste cuvinte ne arată, de bună seamă, dragostea lui Dumnezeu, iar, dacă acceptă cu greu cineva să moară chiar pentru cea mai înaltă dreptate, Hristos a dovedit cît S-a sacrificat murind pentru nedreptăţile săvîrşite de noi. Dar pentru ce a făcut Dumnezeu aceasta, îndată ne învaţă prin cuvintele de mai jos: *«Dumnezeu Îşi arată dragostea Sa pentru noi. Dacă pe cînd noi eram încă păcătoşi Hristos a murit pentru noi, cu atît mai mult, aşadar, îndreptaţi fiind acum prin sîngele Lui, vom fi mîntuiţi prin El de mînie»* [31]. Prin aceasta arată că a murit pentru cei neevlavioşi, fiind astfel de mai mare preţ binefacerea care se acordă celor nevrednici. De aceea El spune: *«Dumnezeu Îşi investeşte în noi dragostea Sa»*. 49. Cum investeşte? Este limpede: fiindcă ne-o dăruieşte fără s-o merităm. Dacă ar fi acordat-o celor evlavioşi, care-i merită dragostea, n-ar părea că a acordat ceea ce nu era dator, ci că a dat înapoi ceea ce era dator. Dar noi ce dăm în schimb pentru toate acestea, sau, mai bine zis,

28. Ioan 3, 16.
29. Rom. 8, 32.
30. Rom. 5, 6.
31. Rom. 5, 8.

ce sîntem datori să dăm în schimb? În primul rînd, fără îndoială, ceea ce mărturiseşte prea fericitul profet că este dator şi că va da înapoi, cînd zice: *«Ce voi da Domnului pentru toate pe care mi le-a dat mie? Paharul mîntuirii voi lua şi numele Domnului voi chema»* [32]. 50. Prima plată este aceea de a reda moartea prin moarte şi de a muri toţi pentru Cel Care a murit pentru noi, cu toate că moartea noastră este de mai mic preţ decît a Lui. De aceea, chiar dacă vom primi moartea, nu ne vom achita de datorie. Dar fiindcă nu putem răspunde cu nimic mai de preţ, părem a da totul dacă dăm tot ce putem da. 51. Astfel, prima achitare de datorie este, cum am spus, aceasta. Iar a doua, dacă nu achităm datoria prin moarte, s-o achităm prin dragoste. Însuşi Mîntuitorul de aceea, — cum spune Apostolul —, a voit ca, murind pentru noi, să ne încredinţeze dragostea Sa, pentru a ne atrage prin exemplul dragostei Sale şi să răspundem şi noi la fel faţă de o dragoste atît de mare. Şi precum se spune că acele minunate pietre scumpe ale naturii, care apropiate de fier atrag ca printr-o suflare vie oţelul oricît de dur, tot aşa şi El, care este cea mai strălucitoare şi mai desăvîrşită piatră preţioasă din împărăţiile cereşti, a voit de bună seamă ca, prin pogorîrea Sa din cer apropiindu-se de noi, oricît de duri sîntem, să ne atragă spre El cu puterea dragostei Sale; aceasta, pentru ca, recunoscîndu-I darurile şi binefacerile, să înţelegem ce se cuvine să facem noi pentru un Stăpîn atît de bun, după ce El a făcut atîtea pentru nişte slugi rele ca noi şi pentru ca să se împlinească ceea ce spune Apostolul [33], astfel încît pentru dragostea Lui să fim omorîţi toată ziua şi nici necazurile, nici strîmtorările, nici prigoana, nici foamea, nici lipsa de îmbrăcăminte, nici sabia să nu ne poată despărţi de dragostea lui Dumnezeu, care este în Hristos Iisus, Domnul nostru.

XI

52. Aşadar, întrucît este destul de bine ştiut ce datorăm noi Domnului, să vedem ce-I dăm noi în schimb pentru toate acestea pe care le datorăm. Ce, de bună seamă, dacă nu tot ceea ce am spus mai sus, adică orice este necuviincios, orice e nedemn, orice este de natură să ducă la nedreptate faţă de Dumnezeu, adică purtările necinstite şi ticăloase, beţiile, îmbuibările şi tot ce poate cuprinde mai mult gîndul decît cuvintele? *«Cele ce fac ei pe ascuns* — zice Apostolul — *este ruşinos chiar de spus»* [34]. Şi nu numai acestea, care

32. Psalm 115, 3—4.
33. Rom. 8, 36.
34. Efes. 5, 12.

sînt vechi, aparţinînd atît timpurilor prezente cît şi celor trecute. 53. Mai grav şi mai dureros este faptul că adăugăm la păcatele vechi altele noi, şi nu numai noi, dar unele păgîneşti şi monstruoase, mai înainte nevăzute în Biserica Domnului. Aşa sînt cuvintele nelegiuite rostite împotriva lui Dumnezeu, pline de ocară şi de blasfemie, afirmînd că Dumnezeu este nepăsător, că Dumnezeu n-are grijă, că Dumnezeu nu se sinchiseşte, că Dumnezeu nu cîrmuieşte şi că prin aceasta este nemilos, inuman, aspru, împietrit. Într-adevăr, celui despre care se spune că nu vede, nu se îngrijeşte şi nu-i pasă, ce mai rămîne decît să i se spună că e şi aspru, împietrit şi inuman? O, oarbă neruşinare! O, nelegiuită îndrăzneală! Nu ne ajunge că prin păcatele fără număr sîntem viriţi în toate vinovăţiile faţă de Dumnezeu, dar sîntem şi acuzatori ai lui Dumnezeu. Şi ce speranţă, vă întreb, mai poate avea omul care, trebuind a fi judecat, îşi acuză pe propriul său judecător?

XII

54. Dar dacă — zic unii — Dumnezeu vede cele omeneşti, dacă Se îngrijeşte de ele, dacă le are în atenţie, dacă le conduce, de ce îngăduie ca noi să fim mai slabi şi mai nenorociţi decît toate naţiile? De ce ne lasă să fim învinşi de barbari? De ce să fim subjugaţi de duşmani? Foarte pe scurt, cum am mai spus, de aceea îngăduie să suportăm aceste lucruri rele, fiindcă merităm să le suferim. Să privim la ticăloşiile, la blestemăţiile, la acele nelegiuiri ale plebei romane, despre care am vorbit mai sus, şi vom înţelege dacă putem să-I merităm protecţia, cînd trăim într-o atît de mare stricăciune. 55. Astfel, dacă în sprijinul afirmaţiei lor că Dumnezeu nu vede cele omeneşti unii aduc ca argument faptul că sîntem slabi, că sîntem nişte oropsiţi, ce altceva merităm? Dacă, deşi trăim în atîtea vicii, în atîta necinste, ne-ar îngădui totuşi să fim foarte puternici, foarte înfloritori şi foarte fericiţi, ar putea fi vreo bănuială că Dumnezeu nu vede nelegiuirile barbarilor dacă îngăduie să fie fericiţi atîţia oameni răi, atîţia ticăloşi. De vreme ce însă porunceşte ca oamenii atît de vicioşi, atît de necinstiţi să fie cei mai de jos şi cei mai nenorociţi, se înţelege foarte limpede că Dumnezeu ne vede şi ne judecă, fiindcă pătimim ceea ce merităm. 56. Noi socotim, fără îndoială, că nu merităm aceasta, fapt pentru care sîntem şi mai vinovaţi şi mai demni de pedeapsă, fiindcă nu recunoaştem ce merităm. Cea mai mare acuzatoare a oamenilor vinovaţi este trufia pretinzînd locul nevinovăţiei. Într-adevăr, între cei mulţi vinovaţi de aceleaşi păcate nu este nici unul mai păcătos decît cel ce nu se socoteşte păcătos. Astfel că şi noi putem adăuga faptelor noastre rele pe acela că ne socotim nevinovaţi.

57. Dar fie — poate zice vreunul —, om fi noi păcătoşi şi răi, desigur, ceea ce nu se poate nega, dar sîntem mai buni decît barbarii şi prin însuşi acest fapt se vede bine că Dumnezeu nu Se uită la lucrurile omeneşti, fiindcă deşi sîntem mai buni, ne lasă subjugaţi de cei mai răi. Dacă sîntem mai buni decît barbarii vom vedea îndată. Desigur nu este nici o îndoială că sîntem datori să fim mai buni. Dar dacă nu sîntem mai buni, prin însuşi acest fapt sîntem mai răi, fiindcă ar trebui să fim mai buni, şi este mai mare vina pentru cel cu o stare socială bună. Dacă persoana celui ce păcătuieşte este mai respectată, şi gravitatea păcatului este mai mare. 58. La oricare om furtul este o faptă rea, dar fără îndoială că un senator este mai de condamnat dacă fură ceva decît o persoană cu totul neînsemnată. Desfrînarea se interzice tuturora, dar este cu mult mai gravă dacă este practicată de cineva din cler, decît de un oarecare din popor. La fel şi noi, care spunem că sîntem creştini, din Biserica universală, dacă săvîrşim ceva asemănător necurăţiilor barbare, greşim mai grav. Păcătuim mai rău cei ce slujim numelui sfînt, fiindcă unde rangul este mai înalt vina este şi ea mai mare. Religia însăşi, pe care o mărturisim, ne acuză greşelile; de aceea este mai vrednică de osîndă necinstea celui ce a făgăduit neprihănirea. Este mai înjositor pentru cineva să se îmbete, dacă în faţa lumii se pretinde reţinut de la băutură. 59. Nimic nu este mai ruşinos pentru un filosof, decît să se dedea la vicii compromiţătoare, fiindcă în afară de urîţenia pe care o au în ele viciile, el este şi mai mult stigmatizat pentru numele lui de filosof. Dar şi noi, în tot neamul omenesc, propovăduim filosofia creştină şi pentru aceasta trebuie să fim crezuţi şi socotiţi mai răi decît toate neamurile, fiindcă trăim în numele unei propovedanii atît de mari şi totuşi păcătuim, deşi sîntem mărturisitori ai religiei noastre.

XIII

60. Ştiu că multora dintre noi li se pare intolerabil să se spună că sîntem mai răi decît barbarii. Ce facem însă că nu foloseşte de loc cauzei noastre dacă acest lucru ni se pare intolerabil? Dimpotrivă, ne agravăm şi mai mult cauza, dacă sîntem mai răi şi ne credem mai buni. «Cel care — zice Apostolul — *se socoteşte a fi ceva, deşi nu este nimic, se amăgeşte pe sine însuşi; dar să-şi cerceteze omul lucrarea sa*» [35]. Trebuie să ne încredem aşadar în fapta, nu în părerea noastră, în ruşine, nu în plăcere, în adevăr, nu în minciună. 61. Dar fiindcă unii socotesc de netolerat faptul că sîntem

35. Gal. 6, 3—4.

considerați mai răi decît barbarii, sau nu cu mult mai buni, să vedem în ce chip sîntem mai buni, și decît care barbari. În tot neamul omenesc sînt două feluri de barbari: eretici și păgîni. În ceea ce privește legea divină, afirm că, fără comparație, noi sîntem mai buni decît toți aceștia; dar în ceea ce privește viața și faptele vieții, îmi pare rău și deplîng faptul că sîntem mai răi. Cu toate că — așa cum am spus mai sus — nu afirm aceasta despre totalitatea poporului roman. 62. Căci îi exceptez întîi pe toți cei credincioși, apoi pe unii care, deși în afara credinței, sînt la fel cu cei credincioși sau, dacă e prea mult spus, asemenea celor credincioși printr-o oarecare statornicie în fapte cinstite —, dar repet că toți ceilalți, sau aproape toți, sînt mai vinovați decît barbarii. Și a fi mai vinovat înseamnă a fi mai rău. Astfel, fiindcă unii cred că este irațional și absurd să fim judecați mai răi, sau nu cu mult mai buni decît barbarii, să vedem, precum am spus, în ce fel și decît care barbari. 63. Eu, în afară doar de aceia dintre păgîni, pe care i-am menționat mai înainte, spun că toți ceilalți, sau aproape toți, sînt de o mai mare vinovăție, fiindcă duc o viață mai urîtă decît barbarii. Tu, care citești acestea, poate te superi și pe deasupra mai și osîndești ceea ce citești. Nu fug de judecata ta. Osîndește-mă dacă mint, osîndește-mă dacă nu voi dovedi cele afirmate, condamnă-mă dacă nu voi demonstra că tot ce spun eu au spus mai dinainte chiar Scripturile sfinte. 64. Așadar, noi ne socotim cu mult mai buni decît toate neamurile lumii și eu însumi, care spun că romanii în cele mai multe privințe sînt mai răi, nu tăgăduiesc că în unele sînt mai buni. Prin viață și păcate, cum am spus, sîntem mai răi, dar prin religia noastră universală sîntem incomparabil mai buni. Trebuie însă avut în vedere că, dacă religia e bună, nu e meritul nostru, iar dacă noi trăim urît este vina noastră. Nu ne folosește la nimic că legea este bună, dacă viața și purtarea noastră nu sînt bune; legea este un bun dar al lui Hristos, iar viața noastră rea înfățișează faptele noastre rele. Sîntem cu atît mai vinovați dacă cultivăm o lege bună și sîntem cultivatori ai răului. Dar nu sîntem nici măcar cultivatori, dacă sîntem răi, fiindcă nu se poate numi cultivator cel ce este un rău cultivator. Și nici nu cultivă cel ce nu cultivă cu sfințenie un lucru sfînt, iar prin aceasta este acuzatoarea noastră însăși legea pe care o cultivăm.

XIV

65. Așadar, lăsînd la o parte prerogativa legii, care sau nu ne ajută deloc, sau chiar ne condamnă la o dreaptă osîndă, să comparăm viața, preocupările, obiceiurile, viciile barbarilor cu ale noastre.

Barbarii sînt nedrepți și noi sîntem la fel, barbarii sînt zgîrciți și noi sîntem la fel, barbarii sînt fără caracter, și noi sîntem la fel, barbarii sînt ușuratici, și noi sîntem la fel, barbarii sînt nerușinați, și noi sîntem la fel, barbarilor le aparține tot ce e urît și necinstit, și nouă la fel. 66. Dar s-ar putea răspunde: dacă sîntem la fel cu barbarii în stricăciune, de ce nu sîntem la fel cu ei și în puteri? De vreme ce ne este la fel necinstea și vinovăția, fie că ar trebui să fim și noi tot atît de puternici cît sînt ei, fie că ar trebui să fie și ei tot atît de slabi cît sîntem noi. Este adevărat și din aceasta s-ar deduce că sînt mai vinovați aceia care sînt mai slabi. Prin ce dovedim aceasta? Prin aceea că — așa cum am arătat mai sus — toate se fac cu voia lui Dumnezeu. *«În tot locul* — precum este scris —, *ochii Domnului privesc pe cei buni și pe cei răi»*[36] și — precum spune și Apostolul Pavel — *«Judecata lui Dumnezeu este după adevăr împotriva tuturor celor răi»*[37]. Noi, care nu încetăm a face rău, vedem că din judecata lui Dumnezeu cel drept suportăm pedepsele răutății. 67. Dar — zici — barbarii săvîrșesc aceleași fapte rele și totuși nu sînt atît de nenorociți ca noi. Aceasta înseamnă că, dacă barbarii fac ceea ce facem și noi, totuși păcatele noastre atîrnă mai greu. Pot fi la fel viciile noastre și ale barbarilor, dar în aceste vicii în mod necesar păcatele noastre sînt mai grave. Cum am spus mai sus, barbarii sînt fie păgîni, fie eretici și vorbesc mai întîi despre păgîni, fiindcă greșeala lor este mai întîi. Neamul saxonilor[38] este sălbatic, al francilor nesincer, al gepizilor fără omenie, al hunilor fără rușine, în fine viața tuturor neamurilor barbare este o stricăciune. 68. Dar au oare aceeași vinovăție viciile lor, cum au ale noastre, este atît de condamnabilă nerușinarea hunilor, cît este a noastră,

36. Pilde 15, 3.
37. Rom. 2, 3.
38. *Saxonii*, populație de neam germanic, stăpîneau la început ținuturile dintre Rin și Elba. Făceau incursiuni în apus, peste Rin și în nord, peste Canalul Mînecii, și pînă în sec. IX, împreună cu anglii, au cucerit și colonizat Britania. *Francii*, confederație de popoare germanice, au făcut începînd din 240 d.Hr. incursiuni în Gallia, unde din timpul domniei lui Clovis (465—511) au devenit dominanți; de atunci Gallia a luat numele de Franța. *Gepizii*, ramură a goților, în sec. III au început incursiuni asupra teritoriului roman. Supuși de huni, după moartea lui Atilla și-au dobîndit libertatea și s-au stabilit în vestul Daciei și în Pannonia. În sec. VI au fost exterminați de longobarzi, alt popor de neam germanic. *Hunii*, de origine mongolă din nordul Chinei, în sec. V d.Hr., ajunseseră în apusul Europei. *Alamanii*, populație germanică, au încercat să se stabilească în Gallia, dar au fost alungați de franci, care întemeiaseră acolo un regat sub conducerea lui Clovis. *Alanii*, populație de neam scitic, la începutul sec. V d.Hr. ajunseseră în Gallia și în Spania, unde au fost învinși de vizigoți și făcuți să dispară din istorie. *Sirienii*, triburi de neam arab, au format regate puternice pînă în sec. I î.d.Hr., cînd au intrat sub stăpînire romană. Siria a fost după Iudeea prima țară în care s-a răspîndit creștinismul.

atît de demnă de osîndă viclenia francilor, cît a noastră, atît de vinovată beţia unui alaman, cît a unui creştin, sau atît de criminală rapacitatea unui alan, cît rapacitatea unui creştin? Dacă înşală un hun sau un gepid, ce este de mirare aceasta de vreme ce nu cunoaşte în adîncime vina înşelăciunii? Dacă francul jură strîmb, ce lucru nou face el, care socoteşte că jurămîntul strîmb este o vorbă, nu un păcat? 69. Ce este de mirare că barbarii cred aşa, dacă nu cunosc legea şi pe Dumnezeu, de vreme ce aproape o mai mare parte cu nume roman păcătuieşte conştient? Ca să nu vorbesc despre alt neam de oameni, să luăm în considerare mulţimile de negustori şi de sirieni care au ocupat aproape cea mai mare parte din totalitatea cetăţilor, să vedem dacă este viaţa tuturor acestora altceva decît punere la cale a înşelăciunii şi îndeletnicire cu minciuna, sau dacă nu socotesc ei că nu înseamnează ceva cuvintele decît în măsura în care sînt de folos celor ce le rostesc. În aşa fel este la ei cinstit Dumnezeu, care interzice jurămîntul, încît socotesc că orice jurămînt strîmb îşi aduce roada sa. 70. Aşadar, ce este de mirare că barbarii înşală, dacă ei nu cunosc păcatul înşelăciunii? Ei nu lucrează în dispreţul învăţăturilor cereşti dacă nu ştiu învăţătura Domnului, fiindcă necunoscătorul legii nu face ceva contra legii. Vinovăţia noastră este specială, fiindcă citim legea divină şi călcăm întotdeauna prescripţiile legale, spunem că-L cunoaştem pe Dumnezeu şi nu-I respectăm poruncile şi învăţăturile; şi prin aceasta pe cel despre care credem că-l cultivăm, în realitate îl dispreţuim şi-l ofensăm; de aceea chiar ceea ce pare respect faţă de Dumnezeu este de fapt injurie.

XV

71. În sfîrşit, ca să nu vorbesc despre alte păcate, cine este dintre oamenii veacului, în afară de foarte puţini, care să n-aibă întotdeauna în gură numele lui Hristos pentru a jura strîmb? De aceea s-a răspîndit şi între nobili şi între nenobili acest jurămînt: «Pe Hristos că am să fac asta», «Pentru numele lui Hristos, aşa fac», «Pe Hristos că n-am să spun nimic altceva», «Pe Hristos că n-am să fac nimic altceva». Ce să mai spun? Pînă acolo au ajuns lucrurile, cum am spus mai înainte despre păgîni, încît se pare că numele lui Hristos nu mai este un jurămînt, ci doar un cuvînt. 72. Contează foarte puţin pentru cei mai mulţi acest nume, astfel că aceştia niciodată nu pot fi luaţi mai puţin în serios decît atunci cînd se jură pe numele lui Hristos. Cu toate că este scris: *«Să nu iei numele Domnului tău în deşert»* [39], pînă într-atît a decăzut respectul faţă de Hristos, încît între celelalte lucruri deşarte ale veacului nimic nu pare mai în deşert spus decît numele lui Hristos. 73. Mulţi se jură că vor face în numele lui Hristos nu numai unele lucruri mărunte şi fără însemnătate, ci chiar unele nelegiuiri. Astfel se spune în mod curent: «Pe Hristos că-l suprim», «Pe Hristos că-l lovesc», «Pe Hristos că-l omor». S-a ajuns ca atunci cînd ei se jură pe numele lui Hristos să considere îngăduită de religie nelegiuirea pe care o săvîrşesc. Iată, voi spune ce mi s-a întîmplat chiar mie. 74. Pe cînd, cu puţin timp în urmă, înduplecat de rugămintea unui om sărac, îl rugam pe un oarecare dintre cei bogaţi cu toată stăruinţa să nu-i ia bietului om, sărac şi lipsit, ultimele mijloace de existenţă, să nu-i răpească puţinul pe care-şi sprijinea sărăcia, de-ndată acela, care dorea cu sete nebunească ultimele lucruri ale săracului, după ce pe celelalte i le înghiţise cu anumite planuri şi cu arzătoare lăcomie, bulbucîndu-şi ochii şi aruncînd spre mine priviri ucigaşe, parcă ar fi urmat să iau eu ceea ce el încă nu luase celuilalt, mi-a răspuns că în nici un caz nu se va întîmpla ceea ce îi ceream, ca şi cum ceea ce făcea ar fi fost dintr-o poruncă a scrierilor sfinte, peste care el nu putea să treacă. 75. Întrebîndu-l din ce cauză nu putea să renunţe la ceea ce săvîrşea, mi-a răspuns cu următoarele cuvinte categorice, care nu puteau fi contrazise: «Am jurat — a zis el — că trebuie să fac acest lucru; vezi, aşadar, dacă pot, sau dacă am dreptul să nu fac ceea ce am spus jurîndu-mi pe numele lui Hristos că voi face». Atunci eu (căci ce mai puteam face cînd el socotea că jurămîntul îi conferă un drept sfînt?), auzind că-şi sprijină nelegiuirea pe un temei religios, am plecat.

XVI

76. Acum îi întreb pe toţi cei cu minte sănătoasă: cine ar crede vreodată că îndrăzneala lăcomiei umane va ajunge pînă la această necinstire a lui Dumnezeu, încît să spună cineva că faptele rele, prin care necinsteşte pe Hristos, le face în numele lui Hristos? O, incalificabilă şi monstruoasă nelegiuire! La ce îndrăzneli nu s-au dedat minţile celor necinstiţi! Se înarmează pentru a jefui în numele lui Dumnezeu, îl fac într-un fel pe Dumnezeu autor al crimei lor, şi, deşi Hristos interzice şi pedepseşte toate faptele rele, ei spun că nelegiuirile lor le săvîrşesc pentru Hristos. Iar noi ne plîngem de nedreptăţile duşmanilor şi găsim pricină barbarilor păgîni că se jură strîmb. 77. Cu cît mai mic le este însă păcatul jurămîntului strîmb

39. Ieş. 20, 7.

în numele demonilor, decît al nostru în numele lui Dumnezeu! Cu cît este mai mică vina de a necinsti numele lui Jupiter decît pe cel al lui Hristos! În primul caz se jură pe un om care a murit, în al doilea pe Dumnezeu, care este viu. Acolo nu mai există măcar un om, aici există Dumnezeu Cel Preaînalt și, în acest caz, cu cît este mai mare jurămîntul fals, cu atît mai mare îi este și vinovăția. Acolo, de vreme ce jurămîntul aproape că nu există, înseamnează că nu există nici cel mincinos. Căci de îndată ce nu există zeul pe care se jură, nu există nici păcătuirea cînd se jură strîmb. 78. În sfîrșit, cine vrea să știe cît de adevărate sînt cele pe care le afirmăm noi să asculte pe Sfîntul Apostol Pavel, care predicînd spunea astfel: *«Noi știm însă că toate cîte le spune legea, acelora care sînt în lege le spune»* [40]. Și în alt loc: *«Unde nu există lege, nu există nici abatere de la lege»* [41]. Prin aceste două învățături sînt arătate cele două părți ale neamului omenesc: cei așezați în afara legii și cei ce trăiesc în lege. Care sînt cei așezați în lege? Care, desigur, dacă nu creștinii? Așa a fost însuși Apostolul, care vorbește despre sine: *«Nu sînt fără legea lui Dumnezeu, dar sînt în legea lui Hristos»* [42]. 79. Dar cine este fără legea lui Hristos? Cine, dacă nu păgînii, care nu știu legea Domnului? De aceea zice despre ei: *«Unde nu este lege, nu este nici abatere de la lege»*. Aceste cuvinte arată că numai creștinii sînt călcători de lege dacă au păcătuit, dar că păgînii, care nu știu legea, greșesc fără abatere de la lege, fiindcă nu poate fi nimeni acuzat că s-a abătut de la un lucru pe care nu-l știe. Numai noi, așadar, sîntem călcători ai legii divine, fiindcă, precum este scris, citim legea și n-o îndeplinim, și prin aceasta știința noastră nu este altceva decît abatere, fiindcă știm legea numai ca să păcătuim mai grav, călcînd prin poftă și desconsiderare ceea ce cunoaștem din citit și din inima noastră. 80. De aceea foarte bine se potrivesc oricărui creștin aceste cuvinte apostolice: *«Tu, cel ce te lauzi cu legea, îl necinstești pe Dumnezeu prin călcarea legii; căci prin voi este hulit între neamuri numele lui Dumnezeu»* [43]. Cît de vinovați sînt creștinii se poate înțelege din acest singur fapt că defăimează numele lui Dumnezeu. Și deși ni se scrie să facem toate întru preamărirea lui Dumnezeu [44], noi, dimpotrivă, facem totul întru necinstirea lui Dumnezeu. Însuși Mîntuitorul nostru în fiecare zi strigă către noi: *«așa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, pentru ca fiii oamenilor să vadă faptele voastre bune și să preamărească pe Tatăl vostru Carele este în ceruri»* [45]. Noi, dimpotrivă, trăim în așa fel, ca fiii oamenilor să vadă faptele noastre rele și să hulească pe Tatăl nostru Carele este în ceruri.

40. Rom. 3, 19.
41. Rom. 4, 15.
42. I Cor. 9, 21.
43. Rom. 2, 23.
44. I Cor. 10, 31.

XVII

81. Astfel stînd lucrurile, cu ce mare trecere ne mai putem amăgi în numele creștinătății noastre, dacă trăim și ne purtăm astfel, încît prin însuși faptul că ne numim popor al lui Hristos părem a fi o dezonoare pentru Hristos? La păgîni, dimpotrivă, ce putem găsi la fel ca la noi? Oare se poate spune despre huni: iată cum sînt cei ce-și zic creștini? Se poate spune despre saxoni sau despre franci: iată ce fac cei ce afirmă că sînt adoratorii lui Hristos? 82. Oare calcă maurii [46] legea sfîntă prin datinile lor înapoiate? Oare obiceiurile cu totul lipsite de omenie ale sciților și ale gepizilor constituie un blestem și o hulă pentru numele Domnului și Mîntuitorului nostru? Se poate cumva spune despre vreunul dintre aceștia: unde este legea creștină în care ei cred? Unde sînt îndemnurile la cuvioșie și neprihănire pe care le învață? Citesc evangheliile și sînt nerușinați, aud cuvintele apostolilor și sînt niște bețivi, urmează pe Hristos și jefuiesc, duc o viață de nedreptăți și spun că au lege dreaptă. Astfel de acuzații se pot aduce vreunuia din neamurile pomenite? În nici un caz nu. De toate acestea sîntem vinovați noi, prin noi este înjosit Hristos, prin noi legea creștină este ponegrită. Despre noi se spune ceea ce am spus mai sus: iată ce fel de oameni sînt cei ce adoră pe Hristos. 83. Ei mint cînd spun că învață cele bune, cînd se laudă că-și însușesc îndemnurile legii sfinte. Căci dacă ar învăța cele bune, ar fi buni. Fără îndoială că așa este religia, cum sînt și adepții ei. Așa-i sînt învățăturile, cum sînt și cei ce le învață. Este limpede astfel că și profeții pe care-i au îi învață lucruri necinstite, și apostolii pe care-i citesc le-au spus nelegiuiri, și evangheliile cu care se împăunează propovăduiesc ceea ce ei înșiși fac. 84. Pe scurt, creștinii s-ar purta ca niște sfinți, dacă ar fi învățat de la Hristos cele sfinte. După adoratorii săi poate așadar fi prețuit cel ce este adorat. Cum este un profesor bun, cel ai cărui școlari se văd a fi așa de răi? Doar de la el își trag numele de creștini, pe el îl aud, pe el îl

45. Mat. 5, 16.
46. *Mauri*, locuitori ai provinciei Mauritania din nord-vestul Africii. *Sciți*, populații care locuiau în regiunea de nord a Mării Negre, au cucerit o parte din Europa și Asia, dar au fost la rîndul lor subjugați de alte popoare. În sec. VII d.Hr., numele Sciției dispare din istorie, teritoriul ei fiind împărțit de slavi, avari, bulgari etc.

citesc. Le este cu putinţă tuturor să înţeleagă învăţătura lui Hristos. Vezi ce fac creştinii, şi cu siguranţă poţi şti ce învaţă Hristos. 85. În fine, cît de greşit şi de fals au fost informaţi păgînii despre sfinţenia Domnului, o arată anchetele sîngeroase ale prigonitorilor sălbatici, care credeau că la sacrificiile creştine nu se săvîrşeau decît fapte necurate şi îngrozitoare. Aceştia socoteau că însuşi începutul religiei noastre creştine porneşte de la două crime foarte mari, prima omuciderea şi a doua, ceea ce este mai grav decît omuciderea, păcătuirea între fii şi părinţi; dar nu numai omuciderea şi păcătuirea între membrii familiei, ci, ceea ce este mai nelegiuit decît acest păcat şi decît omuciderea, împreunarea cu mame preacuvioase şi uciderea de copilaşi nevinovaţi despre care credeau nu numai că sînt ucişi, dar, ceea ce este şi mai îngrozitor, că sînt mîncaţi de către creştini. Şi toate acestea pentru a îmblînzi pe Dumnezeu, ca şi cum ar exista vreo nelegiuire mai mare care să-l supere, pentru a ispăşi o crimă, ca şi cum ar exista alta mai mare, pentru a aduce jertfă, ca şi cum Domnul s-ar putea îngrozi mai mult de vreun lucru, pentru a merita viaţa veşnică; în fine, ca şi cum chiar dacă ar putea fi obţinută pe aceste căi, ar fi de un preţ atît de mare a ajunge la ea prin nişte crime atît de îngrozitoare.

XVIII

86. Putem înţelege deci ce fel de oameni cred păgînii că sînt creştinii care-l adoră pe Dumnezeu prin astfel de jertfe şi ce fel este Dumnezeul lor, care i-a învăţat asemenea jertfe. Şi de ce aşa? De ce, dacă nu din cauza celor ce-şi zic creştini şi nu sînt, care prin fărădelegile şi ticăloşiile lor defăimează numele religiei, care, cum este scris [47], mărturisesc că-l cunosc pe Dumnezeu, dar prin fapte îl tăgăduiesc, de vreme ce sînt atît de dezgustători şi fără nimic sfînt, în contrazicere cu orice faptă bună? Prin ei, precum citim [48], este hulită calea adevărului, iar prin nelegiuirile lor este pîngărit numele sfînt al Domnului Dumnezeului nostru. 87. Cît de rău, de o nelegiuire gravă şi unică este faptul de a da numele lui Dumnezeu în hula neamurilor învăţăm din chiar exemplul preafericitului David: acesta, deşi ar fi putut să scape de pedeapsa cea veşnică pentru greşelile sale luîndu-şi ca mărturie numai una din faptele sale drepte, totuşi n-a putut dobîndi iertarea avînd ca apărător căinţa. Căci lui, care-şi mărturisea propriile greşeli, profetul Natan i-a spus: *«A strămutat Dumnezeu păcatul tău, nu vei muri»*, dar a adăugat pe dată: *«Totuşi,*

47. Tit 1, 16.
48. II Petru 2, 2.

fiindcă ai făcut pe duşmanii Domnului să-l hulească, din această pricină fiul care s-a născut din tine va muri» [49]. 88. Şi ce s-a întîmplat după aceasta? Şi-a scos diadema, a aruncat pietrele scumpe, s-a dezbrăcat de hainele de purpură şi de orice strălucire a demnităţii regale, s-a retras în singurătate, s-a îmbrăcat cu un sac umilitor, şi-a pus cenuşă pe cap şi, plîngînd cu căinţă amarnică, se ruga prea bunului Dumnezeu să-i cruţe viaţa copilaşului; dar cu toate rugăciunile şi umilinţele n-a putut să-şi scape copilul, deşi, ceea ce este un puternic ajutor pentru cei ce se roagă, crezuse că va dobîndi ceea ce cerea de la Dumnezeu. 89. Din aceasta se poate înţelege că nici o nelegiuire nu cere o ispăşire mai mare decît faptul de a da neamurilor pricină de blasfemie. Căci oricît de grav ar fi greşit cineva fără hula altora, îşi aduce numai osînda sa; dar cine a făcut pe alţii să hulească duce cu sine pe mulţi la moarte şi în mod necesar se face vinovat pentru atîţia cîţi a tîrît cu sine în greşeală. Nu numai aceasta, orice păcătos care păcătuieşte astfel încît prin păcatul său nu face totuşi pe alţii să hulească, păcatul îl osîndeşte numai pe cel ce a păcătuit, căci nu răneşte numele sfînt al lui Dumnezeu prin vorbele rele şi nelegiuite ale hulitorilor. Dacă însă cineva păcătuind face pe alţii să hulească, în mod necesar păcatul lui depăşeşte măsura unei nelegiuiri omeneşti, fiindcă prin ocara multora aduce lui Dumnezeu o foarte mare injurie.

XIX

90. Acest păcat, precum am spus, este în mod deosebit numai al creştinilor, fiindcă Dumnezeu este hulit numai prin ei, care învaţă cele bune şi fac cele rele, care, precum este scris [50], îl mărturisesc pe Dumnezeu în vorbe şi-l tăgăduiesc în fapte, care, cum spune acelaşi Apostol, primesc legea, îi ştiu voinţa şi o aprobă, care mai ales au în lege forma ştiinţei şi a adevărului, care spun să nu furi şi ei fură, care citesc în Scripturi că nu trebuie să te destrăbălezi şi ei se destrăbălează, care prin lege se fălesc, iar prin încălcarea legii îl necinstesc pe Dumnezeu. 91. Şi de aceea creştinii sînt mai răi, fiindcă ar trebui să fie mai buni; ei nu fac ceea ce mărturisesc şi-şi tăgăduiesc mărturisirea prin obiceiurile lor. Este mai de condamnat răutatea decît o acuză numele bunătăţii şi un nume cuvios poate fi vinovăţie a celui necuvios. De aceea chiar Scriptura zice în Apocalipsă către un creştin călduţ: *«O, de ai fi ori cald, ori rece;*

49. II Regi 12, 14.
50. Tit 1, 16; Rom. 2, 17.

acum însă, fiindcă ești călduț, am să te vărs din gura Mea» [51]. Domnul poruncește oricărui creștin să fie fierbinte în credință și în duh. Căci este scris așa: *«Să fim fierbinți în Duh, slujind Domnului»* [52]. 92. Așadar în această fierbințeală se arată ardoarea credinței religioase. Cine are în cel mai înalt grad această ardoare se recunoaște a fi fierbinte și credincios. Iar cel ce n-o are deloc se înțelege că este rece și păgîn. Cine însă este între unul și celălalt, sau nu e nici unul, nici celălalt, este creștin călduț și urît în fața lui Dumnezeu și către acesta sînt spuse cuvintele: *«O, de ai fi cald sau rece; acum însă, fiindcă ești călduț, am să te vărs din gura Mea»*. Aceasta vrea să spună: O, de-ai avea ori căldura și credința bunilor creștini, ori răceala și neștiința păgînilor. Căci ori te-ar apropia de Dumnezeu credința fierbinte, ori te-ar ierta întrucîtva necunoașterea legii pînă în timpul de față. Acum însă, fiindcă ai cunoscut pe Hristos și-l neglijezi pe cel pe care l-ai cunoscut, tu, care ai fost primit oricum în gura lui Dumnezeu prin cunoașterea credinței, vei fi dat afară prin starea ta călduță. 93. Aceasta a arătat-o limpede și Sfîntul Apostol Petru, cînd a spus despre vicioși și despre cei călduți, adică despre creștinii care trăiesc în păcat: *«Era mai bine pentru ei să nu cunoască adevărul, decît cunoscîndu-l să se întoarcă de la însărcinarea ce le-a fost dată. Se întîmplă cu ei ce spune un adevărat proverb: «Cîinele s-a întors la vărsătura lui și scroafa s-a tăvălit în noroi și mocirlă»* [53]. Ca să înțelegem bine ce s-a spus despre cei care, deși cu nume de creștini, trăiesc în necurățenie și murdăriile lumii, ascultă ce spune tot despre creștini în același lor: *«Dacă ei, fugind de întinăciunile lumii, prin cunoașterea Domnului și Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, încurcați iarăși în acestea sînt învinși, li s-au făcut cele noi mai rele decît cele dinainte»* [54]. 94. Aceasta o spune și fericitul apostol Pavel în același fel: *«Într-adevăr, tăierea împrejur folosește dacă păzești legea; dar dacă ești călcător al legii, tăierea împrejur a ta a devenit netăiere împrejur»* [55]. Dar că tăierea împrejur trebuie luată în sens de creștinătate el însuși ne învață spunînd foarte limpede: *«Tăiere împrejur sîntem noi, cei care slujim lui Dumnezeu în duh și nu ne încredem în trup»* [56]. Prin aceasta vedem că el aseamănă pe creștinii răi cu păgînii, și nu numai că-i aseamănă, dar aproape îi socotește mai prejos de aceștia, zicînd: *«Dacă însă cel*

51. Apoc. 3, 15.
52. Rom. 12, 11.
53. II Petru 2, 21 și următ.
54. II Petru 2, 20.
55. Rom. 2, 25.
56. Fil. 3, 13.

netăiat împrejur păzește hotărîrile legii, netăierea lui împrejur nu va fi oare socotită ca tăiere împrejur? Și nu ar gîndi el, din fire netăiat împrejur dar împlinind legea, că tu respectînd doar litera legii și tăierea împrejur ești călcător al legii?» [57]. 95. Prin aceasta înțelegem, cum am spus mai sus, că sîntem cu mult mai vrednici de osîndă noi, care avem legea lui Dumnezeu și o nesocotim, decît ei, care în nici un chip n-o au și n-o cunosc. Căci nimeni nu e socotit că disprețuiește ceea ce nu cunoaște. *«Într-adevăr, nu știam pofta* — zice Apostolul — *dacă legea nu spunea: să nu poftești»* [58]. Nu calcă legea cei ce n-o au, fiindcă — precum este scris — *«unde nu este lege nu este nici încălcare de lege»* [59]. Și prin aceasta, dacă nu sînt călcători ai legii pe care n-o au, însemnează că nu disprețuiesc nici cuprinsul legii pe care nu-l știu, fiindcă nimeni — precum am spus —, nu poate disprețui ceea ce nu știe. Așadar noi sîntem deopotrivă disprețuitori și călcători de lege și prin aceasta mai răi decît păgînii, fiindcă ei nu cunosc poruncile lui Dumnezeu, noi le cunoaștem; ei nu le au, noi le avem; ei nu fac ceea ce n-au auzit, noi călcăm ceea ce am citit. De aceea la ei există necunoașterea, iar la noi călcarea legii, și este mai mică vină a nu ști legea decît a o disprețui.

57. Rom. 2, 26.
58. Rom. 7, 7.
59. Rom. 4, 15.

CARTEA A V-A

I

1. Știu că unii nepăzitori ai credinței și neînțelegători ai adevărului dumnezeiesc ar putea spune, împotriva celor afirmate de mine, că, dacă este atît de mare vina creștinilor pentru neascultarea lor, încît trecînd peste poruncile Domnului, pe care le cunosc, păcătuiesc mai mult decît neamurile păgîne, care nu cunosc legea, acestora le-a fost mai folositoare necunoașterea decît cunoașterea și că adevărul este, pe cît se vede, împotriva celor ce l-au cunoscut. Acestora trebuie să le răspund că nu adevărul le este împotrivă, ci viciile, că nu legea îi vatămă, ci purtările. Poartă-te bine, și știința legii va fi pentru tine; înlătură viciile, și legea îți este de folos. *«Știm* — zice Apostolul [1] — *că legea este bună, dacă se folosește cineva de ea potrivit legii».* Așadar, folosește-te de lege potrivit ei, și ți-ai făcut tu însuți o bună lege. *«Știm,* — zice — *că legea este bună, dacă se folosește cineva de ea potrivit legii, știind că legea nu este pusă pentru cel drept».* 2. Astfel, începe să fii drept și vei fi neatîrnat de lege, fiindcă nu poate veni împotriva bunei purtări legea care apără bunele purtări. *«Știu* — zice — *că legea este bună, dacă se folosește cineva de ea potrivit legii, știind că legea nu este pusă pentru cel drept, ci pentru cei nedrepți și nesupuși, pentru nelegiuiți și necuvioși și păcătoși și pentru cei ce se împotrivesc cu ceva învățăturii celei sănătoase»* [2]. Și prin aceasta nu legea ți se împotrivește ție, omule, ci tu te împotrivești legii, și nu legea este împotriva ta dîndu-ți bune învățături, ci tu ești împotriva legii trăind în rele purtări. 3. Hotărît, ea este pentru tine și tu ești împotriva ei. Ea te îndrumă spunîndu-ți cele sfinte, tu vii împotriva ei săvîrșind cele necurate și nu numai contra ei, ci și contra ta. Prin aceea fiind contra ei ești contra ta, fiindcă în ea stau mîntuirea și viața ta. Astfel că, în timp ce părăsești legea divină, te lipsești de propria-ți mîntuire. Noi nu ne plîngem de legea divină altfel decît se plînge de un medic foarte bun un bolnav nerăbdător care, după ce a făcut ca prin purtarea lui să-și

1. I Tim. 1, 8.
2. I Tim. 1, 9.

înrăutățească boala, acuză pe medic de nepricepere. Ca și cum sfaturile ar putea îngriji vreo slăbiciune, dacă nu li se supune cel slab, sau ar putea însănătoși pe cineva regimul pe care i-l poruncește medicul, dacă însuși bolnavul nu respectă regimul. 4. Ce ajutor îi dă stomacului absintul, dacă îndată după el urmează lucruri dulci? Ce oferă liniștea celor din jur unui furios, dacă strigătele sale îl înnebunesc și mai tare? Sau la ce poate ajuta o contra-otravă în care s-a turnat otravă? Și pentru noi legea este contra-otravă, iar viciul otravă. Nu ne poate însănătoși contra-otrava legii, dacă ne răpune otrava viciilor. Dar despre acestea am vorbit și mai înainte destul și, dacă va fi nevoie, și mai departe, cu ajutorul Domnului, voi mai spune cîte ceva.

II

5. Fiindcă am amintit mai sus că există două feluri sau secte de barbari: păgîni și eretici și fiindcă, după părerea mea, despre păgîni am vorbit destul, mai departe ne vom referi și asupra ereticilor, în măsura în care va fi necesar. Cineva poate să spună: chiar dacă legea divină nu cere păgînilor să îndeplinească poruncile pe care ei nu le cunosc, ereticilor, în schimb, cu siguranță le cere, fiindcă ei le cunosc. Aceștia citesc ceea ce citim și noi, există și la ei aceiași profeți ai lui Dumnezeu, aceiași Apostoli, aceleași Evanghelii și prin aceasta legea nu e mai puțin desconsiderată de ei decît de noi, ba mai mult, deși citesc aceleași scrieri ca ai noștri, fac lucruri cu mult mai rele decît ai noștri. Să vedem așadar și una și alta. 6. Ei citesc — zici — aceleași cărți pe care le citim și noi. Cum aceleași, cînd unele din ele au fost rău schimbate și rău transmise de către răi autori? Deci nu sînt aceleași, fiindcă nu pot spune același lucru, cele ce sînt în unele părți stricate. Nu-și au autenticitatea cele care și-au pierdut integritatea și nu-și păstrează nicidecum starea lor cele ce au fost lipsite de puterea cea sfîntă de la început. Noi însă avem Scripturile Sfinte, depline, nestricate, întregi, pe care le sorbim de la izvorul lor direct, sau le scoatem din izvorul cel mai curat, printr-o curată tălmăcire. Datoria noastră însă este să le citim bine. 7. Și nu numai să le citim bine, ci să le și îndeplinim cu bine. Este mai mică vina de a nu citi cele sfinte, decît de a nu respecta cele citite și mă tem că noi nici nu citim cum trebuie, nici nu păzim cum trebuie ceea ce citim. Celelalte neamuri fie că n-au legea lui Dumnezeu, fie că o au stricată și rănită și prin aceasta, — precum am spus — n-au ceea ce au așa. Căci și dacă există unele din neamurile barbare care par a avea între cărțile lor Sfînta Scriptură cu mai puține schimbări

sau falsificări, o au totuşi stricată prin tradiţia vechilor învăţători şi prin aceasta au mai degrabă tradiţii decît învăţătură, fiindcă ei nu păstrează ceea ce îi povăţuieşte adevărul legii, ci ceea ce le-a vîrît stricăciunea unei rele tradiţii. 8. De bună seamă că barbarii, străini de cele ale ştiinţei romane, care nu ştiu nimic altceva decît ceea ce aud de la învăţaţii lor, ceea ce aud aceea urmează şi astfel, în mod necesar cei neştiutori ai întregii ştiinţe şi literaturi cunosc esenţa legii dumnezeieşti mai mult din învăţătură, decît din citit, păstrează mai degrabă învăţătura decît legea. Pentru ei moştenirea de la învăţătorii lor şi învăţătura învechită este ca şi o lege, fiindcă ştiu numai ceea ce sînt învăţaţi. 9. Sînt aşadar eretici, dar fără să ştie, sînt numai pentru noi eretici, dar pentru ei nu sînt. Ei se socotesc în aşa de mare măsură drept credincioşi, încît ne defăimează pe noi înşine cu numele de eretici. Aşadar, ceea ce sînt ei pentru noi sîntem noi pentru ei. Noi sîntem siguri că ei ponegresc naşterea divină, fiindcă spun că Fiul e mai mic decît Tatăl[3]. Ei ne socotesc necinstitori ai Tatălui, fiindcă-i credem pe Tatăl şi pe Fiul egali. Adevărul este de partea noastră, dar ei susţin că e de partea lor. Noi îl cinstim pe Dumnezeu, dar ei socotesc că trebuie cinstit Dumnezeu numai în felul în care cred ei. 10. Ei nu fac slujbe religioase, fiindcă pentru ei credinţa este cea mai înaltă slujbă. Sînt necuvioşi, dar socotesc că aceasta este adevărata cuvioşie. Ei greşesc, aşadar, dar greşesc cu cuget bun, nu din ură, ci din dragoste faţă de Dumnezeu, crezînd că-L cinstesc şi-L iubesc pe Domnul. Deşi n-au credinţa cea adevărată, ei socotesc că aceasta este dragostea cea desăvîrşită faţă de Dumnezeu. În ce fel vor trebui pedepsiţi în ziua judecăţii pentru această rătăcire a unei păreri greşite, nimeni nu poate şti, decît Judecătorul. 11. Deocamdată de aceea, după cum gîndesc, Dumnezeu le acordă îngăduinţa, fiindcă vede că ei, deşi nu cred corect, greşesc totuşi prin dragostea unei păreri cuvioase, mai ales fiindcă ştie că ei fac cele pe care nu le ştiu. Ai noştri în schimb nu iau în serios ceea ce cred şi astfel aceia păcătuiesc din vina învăţaţilor, iar ai noştri, din propria lor vină, aceia din neştiinţă, ai noştri, cu ştiinţă, aceia fac ceea ce cred ei drept, ai noştri, ceea ce ştiu ei că este nelegiuit. Şi de aceea, dintr-o dreaptă judecată, pe aceia îi ocroteşte îngăduinţa lui Dumnezeu, pe ai noştri îi dojeneşte cu observaţiile Lui, fiindcă ştie pînă unde trebuie iertată ignoranţa, iar

3. Arienii (următori ai preotului Arie din Alexandria) susţineau că persoanele Sfintei Treimi nu sînt de aceeaşi fiinţă, că Fiul este mai mic decît Tatăl. Erezia lui Arie a fost condamnată de conciliile din Niceea (325) şi Constantinopol (381).

dispreţul nu este îngăduit. Căci este scris: *«Robul care nu ştie voia stăpînului său şi n-o îndeplineşte va primi puţine lovituri; dar cel care o ştie şi n-o îndeplineşte va primi multe»*[4].

III

12. Aşadar să nu ne mirăm că primim multe lovituri, fiindcă nu păcătuim prin neştiinţă, ci prin nesupunere. Ştiind binele, nu facem ceea ce este bine şi înţelegînd deosebirea dintre drept şi nedrept, urmăm cele nedrepte. Citim legea şi-i călcăm poruncile, cunoaştem învăţăturile sfinte numai pentru ca să săvîrşim ceea ce ne este interzis. Spunem că-l iubim pe Dumnezeu şi sîntem slujitori ai diavolului. 13. După astfel de purtare întotdeauna voim să primim de la Dumnezeu cele bune, dar întotdeauna îngrămădim rău peste rău. Dorim ca Dumnezeu să ne îndeplinească orice, iar noi nu voim să îndeplinim voia lui Dumnezeu. Ne purtăm ca şi cum noi am fi mai presus de Dumnezeu. Voim ca Dumnezeu să se supună mereu voinţei noastre, iar noi toţi Îi respingem mereu voinţa Lui. El este drept, iar noi sîntem nedrepţi. El dojeneşte pe cei ce trebuie dojeniţi şi-i îngăduie pe cei ce trebuie îngăduiţi. Şi-ntr-un caz şi în celălalt vrea să ajungă la un singur lucru: ca şi dojana să înfrîneze la drept credincioşi pofta de a păcătui şi ca îngăduinţa lui Dumnezeu să facă pe eretici să cunoască pînă la urmă adevărul deplin al credinţei, mai ales cînd îi ştie că nu sînt vrednici de dreapta credinţă cei pe care-i vede că sînt mai presus de cei dreptcredincioşi prin felul vieţii lor. 14. Toţi aceştia despre care vorbim sînt fie vandali[5], fie goţi. Despre ereticii romani, a căror mulţime este nenumărată, nu spunem nimic şi nici nu-i asemănăm, fie romanilor, fie barbarilor, fiindcă prin necredinţă sînt mai răi decît romanii, iar prin urîţenia vieţii, mai josnici decît barbarii. Aceasta însă nu numai că nu ne ajută, dar ne încarcă peste ceea ce sîntem încărcaţi de noi înşine,

4. Luca 12, 47 şi următ.

5. *Vandali*, populaţie de neam germanic şi în parte slav, din nord-estul Europei, au coborît în sec. III d.Hr., pînă în nordul Daciei, iar în apus, aliaţi cu alanii şi suevii, au ajuns la începutul sec. V în Gallia şi apoi în Spania, unde s-au stabilit în ţinutul care de la ei s-a numit întîi Vandalusia şi apoi Andalusia. Din Spania au trecut în Africa şi Cartagina a devenit capitala lor. Făcînd incursiuni şi jefuind chiar Roma, au fost nimiciţi în sec. VI de generalul bizantin Belizarie. *Goţi*, popor de neam germanic, împărţiţi în trei ramuri: *gepizii*, *vizigoţii*, sau goţii de vest, şi *ostrogoţii*, sau goţii de est. Au trecut de multe ori Dunărea, întinzîndu-şi stăpînirea, dar prima lovitură serioasă au căpătat-o din partea hunilor. În sec. V visigoţii au ajuns pînă în Italia şi, prin Gallia de sud, au pătruns în Spania, unde şi-au format un regat al lor care a durat pînă la venirea arabilor. Şi ostrogoţii au ajuns în Italia, unde au format un regat puternic, dar la mijlocul sec. VI au fost învinşi de Belizarie şi desfiinţaţi ca naţiune. În sec. IV goţii au primit creştinismul sub formă ariană.

fiindcă aceia pe care îi acuzăm că sînt așa sînt romani. De aci putem înțelege ce bine merită tot statul roman, cînd romanii îl supără pe Dumnezeu o parte prin viața lor, o altă parte și prin necredința și prin viața lor, datorită și faptului că odinioară ereziile barbarilor și-au luat izvorul din stricăciunea învățăturii romane și deci sîntem vinovați noi dacă popoarele barbarilor au început să fie eretice.

IV

15. Dacă ne uităm la viața goților și a vandalilor oare sîntem noi prin ceva superiori lor sau măcar ne putem compara cu ei? Mai întîi să vorbesc despre dragoste, despre care Domnul ne învață că este virtutea cea mai de seamă și pe care nu numai prin Scripturile sfinte, ci prin sine însuși ne-o recomandă zicînd: *«În aceasta se va ști că sînteți discipolii Mei, dacă vă iubiți unii pe alții»*[6]. Aproape toți barbarii, care cel puțin sînt de același neam și cu aceeași cîrmuire, se iubesc unii pe alții, dar aproape toți romanii se prigonesc unii pe alții. 16. Care cetățean nu pizmuiește pe alt cetățean? Cine are dragoste deplină față de vecinul său? Dimpotrivă, toți, deși ca loc nu sînt departe unii de alții, ca afecțiune sînt departe, deși sînt uniți prin locuință, sînt neuniți prin gînduri. Și, de ar fi așa numai ca locuitori ai aceleiași cetăți, sau ai aceluiași sat, cu toate că răul acesta este foarte mare! Mai grav este faptul că nici rudele nu respectă drepturile de rudenie. Cine se comportă ca o rudă adevărată față de rudele lui? Cine acordă dragostei ceea ce el recunoaște că-i datorează după nume? Cine are sufletul care se cere unei rude? Cine este atît de rudă cu inima cum este prin sînge, al cărui suflet nu arde în flacăra vînătă a pizmei și a răutății, a cărui invidie nu-i robește sentimentele, cel pentru care nu este un chin buna stare a altuia? Cine nu socotește binele altuia răul său? Cui îi este de ajuns fericirea sa într-atîta, încît să-l voiască și pe altul fericit? Cei mai mulți sînt acum stăpîniți de un rău nou și incalificabil: nu vrea cineva atît să fie el fericit, cît să fie altul nefericit. 17. Un fapt atît de sălbatic, atît de neomenos, atît de străin barbarilor și de obișnuit romanilor este acela că se jefuiesc de averi unii pe alții prin tot felul de nedreptăți fiscale. Dar nu chiar unii pe alții, căci ar fi oarecum de înțeles ca fiecare să suporte ceea ce face altuia; mai grav este că sînt jefuiți cei mai mulți de către puțini, pentru care reclamațiile sînt o pradă specială, care fac ca impunerile fiscale nedrepte ale unora să fie pentru ei cîștiguri particulare. Și săvîșesc aceasta

6. Ioan 13, 35.

nu numai cei mai de sus, dar și cei mai de jos, nu numai judecătorii, ci și cei mai mici decît ei. 18. Care sînt nu numai orașele, dar chiar comunele și satele în care slujbașii fiscali să nu fie adevărați tirani? Ei se felicită de altfel cu numele lor, fiindcă cel puternic este și respectat. Aproape toți se bucură și se fălesc dacă se spune despre ei că sînt mai răi decît în realitate. Așadar, care este locul, precum am spus, în care să nu fie sfîșiate de mai marii orașelor măruntaiele văduvelor și ale nevîrstnicilor și cu aceștia ale tuturor celor cuvioși? Căci și pe aceștia îi socotesc ca pe văduve și ca pe nevîrstnici, fiindcă oamenii cinstiți prin profesiunea lor nu vor, iar prin nevinovăție și umilință nu pot să se apere. Astfel nici unul dintre aceștia nu este în siguranță și, în afară de cei mai de sus, nici unul nu este la adăpost de jaful tîlharului devastator, nici unul, dacă nu e el însuși asemenea tîlharilor. În această condiție, în această nelegiuire a ajuns situația, încît numai dacă este rău cineva poate scăpa.

V

19. Dar de bună seamă, de vreme ce sînt atîția care-i jefuiesc pe cei buni, poate există și unii care în această jefuire să alerge în ajutor, care, cum este scris[7], să scoată pe cel sărac și lipsit din mîna răufăcătorului. *«Nu este cel care să facă binele, nu este aproape pînă la unul»*[8], fiindcă sînt atît de rari cei buni, încît aproape dacă se vede unul. Într-adevăr, cine dă ajutor celor păgubiți și în suferință, de vreme ce nici preoții Domnului nu pot ține piept violenței oamenilor necinstiți? 20. Cei mai mulți dintre ei sau tac, sau sînt la fel cu cei ce tac, chiar dacă vorbesc, și fac aceasta nu întîmplător, ci cu chibzuință și judecată, după cum cred ei necesar. Nu vor să spună adevărul cu voce tare, fiindcă nu-l pot suporta urechile oamenilor necinstiți, care nu numai că fug de el, dar chiar îl urăsc și-l hulesc, iar cînd îl aud nu numai că nu-l respectă și nu se tem de el, ci îl disprețuiesc în mod criminal cu și mai mare înverșunare și trufie. De aceea chiar și cei ce pot vorbi tac, ferindu-se să-și facă singuri rău, și nu vor să dea cale liberă adevărului, ca să nu-i facă și mai răi pe cei ce nu pot suporta adevărul. 21. În felul acesta cei săraci sînt jefuiți, văduvele plîng, orfanii sînt oropsiți, astfel că mulți dintre ei, născuți din familii cunoscute și bine educați, fug la dușmani, ca să nu moară zdrobiți de tot felul de prigoane, căutînd, de bună seamă, la barbari omenia romană, fiindcă nu pot suporta la romani neomenia barbară. Și deși se deosebesc prin obiceiuri de cei la care fug, se

7. Psalm 81, 4.
8. Psalm 13, 3.

deosebesc prin limbă, ba chiar, ca să spun așa, se deosebesc prin mirosul corpurilor și prin îmbrăcăminte, preferă totuși felul de viață al barbarilor, decît să suporte nedreptatea cruntă a romanilor. 22. Ei emigrează fie la goți, fie la bacauzi[9], fie la alți barbari stăpînitori, și nu regretă că au emigrat, căci preferă să trăiască liberi sub forma captivității, decît să fie captivi sub forma libertății. De aceea numele de cetățean roman, altădată nu numai respectat, ci cumpărat cu bani mulți, acum este părăsit de bunăvoie, fugindu-se de el, și este socotit nu numai de mic preț, dar aproape chiar inspirînd groază. 23. Ce poate fi mai mare mărturie a nedreptății romane, decît faptul că foarte mulți oameni onești și nobili, cărora cetățenia romană ar fi trebuit să le fie de cea mai mare strălucire și cinste, sînt împinși totuși de cruzimea nedreptății romane să refuze a mai fi romani? De aceea chiar cei ce nu fug la barbari, sînt siliți a fi barbari, cum este o mare parte din hispani, și alta la fel dintre gali, și toți, în fine, pe care în toată lumea romană nedreptatea romană i-a făcut să nu mai fie romani.

VI

24. Vorbesc acum despre bacauzi, care jefuiți, batjocoriți și împuținați de către judecătorii răi și cruzi, după ce li s-a răpit dreptul libertății romane, și-au pierdut și dreptul numelui de roman. Li se impută acestora propria lor nefericire, le imputăm acestora numele prăbușirii lor, le imputăm numele pe care noi înșine li l-am făcut: îi numim răzvrătiți, îi numim oameni pierduți, deși noi i-am împins să devină vinovați. 25. Dar ce alte pricini i-au făcut bacauzi, dacă nu nedreptățile noastre, dacă nu necinstea judecătorilor, dacă nu confiscările și jafurile celor care au schimbat numele impunerilor publice în mijloace de cîștig propriu și au făcut birurile altora prăzi ale lor? Aceștia nu numai că s-au purtat ca niște fiare îngrozitoare, dar i-au înghițit de vii pe cei din circumscripțiile lor, hrănindu-se nu numai din jafuri, cum obișnuiesc cei mai mulți tîlhari, ci din sfîșierea și, ca să zic așa, din sîngele bieților oameni. 26. Așa s-a făcut că oamenii, copleșiți de tîlhăriile judecătorilor și ajunși în pragul pieirii, au început să fie ca și niște barbari, fiindcă nu li se permitea să fie romani. Au ajuns să fie ce nu erau, fiindcă nu li se permitea să fie ce fuseseră, au fost siliți să-și apere măcar viața,

9. Bacauzi, sau bagauzi, țărani gali din jurul Lutetiei (Parisul de azi) s-au revoltat pe timpul lui Diocletian, alegîndu-și chiar împărați dintre ei, dar au fost înfrînți în 285 de către Maximian, colegul lui Diocletian de domnie. În sec. V mișcarea bacauzilor a izbucnit din nou în Gallia și la această mișcare se referă aci Salvianus.

fiindcă vedeau că libertatea și-au pierdut-o cu totul. Iar acum ce altceva se face decît ceea ce s-a făcut atunci, adică aceia care pînă acum nu sînt bacauzi să fie constrînși a deveni astfel? Violențele și injuriile la care sînt expuși îi împing să voiască a fi, dar, împiedicați de slăbiciunea lor, nu sînt. Așa sînt deci ca și niște captivi supuși jugului dușman: suportă chinul de nevoie, nu de voie; în sufletul lor doresc libertatea, dar suportă cea mai grea robie.

VII

27. Este aproape aceeași situația tuturor celor de jos: un singur motiv îi împinge în două direcții deosebite. Impulsul lăuntric suprem le cere să aspire la libertate, dar același impuls este oprit de la realizarea a ceea ce-și dorește. Li se poate imputa că voiesc aceasta oameni care n-ar dori altceva decît să nu fie siliți a voi aceasta; căci ceea ce vor ei este cea mai mare nefericire. Cu ei lucrurile ar sta mult mai bine, dacă n-ar fi împinși să voiască aceasta. 28. Dar ce altceva pot să dorească nenorociții care mereu, ba chiar neîntrerupt suportă consecințele nefaste ale impunerilor publice, pe care-i amenință întotdeauna greaua și nesăturata scoatere la mezat a avutului, care-și părăsesc casele ca să nu fie schingiuiți în propriile lor case, care iau calea pribegiei ca să evite torturile? Pentru ei sînt mai blînzi dușmanii decît oamenii fiscului. Realitatea însăși arată că ei fug la dușmani ca să scape de silnicia impozitelor. Și această situație, oricît de aspră și de inumană, ar fi mai puțin grea și mai suportabilă, dacă pentru toți ar fi la fel. Dar mai nedemn și mai condamnabil este faptul că nu suportă toți sarcinile tuturor, că oamenii săraci sînt apăsați de impozitele celor bogați și cei mai slabi duc în spinare sarcinile celor mai puternici. Iar cauza că nu le pot duce este aceea că sînt impuși la sarcini mai mari decît le stă în putere să ducă. 29. Sînt sub presiunea a două forțe cu totul deosebite și neasemănătoare: invidia și sărăcia; invidia în ceea ce privește plata și sărăcia în ceea ce privește posibilitățile de plată. Dacă te uiți cît plătesc, crezi că trăiesc în belșug. Dacă te uiți cît au, afli că sînt în lipsă. Cine poate judeca măsura acestei nedreptăți? Suportă plăți de oameni bogați și lipsuri de cerșetori. Cu mult mai grav este faptul că uneori bogații înșiși măresc impozitele și pentru ei plătesc cei săraci. 30. Dar te întrebi: de îndată ce impozitul lor e foarte mare și în consecință și dările sînt la fel de mari, cum se face că-și măresc ei înșiși datoriile? Eu nu spun că și le măresc; căci de aceea le măresc pentru că nu lor și le măresc. Iată, am să spun ceva. Vin adesea noi crainici, noi vătășei de la autoritățile cele mai înalte,

trimiși la cîțiva dintre cei mai bine văzuți, spre pieirea celor mai mulți. Acestora li se hotărăsc noile sarcini, noile impozite. Hotărăsc cei puternici, ca să plătească cei săraci, hotărăște trecerea celor bogați, ca să plătească mulțimea celor nenorociți. În nici un caz ei nu simt ce hotărăsc. 31. Dar nu pot — vei zice — să nu fie onorați și bine primiți cei ce au fost trimiși de către cei mai mari. Voi, bogaților, care sînteți primii în hotărîri, să fiți primii și în executarea lor. Cei ce sînteți primii în mulțimea cuvintelor să fiți primii și în achitarea dajdiilor. Tu, cel care dai de la mine, dă și de la tine. Este foarte drept, oricine ai fi tu, ca, dacă singur vrei să capeți trecere, să suporți singur plata ei. Voința voastră bogaților, noi, cei săraci, o primim, dar cu condiția să achităm toți ceea ce porunciți cei puțini. Ce poate fi mai uman și mai drept? Hotărîrile voastre ne apasă cu noi datorii: faceți măcar ca datoria însăși să ne fie comună și nouă și vouă. Ce poate fi mai nedrept și mai nedemn decît ca, după ce-i faceți pe toți datornici, voi singuri să fiți scutiți de datorie? 32. Săracii și nenorociții plătesc astfel tot ce am spus, deși fără să știe în fond care este rațiunea și motivul că plătesc ei. Căci cui îi este îngăduit să întrebe de ce plătește, cui îi e permis să cerceteze ce este dator? Numai atunci se dă pe față aceasta, cînd cei bogați se gîlcevesc între ei, cînd se supără cîte unul că s-a luat vreo hotărîre fără consultarea și participarea lui. 33. Atunci îi auzi pe cîte unii zicînd: O, ce faptă nedemnă! Hotărăsc doi sau trei povara celor mulți, se hotărăște de către cei puțini și puternici ceea ce atîrnă de cei mulți și nenorociți. Toți cei bogați consideră de demnitatea lor să nu se ia nici o hotărîre în absența lor, deși nu-i interesează în ce măsură sînt drepte hotărîrile luate în prezența lor. În sfîrșit, ceea ce au reproșat altora, după aceea ei înșiși hotărăsc, fie pentru a se răzbuna împotriva unei dispreţuiri din trecut, fie pentru a-și mări puterea. Și prin aceasta prea nefericiții săraci se găsesc ca în mijlocul mării între furtunile care se izbesc între ele: sînt înghițiți ba de valurile uneia, ba de ale celeilalte.

VIII

34. Ar putea spune cineva despre cei bogați că, dacă într-o privință sînt nedrepți, în alta se dovedesc înfrînați și drepți, ticăloșia unuia fiind răscumpărată prin cinstea altuia. Căci cei săraci sînt încărcați de sarcinile unor noi impozite, dar sînt ajutați în schimb prin unele îmbunătățiri. Numai că, pe cît sînt apăsați cei mai mici de noi dajdii, pe atît sînt ușurați cei mari prin noi revizuiri. Astfel încît nedreptatea se păstrează și-ntr-un caz și-n altul. Cei săraci suportă primii încărcarea impozitelor, dar beneficiază ultimii de reducerea lor.

35. Dacă vreodată, cum s-a întîmplat de curînd, cei mai mari și mai puternici socotesc că trebuie să se vină în ajutorul orașelor sărăcite, sau să li se mai scadă din impozite, ajutoarele trimise pentru toți și le împart acolo între ei doar cei bogați. Cine-și amintește atunci de cei săraci? Cine îi cheamă pe cei umili și lipsiți la tovărășia binefacerilor? Cine acceptă ca acela care este primul la sarcini să fie măcar ultimul la vreo subvenție? Ce să mai spun? Cei săraci sînt buni de plată cînd li se majorează impozitele, dar nu sînt buni și de primit cînd se împart ajutoare. 36. Și socotim că nu merităm pedeapsa severității divine, cînd noi îi pedepsim așa întotdeauna pe cei săraci, sau credem că Dumnezeu cel drept nu trebuie să fie niciodată împotriva noastră, cînd noi sîntem întotdeauna nedrepți? Unde, sau la cine există aceste răutăți, dacă nu doar la romani? La cine există atîta nedreptate ca la noi? Francii nu cunosc o astfel de nelegiuire. Hunii sînt străini de ea. Nimic din aceste crime nu există nici la vandali, nici la goți. Este peste putință ca între goți, barbarii să sufere acestea, astfel că nu sînt expuși la ele nici romanii care trăiesc între ei. 37. De aceea acolo una singură este dorința tuturor romanilor: aceea de a nu fi necesar să ajungă vreodată sub dreptul roman. Una și aceeași rugăciune face acolo plebea romană: să li se îngăduie să trăiască împreună cu barbarii viața pe care o au de trăit. Și ne mai mirăm că nu sînt învinși goții de către ai noștri, cînd romanii vor să trăiască mai degrabă la aceștia decît la noi. Frații noștri nu numai că nu vor în nici un caz să fugă de la ei la noi, dar ne cheamă și pe noi să fugim la ei. 38. Aș putea să mă mir că nu fac acest lucru toți birnicii săraci și lipsiți, dacă n-aș ști că este o pricină care nu-i lasă să facă aceasta, anume faptul că nu pot strămuta acolo și căsuțele și lucrușoarele și familia lor. Căci de vreme ce cei mai mulți dintre ei își părăsesc micile ogoare și colibele ca să scape de greutatea birurilor, cum n-ar vrea, de le-ar sta în putință, să ia cu ei cele pe care sînt siliți să le părăsească? Dar fiindcă nu pot, fac și ei măcar ceea ce pot: se predau sub ocrotirea și protecția celor mari, se fac supuși ai celor bogați și trec astfel oarecum sub drepturile legale ale acestora. 39. Totuși n-aș socoti grav și nedemn acest lucru, ba mai degrabă i-aș felicita pe cei puternici pentru această faptă a lor de a lua sub protecție pe cei săraci, dacă nu și-ar vinde această protecție, dacă ar fi un act de omenie și nu de lăcomie felul cum îi apără ei pe cei umili. Grav însă și peste măsură de aspru este faptul că îi primesc pe cei săraci sub ocrotirea lor ca să-i poată jefui, că apără pe cei nenorociți cu planul ca să-i facă și mai nenorociți apărîndu-i. Căci toți aceia care par a fi apărați trec în dreptul apărătorilor lor aproape

toată ființa lor înainte de a fi apărați și astfel, pentru ca tații să obțină apărarea, își pierd fiii moștenirea. Punerea la adăpost a părinților echivalează cu aducerea copiilor în stare de cerșetori. 40. Iată ce sînt ajutoarele și ocrotirile celor mari : venituri pentru ei, nu pentru cei luați sub ocrotire. Se dă temporar părinților ceva, pentru ca în viitor să le fie luat fiilor totul. Cei mari vînd astfel, și încă pe preț foarte greu, tot ceea ce dau. Și ceea ce am spus că vînd, o de ar vinde după obiceiul comun și în uz! Le-ar rămîne poate ceva și cumpărătorilor. Dar acesta este un gen nou de vînzare și cumpărare. 41. Vînzătorul nu dă nimic și primește tot; cumpărătorul nu primește nimic și pierde cu desăvîrșire tot. Și cum în general un contract are acest caracter că vînzătorul rămîne lipsit, iar cumpărătorul este invidiat, fiindcă vînzătorul își împuținează avutul, iar cumpărătorul și-l mărește, în cazul de care vorbim se ajunge la acest gen nemaiauzit de comerț : vînzătorilor le crește averea, iar cumpărătorilor le rămîne să cerșească. Se creează această situație de nesuportat și monstruoasă, pe care afirm că mintea omenească nu și-o poate închipui, sau măcar auzi. 42. Atîția bieți nefericiți, după ce sînt jefuiți de puținele lucruri și înlăturați de pe ogoarele lor, după ce și-au pierdut tot avutul, plătesc mai departe biruri pe avutul pierdut. Posesiunea le-a fost luată, dar nu și impozitul; au devenit lipsiți de proprietăți și sînt ruinați de dajdii! 43. Cine poate spune cît de mare este acest rău? Hrăpăreții le înșfacă lucrurile, iar nenorociții achită impozitele pentru hrăpăreți. După moartea tatălui, copiii nu intră în posesia pămîntului conform drepturilor ce li s-ar cuveni, ci se îneacă în datorii de pe urma ogoarelor. Și după atît de mari nelegiuiri la ce altceva se ajunge, decît ca acei care au fost deposedați printr-o acaparare particulară să-și găsească moartea în mijlocul unei dureri generale și cei cărora jefuirea le-a luat averea, impunerile să le ia viața? Așa se face că unii dintre cei despre care vorbim, care, fie că sînt mai chibzuiți, sau pe care necesitatea i-a făcut chibzuiți, de îndată ce-și pierd locuințele și pămîntul prin presiuni sau le părăsesc alungați de perceptorii de impozite, cer sprijinul celor mari și devin muncitori pe pămînturile celor bogați. 44. Precum de obicei aceia care sînt împinși de frica de dușmani, se închid în fortărețe, sau cei care pierzîndu-și starea de libertate de mai înainte din disperare își caută vreun azil, tot așa și aceștia, fiindcă nu-și mai pot păstra locuința și demnitatea familiei se supun situației umilitoare de așa-ziși protejați, aduși în asemenea stare, încît izgoniți nu numai din avutul lor, dar și din alte mijloace de existență, și pierzîndu-și nu numai ale lor, ci pierzîndu-se pe ei înșiși, rămîn și fără nici un avut și fără dreptul de libertate.

IX

45. Și fiindcă așa cere nefericita necesitate, ar fi de suportat această soartă foarte grea a lor, dacă n-ar interveni ceva extrem de grav, care face ca la răul vitreg și insuportabil să se adauge altul și mai îngrozitor. Căci sînt primiți ca venetici, se fac băștinași în locuințe mizerabile și, după obiceiul de odinioară al acelei preaputernice răufăcătoare despre care se spunea că transformă pe oameni în animale [10], tot așa și acești oameni, care sînt primiți pe moșiile celor bogați, se schimbă ca și cum ar fi băut din paharul Circei. Primiți ca străini, veniți din altă parte, se transformă în bunuri proprii ale celor bogați; cei despre care se știa sigur că sînt oameni liberi, devin robi. 46. Și ne mai mirăm că barbarii ne fac captivi cînd noi facem pe frații noștri captivi? Nu este așadar nimic de mirare, dacă există devastări de orașe și ucideri de populație. Am pregătit de mult aceasta prin asuprirea celor mai mulți, luînd pe alții captivi, am început să fim noi înșine captivi. Simțim, deși cu mult mai tîrziu decît meritam, simțim în sfîrșit cele pe care le-am făcut și, cum spune cuvîntul sfînt [11], mîncăm roadele mîinilor noastre. 47. Nu ne este milă de cei surghiuniți și iată că noi înșine sîntem surghiuniți. Am luat străini robi prin înșelăciune, iată noi înșine sîntem robi, străini și înșelați. Ajutați de împrejurări am asuprit oameni liberi și iată de curînd am început noi înșine să trăim pe pămînt străin, temîndu-ne de pe acum de ce va urma. O, cît de mare și de ciudată este orbirea minților celor rele! Suportăm osînda judecății lui Dumnezeu și nu recunoaștem că sîntem judecați. 48. Se miră unii dintre cei cuvioși că nu sînt îndreptați după exemplul nostru ceilalți, care pînă acum n-au suportat nimic asemănător, deși noi înșine, cei care sîntem pedepsiți de Dumnezeu prin chinurile nedreptăților noastre, nu ne îndreptăm. O, trufie insuportabilă! Cei mai mulți suportă pedepsele păcatelor lor, și nimeni nu caută să înțeleagă pricina pedepselor. 49. Dar se vede limpede cauza acestei trufii. Sîntem trufași de bună seamă, fiindcă, deși suferim întrucîtva, totuși nu înțelegem să suferim încă atîta cît merităm. Este atît de mare mila lui Dumnezeu încît, deși voiește ca noi să ispășim unele din păcatele noastre, totuși nu ne pedepsește pentru toate. Dojenește pe cei răi, dar nu după măsura răutăților lor, și voiește ca noi mai degrabă să ne recunoaștem păcatele, decît să le ispășim, fără îndoială pentru ca prin pedepse ușoare și pămîntești să ne arate ce merităm să suportăm. Totuși, nu

10. Circe, vrăjitoare celebră, despre care în Odiseea se spune că a transformat în porci pe tovarășii lui Ulise.
11. Psalm 172, 2.

ne dă ce merităm, potrivit acelui cuvînt al fericitului apostol, care spune: *«Nu știi că bunătatea lui Dumnezeu te duce la pocăință? Dar față cu îndărătnicia ta și cu inima nepocăită îți aduni mînie pentru ziua mîniei»* 12. 50. Și, într-adevăr, facem așa cum spune apostolul. Căci Dumnezeu ne cheamă la pocăință, dar noi ne agonisim mînie; Dumnezeu ne îndeamnă la iertare, iar noi zilnic îi înmulțim supărările. Ridicăm mîna împotriva lui Dumnezeu prin nedreptățile noastre, și noi înșine înarmăm mînia lui Dumnezeu împotriva noastră. Îl silim pe Dumnezeu ca fără voia lui să ne pedepsească pentru grozăvia nelegiuirilor noastre și aproape că nu-l îngăduim să ne cruțe. Deși din partea Lui niciodată nu poate să vină sau să se ivească vreun semn de nedreptate, noi totuși facem în așa fel încît, dacă nu ne pedepsește pentru marea mulțime a fărădelegilor noastre, să pară a fi nedrept.

X

51. Sînt unii — ar zice cineva — care au fost de bună seamă altădată păcătoși, dar care acum poate nu mai sînt. Dar există vreo măsură a fărădelegilor, se despart oare oamenii de crime înainte de a se despărți de viață? Cine nu moare cu nedreptățile sale și nu e îngropat cu înseși crimele sale? De aceea cu adevărat și foarte drept se pot spune despre ei acele cuvinte profetice: *«Mormintele lor sînt casa lor în veci și se aseamănă dobitoacelor fără minte și se fac la fel cu ele»* 13. O, de s-ar asemăna dobitoacelor! Era mai bine să fi avut neștiința ființelor necuvîntătoare. Dar, ceea ce este mai rău și mai criminal, au păcătuit nu din necunoaștere, ci din lipsă de respect față de Dumnezeu. 52. Și aceasta bineînțeles nu numai laicii, ci și unii dintre clerici, nu numai oamenii cei din afara religiei, ci mulți chiar dinlăuntrul ei, vînduți păcatelor veacului sub forma religiei. Aceștia desigur, după decăderea și nerușinările vechi, înscriindu-se cu titlu de cuvioși și-au schimbat numai numele prin profesiune, nu și felul de viață, socotind viața și îndatoririle cultului divin mai mult formă decît faptă, și-au părăsit numai haina, nu cugetul de mai înainte. 53. De ce se socotesc mai puțin vinovați cei ce, deși spun că au făcut pocăință, nu-și lasă nici obiceiurile, nici felul de odinioară? Căci așa le săvîrșesc aproape pe toate, încît i-ai putea socoti că n-au făcut înainte atîta pocăință pentru faptele lor rele, cît se căiesc după aceea de însăși pocăința făcută, și că nu s-au căit atît înainte că au trăit în păcat, cît după aceea că au promis că vor trăi în virtute. Ei știu că

12. Rom. 2, 4.
13. Psalm 48, 12.

eu vorbesc adevărul și spun că mărturie îmi este chiar conștiința lor. Vorbesc despre mulți alții, dar, mai ales despre cei care pe cale religioasă, după îndeplinirea formală a unei largi pocăințe, dornici de noi onoruri, sînt cumpărători ai unor demnități neavute mai înainte. 54. Într-atît n-au vrut să fie numai oameni ai veacului, ci mai mult chiar decît oameni ai veacului, încît nu le era de ajuns ce fuseseră înainte, dacă nu erau după aceea mai mult decît fuseseră înainte. Cum, așadar, unii ca aceștia nu se căiesc că au făcut pocăință, cum nu se căiesc chiar că au cugetat ceva despre schimbarea lor și despre Dumnezeu aceia care, abținîndu-se de la propriile soții, nu se abțin de la răpirea avutului altora și, deși mărturisesc înfrînarea trupului, se destrăbălează prin nestăpînirea sufletului? Este fără îndoială acesta un nou gen de schimbare. 55. Nu fac cele îngăduite, ci pe cele neîngăduite. Se înfrînează de la legăturile conjugale și nu se înfrînează de la jafuri. Ce faci, judecată prostească? Dumnezeu a interzis păcatul, nu căsătoria. Faptele voastre nu se potrivesc cu gîndurile voastre. Cei ce spuneți că sînteți iubitori ai virtuților, nu trebuie să fiți prieteni ai nelegiuirilor. Este lucru pe dos ceea ce faceți: aceasta nu e apropiere, ci depărtare de Dumnezeu. Cei ce mai demult, precum se vorbește, ați renunțat chiar la căsătoria cinstită, lăsați-vă odată de crime. Drept este să vă țineți departe de toate nelegiuirile, dar totuși, dacă nu de toate, fiindcă poate socotiți acest lucru greu și chiar imposibil, țineți-vă departe de ceea ce e mai rău și mai neîngăduit decît orice. 56. Haide, fie, nu pot sta lîngă tine vecinii, oricine ai fi tu, nu pot locui cei săraci, dar dacă ești prigonitorul multor săraci și jefuitorul celor sărmani, dacă ești răufăcătorul tuturor, fii măcar numai al străinilor. Te rog, cruță-i pe ai tăi, dacă nu pe toți; fiindcă poate ți se pare greu și prea costisitor să-i cruți pe toți ai tăi, cruță-i cel puțin pe aceia care te-au pus mai presus nu numai de neamuri și de cunoscuți, ci chiar de persoanele cele mai dragi și mai apropiate. Dar ce spun de aceștia? Te-au pus mai presus de sufletele și de nădejdile lor, lucru care desigur nu le aduce laudă, și cel care face așa își recunoaște singur greșeala. Iar tu ce faci față de cel ce a săvîrșit această greșeală, de a te pune mai presus de el însuși? Ești și mai mult dator față de el, fiindcă a păcătuit prin prea multă dragoste față de tine. L-au orbit simțămintele deosebite pentru tine și de aceea este arătat cu degetul și judecat rău de toți. Și prin aceasta tu i-ai devenit și mai îndatorat, fiindcă s-a făcut vinovat față de toți prin dragostea lui pentru tine.

XI

57. Dar ce este la goți asemănător acestor grozăvii? Cine dintre ei face rău celor ce-l iubesc, cine urmărește cu rău pe cel ce-i face bine, cine este înjunghiat de cuțitul celui drag al său? Tu îi prigonești pe cei ce te iubesc, tu le tai mîinile celor ce-ți aduc daruri, tu îți ucizi rudele cele mai apropiate. Și nu te temi, nu te înfricoșezi? Ce faci, cum de nu simți judecata apropiată a lui Dumnezeu și pedeapsa Lui pentru faptele tale? Îți înmulțești păcatele și la fărădelegile vechi adaugi altele noi. Gîndește-te ce te așteaptă pentru greșelile grele, dacă pentru cele mai mici de obicei te pedepsesc demonii. Mulțumește-te odată, te rugăm, cu ceea ce ai jefuit pînă acum de la prietenii și apropiații tăi, să-ți fie de ajuns că ai nedreptățit pe cei săraci, să-ți fie de ajuns că ai despuiat chiar și pe cerșetori. Aproape nimeni nu poate fi liniștit lîngă tine, nimeni nu poate fi în siguranță. Mai ușor se pot suporta șuvoaiele care se rostogolesc de pe stîncile Alpilor, sau focurile întețite de vînturi. N-au moarte mai grea, ca să spun astfel, corăbierii înghițiți de valurile Charybdei [14], sau cei ce sînt sfîșiați, precum se spune, de cîinii Scyllei. 59. Alungi din puținul lor avut pe vecinii tăi, din locuințe și din tihna lor, pe cei mai apropiați ai tăi. Vrei să ajungi, — precum este scris [15], — tu singur stăpîn pe tot pămîntul? Numai aceasta n-o vei putea face. Oricîte ținuturi vei lua în stăpînire, în oricîte vei năvăli, întotdeauna vei găsi un vecin. Privește, te rog, la alții, care, vrei nu vrei, îți dau de gîndit. Privește la alții pe care, vrei nu vrei, îi admiri chiar tu. Sînt în demnități mai înalte decît alții și la fel prin onoruri, sînt mai mari în putere și mai mici în umilință. Știi desigur tu însuți, către care vorbim, știi de cine vorbim și de asemenea de cine ne plîngem acum; trebuie să-l cunoști pe cel pe care-l cinstim cu această laudă. 60. Și, o, de-ar fi mulți care să merite laudă! Bunătatea celor mai mulți ar aduce fericirea tuturor. Dar haide, poate că tu nu vrei să fii lăudat; de ce, mă rog, vrei să fii acuzat? De ce nu-ți este nimic mai drag ca nedreptatea, de ce nu ți-e nimic mai plăcut ca lăcomia, nimic mai scump ca jaful? De ce nu socotești nimic mai prețios decît ticăloșia, de ce nimic mai de laudă decît răpirea? Învață chiar de la un păgîn care este bunul cel adevărat: «Este bine să fim înconjurați de dragoste și bunăvoință, nu

14. Scylla și Charybda, stînci primejdioase pentru navigatori în strîmtoarea care desparte Italia de Sicilia. Cei vechi își închipuiau aceste stînci ca pe niște monștri, Scylla avînd partea de jos a corpului formată din mai mulți cîini, iar Charybda înghițind de trei ori pe zi apa din strîmtoare și odată cu ea corăbiile care încercau să treacă pe acolo.

15. Isaia 5, 8.

de arme» [16]. Te înșeală părerile tale, te înșeală urîțenia minții tale oarbe și necinstite. Dacă vrei să fii cinstit, dacă vrei să fii puternic, dacă vrei să fii mare, trebuie să fii mai presus de alții prin cinste, nu prin răutate. 61. Am citit nu de mult aceste cuvinte: «Nimeni nu e mai rău decît prostul: dacă ar avea minte, ar prefera să fie bun». Și tu, așadar, dacă totuși poți încă să te întorci la sănătatea sufletească, leapădă-te de ticăloșie, dacă vrei să ai înțelepciune. Dacă vrei să fii într-adevăr cu suflet înțelept și sănătos, trebuie să te lepezi cu totul de tine și să te schimbi. Renunță la tine însuți, ca să nu renunți la Hristos. Urăște-te pe tine însuți, ca să fii primit de Hristos. Pierde-te pe tine însuți, ca să nu pieri. «*Căci cine* — zice Mîntuitorul — *își va fi pierdut sufletul său pentru Mine, îl va afla*» [17]. Iubește așadar această pierdere însănătoșitoare, ca să dobîndești adevărata mîntuire. Căci nu vei fi eliberat de Dumnezeu, dacă nu te vei osîndi tu însuți.

16. Plinus, Panegiricul lui Traian, 49 (Plinus cel Tînăr, scriitor și om politic pe vremea lui Traian. El a scris acestui împărat o scrisoare din Asia Mică despre creștini).

17. Luca 9, 24.

CARTEA A VI-A

I

1. Am vorbit mult referindu-mă la un singur caz și se pare că am depășit regula discuției. Căci fără îndoială, cititorul gîndește (dacă va fi totuși cineva care să citească din dragoste pentru Hristos ceea ce am scris tot din dragoste pentru Hristos), gîndește despre mine și poate chiar zice: «De vreme ce cauza care se urmărește este generală, la ce folosește faptul că autorul a spus atîtea referiri la persoana unuia singur?». «Presupun că este așa — vei socoti — cel despre care el a vorbit, dar ce dăunează unuia crima celuilalt, sau, ceea ce este cu mult mai important, este oare prejudiciată cu ceva cauza tuturora prin nelegiuirea unei persoane?». 2. Eu pot să arăt prin dovezi de netăgăduit că este prejudiciată. Acan[1] a furat odinioară un lucru dat blestemului și vina unui singur om a fost nenorocirea tuturora. David[2] a poruncit să fie numărat poporul israelit și greșeala lui a pedepsit-o Domnul prin dezastrul întregului popor. Rabșache[3] a vorbit ceva spre supărarea lui Dumnezeu și la 185 000 de oameni le-a adus pieirea limba nestăpînită a unui singur nelegiuit. De aceea pe drept poruncește Sfîntul Apostol Pavel să fie dat afară din Biserică cel ciumat și arată de ce a poruncit așa, zicînd: *«Fiindcă puțin aluat prost strică toată frămîntătura»*[4]. De aci înțelegem bine că foarte adesea chiar și numai un singur om este spre pierzania multora. 3. Cel ce va citi acestea trebuie să înțeleagă că eu nu fără rost am spus unele lucruri despre un singur om rău, fiindcă, fără îndoială, foarte adesea mînia dreptății dumnezeiești se aprinde din cauza unui singur om. Dar eu nu fac această deosebire despre care vorbesc. Nu este necesar să socotim că unul singur este vătămător tuturora, de vreme ce toți își sînt vătămători unul altuia. Nu se cade să socotim că toți sînt primejduiți din cauza unuia, cînd toți se primejduiesc prin ei înșiși. Toți, sau aproape toți, ca să vorbesc mai puțin neplăcut, se prăbușesc cu siguranță în prăpastia pierzaniei. 4. Așadar, de unde această favoare pentru creștini ca numărul celor răi să fie mai mic, sau măcar să fie același ca al celor buni? O, nefericire vrednică de lacrimi! O, nefericire vrednică de plîns! Ce neasemenea cu sine însuși este acum creștinul, adică ce deosebit este de cel ce a fost odată! Atunci Petru, cel dintîi dintre Apostoli, a pedepsit cu moartea pe Anania și pe Safira[5], fiindcă mințiseră. Și Sfîntul Apostol Pavel chiar a dat afară din Biserică pe unul rău[6], ca să nu molipsească pe cei mai mulți cu atingerea sa. 5. Noi acum sîntem mulțumiți cu un număr egal de ambele părți. Și de ce spun mulțumiți? S-ar cuveni mai degrabă să sărim în sus și să jucăm de bucurie dacă ar exista măcar această egalitate. Iată în ce am căzut, iată unde ne-am coborît după acea curăție a poporului creștin, cînd toți erau odinioară nepătați! Iată, am ajuns să socotim că Biserica va fi fericită dacă are în ea atîția buni, cîți și răi! Dar cum n-am considera-o fericită, dacă ar avea o jumătate din popor nevinovată, cînd noi ne plîngem că acum aproape tot poporul este în nelegiuire? 6. Astfel stînd lucrurile, într-adevăr fără rost am vorbit de unul singur rău, fără rost m-am plîns de crimele unuia singur; căci toți, sau aproape toți sînt de plîns și de compătimit. Cei mai mulți sau că sînt așa, sau că în mod sigur, ceea ce nu e mai puțin criminal, doresc să fie așa și se străduiesc prin faptele lor rele ca să pară astfel. În această situație, chiar dacă fac răutăți mai mici, fiindcă nu pot mai mult, totuși nu sînt mai puțin răi, fiindcă n-ar vrea să fie mai puțin răi, dacă ar putea. 7. În sfîrșit, ceea ce pot este sau să dorească să fie așa, sau să nu voiască a fi mai buni și, în măsura în care le stă în putință, să devină și mai răi. Căci există, deși în lucruri neasemenea, ca și între cei buni, această întrecere între ei, care face ca după cum cei buni doresc să fie superiori tuturora prin gînduri cinstite, la fel cei răi să rîvnească a birui pe toți prin necinste. Astfel, precum ambiția celor buni este să fie zilnic și mai buni, tot așa cei răi caută să devină și mai răi și, precum cei mai buni doresc să ajungă pe culmile tuturor virtuților, la fel cei răi pretind să li se atribuie premiul tuturor fărădelegilor. 8. Și această stare este în cea mai mare măsură spre răul nostru, fiindcă mai ales ai noștri, mai ales creștinii, cum am spus, socotesc răutatea înțelepciune și îndeosebi despre ei spune Dumnezeu: *«Voi pierde înțelepciunea celor înțelepți și voi osîndi știința celor învățați»*[7]. Și totodată Apostolul

1. Iosua 7.
2. II Regi 24.
3. Isaia 36.
4. I Cor. 5, 6.

5. Fapte 5.
6. I Cor. 5, 6.
7. I Cor. 1, 19.

strigă: «*Dacă i se pare cuiva că este înțelept, să se facă nebun pentru a fi înțelept*»[8]. Aceasta înseamnează că, dacă vrea cineva să fie înțelept, să fie bun, fiindcă nimeni nu este cu adevărat înțelept dacă nu este cu adevărat bun. Noi însă, dimpotrivă, prin cugetele noastre rele și, cum spune Dumnezeirea[9], prin sentimentele noastre necinstite, respingînd bunătatea pentru prostie și iubind răutatea în locul înțelepciunii, credem că sîntem zilnic cu atît mai buni, cu cît sîntem mai răi.

II

9. Și ce speranță de îndreptare, mă rog, mai poate fi în noi, care nu sîntem conduși de păreri greșite către rău, ci ne străduim cu toată reaua voință să părem a fi întotdeauna mai răi? De aceea m-am plîns mai înainte că sîntem mai răi decît barbarii, fiindcă pe ei îi scuză necunoașterea legii, pe noi ne acuză cunoașterea ei. Ei prin nedobîndirea adevărului nu știu ce este binele și iubesc cele rele în locul celor bune; noi, deși avem știința adevărului și cunoaștem foarte bine care sînt cele bune, în multe feluri arătăm că iubim cele rele. 10. Mai întîi că aproape nu există crimă sau nelegiuire care să nu se săvîrșească la spectacole. Acolo faptul de a vedea oameni murind constituie cea mai mare plăcere, sau, ceea ce este mai îngrozitor, mai condamnabil decît însăși moartea, de a-i vedea cum sînt sfîșiați, cum își umplu fiarele stomacul cu carne de om, cum sînt mîncați oameni spre bucuria asistenților, spre plăcerea spectatorilor, care nu mai privesc oameni, ci dinți de fiare sfîșiind. Și ca să se producă acestea tot pămîntul contribuie, căci sînt pregătite și organizate cu mare îngrijire. Se ajunge pînă la locuri ascunse, se străbat ținuturi neumblate, se cutreieră păduri foarte dese, se ajunge pînă pe culmile ascunse în nori ale Alpilor, se caută prin văi adînci animale pentru a înghiți măruntaiele oamenilor, nu este cu putință să aibă natura vreun colțișor nepătruns în acest scop. 11. Dar — zici — acestea nu se fac întotdeauna. Este adevărat. Strălucită scuză aducem rătăcirii, dacă nu se fac întotdeauna; ca și cum ar trebui să se facă vreodată cele ce-L supără pe Dumnezeu, sau cumva cele rele devin bune dacă nu se fac întotdeauna. Nici ucigașii nu ucid întotdeauna și totuși sînt ucigași chiar cînd nu ucid, din moment ce sînt pîngăriți de omucidere. Nici tîlharii nu tîlhăresc întotdeauna, dar nu încetează totuși de a fi tîlhari, fiindcă chiar și atunci cînd nu săvîrșesc tîlhării, totuși în sufletul lor nu renunță la gîndul tîlhăriei. La fel și toți aceștia,

8. I Cor. 3, 18.
9. Rom. 1, 28.

pe care îi desfată asemenea spectacole, chiar cînd nu privesc rămîn totuși vinovați de păcatele spectacolelor, fiindcă întotdeauna ar vrea să privească dacă ar avea putința. 12. Dar nu este numai aceasta, ci sînt și alte nelegiuiri mai mari. Oare nu se cresc și acum pui pentru consuli[10], după obiceiul neamurilor necreștine, și nu se ghicește viitorul după zborul păsărilor, oare nu se fac și acum aproape toate pe care odinioară chiar acei păgîni vechi le-au considerat neserioase și demne de luat în rîs? Și de îndată ce fac acestea chiar cei care dau nume anilor și de la care își iau începutul anii înșiși[11], credem că ne pot merge bine anii care încep de la asemenea fapte? O, de i-ar păta acelea numai pe cei pentru care se fac, precum acestea care se fac pentru consuli! 13. Cel mai grav și mai sălbatic este faptul că, petrecîndu-se cu consimțămîntul tuturora, onoarea cîtorva devine crimă a tuturor și astfel, de vreme ce se organizează din doi în doi ani, aproape că nici unul în toată lumea nu rămîne nepătat.

III

14. Dar despre acestea am putea socoti că este destul ceea ce s-a spus, fiindcă, *precum motivați și voi, nu se petrec întotdeauna*, totuși, va trebui să vorbim despre nerușinările zilnice, atît de felurite și de numeroase, pe care le-au născocit legiunile demonilor, încît chiar cugetele cinstite și curate, măcar că pe unele din ele le pot disprețui și înfrunta, pe toate nu le pot birui cu desăvîrșire. Căci după cum armatele care au de luptat fac capcane, înfig pari, sau sapă gropi în locurile prin care știu că vor veni cetele de dușmani, pentru ca, evident, chiar dacă nu va cădea cineva în toate acestea, cel puțin să nu poată trece mai departe, la fel și demonii au întins atît de multe curse și mreje neamului omenesc în această viață, încît chiar dacă fuge cineva de cele mai multe dintre ele, totuși în unele cade prins. 15. Și pentru că e lung șirul să vorbesc acum despre toate, adică despre amfiteatre, odeoane, localuri de joc, săli de dans, cortegii, atleți, actori, saltimbanci și alte ciudățenii de care este neplăcut a vorbi, fiindcă e neplăcut și să cunoști un asemenea rău, voi stărui puțin doar asupra grozăviilor din circuri și amfiteatre. Căci sînt de așa natură cele ce se petrec acolo, încît cineva nu poate nu numai să vorbească, dar nici măcar să-și amintească de ele fără să se păteze. 16. Alte crime își cer în noi partea lor și astfel gîndurile

10. Unele superstiții vechi ale romanilor se păstrau și în sec. V, chiar în mod oficial, cum era consultarea de către consuli, înainte de plecarea în expediții, a felului cum mănîncă puii crescuți pentru astfel de preziceri, sau prezicerea după zborul păsărilor de către preoții numiți auguri.
11. În istoria romană anii se numărau după numele consulilor.

murdare ne intină sufletele, priveliştile ruşinoase ochii, cuvintele urîte urechile, aşa încît, chiar dacă unul din acestea a greşit, celelalte pot fi lipsit de păcate. În teatre însă nici una din aceste căi nu rămîne fără vină, fiindcă sufletele sînt murdărite de dorințe, urechile de cele auzite şi ochii de cele văzute. Acestea toate sînt, fără îndoială, atît de vinovate, încît n-ar putea cineva să insiste asupra lor, sau măcar să le menționeze, fără să-i fie ruşine. 17. Cine ar putea să exprime fără jenă acele imitații ale lucrurilor urîte, acele neruşinări în glas şi cuvinte, acele mişcări desfrînate, acele gesturi necuviincioase? Cît sînt de vinovate acestea se poate înțelege din faptul că nu e permisă povestirea lor. Unele crime, chiar dintre cele mai mari, pot fi numite sau date pe față, fără ca povestitorul să-şi piardă cinstea, cum sînt omuciderea, tîlhăria, preacurvia, desfrînarea şi altele de acest fel; numai necurățeniile teatrelor nu pot fi măcar acuzate în mod cinstit. 18. În denunțarea imoralității acestor ticăloşii se iveşte o situație nouă pentru denunțător, astfel încît, fără îndoială, un om cinstit, dacă ar vrea să le acuze nu poate să facă aceasta păstrîndu-şi cinstea întreagă. Toate celelalte rele îi pătează pe cei ce le fac, nu pe cei ce le văd, sau la aud. Astfel, chiar dacă auzi pe cineva rostind un cuvînt de hulă, nu te pătezi de păcat, fiindcă nu gîndeşti ca el, iar dacă intervii într-o tîlhărie nu te compromiți, de vreme ce nu eşti de partea tîlharilor. 19. Necurățiile spectacolelor sînt singurele care asociază la greşeală şi pe înfăptuitori şi pe spectatori. Căci din moment ce spectatorii aprobă acestea şi le privesc cu plăcere, înseamnează că toți le înfăptuiesc văzîndu-le şi acceptîndu-le. De aceea cu dreptate cade în mod special împotriva lor acea apostolică [12] acuzație că sînt vrednici de moarte nu numai cei ce le fac, ci şi cei ce au aceleaşi sentimente cu aceia care le fac. În acele reprezentări ale destrăbălărilor, se destrăbălează sufleteşte toți spectatorii; chiar cei ce din întîmplare veniseră la spectacol neîntinați, se întorc de la teatru pătați de preacurvie. Nu numai atunci cînd se întorc, ci chiar cînd se duc se desfrînează; fiindcă prin însuşi faptul că doreşte cineva să vadă o faptă ruşinoasă, în timp ce se grăbeşte spre întinăciuni este întinat.

IV

20. Astfel stînd lucrurile, iată cele pe care le fac toți, sau aproape toți romanii. Şi deşi acestea sînt astfel, cei ce le săvîrşim ne plîngem că sîntem uitați de Dumnezeu, zicem că sîntem părăsiți de Domnul nostru, cu toate că noi înşine Îl părăsim pe Domnul. Să ne

12. Rom. 1, 32.

închipuim că Domnul nostru vrea să ne privească şi atunci cînd noi nu merităm; să vedem dacă poate să facă acest lucru. Iată, zilnic nenumărate mii de creştini privesc la spectacole lucruri ruşinoase. Poate aşadar Dumnezeu să se uite la ei în situația aceasta? Poate să-i privească pe cei ce aplaudă nelegiuirile din circuri, sau scenele de desfrîu din teatre? 21. Sau poate vrem şi socotim demn ca, atunci cînd ne vede în circuri şi în teatre, Dumnezeu să privească şi El împreună cu noi ceea ce privim noi şi josniciile pe care noi le vedem să le vadă şi El la rînd cu noi! Trebuie să facă şi una şi alta, fiindcă dacă vrea să ne vadă urmează să vadă şi cele ce se petrec unde ne aflăm noi, sau deopotrivă să-şi întoarcă ochii de la cele pe care nici noi, care sîntem acolo, nu dorim să le vedem. Şi deşi aşa stau lucrurile, noi facem fără încetare ceea ce am spus. 22. Sau poate credem că trebuie să-l înțelegem pe Dumnezeu după obiceiul vechilor teatre şi circuri păgîne? Aceia făceau astfel de lucruri odinioară, fiindcă le credeau desfătări ale idolilor lor. Noi de ce le facem pe cele pe care sîntem siguri că Dumnezeul nostru le urăşte? Numai dacă ştim cumva că-I plac aceste blestemății lui Dumnezeu, numai în acest caz nu mă opun să le săvîrşim fără încetare. 23. Dar dacă ne spune conştiința noastră că Dumnezeu se îngrozeşte de acestea, că le condamnă, pentru că în ele este hrană a diavolului şi necinstire a lui Dumnezeu, cum spunem noi că-L adorăm pe Dumnezeu în biserică, dacă în ruşinea spectacolelor îi slujim întotdeauna diavolului, şi facem aceasta cu bună ştiință, cu plan şi premeditare? Vă întreb care ne va fi speranța în Dumnezeu, dacă noi nu întîmplător şi fără să vrem Îl supărăm pe Dumnezeu, ci după exemplul acelor giganți [13] de odinioară, despre care citim că prin încercări nebuneşti au căutat să amenințe pe zei şi au ajuns oarecum pînă la nori? 24. Aşa şi noi, prin injuriile pe care le aducem întotdeauna lui Dumnezeu în toată lumea, ca printr-o hotărîre publică atacăm cerul. Lui Hristos aşadar (o, îngrozitoare nebunie!), îi oferim jocuri de circ şi de teatru, şi facem asta mai ales atunci cînd El ne face bine, cînd ne dă prosperitate, sau cînd obținem cu ajutorul dumnezeirii victoria împotriva duşmanilor. Şi noi care săvîrşim astfel de lucruri nu ne asemănăm oare celui ce-l înjură pe cel care-i face bine, sau care-l umple de ocări pe cel ce-i vorbeşte cu dragoste, sau care străpunge cu pumnalul pe cel ce-l sărută? 25. Întreb pe toți puternicii şi bogații acestei lumi: ce merită acel serv care are gînduri rele despre stăpînul său bun şi iubitor, care-l vorbeşte de rău pe cel ce merită să fie vorbit de bine

13. Giganți, ființe monstruoase cu puteri uriaşe; atacînd chiar cerul, — spune mitologia — ei au fost nimiciți de zeii din Olimp.

şi care pentru libertatea pe care o primeşte se arată cu totul nerecunoscător? Fără îndoială îl credem acuzat de foarte mare nelegiuire pe cel care răspunde binelui cu rău, deşi nu-i este îngăduit să răspundă cu rău nici chiar la rău. Dar astfel de fapte săvîrşim chiar noi, care ne numim creştini. Întărîtăm împotrivă-ne prin necuviinţele noastre pe milostivul Dumnezeu, Îl întinăm prin răutatea noastră pe Cel ce ne ajută, Îl umplem de injurii pe Cel ce ne mîngiie.

V

26. Lui Hristos, aşadar, (o, îngrozitoare nebunie!), lui Hristos Îi dăm jocuri de circ şi de teatru, lui Hristos pentru binefacerile Sale Îi oferim scene ruşinoase, lui Hristos Îi aducem ca jertfă ticăloşiile spectacolelor. Oare aceasta ne-a învăţat Cel ce S-a întrupat pentru noi, Mîntuitorul nostru? Aceasta a predicat El fie direct, fie prin Apostoli? Pentru aceasta a suportat ruşinea naşterii omeneşti şi a primit toate cele legate de începutul umilitor al vieţii pămînteşti? Pentru aceasta S-a născut în iesle, iar îngerii L-au servit în staul, pentru aceasta a voit să fie înfăşurat în scutece Cel ce încă din scutece domnea în cer? Pentru aceasta a fost chinuit şi răstignit Cel de care toţi s-au cutremurat pe cînd El stătea răstignit? 27. «*Acesta pentru voi* — spune Apostolul — *S-a făcut sărac, deşi era bogat, pentru ca voi, prin sărăcia Lui, să vă încărcaţi de cinste*» [14]. Şi în alt loc, de asemenea, spune: «*Şi deşi avea chipul lui Dumnezeu, S-a umilit pe Sine însuşi pînă la moarte, şi încă moarte pe cruce*» [15]. Acestea ne-a învăţat Hristos prin suferinţele Sale? Iar noi, frumoasă mulţumire Îi mai aducem pentru patimile Lui, dacă, după ce am dobîndit mîntuirea prin moartea Lui, Îi răspundem cu o viaţă plină de ticăloşie! «*S-a arătat* — zice Sfîntul Apostol Pavel — *harul Domnului nostru Iisus Hristos, învăţîndu-ne ca, lepădînd fărădelegea şi poftele lumeşti, să trăim în cumpătare, dreptate şi cucernicie în acest veac, aşteptînd fericita nădejde şi venirea plină de slavă a marelui Dumnezeu şi Mîntuitorului nostru Iisus Hristos, Care S-a dăruit pe Sine însuşi pentru noi, ca să ne mîntuiască de toată nedreptatea şi să-şi curăţească un popor ales, următor al faptelor bune*» [16]. Unde sînt cei care să săvîrşească aceste fapte, pentru care Apostolul spune că a venit Hristos? Unde sînt cei care să fugă de plăcerile lumii, unde cei care să-şi ducă viaţa în cucernicie şi dreptate, unde cei care să arate prin fapte bune că aşteaptă fericita nădejde şi, ducînd o viaţă

14. II Cor. 8, 9.
15. Filip. 2, 8.
16. Tit 2, 11.

nepătată, să dovedească prin aceasta că doresc să vie împărăţia lui Dumnezeu, fiindcă merită s-o primească? A venit — spune Apostolul — Domnul Iisus Hristos «*ca să-şi curăţească un popor ales, următor al faptelor bune*». 29. Unde este acel popor curat, unde poporul ales, unde poporul faptelor bune, unde poporul sfinţeniei? «Hristos — zice Scriptura — *a suferit pentru noi, lăsîndu-ne pildă ca să mergem pe urmele Lui*» [17]. Desigur, pe urmele Mîntuitorului mergem în circuri, pe urmele Mîntuitorului intrăm în teatre! Desigur, un asemenea exemplu ne-a lăsat Hristos, despre Care citim că a plîns, nu citim că a rîs! Amîndouă acestea ne privesc pe noi, fiindcă plînsul este o durere a sufletului, iar rîsul o stricare a învăţăturii. Şi de aceea zicea: «*Vai vouă, care rîdeţi, fiindcă veţi plînge*» [18]. Şi: «*Fericiţi cei ce plîngeţi, căci veţi rîde*». Noi însă nu sîntem mulţumiţi să rîdem şi să ne bucurăm, decît dacă rîdem cu păcat şi nebuneşte, decît dacă rîsul nostru este amestecat cu necurăţenii şi necuviinţe.

VI

30. Ce este, mă rog, această rătăcire, ce nebunie? Oare nu putem să ne bucurăm şi să rîdem din toată inima decît dacă facem ca rîsul şi veselia noastră să fie o nelegiuire? Oare socotim fără folos bucuria simplă şi nu ne desfată să rîdem fără vină? Ce este, mă rog, acest rău, ce nebunie? Să rîdem, dacă vreţi, oricît de mult, să ne bucurăm mereu oricît dorim, numai să nu păcătuim. Ce nesocotinţă şi nebunie este aceasta, să socotim că rîsul şi bucuria nu preţuiesc nimic dacă n-au în ele lipsa de respect faţă de Dumnezeu? Lipsa de respect desigur, şi încă în cel mai înalt grad. 31. Spectacolele însemnează într-un fel părăsirea credinţei şi trădarea de moarte a legămîntului sfînt şi a jurămintelor faţă de cer. Ce este prima mărturisire a creştinilor în botezul mîntuitor? Ce este dacă nu o declaraţie de renunţare la diavolul şi la sprijinitorii lui şi la spectacole şi la alte lucruri asemănătoare? Aşadar, spectacolele şi anumite ceremonii faţă cu credinţa noastră sînt opera diavolului. 32. Dar cum te duci, după ce te-ai botezat, o, creştine, la spectacole, pe care le mărturiseşti ca operă a diavolului? Ai renunţat totodată şi la diavolul şi la spectacolele lui şi prin aceasta trebuie să recunoşti că în timp ce te duci la spectacole, te întorci cu ştiinţă şi de bună voie la diavolul. Ai renunţat în acelaşi timp şi la unul şi la celălalt şi ai spus că şi unul şi celălalt una sînt. Dacă te-ai întors la unul, ai revenit la amîndouă. Renunţ, ai spus, la diavolul, la sprijinitorii lui, la spectacole

17. I Petru 2, 21.
18. Luca 6, 25, 21.

și la lucrările lui. Și ce-ai făcut după aceea? Cred, spui, în Dumnezeu Tatăl atotputernic și în Iisus Hristos, Fiul Lui. 33. Deci, în primult rînd se renunță la diavolul ca să se creadă în Dumnezeu, fiindcă acela care nu renunță la diavolul nu crede în Dumnezeu și de aceea cine se întoarce la diavolul Îl părăsește pe Dumnezeu. Diavolul este însă în spectacole și în sprijinitorii lui și prin aceasta, cînd ne întoarcem la spectacolele diavolului, părăsim credința în Hristos. În felul acesta se dezleagă toate jurămintele mărturiei de credință și tot ce urmează mărturiei de credință se destramă și se spulberă. 34. Căci nu mai stă în picioare nimic din ce urmează, dacă s-a dărîmat partea de temelie. Spune, așadar, tu, creștine, cum crezi că vei păstra cele următoare mărturiei de credință, dacă ai pierdut pe cele de la început? Membrele fără cap nu pot face nimic și toate privesc către începutul lor. Dacă au pierit acestea toate se duc la fund; fără rădăcină celelalte părți sau nu mai există, sau, dacă există, nu pot trăi, fiindcă nimic nu se menține fără cap. Astfel, dacă i se pare cuiva ușoară crima spectacolelor, să se uite la toate astea pe care le-am spus și va vedea că în spectacole nu este plăcere, ci moarte. Ce este altceva decît moarte faptul de a fi pierdut începutul vieții? Cînd se dărîmă temelia mărturiei de credință, viața însăși este sugrumată.

VII

35. Dar trebuie să ne întoarcem iarăși la ceea ce am spus de multe ori: ce există asemănător la barbari? Unde sînt la ei jocuri de circ, unde teatre, unde nelegiuirea feluritelor impurități morale, care constituie pieirea nădejdii și a mîntuirii noastre? Chiar dacă s-ar folosi și ei, ca păgini, de ele, totuși rătăcirea lor ar fi mai puțin vinovată de lipsă de respect față de Dumnezeu, fiindcă, deși privirea ar păta conștiința, totuși n-ar constitui o încălcare a jurămîntului. 36. Dar noi ce putem răspunde în favoarea noastră? Păstrăm și dărîmăm mărturia de credință, deopotrivă mărturisim și tăgăduim darul mîntuirii. Și prin aceasta unde este creștinitatea noastră, dacă primim jurămîntul mîntuirii numai pentru ca după aceea să păcătuim printr-o și mai mare crimă a trădării? Noi punem jocurile mai presus de Biserică, noi disprețuim altarele și cinstim teatrele, iubim în fine totul, cultivăm totul, numai Dumnezeu ne este de mic preț față cu toate celelalte. 37. În afară de altele care dovedesc aceasta, o arată chiar faptele despre care vorbesc mai departe. Dacă se întîmplă vreodată, și se întîmplă adesea, ca în aceeași zi să aibă loc o sărbătoare bisericească și jocuri publice, întreb pe conștiința tuturor, care loc cuprinde mai mulți creștini: sala teatrului, sau interiorul

casei lui Dumnezeu; merg mai mulți la templu sau la teatru; iubesc ei mai mult spusele evangheliilor sau pe ale actorilor; cuvintele vieții sau cuvintele morții; cuvintele lui Hristos, sau cuvintele unei paiațe? 38. Nu există nici o îndoială că iubim mai mult ceea ce punem mai presus de celelalte. Căci în orice zi de petreceri păgîne, oricare ar fi sărbătorile Bisericii, nu numai că nu vin la biserică aceia care-și zic creștini, dar chiar cei care întîmplător au venit fără să știe că au loc jocuri, dacă aud de ele cînd se găsesc în biserică, părăsesc biserica. Se disprețuiește templul lui Dumnezeu, ca să se dea fuga la teatru; se golește biserica și se umple circul. Lăsăm pe Hristos în altar ca să ne hrănim ochii cu scene foarte imorale, care ne îndeamnă la adulter prin faptul că asistăm la piese imorale. Și de aceea cu foarte mare dreptate Dumnezeu ne spune: *«Din cauza spurcăciunii voastre ați fost pedepsiți cu nimicirea»*. Și mai departe zice: *«Vor fi nimicite aceste altare ale rîsului»*.

VIII

39. Dar, evident, se poate răspunde că acestea nu se petrec în toate orașele romane. Este adevărat; eu adaug că nu se petrec acum acolo unde întotdeauna s-au petrecut înainte. Nu se mai întîmplă aceasta în cetatea Moguntiacum [19], fiindcă a fost dărîmată și nimicită. Nu se întîmplă la Agrippina, fiindcă este plină de dușmani. Nu se întîmplă în frumosul oraș Treveri, pentru că de patru ori a fost transformat în ruine. Nu se întîmplă, în sfîrșit, în cele mai multe orașe ale Galliilor și ale Hispaniilor. 40. Și de aceea vai de noi și de nedreptățile noastre, vai de noi și de necurățiile noastre! Care este nădejdea mulțimilor creștine în fața lui Dumnezeu, dacă aceste răutăți nu există în orașele romane numai de cînd au început să fie sub stăpînirea barbarilor? Prin aceasta stricăciunea și necurăția sînt pentru romani oarecum în frăție, ca și mintea și natura, fiindcă viciile sînt mai ales acolo unde sînt romani. 41. Dar poate să fie gravă și nedreaptă această plîngere. Este gravă, desigur, dacă este neîntemeiată. Dar cum — zici — să fie întemeiată, de vreme ce aceste vicii despre care am vorbit au loc acum în puține orașe? Cele mai multe nu sînt pătate de aceste stricăciuni, fiindcă, deși sînt locuri și sălașe ale rătăcirii vechi, totuși acum în nici un chip nu se mai petrec în ele cele ce s-au petrecut înainte. 42. Trebuie așadar să

19. Moguntiacum, oraș în provincia romană Germania Superior, azi Mainz, în Germania. Agrippina (Colonia), oraș întemeiat de romani în sec. I d.Hr., în provincia Germania Inferior, azi Köln, de asemenea în Germania. Treveri, oraș în Gallia de nord numită Belgica, azi Trier în Germania.

cercetăm și una și alta, adică de ce acestea sînt și acum locuri și gazde pentru jocuri și de ce jocurile au încetat a mai exista. De aceea sînt locuri și clădiri pentru ticăloșii, pentru că acolo au avut loc mai înainte toate cele necurate. Acum însă jocurile de aceea n-au loc, fiindcă nu le permit lipsurile și vitregia vremii să aibă loc. Și de aceea din stricăciune se organizau înainte, iar acum din necesitate nu se mai organizează. 43. Căci acum datoriile fiscale și marele deficit al finanțelor romane nu îngăduie să se facă pretutindeni cheltuieli irosite în lucruri de nimic. Pot să piară ele cît de multe și să se arunce la gunoi, ca să zic așa, totuși nu pot pieri atîtea, fiindcă nu sînt atît de multe care să piară. Față cu setea noastră de plăceri și de pofte necurate, am dori, de bună seamă, să avem cît mai multe, ca să ne putem cobori în noroiul stricăciunii. 44. Faptele dovedesc cît am vrea să cheltuim, dacă am fi bogați și în stare infloritoare, de vreme ce fiind săraci cheltuim atît. Aceasta este josnicia și rușinea obiceiurilor de acum, că deși din cauza sărăciei n-avem multe pe care să le putem risipi, totuși din cauza viciului sîntem împinși și mai mult la pieire. Nu ne putem, așadar, amăgi cu ceva din acest punct de vedere, să zicem că nu se mai petrece acum în toate orașele ceea ce s-a petrecut mai înainte. 45. Căci de aceea nu se mai petrec în toate, fiindcă orașele în care ele aveau loc acum nu mai există, sau, dacă există, nu le mai pot organiza. Însuși Dumnezeu a vorbit prin profet către cei păcătoși spunînd: *«Și-a adus aminte Domnul de acestea și I s-au suit în inima Sa. Și nu putea Domnul să mai sufere răutatea gîndurilor voastre și ticăloșiile pe care le-ați săvîrșit și s-a prefăcut țara voastră în pustietate, spaimă și blestem»* [20]. De aceea s-a făcut așadar ca o mare parte a lumii romane să devină pustietate, spaimă și blestem.

IX

46. O, de ar fi avut loc acestea numai înainte și de ar înceta odată să aibă loc această stricăciune romană; poate, cum este scris, s-ar îndupleca Dumnezeu pentru păcatele noastre. Dar nu ne purtăm în nici un fel prin care să-I ciștigăm bunăvoința. Neîncetat ne înmulțim relele și îngrămădim păcate peste păcate, iar după ce o foarte mare parte din noi a pierit, facem în așa fel, încît să pierim toți. 47. Cine, mă rog, vede cum altul este ucis lîngă el și nu se teme? Cine se uită cum casa vecinului său arde și nu ia toate măsurile să nu ardă și el cu casă cu tot? Noi nu numai că am văzut pe

20. Ierem. 44, 21.

vecinii noștri arzînd, dar noi înșine am ars prin cea mai mare parte a corpurilor noastre. O, nelegiuire, mare este răul acesta! Am ars, am ars și totuși nu ne temem de flăcările în care am ars. 48. Dacă nu se petrec pretutindeni cele ce s-au petrecut înainte, aceasta este datorită lipsurilor, nu conduitei noastre. Pot dovedi ușor ceea ce spun. Dă-le oamenilor starea timpurilor de mai înainte și vor apărea îndată pretutindeni cele ce au fost înainte. Ba mai mult: cît despre dorințele oamenilor, chiar dacă într-un sens ele nu mai sînt pretutindeni, în alt sens sînt totuși pretutindeni, fiindcă pretutindeni poporul roman ar vrea ca ele să existe. De îndată ce numai de nevoie omul nu săvîrșește cele rele, el este condamnat pentru gîndurile sale rele, pe care nu le poate înfăptui. 49. Potrivit cuvîntului Domnului nostru, precum am spus, *«Cine s-a uitat la o femeie poftind-o este vinovat de adulter săvîrșit în inima sa»* [21], putem înțelege că sîntem condamnați și atunci cînd de nevoie nu săvîrșim fapte urîte, fiindcă ne este cu voia să le săvîrșim. Și ce zic cu voia? Aproape toți, cînd pot, săvîrșesc acestea. Locuitorii oricărei cetăți, cînd vin la Ravenna [22] ori la Roma, găsesc o parte din mulțimea romană în circ, iar o parte din poporul Ravennei la teatru. Și nimeni nu poate fi fără nici o vină dacă lipsește din acele locuri. Toți sînt egali în ticăloșie, pentru că toți vor să fie părtași la ticăloșie. Pe deasupra ne mai și amăgim, afirmăm că avem o purtare bună, dacă ne ducem rar unde nu ne este îngăduit. 50. Eu afirm însă ceva mai mult: nu numai că acum nu se mai dau reprezentații imorale ca mai înainte, dar cele ce se dau sînt cu mult mai vinovate ca înainte. Căci înainte starea lumii romane era înfloritoare, hambarele erau neîncăpătoare față cu atîta belșug public, cetățenii tuturor orașelor huzureau în bogăție și plăceri, autoritatea religioasă cu greu putea să dirigue bunele moravuri într-o atît de mare prosperitate. 51. Se găseau și atunci în cele mai multe locuri săvîrșitori de fapte imorale, dar toate erau cu prisosință și nu lipsea nimic. Nimeni nu se gîndea la cheltuielile statului, nimeni nu se gîndea la risipă, fiindcă nu se simțea cheltuiala. Într-un fel însuși statul se întreba unde pierde, dacă veniturile sînt așa de mari. De aceea acumularea de bogății, care depășeau cu mult necesitățile, ducea la cheltuieli de prisos, pe lucruri de nimic. 52. Acum însă care este situația? Ni s-au dus averile, ni s-au dus mijloacele timpurilor de altădată. Am ajuns săraci și totuși nu încetăm cu ușurătatea. Cînd fiilor risipitori le-a venit sărăcia, cînd au

21. Mat. 5, 28.
22. Ravena, oraș în nordul Italiei, aproape de Marea Adriatică, sub împăratul Honorius (395—423) a fost capitala Imperiului roman de Apus.

încetat să mai fie bogaţi, ei s-au gîndit să pună capăt rătăcirilor; numai noi sîntem un nou soi de copii pierduţi, cărora avuţiile li s-au dus, dar stricăciunea le este aceeaşi. Pînă într-atît noi nu avem, ca alţi oameni, în momeli din afară pricinile de stricăciune, ci în inimile noastre, şi pînă într-atît ne sînt de întinate cugetele, încît ne străduim, nu să ne îndreptăm datorită lipsei de posibilităţi, ci să păcătuim datorită dragostei de lucruri rele.

X

53. Am arătat destul pînă acum cît de mari sînt viciile romanilor, de care neamurile barbare nu sînt întinate; totuşi, voi mai adăuga şi altele pe care nu le-am spus. Înainte însă de a le spune, atrag atenţia să nu i se pară cuiva că necinstirea lui Dumnezeu nu este o vină prea gravă. Dacă nu-i e permis cuiva să defăimeze pe un bărbat distins şi cu demnităţi înalte, dacă cineva a defăimat, prin hotărîrea legii este socotit vinovat şi condamnat pe bun drept ca defăimător, cu cît este mai demn de pedeapsă cel ce se face vinovat de injurii împotriva lui Dumnezeu? Întotdeauna vina celui ce săvîrşeşte o nedreptate creşte în raport cu demnitatea celui ce o suportă, şi cu cît este mai însemnată persoana celui ce suferă o ocară, cu atît mai mare trebuie să fie vinovăţia celui ce i-o adresează. 54. De aceea, precum citim în lege [23], chiar cei ce par a fi săvîrşit uşoare abateri împotriva poruncilor sfinte, au fost totuşi pedepsiţi foarte sever. Trebuie să înţelegem că nimic privitor la Dumnezeu nu trebuie judecat cu uşurinţă, fiindcă şi o vină care pare mică devine mare dacă este o injurie adusă lui Dumnezeu. Acel Uza [24], levit al lui Dumnezeu, ce a săvîrşit împotriva poruncii cereşti prin faptul că a încercat să sprijine chivotul Domnului ca să nu se răstoarne? Legea nu prevedea nimic în această privinţă. Şi totuşi, îndată ce a pus mîna să sprijine chivotul şi-a dat duhul, nu fiindcă, pe cît se pare, ar fi săvîrşit ceva nepermis, sau împotriva datoriei, ci prin datorie însăşi împotriva datoriei, fiindcă a fost în afara poruncilor. 55. Un om din mulţimea israelită [25], fiindcă adunase lemne în ziua sabatului, a fost ucis, şi aceasta din porunca şi judecata lui Dumnezeu, Cel mai blînd şi mai milos Judecător, Care ar fi dorit, fără îndoială, mai degrabă să-l cruţe decît să-i ucidă, dacă judecata milei n-ar fi fost biruită de judecata asprimii. Căci a pierit un singur nebăgător de seamă, ca să nu piară mulţi după aceea din cauza nebăgării de seamă.

23. Ieş. 31; Numerii 20.
24. II Regi 6.
25. Numerii 15, 32.

Dar ce să spun despre fiecare? 56. Tot neamul evreilor [26], pe cînd trecea prin deşert, fiindcă a dorit mîncăruri obişnuite din carne, şi-a pierdut o parte din popor. Nu le fusese interzisă această dorinţă, dar Dumnezeu a voit, după părerea mea, să introducă în prevederile legii pedepsirea dorinţelor de răzvrătire, pentru ca tot poporul, de bună seamă, să înţeleagă cît trebuie să se ferească de cele pe care Dumnezeu le opreşte prin Scripturile cereşti, de vreme ce-L supărau chiar cele îngăduite şi pe care nu le oprise prin lege. 57. Acelaşi popor [27] s-a plîns că e supus la munci şi din cauza aceasta a fost lovit de pedepsele cereşti, nu pentru că nu-i e îngăduit unui muncitor să se plîngă, ci fiindcă plînsul a fost nedrept, acuzînd oarecum pe Dumnezeu că i-a pus la o muncă prea grea. De aci se cuvine să înţelegem cît trebuie să-I placă lui Dumnezeu acela care se bucură de fericirea lucrurilor plăcute, cînd nu e permis a ne plînge de cele care par neplăcute.

XI

58. Poate că se întreabă cineva: unde duc toate acestea? Unde, fără îndoială, dacă nu să atragă atenţia că nu trebuie socotit uşor nici un păcat prin care este necinstit Dumnezeu. Vorbim despre jocurile publice, batjocuri ale nădejdilor noastre, de bună seamă, batjocuri ale vieţii noastre. Cînd ne distrăm în teatre şi în circuri pierim, potrivit celor spuse de cuvîntul sfînt: *«Nebunul săvîrşeşte nelegiuire prin rîs»* [28]. Astfel şi noi, cînd rîdem la spectacole ruşinoase şi înjositoare săvîrşim fărădelegi, şi nu mici fărădelegi, ci din cele mai demne de pedeapsă, fiindcă vedem lucruri aparent mărunte, dar care în realitate sînt foarte primejdioase. 59. De vreme ce sînt două păcate de moarte, adică dacă omul sau se nimiceşte pe sine sau îl supără pe Dumnezeu, la jocurile publice se săvîrşesc ambele păcate; căci acolo prin ticăloşiile criminale se pierde veşnica mîntuire a poporului creştin şi prin superstiţiile profanatoare este atacată măreţia divină. 60. Fără îndoială că-L supără pe Dumnezeu distracţiile organizate în cinstea idolilor. Sînt cinstiţi şi adoraţi Minerva [29] în gimnazii, Venus în teatre, Neptun în circuri, Marte în arene, Mercur în palestre şi de aceea în raport cu cei adoraţi, cultul este o superstiţie. Toate mîrşăviile se văd în teatre, toate desfrînările în palestre, toate necumpătările în circuri, toată nebunia în locurile de spectacol.

26. Numerii 11, 4.
27. Ieş. 10.
28. Pilde 10, 23.
29. Minerva, Venus, Neptun, Marte, Mercur încă-şi aveau — precum se vede — adoratori pe timpul lui Salvianus.

61. Acolo este neruşinarea, acolo destrăbălarea, acolo nestăpînirea, acolo nesănătatea morală. Pretutindeni tronează demonul, prin orice loc de distracţie sînt felurite chipuri ale demonilor. Ei prezidează în sălaşe dedicate cultului lor. Şi de aceea în spectacole de acest fel există nu numai ispite, nu numai vicii. Este un sacrilegiu prezenţa creştinului la această superstiţie, fiindcă ia astfel parte desfătîndu-se la cultul celor sărbătoriţi prin spectacole. 62. Şi acest lucru, grav întotdeauna, devine şi mai grav şi chiar criminal atunci cînd se săvîrşeşte în afara felului obişnuit de viaţă, adică în bucurii sau necazuri, fiindcă Dumnezeu trebuie cu atît mai mult împăcat în împrejurări grele şi cu atît mai puţin supărat în cele prospere: trebuie împăcat cînd Se supără şi nu trebuie ofensat cînd ne este binevoitor. Înfrîngerile ne vin din supărarea lui Dumnezeu, iar victoriile, din dragostea Lui. 63. Noi însă toate le facem dimpotrivă. Mă întrebi: cum? Iată cum. Mai întîi, dacă uneori Dumnezeu, înduplecat de însăşi mila Sa (fiindcă noi niciodată nu trăim în aşa fel, încît să merităm a-I cere ceva), dacă uneori, cum am spus, înduplecat de Sine însuşi ne dă zile liniştite şi prospere, pacea şi abundenţa crescînd pentru toţi mai presus de dorinţele lor, ne strică atît de mult belşugul zilelor bune, ne întunecă atît de mult necinstea faptelor urîte de tot felul, încît uităm cu desăvîrşire şi de Dumnezeu şi de noi înşine. 64. Apostolul spune că tot rodul păcii date de Dumnezeu constă în aceea, *«ca să ducem o viaţă liniştită şi tihnită, în toată cucernicia şi cinstea»* [30], dar noi ne folosim de vremurile bune, date de Dumnezeu, numai ca să trăim în petreceri şi beţie, în ticăloşii şi jafuri, în toată fărădelegea şi necinstea. Ca şi cum binefacerea păcii date ar constitui un drept la desfrînare, ca şi cum pentru aceea am primi de la Dumnezeu răgazurile vieţii liniştite, pentru ca să păcătuim şi mai slobod şi mai fără teamă. 65. Aşa devenim nedemni de darurile cereşti, fiindcă nu ne folosim în mod demn de binefacerile lui Dumnezeu şi facem din darurile primite prilej numai pentru vicii. Aşa se face că însăşi pacea este contra noastră, fiindcă o folosim rău şi nu trebuie să primim ceva pentru a deveni şi mai răi. Cine ar putea crede aceasta? Schimbăm firea lucrurilor prin strîmbătăţile noastre şi cele pe care Dumnezeu, din darul milei Sale, le-a făcut bune, noi ni le facem rele prin purtări imorale.

XII

66. Cei ce sîntem stricaţi de împrejurări fericite poate că sîntem îndreptaţi de cele nefericite, şi pe cei pe care o pace îndelungată i-a

30. I Tim. 2, 2.

făcut desfrînaţi, poate că zilele de urgie îi fac stăpîniţi. Dar popoarele căror cetăţi, care în situaţii prospere au fost fără ruşine, în cele vitrege, au început să fie cucernice? Ce petreceri, care luaseră proporţii în linişte şi abundenţă, au încetat măcar în timpul jefuirilor duşmane? 67. Italia a fost prădată în atîtea năvăliri; a încetat şi imoralitatea italicilor? Oraşul Roma a fost asediat şi cucerit; romanii n-au mai fost după aceea hulitori şi furioşi? Galiile au fost cotropite de neamuri barbare; în privinţa năravurilor urîte răutăţile galilor nu sînt aceleaşi ca înainte? Populaţii vandalice au trecut pe teritoriul Hispaniei; s-a schimbat numai soarta hispanilor nu li s-a schimbat şi stricăciunea. 68. În sfîrşit, ca să nu rămînă vreo parte a lumii necuprinsă de primejdii nimicitoare, războaiele au început să treacă mările. Au fost devastate oraşe, Sardinia şi Sicilia au fost cucerite şi ruinate prin biruri, tăindu-li-se oarecum vinele vieţii, a fost ocupată Africa însăşi, care este într-un fel sufletul statului roman. Dar care a fost rezultatul? Prin pătrunderea neamurilor barbare acolo a încetat oare depravarea din cauza fricii? Sau, precum unii dintre sclavii cei mai răi pînă la urmă de obicei se îndreaptă, groaza a adus măcar stăpînire şi învăţătură de minte? 69. Cine poate să-şi dea seama de măsura acestui rău? Armele popoarelor barbare răsunau la zidurile Cirtei [31] şi ale Carthaginei, iar creştinii cartaginezi se destrăbălau în circuri şi în teatre. Unii erau înjunghiaţi în afara zidurilor, alţii se depravau înăuntru. O parte din populaţie era afară, robită de duşmani, iar o altă parte în interior, robită de patimi. 70. Nu ştiu a cui soartă a fost mai rea. Cei de afară erau robi cu trupul, iar cei dinăuntru, cu sufletul, şi din cele două rele nimicitoare, — gîndesc eu —, pentru un creştin este mai uşor să suporte robia trupului decît robia sufletului, după cum învaţă însuşi Mîntuitorul în Evanghelie că este cu mult mai grea moartea sufletelor decît a trupurilor. Sau credem cumva că n-a fost rob cu sufletul acel popor care se veselea atunci cînd ai săi erau în robie? Nu era un rob cu inima şi cu simţirea acela care rîdea cînd ai săi erau în chinuri, care nu înţelegea că în sugrumarea alor săi este sugrumat şi el, care nu se gîndea că în moartea alor săi moare şi el? 71. Freamăt de lupte era — ca să zic aşa — în afara zidurilor, şi de jocuri înăuntrul zidurilor, se amesteca vocea celor care mureau cu vocea celor ce se distrau, şi abia se puteau deosebi vaietele celor ce cădeau în război, de

31. Cirta, oraş în provincia Africa, la vest de Cartagina, provincie pe care vandalii o transformaseră într-un regat al lor.

strigătele poporului care aplauda în circ. Și pe cînd se petreceau toate acestea, ce altceva făcea un asemenea popor decît ca, deși Dumnezeu nu voia să-l piardă, să ceară totuși el însuși să piară?

XIII

72. Dar ce vorbesc eu despre cei de departe, care se găsesc ca-ntr-o altă lume, cînd știu că și pe pămîntul strămoșesc și în cetățile galicane aproape toți bărbații ceva mai deosebiți au fost răi prin propriile lor păcate? Am văzut eu însumi (la Treveri) oameni la ei acolo nobili și cu demnități înalte, care, deși jefuiți și prădați, au fost totuși ruinați mai puțin de avutul lor, decît de viața lor decadentă. Deși le rămăsese ceva din mijloacele materiale, cu toate năvălirile și jafurile, totuși n-au învățat nimic din cele prin care au trecut. Pînă într-atît erau mai răi dușmani față de ei înșiși, decît erau dușmanii din afară, că oricît erau ruinați de către barbari, se ruinau și mai mult ei înșiși. 73. Este dureros să spun că am văzut bătrîni respectabili, creștini înaintați în vîrstă robind gurii și trîndăviei, în vreme ce propria lor cetate era aproape de pieire. Ce trebuie învinuit aici mai întîi? Că sînt respectați, sau că sînt bătrîni, sau că sînt creștini, sau că sînt în pericol? Cine ar crede că se putea face aceasta odinioară fie de către bătrîni în lipsă de griji, fie de către copii în primejdie, fie de către creștini? 74. Se lăfăiau la ospețe uitînd de onoare, uitînd de vîrstă, uitînd de profesiune, uitînd de numele lor, fruntași ai cetății îmbuibați de mîncare, buhăiți de băutură, turbați de strigăte, nebuni de petrecere, neavînd nimic mai puțin decît simțirea de sine, ba, mai mult, fiindcă aproape mereu erau așa, neavînd nimic mai mult decît simțirea de sine. Dar deși așa stăteau lucrurile, este cu mult mai mult ceea ce am să spun. Distrugerea cetăților n-a pus capăt acestei perdiții. 75. De patru ori a fost cucerit cel mai bogat oraș al galilor [32]. Am arătat despre care este vorba. Ar fi trebuit să-i fie de ajuns prima ocupare pentru îndreptare, întrucît înnoirea păcatelor nu-i înnoise căderea. Dar de ce să vorbesc mai mult? 76. Este de necrezut ceea ce spun. Statornicia nenorocirilor acolo a fost sporire a fărădelegilor acolo. Căci precum acel balaur [33], despre care vorbesc poveștile, cînd era ucis învia cu mai multe capete, la fel și în cel mai strălucit oraș al galilor nelegiuirile se înmulțeau, prin înseși loviturile pe care le suferea, încît socoteai că pedeapsa nelegiuirilor însesi era oarecum mama viciilor. Și ce să mai spun? S-a ajuns la acea înmulțire a relelor care creșteau în fiecare zi, încît era mai ușor să fie orașul fără vreun locuitor, decît să fie vreunul dintre locuitori fără nici un viciu. Așa era situația în orașul acela. 77. Dar care era în alt oraș nu mult deosebit, ci aproape cu aceeași strălucire? Oare nu era aceeași decăderea materială și morală? Fiindcă în afară de celelalte, două păcate generale și speciale: nesațul și beția stăpîneau acolo totul. Din cauza patimei nebunești a vinului s-a ajuns în cele din urmă într-o asemenea situație, încît chiar fruntașii orașului nu se ridicau de la ospețe nici măcar atunci cînd dușmanul își făcea intrarea în oraș. Dumnezeu, cred, a voit să le arate limpede de ce pier, fiindcă atunci cînd piereau se îndeletniceau cu însăși treaba prin care ajunseseră în ultima stare de decădere. 78. Am văzut acolo lucruri de plîns pe care le făceau și tineri și bătrîni, fără deosebire. Toți erau una în mîrșăvie, una în josnicie. În același timp se petreceau toate: lux, beție, desfrînare. Toți aveau aceleași ocupații: petreceau, beau, se destrăbălau. Se veseleau la ospețe bătrîiori respectabili, foarte slabi pentru viață, dar foarte tari pentru vin, neputincioși la mers, dar sprinteni la băut, abia ținîndu-și picioarele la umblat, dar ajutîndu-i la jucat. 79. Ce să mai vorbesc? Prin toate pe care le-am spus s-au prăbușit astfel, ca să se împlinească prin ei cele grăite de cuvîntul sfînt: *«Vinul și femeile îi fac să părăsească pe Dumnezeu»* [34]. În timp ce beau, joacă, se desfrînează, se înnebunesc, ei încep să-L tăgăduiască pe Hristos. Și ne mirăm după astea toate dacă și-au pierdut averile, cînd înainte de toate și-au pierdut mințile? Așadar, să nu creadă cineva că acel oraș a pierit numai prin faptul că a fost distrus de dușmani; unde s-au petrecut asemenea lucruri, locuitorii pieriseră sufletește înainte de a pieri trupește.

32. Cel mai bogat oraș al galilor: Treveri.
33. Hidra din Lerna; a fost ucisă de Hercule.

XIV

80. Am vorbit despre orașele cele mai strălucite. Dar ce s-a întîmplat cu alte cetăți din diferite părți ale Galiei? Oare n-au căzut ele din cauza viciilor asemănătoare ale locuitorilor din ele? Într-adevăr, pe toți îi stăpîneau nelegiuirile lor în așa măsură, încît nici nu se mai înspăimîntau de primejdia lor. Își cunoșteau mai dinainte căderea în robie și nu le mai era frică. Le dispăruse păcătoșilor teama și nu se mai ferea nimeni. Astfel, barbarii ajunseseră în fața lor și nu le mai produceau nici o impresie, nici pază a orașelor nu mai exista. A fost atît de mare orbirea sufletelor din cauza păcatelor de tot felul, încît deși, fără îndoială, nici unul nu voia să piară,

34. Eccles. 19, 2.

nici unul totuşi nu făcea în aşa fel încît să nu piară. 81. Pe toţi îi stăpîneau nepăsarea şi nesimţirea, pe toţi neglijenţa şi stomacul, pe toţi beţia şi somnolenţa, de bună seamă potrivit celor ce s-au scris despre asemenea oameni: *«Fiindcă somnul Domnului se coborîse asupra lor»* [35]. Îi cuprinde somnul, ca să urmeze pieirea. Precum este scris [36], de îndată ce păcătosul îşi împlineşte nedreptăţile prin care merită să piară, providenţa se depărtează de el, ca să nu scape cel ce are să piară. Dar despre acestea pînă aici. Am arătat limpede, după părerea mea, ceea ce mi-am propus, anume că nici în cele mai grele primejdii, pînă la dărimarea oraşelor, nu încetează fărădelegile locuitorilor din ele.

XV

82. Dar dacă acestea au fost — va zice cineva —, acum nu mai sînt, sau vor înceta odată de a mai exista. De bună seamă, dacă pînă astăzi vreo cetate sau provincie, lovită de pedeapsa cerească şi devastată de duşmani, se umileşte, se schimbă şi se îndreaptă, şi nu se întîmplă ca aproape toate popoarele cu nume roman să piară înainte de a se corecta, sau înainte de a fi ele înseşi în fărădelege. Pe scurt se poate dovedi aceasta prin cel mai de seamă oraş al galilor, în care relele au continuat şi după ce oraşul a fost distrus prin trei dezastre consecutive, după ce întreaga cetate a fost prefăcută în scrum. 83. Căci cei pe care în timpul distrugerii oraşului nu-i ucisese duşmanul erau loviţi de nenorocire după aceea, cei care în dezastru scăpaseră de moarte, după dezastru nu scăpau de nenorocire. Astfel, unii mureau din cauza rănilor, fiind ţintiţi de departe, alţii, cuprinşi de flăcările duşmanilor, se zbăteau în chinuri groaznice, dacă nu muriseră în flăcări. Unii mureau de foame, alţii cu trupurile goale, unii de nemîncaţi, alţii de frig. Astfel, prin diferite feluri de moarte, toţi aveau singurul sfîrşit al morţii. 84. Ce să mai spun? De dezastrul unui oraş erau lovite şi alte cetăţi. Stăteau întinse pretutindeni, eu însumi am văzut şi am suferit, cadavre de ambele sexe, goale şi ciopîrţite, pradă păsărilor şi cîinilor, dînd oraşului un aspect oribil. Vaietele celor vii se pierdeau în duhoarea celor morţi şi moartea venea din moarte. Iar cei care nu fuseseră atinşi de nimicirea oraşului mai înainte numit, suportau nenorocirile nimicirii altor oraşe. 85. Ce mai putea fi, zic, ce mai putea fi după toate acestea? Cine ar putea să-şi închipuie acest fel de nebunie? Cîţiva nobili, care scăpaseră de dezastru, cereau de la cei mari jocuri de

35. I Regi 26, 12.
36. Facerea 15.

circ, ca şi cum acestea ar fi fost cel mai bun remediu pentru oraşul distrus. Aş vrea să am în acest loc darul exprimării necesar pentru a înfiera cum se cuvine nedemnitatea acestei situaţii, să am atîta putere de a mai plînge, cîtă durere simt în suflet. 86. Cine ar putea socoti ce trebuie mai întîi acuzat în cele despre care am vorbit: nereligiozitatea sau prostia, decăderea sau nebunia? Sînt în ele toate la un loc. Ce este oare mai nereligios decît să ceri ceva care supără pe Dumnezeu? Sau mai prost decît să nu te gîndeşti la ceea ce ceri? Sau mai decăzut decît în timp de jale să doreşti un lucru de decădere? Sau mai nebunesc decît să fii în mijlocul celor rele şi să n-ai înţelegerea celor rele? De altfel din toate acestea nici una nu este mai puţin demnă de învinuire decît nebunia, fiindcă voinţa nu este în culpă acolo unde păcătuieşte nebunia. 87. Cu atît mai mult trebuie acuzaţi aceştia despre care vorbim, fiindcă, sănătoşi fiind, se comportau ca nişte nesănătoşi. Aşadar, doriţi jocuri de circ, cetăţeni din Treveri, şi aceasta deşi învinşi şi prădaţi, după înfrîngere, după sîngele curs, după chinuri, după robie, după atîtea pierderi ale unei cetăţi nimicite? Ce este mai trist decît această prostie, ce e mai jalnic decît această nebunie? Mărturisesc că v-am crezut foarte nenorociţi cînd aţi suferit dezastrul, dar văd că sînteţi mai nenorociţi cînd cereţi spectacole. Socoteam că, fiind cuceriţi, v-aţi pierdut numai averea şi libertatea, nu ştiam că v-aţi pierdut şi simţirea şi inteligenţa. 88. Vreţi teatre aşadar, cereţi circ de la cei mai mari? Vă întreb pentru ce stat, pentru ce popor, pentru ce cetate? Pentru oraşul ars şi nimicit, pentru mulţimea ucisă sau robită, care sau a pierit sau se jeleşte, din care, chiar dacă a mai rămas ceva, totul este un dezastru? Toţi cei scăpaţi sînt trişti şi neliniştiţi, istoviţi de plîns şi cu familia pustiită, în care nu ştii a cui soartă este mai rea şi mai aspră, a celor ucişi, sau a celor care trăiesc. Atît de mare este suferinţa celor vii, încît a depăşit nefericirea celor morţi. 89. Aşadar, treverule, ceri jocuri publice? Te întreb, unde trebuie să aibă loc? Pe morminte şi cenuşă, deasupra oraşelor şi a sîngelui celor decedaţi? Dar ce parte a oraşului este lipsită de toate nenorocirile acestea? Unde nu s-a vărsat sînge, unde nu s-au rostogolit trupuri, unde n-au fost sfîşiate membrele celor căzuţi? Pretutindeni se vede chipul oraşului cucerit, pretutindeni groaza robiei, pretutindeni priveliştea morţii. Zac rămăşiţele pămînteşti ale nefericitului popor de rînd peste grămada de cadavre formată din ai săi, şi tu ceri jocuri de circ. Oraşul este negru de fumul incendiului, şi tu îi pretinzi înfăţişare sărbătorească. Totul plînge, tu eşti vesel. Pe deasupra, chiar provoci pe Dumnezeu prin ademeniri ticăloase şi întărîţi mînia divinităţii

prin superstiții oarbe. Nu mă mir deloc, nu mă mir că s-au întîmplat nenorocirile care au venit; dacă nu te-au îndreptat trei dezastre, ai meritat să fii nimicit în cel de-al patrulea.

XVI

90. Am expus toate acestea ceva mai pe larg, ca să arătăm limpede că toate pe care le-am suferit n-au fost din nepăsarea sau neștiința lui Dumnezeu, ci din judecata și dreptatea Lui, ca plată foarte dreaptă și pe deplin meritată, și că totuși, nici o parte a lumii romane sau a numelui roman, oricît de greu a fost lovită de pedeapsa cerească, nu s-a îndreptat în nici un caz. De aceea n-avem dreptul să ne bucurăm în situații prospere, fiindcă nu ne corectăm în cele vitrege. Cu toate că, nedemni fiind, ni se atribuie uneori cele bune, fiindcă bunul Dumnezeu este ca un tată foarte îngăduitor, cu toate că din cînd în cînd ne lasă să ne umilim pentru păcatele noastre, totuși nu rabdă să fie prea mult jignit, și de aceea aci îi dojenește pe ai Săi, făcîndu-i uneori să trăiască zile grele, pentru a-i învăța minte, aci îi încurajează cu cele bune, pentru a-Și arăta bunătatea Sa. 91. După cum medicii cei mai buni și mai încercați dau îngrijiri felurite, în raport cu diversitatea bolilor, și unora le prescriu medicamente dulci, altora amare, unora făcîndu-le cauterizări, altora aplicîndu-le cataplasme, la unii intervenind chirurgical, la alții prin infuzii uleioase, și totuși ei urmăresc un singur scop: însănătoșirea bolnavilor, oricît de deosebite sînt felurile de tratament, la fel și Dumnezeul nostru, odată ne tratează mai cu asprime, făcîndu-ne oarecum cauterizări și operații chirurgicale, iar altădată ne aduce prosperitate, ca și cum ne-ar mîngîia cu uleiuri și cu cataplasme. Pe calea diferitelor medicamente vrea să ne facă același dar: sănătatea. 92. Și stăpînii obișnuiesc să-i îndrepte prin blîndețe pe slujitorii netrebnici, pe care pedepsele nu i-au disciplinat, și-i supun prin binefaceri pe cei care nu s-au supus prin lovituri. Și pe copii, și aproape pe toți micii îndărătnici, pe care nu-i fac ascultători amenințările și vergile, uneori îi aduc la supunere darurile și mîngîierile. De aceea trebuie să înțelegem că sîntem mai netrebnici decît cei mai netrebnici servitori și mai proști decît copiii fără minte, dacă nu ne îndreptăm nici ca servitorii răi prin pedepse, nici ca nevîrstnicii prin daruri și mîngîieri.

XVII

93. Pînă acum am arătat, după părerea mea, cum pe nimeni cu nume de roman nu l-a îndreptat pedeapsa; rămîne să arătăm cum

nici darurile, nici mîngîierile primite de la Dumnezeu nu ne îndreaptă. Dar care sînt darurile și mîngîierile de la Dumnezeu? Care, de bună seamă, dacă nu pacea noastră și liniștea noastră și bunăstarea potrivit dorințelor și vrerilor noastre? Acum, fiindcă împrejurarea o cere, vom spune unele lucruri în chip mai deosebit. Anume, ori de cîte ori sîntem în necazuri, în strîmtorări, în primejdii, cînd fie cetățile sînt asediate de dușmani, fie provinciile sînt devastate prin năvăliri, sau cînd părțile statului sînt lovite de vreo situație vitregă, întindem mîinile și cerem bunăvoința puterilor cerești; dacă prin ajutorul milei sfinte orașele au fost salvate, jaful a încetat, armatele dușmane au fost alungate și, cu darul Domnului, toată teama a fost înlăturată, ce facem îndată după toate acestea? 94. Căutăm, cred, să aducem mulțumire Domnului Dumnezeului nostru prin dragostea, cinstirea și respectul nostru pentru binefacerile pe care le-am primit de la El. Așa este firesc și așa este în obiceiul oamenilor să răspundem cu bine celor ce ne-au făcut bine și să aducem mulțumiri celor ce ne-au prilejuit mulțumiri. Poate că așa facem și noi cu Dumnezeul nostru, procedînd ca în legăturile dintre oameni și, cînd primim de la El cele bune, Îi dăm drept mulțumire cele bune. Alergăm pe dată, de bună seamă, la casa Domnului, ne așternem cu trupul la pămînt, facem rugăciuni amestecînd bucuria cu plînsul, cinstim pragurile sfinte cu prinosul nostru, umplem altarele cu daruri și, fiindcă noi înșine sîntem fericiți de darul lui, chiar în templele lui ne arătăm pe față bucuria noastră, sau, ceea ce cu siguranță nu-I e mai puțin plăcut, renunțăm la viciile vieții de mai înainte, oferim ca dar de mulțumire faptele noastre bune și pentru bucuriile noastre aducem ca jertfă întoarcerea noastră la cele bune, în fine, declarăm război sfînt tuturor ticăloșiilor, fugim de nebuniile din circuri, blestemăm imoralitatea reprezentațiilor teatrale, dăruim Domnului noua noastră viață, ne dedicăm pe noi înșine lui Dumnezeu, pentru a obține în veci oblăduirea Lui.

XVIII

95. Așa ar trebui să se petreacă cele ce le-am spus, față cu binefacerile primite de la Dumnezeu. Dar să vedem dacă se petrec așa. Alergăm fără încetare după distracții, ne grăbim după cele nebunești, poporul umple teatrele, toată plebea freamătă în circuri. El ne dă cele bune ca noi să fim buni, noi, dimpotrivă, de cîte ori primim cele bune, ne înmulțim răutățile noastre. El ne cheamă cu binefacerile Lui la viață cinstită, noi ne prăbușim în necinste. El ne provoacă prin binefaceri la căință, noi ne prăbușim în desfrîu. El ne

cheamă la cucernicie, noi ne prăbușim în necurăție. 96. Strălucit mai răspundem la darurile sfinte, strălucită recunoștință mai arătăm față de binefacerile Lui, dacă pentru cîtă binefacere primim de la El, atîtea injurii Îi aducem în schimb. Oare de injurie a lui Dumnezeu este nevoie, sau de ceva și mai nedemn — de multe și mari ? [37] De vreme ce este învechită în noi boala tuturor răutăților și nu putem să nu fim nevicioși decît dacă nu existăm de loc, ce speranță mai este în noi pentru roada cea bună ? 97. Cei ce păcătuiesc din neștiință, cînd își cunosc greșeala se corectează. Cei ce sînt în afara religiei noastre, de îndată ce și-au schimbat religia lor încep să-și schimbe și purtarea. Sau, precum am spus, cei ce se strică de prea mare belșug, sau de lipsă de griji, încetează să fie decăzuți cînd au încetat de a fi lipsiți de griji. Noi nici nu ne rătăcim din cauza ignoranței, nici nu sîntem fără religie, nici nu sîntem stricați din cauza tihnei și a traiului bun; toate sînt dimpotrivă. 98. Noi cunoaștem religia, nu ne putem scuza că nu știm, n-avem pacea și bogățiile din timpurile de mai înainte, toate cele de altădată ori s-au dus, ori s-au schimbat; numai viciile ne-au crescut. Nimic nu mai avem din pacea și prosperitatea de odinioară, decît nelegiuirile, care au făcut să nu mai existe prosperitate. Unde sînt vechile avuții și demnități ale romanilor ? Altădată romanii erau cei mai viteji, acum sînt fără puteri. Vechii romani era temuți, noi ne temem. Lor le plăteau biruri popoarele barbare, noi sîntem birnici barbarilor. Dușmanii ne vînd lumina vieții, toată existența noastră este un negoț. O, nefericirile noastre! Unde am ajuns! 99. Și pentru aceasta aducem mulțumiri barbarilor, de la care ne cumpărăm pe noi înșine cu bani. Ce poate fi pentru noi mai înjositor și mai rușinos? Și după astea noi credem că trăim, dacă avem astfel de viață! Pe deasupra ne facem noi înșine de rîs. Aurul pe care-l plătim îl numim dar. Spunem că este dăruire ceea ce este preț și încă prețul unei condiții foarte aspre și foarte umilitoare. Toți prizonierii de îndată ce sînt răscumpărați devin liberi. Noi întotdeauna ne răscumpărăm și niciodată nu sîntem liberi. Barbarii se poartă cu noi după obiceiul stăpînilor lor, făcîndu-ne slugi la cheremul lor, chiar dacă plătim prețul răscumpărării. Astfel, noi niciodată nu sîntem liberi prin plata pe care o achităm. Pentru aceea plătim necontenit răscumpărarea, ca s-o plătim fără încetare.

37. Lacună de text.

CARTEA A VII-A

I

1. Prin cele spuse la sfîrșitul cărții anterioare, unde am afirmat unele lucruri în legătură cu slăbiciunea și decăderea lumii romane, poate am dat impresia că afirm idei contrarii subiectului urmărit. Știu că se poate obiecta, și mai ales demonstra, că Dumnezeu nu are în vedere lucrurile omenești, fiindcă romanii, altădată păgîni, au învins și au împărățit, iar acum creștinii sînt învinși și robiți. Ar putea fi de ajuns, pentru combaterea acestei obiecții, cele ce am spus mai înainte despre aproape toți păgînii, că adică păcătuiesc mai degrabă cei ce cunosc legea Domnului și n-o respectă, decît cei care păcătuiesc fiindcă nu știu legea. 2. Totuși, ajunși la această parte a expunerii, dacă Dumnezeu îngăduie să spunem cîteva lucruri despre vechii romani, cu ajutorul divin vom arăta că bunătatea lui Dumnezeu față de ei a fost atît de dreaptă, cît este de dreaptă acum severitatea Lui față de noi, și că a fost atît de meritat faptul că Dumnezeu atunci a înălțat cu ajutorul Său pe romani, cît este de meritat acum faptul că sîntem pedepsiți. 3. O, de-ar ajuta la ceva pedeapsa însăși! Este cu mult mai grav și mai jalnic faptul că după pedeapsă nu există nici o îndreptare. Domnul vrea să ne îndrepte prin mustrările Lui, dar grija Lui nu ne lecuiește. Care este partea rea în aceasta? Vitele și turmele sînt îngrijite prin intervenții chirurgicale și mădularele bolnave ale măgarilor, ale asinilor, ale porcilor, de îndată ce au fost arse cu cauteriul, cunosc binefacerea cauterizării medicale; îndată ce a fost rasă sau tăiată partea bolnavă a trupurilor, în locul cărnii atinse de moarte se întărește viața. 4. Noi sîntem supuși la cauterizări și intervenții chirurgicale, dar nici tăieturile bisturiului, nici arsurile cauteriului nu ne însănătoșesc; dimpotrivă, și ceea ce este și mai grav, îngrijirea însăși ne face mai răi. Și de aceea nu zadarnic ni se întîmplă ceea ce de obicei se întîmplă cu turmele și vitele care au boli de nevindecat. Căci în toate părțile lumii, fiindcă nu ne îndreptăm prin medicamente, sfîrșim prin moarte și pieire. 5. Iată, ca să nu repet ceea ce am mai spus, întreb acum, ce înseamnă faptul amintit mai înainte, că sîntem deopotrivă de

nefericiți, cît sîntem de îndestulați? Să admitem că există vicioși fericiți (deși nimeni nu poate fi în același timp ticălos și fericit, căci unde nu există cinste adevărată, nu există nici fericire adevărată), dar totuși, precum am spus mai sus, să admitem că aceste vicii pot dăinui într-o pace îndelungată și abundență lipsită de griji. De ce, întreb, există ele acolo unde nu mai există nici pace, nici siguranță? Aproape în toată lumea romană pacea și securitatea nu există; de ce numai viciile se mențin în așa de mare măsură? 6. Cine, mă rog, concepe că un om lipsit de mijloace poate fi desfrînat? Mai vinovată este viața ușuratică în sărăcie și demn de mai mare dispreț cel nenorocit, cînd este și netrebnic. Toată lumea romană trăiește în sărăcie și ușurătate. Cine, întreb, cine sărac și netrebnic fiind, cine așteptînd robia se gîndește la circ, cine se teme de moarte și rîde? Noi în teama de robie ne veselim și sub amenințarea morții rîdem. Ai putea crede că tot poporul roman s-a hrănit cumva cu ierburi sardonice: moare și rîde. Aproape în toate părțile lumii rîsul nostru e urmat de lacrimi și în vremea de față asupra noastră se coboară acele cuvinte ale Domnului: *«Vai vouă, care rîdeți, căci veți plînge»* [1].

II

7. Dar poate, fiindcă am vorbit foarte mult despre jocuri și despre desfrînările publice, socotesc că sîntem mai răi decît barbarii numai prin aceea că ei nu fac ce facem noi, că ei nu sînt pătați de pofta nelegiuită a trupului și de murdăria aducătoare de moarte a desfrînării. Să comparăm, dacă vrei, și în această parte pe romani cu celelalte neamuri. Nu știu dacă se pot compara mai drept cu vreunii decît cu aceștia pe care Dumnezeu, după ce i-a așezat în sînul împărăției romane, i-a făcut posesori și stăpîni ai pămîntului roman. De aceea, deși nu s-ar putea discuta nimic despre judecata lui Dumnezeu, totuși, de vreme ce a luat cea mai bună parte din dreptul nostru și a dat-o barbarilor, să vedem dacă pare a nu fi fost dat prin judecată ceea ce ne-a luat nouă și le-a dat lor. 8. Nu se îndoiește nimeni că aquitanii [2] și novempopulii au luat în stăpînire partea aproape cea mai bună și mai productivă din toate Galiile, precum și, ceea ce uneori se socotește mai important decît productivitatea, cea mai plăcută, mai frumoasă și mai desfătătoare. Pînă într-atît acolo aproape toată regiunea este plină de vii, de pajiști înfloritoare și de deosebite

1. Luca 6, 25.
2. Aquitani, locuitori ai provinciei Aquitania din sud-vestul Galliei. Novempopuli, locuitori ai Novempopulaniei, ținut în sud-vestul Aquitaniei, numit astfel pentru că era locuit de nouă triburi gallice.

culturi, acoperită de pomi, de dumbrăvi răcoritoare, de izvoare curgătoare, străbătută de rîuri și împodobită de holde, încît pe drept posesorii și mai marii acelui pămînt par a stăpîni nu o țară, ci grădina raiului. 9. Și după toate astea? Ar fi trebuit să-I fie recunoscători lui Dumnezeu cei pe care Dumnezeu i-a îmbogățit în mod deosebit cu cea mai bună parte a binefacerilor Lui. Ce este mai drept și mai vrednic decît ca aceia care se părea că în chip special sînt plăcuți lui Dumnezeu să-și arate și ei dragostea de Dumnezeu prin religie și cult, mai ales că Dumnezeu nu ne cere nimic greu și împovărător. Nu ne cheamă la plug sau la sapă, nici la făcut gropi pentru a pune viță-de-vie, nu cere servilor Săi muncile pe care le cerem noi de la ai noștri. 10. Ce spune El? *«Veniți la Mine toți cei osteniți și împovărați și Eu vă voi odihni. Luați jugul Meu asupra voastră și învățați de la Mine că sînt blînd și smerit cu inima, și veți găsi odihnă sufletelor voastre; căci jugul Meu este plăcut și povara Mea este ușoară»* [3]. Prin urmare nu ne cheamă la muncă, ci la odihnă. Ce cere de la noi, ce poruncește să aibă de la noi altceva decît credință, nevinovăție, umilință, cumpătare, dragoste, sfințenie? Toate acestea nu ne împovărează, ci ne onorează. 11. Și nu numai aceasta, dar de aceea ne împodobește viața prezentă, pentru ca să ne-o poată împodobi și mai mult pe cea viitoare. O bunul, o iubitorul, o neprețuitul Domn al milei! Pentru aceasta ne-a dat în prezent binefacerile religiei, pentru ca să fie răsplătite binefacerile pe care ni le dă în prezent. La fel erau datori să fie, fără îndoială, toți aquitanii și, precum am spus, în mod deosebit la fel, fiindcă posedau în mod deosebit binefacerile lui Dumnezeu. 12. Și ce s-a întîmplat după toate acestea? Ce a trebuit să urmeze? Ce altceva, dacă nu toate cele ce n-ar fi trebuit să fie? În toate Galiile au fost cei dintîi în bogății ca și în vicii. Nicăieri plăcere mai condamnabilă, nicăieri viață mai josnică, nicăieri purtare mai stricată. Această mulțumire I-au adus Domnului pentru darurile lui sfinte; în măsura în care El îi atrăsese la Sine prin binefacerile Lui, în aceeași măsură s-au muncit să-L supere prin nelegiuirile lor.

III

13. Sau sînt mai degrabă mincinoase și răuvoitoare decît adevărate cele pe care le-am spus? Nu mă voi folosi de acel procedeu de dovedire de care se folosesc alții în procese, să aduc adică pentru a proba cele afirmate martori sau puțini, sau străini, sau mai puțin obișnuiți. Îi vom interoga pe ei înșiși, care au săvîrșit acestea. Dacă

3. Mat. 11, 28.

ei vor tăgădui, spusele mele sînt neadevărate. Dar ei iată că mărturisesc și încă, ceea ce este mai grav, mărturisesc fără să arate vreo remușcare prin mărturia lor. Ei au aceeași ținută cînd mărturisesc, pe care au avut-o cînd au săvîrșit nelegiuirile. Cum nu le-a fost atunci rușine să le săvîrșească, așa nu se căiesc acum că le-au săvîrșit. 14. Totuși, lăsîndu-i la o parte pe foarte puținii bărbați cuvioși și deosebiți care, cum spune unul dintre ei, «și-au răscumpărat nelegiuirile împrăștiindu-și banii», lăsîndu-i — zic — la o parte pe aceia, vorbesc despre aceștia, despre care cred că au fost vinovați de crime mai mici în acel gunoi de vicii, atunci într-un fel general, care au meritat să fie îndreptați de o divinitate. Căci nu supără cu totul pe Dumnezeu cel ce caută îndreptarea. Ce să mai spun? Cred că acesta și în săvîrșirea greșelii s-a gîndit la Dumnezeu, de la care a putut obține să nu greșească mai mult. 15. Dar ceilalți, cei mai mulți și mai bine văzuți, sînt aproape la fel toți: stomacul tuturor este aproape o singură prăpastie, viața tuturor este aproape o singură casă de toleranță. Ce să spun despre casele de toleranță? După părerea mea, o casă de toleranță este mai puțin nelegiuită. Femeile care sînt acolo nu cunosc îndatoririle de soții și de aceea nu pătează ceea ce nu știu. Sînt desigur vinovate de păcatul nerușinării, dar nu sînt adultere. Adaugă aci faptul că există puține case de toleranță și puține femei care s-au condamnat în aceste case la o viață nefericită. 16. La aquitani însă, care cetate n-a fost ca și un lupanar în cea mai bogată și mai nobilă parte a ei? Cine dintre cei puternici și bogați n-a trăit în mocirla imoralității? Cine și-a respectat îndatoririle conjugale? Ba mai mult, sub raportul plăcerilor vinovate, cine nu și-a trecut soția în rîndul slujnicelor și prin aceasta și-a încălcat într-atît de mult legămintele purității, încît nici una în casa ei nu părea mai înjosită decît cea care era cea dintîi în demnitatea de soție?

IV

17. Poate cineva se gîndește că lucrurile nu stau chiar așa cum le arăt eu, că au avut acolo soțiile dreptul lor de stăpîne ale casei, respectîndu-li-se onoarea și puterea de stăpîne. Este adevărat. Multe au avut în întregime dreptul de stăpîne în casă, și aproape nici uneia nu i-a fost micșorat dreptul de soție. Dar noi nu ne întrebăm care este puterea soțiilor, ci cît de stricată a fost purtarea bărbaților. De altfel afirm că nici puterea de stăpîne în casă ca mame n-au avut-o deplină, fiindcă aceea care nu are neîncălcat și deplin dreptul căsătoriei, nu-l are pe deplin nici pe cel de stăpînă în casă. Nu este

cu mult deosebită de slujnice soția al cărei soț este bărbatul slujnicelor. 18. Și cine dintre aquitanii bogați n-a fost astfel? Pe cine nu l-au făcut fie adulter, fie soț de drept preanerușinatele slujnice? *«Cai îngrășați se făcuseră față de femei* — zice profetul — *și fiecare nechеza după soția aproapelui său»*[4]. Cei la care se referă aceste cuvinte păcătuiau, după părerea mea, mai puțin și mai mic le era numărul nelegiuirilor și mai mică dorința de a le înfăptui. Aceștia însă nechezau, ca niște cai neînfrînați, nu numai la cîteva, ci aproape la toate slujnicele lor, ca și la turmele lor proprii adică, și, după obiceiul acelor turme cei care se numesc soții cirezilor, alergînd cu o dorință nebunească, se repezeau către oricare femeie spre care-l atrăgea mai întîi pornirea aprinsă a nerușinării. 19. Acum îi întreb pe cei înțelepți, dacă astfel stau lucrurile, în ce fel au fost, după părerea lor, familiile în care astfel erau capii de familie? Cît de mare era stricăciunea acolo unde era așa de mare ușurătatea stăpînilor? Unde capul este bolnav nu există nimic sănătos și în general nici un mădular nu-și îndeplinește slujba unde nu există partea principală. În casa sa stăpînul este ca și capul unui trup, și viața lui este normă de viețuire pentru toți. Cel mai mare neajuns în această treabă este faptul că toți urmează cu mai mare plăcere ce este mai depravat și mai ușor o rea educație îi strică pe cei buni decît îndreaptă una bună pe cei răi. 20. Dar cînd capul familiei, chiar bun și cinstit, nu-și poate îndrepta servitorii, cît trebuie să fi fost de mare decăderea familiilor acolo unde stăpînul era exemplu de necurăție? De altfel acolo nu atît exemplul a constituit partea rea, cît forța și necesitatea, fiindcă slujnicele erau constrînse să se supună fără voia lor stăpînilor nerușinați, și pofta stăpînilor era poruncă pentru supuși. De aci se poate înțelege cît de mare era mocirla josniciilor nerușinate acolo unde sub stăpîni foarte întinați nu le era cu putință slujnicelor să fie cinstite, chiar dacă ar fi vrut.

V

21. Dar negreșit că este greu de dovedit aceasta — ziceți —, fiindcă în general n-avem nici o urmă a ticăloșiilor și decăderii din trecut. Iată însă că și acum mulți din aceia, deși sînt fără patrie și trăiesc sărăcăcios în comparație cu mijloacele din trecut, sînt aproape mai răi decît au fost. Mai răi nu într-un singur mod, fiindcă, deși fac tot ce făceau înainte, sînt mai răi totuși prin însuși faptul că nu încetează cu nelegiuirile. Răutățile lor nu sînt mai mari, dar

4. Ierem. 5, 8.

sînt mai multe şi prin aceasta, dacă nu cresc prin noutate, cresc totuşi prin numărul lor mare. 22. Adaugă că acestea le fac — cum am spus — chiar bătrînii şi chiar cei săraci. Şi-ntr-un caz şi-n altul, crima e mare. Fiindcă este mai puţin nefiresc să păcătuiască cei tineri, să păcătuiască cei bogaţi. Dar care poate fi speranţa sau leacul pentru aceştia pe care nu-i fereşte din josnicia obişnuită nici lipsa şi mizeria, nici vîrsta înaintată? Poate că pe unii îi consolează fie presupunerea prostească a vieţii lungi, fie speranţa că vor trebui să se căiască ei cîndva; nu e oare un nou fel de monstruozitate faptul de a fi unii vicioşi chiar şi în pragul morţii? Dacă aşa stau lucrurile, ce s-ar putea spune mai mult? La acestea mai adăugăm, bineînţeles, că mulţi se poartă astăzi astfel, chiar dacă sînt aşezaţi în mijlocul duşmanilor, robi ai primejdiilor şi zilnic înfricaţi. Aceştia, cu toate că au fost predaţi de Dumnezeu barbarilor din cauza vieţii lor atît de pătate, nu se lasă totuşi de blestemăţii nici în mijlocul barbarilor.

VI

23. Dar poate că duşmanii printre care se găsesc romani sînt în aşa fel, încît aceste lucruri îi desfătează şi în schimb îi supără foarte mult dacă văd că romanii sînt cuvioşi, în vreme ce ei înşişi sînt neruşinaţi. Chiar dacă ar fi aşa, n-ar trebui să ne facă necinstiţi necinstea altora, fiindcă oricărui om i se cuvine să fie mai degrabă bun pentru sine decît rău pentru altul şi mai mult trebuie să ne străduim a plăcea lui Dumnezeu prin cinste, decît oamenilor prin necinste. Şi chiar dacă trăieşte cineva între barbari imorali, trebuie să urmeze mai degrabă moralitatea, care-i place lui, decît imoralitatea, care place duşmanilor decăzuţi. 24. Dar ce se adaugă în plus relelor noastre? Sîntem neruşinaţi între barbari cu ruşine. Mai mult: se supără barbarii înşişi din cauza necurăţiilor noastre. Nu este permis unui got să fie între goţi un stricat. Numai romanii îşi permit să fie decăzuţi între goţi, pătîndu-şi numele şi neamul. Şi care, mă rog, ne este speranţa în faţa lui Dumnezeu? Noi iubim neruşinarea, goţii o blestemă, noi fugim de cuvioşie, ei o iubesc; desfrînarea este la ei crimă, iar aventura primejdioasă este la noi podoabă. 25. Socotim noi că putem sta în faţa lui Dumnezeu, socotim noi că sîntem mîntuiţi, cînd toată nelegiuirea impurităţii, toată josnicia neruşinării de către romani este admisă, iar de barbari pedepsită? Aici îi întreb acum pe cei care cred că noi sîntem mai buni decît barbarii: să spună ei ce fapte de acest fel săvîrşesc măcar foarte puţini barbari, sau ce astfel de fapte nu fac toţi, sau aproape toţi romanii? Ne mai

mirăm că ţinuturi ale aquitanilor sau ale noastre au fost date de Dumnezeu barbarilor, cînd pe acelea pe care romanii le-au pătat prin desfrînare, acum le cinstesc barbarii prin înfrînare?

VII

26. Ziceţi poate că aceasta s-a întîmplat numai la aquitani. Dar să trecem şi în alte părţi ale lumii romane, ca să nu se pară că am vorbit numai despre Galia. Oare Hispania n-a fost răpusă de aceleaşi vicii, sau poate de altele mai mari? Pe aceasta chiar mînia cerească a dat-o altor barbari şi duşmanii cinstei au suportat chinurile meritate pentru faptele lor rele. Dar ca o condamnare şi mai puternică a neruşinării, ei au fost daţi în cea mai mare parte vandalilor, adică unor barbari cu ruşine. 27. În chip îndoit a voit Dumnezeu să arate în acea robie a hispanilor cît urăşte păcatul cărnii şi cît iubeşte neprihănirea, fiindcă pe vandali numai, sau aproape numai pentru puritatea vieţii lor i-a făcut stăpîni, iar pe hispani numai, sau aproape numai pentru impuritatea vieţii lor i-a pus sub jug. Ce oare? Nu erau pe toată suprafaţa pămîntului barbari mai puternici, cărora să le fie date Hispaniile? 28. Ba erau, fără îndoială, sau, dacă nu mă înşel, chiar toţi. Dar de aceea El le-a predat celor mai slabi duşmani, ca să arate, de bună seamă, că nu puterea are valoare, ci cauza predării, şi că noi atunci n-am căzut din cauza vitejiei unor duşmani cîndva foarte fricoşi, ci am fost învinşi din cauza viciilor noastre. Încît cu adevărat vin împotriva noastră aceste cuvinte pe care le spune Domnul către iudei: «*Pentru necurăţiile lor şi pentru nedreptăţile lor le-am făcut aceasta şi Mi-am întors faţa Mea de la ei*»[5]. Şi în alt loc, chiar către popor: «*Va aduce Domnul asupra ta un neam de departe*»[6] şi «*cu unghiile cailor lor vor călca toate uliţele tale şi vor ucide cu sabia poporul tău*»[7]. Toate cele pe care le-a spus cuvîntul divin sînt împotriva noastră şi pedeapsa tuturor arată puterea cuvintelor cereşti.

VIII

29. Cu toate acestea, de vreme ce aproape toate neamurile barbare au băut sînge roman, toate ne-au sfîşiat măruntaiele, de ce Dumnezeul nostru a dat avuţiile cele mai mari ale statului şi popoarele cele mai bogate cu nume roman în cea mai mare parte sub stăpînirea unor duşmani care altădată erau cei mai fără vlagă? De

5. Iezech. 30, 24.
6. Deuter. 28, 49.
7. Iezech. 26, 11.

ce? De ce altceva, decît ca să recunoaştem limpede, cum am mai spus, că aceasta s-a produs datorită meritelor, nu forţelor, ca să ne fie spre ruşine şi pedeapsă că sîntem predaţi celor mai slabi duşmani şi să recunoaştem astfel lovitura palmei cereşti, dacă nu ne-au subjugat cei mai bravi, ci cei mai incapabili dintre duşmani. 30. Căci aşa citim că, dacă vreodată Dumnezeu a voit să se înţeleagă limpede că de El se săvîrşesc fapte mari, acestea le-a înfăptuit prin cei mai puţini şi mai de jos, pentru ca să nu fie pusă fapta cerească pe seama puterii braţului omenesc. De aceea şi generalul Sisara[8], de care tremura armata evreiască, a fost ucis de o femeie, şi pe Abimelech[9], cuceritorul de cetăţi, l-a răspus o mînă de femeie, şi armatele îmbrăcate în fier ale asirienilor au căzut cu ajutorul unei văduve. 31. Şi, ca să nu vorbesc numai de femei, n-a voit oare Domnul ca Benhadad[10], regele Syriei, căruia îi slujeau, în afară de nenumăratele mii de oameni ai poporului său, treizeci şi doi de regi şi tot atîtea armate, să fie învins de cîţiva robi ai fruntaşilor, ca să se cunoască cine este autorul unei astfel de victorii? 32. Şi contra madianiţilor[11] care, precum arată cartea Judecătorilor, umpluseră tot pămîntul ca lăcustele, lui Ghedeon i se porunceşte să lupte cu puţini nu fiindcă nu avea mai mulţi în aramată, ci este oprit să ducă la război pe mulţi, ca nu cumva mulţimea să-şi poată revendica numai pentru sine victoria. De aceea, deşi adunase treizeci de mii de oameni înarmaţi, Dumnezeu i-a vorbit astfel: *«Este mult popor cu tine, să nu cadă Madian în mîna lui»*. 33. Şi ce a urmat după aceea? I-a lăsat numai trei sute de bărbaţi omului care avea să lupte cu multe mii de barbari. A poruncit să se reducă unitatea de ostaşi la un număr aşa de mic, pentru ca să nu poată pretinde ceva pentru ei cei puţini dintr-o acţiune de război înfăptuită de puterea cerească. În sfîrşit, de ce a făcut Dumnezeu aceasta a declarat-o El însuşi limpede, cînd a spus: *«Să nu se fălească împotriva Mea Israel şi să spună: prin puterile mele m-am eliberat»*. Să audă, zic, aceasta toţi cei necinstiţi, să audă toţi cei înfumuraţi, să audă cei prea puternici, să audă toţi ce zice Dumnezeu: *«Să nu se fălească împotriva Mea Israel şi să spună: prin puterile mele m-am eliberat»*.

---

8. Judec. 4.
9. Judec. 9.
10. III Regi 20.
11. Judec. 7.

IX

34. Să asculte, zic, toţi cei ce rostesc cuvinte duşmănoase şi blesteme, să asculte acestea cei ce-şi pun nădejdea în om. Dumnezeu spune că vorbesc împotriva lui toţi cei ce presupun că se pot elibera prin puterile lor. Dar cine dintre romani nu spune astfel? Cine nu gîndeşte astfel? Cine din partea noastră nu huleşte aproape neîntrerupt în privinţa aceasta? Este în conştiinţa tuturor că acum statul n-are nici o putere şi nici măcar nu recunoaştem cui datorăm faptul că trăim pînă acum. 35. Dacă vreodată Dumnezeu ne acordă ceva cu totul deosebit peste speranţa şi meritul nostru, acest fapt îl atribuie unul soartei, altul întîmplării, altul rînduielii căpeteniilor, altul chibzuinţei sale, altul organelor municipale, altul protectorilor, nici unul lui Dumnezeu. Şi ne mai mirăm că mîna cerească nu ne este în ajutor, dacă n-o recunoaştem cînd ne ajută. Căci ce facem altceva, cînd binefacerile pe care ni le oferă noi le punem pe socoteala fie a întîmplării, fie a vitejiei comandanţilor, fie a altor lucruri nedemne de luat în seamă? 36. Dar în felul acesta noi ar trebui să aducem mulţumiri şi ogoarelor că ne dau anual roade, şi viilor, fiindcă ne dau struguri, şi mării cînd prindem peşte, şi pădurilor cînd tăiem lemne, şi oilor că ne îmbracă, şi celorlalte animale din a căror carne ne săturăm. Care este explicaţia că voim să-I fim recunoscători pentru alte daruri, Celui căruia nu-I mulţumim pentru cele mai mari binefaceri ale Sale? Sau care este omul de condiţia noastră mulţumit să-i arate cineva ca venit propriu ceea ce de fapt a primit de la el? 37. Aşa şi noi, deşi nu aducem în nici o împrejurare cum trebuie mulţumiri lui Dumnezeu, n-ar fi mare lucru dacă măcar am vrea să fim recunoscători pentru cele pe care ni le-a dat ca să trăim, dacă nu-I arătăm mulţumirea noastră că ne ajută în împrejurări grele, ne eliberează în primejdii, ne ocroteşte cînd sîntem în mijlocul neamurilor barbare. 38. Nu aşa fac goţii, nu aşa vandalii, fără învăţaţi ca ai noştri, dar în această privinţă mai buni decît noi. S-ar putea să supăr pe cineva prin cele pe care le spun. Dar fiindcă trebuie să ne gîndim mai degrabă la adevăr decît la supărare, voi spune şi voi repeta cele spuse: nu aşa fac goţii, nu aşa vandalii; aceştia în primejdii cer ajutorul lui Dumnezeu, iar situaţiile prospere le numesc daruri de la Dumnezeu. 39. Nefericirea noastră a arătat aceasta în ultimul război. Pe cînd goţii se temeau, noi ne făceam iluzii, noi ne puneam speranţa în huni, ei în Dumnezeu; pe cînd ei cereau pace, noi o refuzam; ei trimiteau episcopi, noi îi alungam;

ei și în preoții altora cinsteau pe Dumnezeu, noi și în ai noștri îl disprețuiam. Cum a procedat fiecare din cele două părți, așa a avut și rezultatul. În cea mai mare teamă ei au biruit, în cea mai mare trufie noi am fost înfrînți. Cu adevărat s-a confirmat și pentru noi și pentru ei adevărul acelor cuvinte spuse de Domnul nostru: «*Cine se înalță se va smeri și cine se smerește se va înălța*»[12]. Pentru smerenie lor le-a fost dată înălțarea, iar nouă pentru înălțare, smerenia.

X

40. Așa a cunoscut aceasta și acel comandant al părții noastre, care a intrat ca prizonier în același oraș al dușmanilor și în aceeași zi în care se lăuda că va intra ca învingător. A dovedit, de bună seamă, ceea ce a spus profetul: «*Nu este a omului calea lui și nu este al omului să umble și să-și conducă pașii săi*»[13]. Socotind că-i este calea un drept al său, n-a avut pasul drept și nici n-a găsit calea mîntuirii. «*A fost aruncat* — precum citim — *disprețul asupra conducătorului, care s-a rătăcit prin loc neumblat și fără cale*»[14]. 41. Cu acesta, pe lîngă dezastrul de atunci, s-a arătat și judecata lui Dumnezeu[15], fiindcă a suportat el însuși ceea ce pretindea că va face. Fiindcă a crezut că-l va robi pe dușman fără ajutorul divinității și fără încuviințarea lui Dumnezeu, a căzut el însuși rob. Gîndind că va avea prin sine însuși cea mai înaltă înțelepciune și chibzuință, a căzut în păcatul nesăbuinței și lanțurile pe care le pregătise pentru alții l-au legat pe el însuși. 42. Ce judecată a lui Dumnezeu, mă rog, este mai evidentă decît aceea că acela care avea încrederea că va fi prădător a devenit pradă, așteptîndu-și triumful a devenit triumful altuia, fiind împresurat, prins, legat cu mîinile la spate, deși se socotea războinic învingător, ajungînd spectacol al copiilor și femeilor, privit de barbari, care rîdeau de el, răbdînd batjocura tuturor și avînd moarte de netrebnic el, care privea cu sprîncenele ridicate, ca un bărbat viteaz? 43. Și o, de ar fi fost aceasta o scurtă umilință și nu i s-ar fi prelungit nenorocirea! Dimpotrivă, suferința i-a fost foarte mare și îndelungată: mult timp, ros de o boală necruțătoare, în închisoarea barbarilor, a fost coborît într-o astfel de mizerie, încît, ceea ce oamenii socotesc foarte grav și insuportabil în pedepse, ajunsese să le fie milă de el chiar și dușmanilor. 44. Și de ce aceasta? De ce, fără îndoială, dacă nu fiindcă,

12. Luca 14, 11.
13. Pilde 16, 9; 20, 24.
14. Psalm 106, 40.
15. Psalm 57, 8.

precum am spus, ei erau supuși lui Dumnezeu, noi potrivnici, ei au crezut că victoria este în mîna lui Dumnezeu, noi că este în mîna noastră cea nelegiuită și necredincioasă, ceea ce este mai rău și mai vinovat decît toate ale noastre? În sfîrșit, însuși regele dușmanilor, pe cît au dat la iveală și au dovedit faptele, pînă în ziua luptei, s-a așternut cu fața în jos pe o pătură proastă, a înălțat rugăciuni, înainte de război s-a plecat în rugăciune, la război s-a ridicat din rugăciune. Înainte de a cîștiga lupta cu brațul, a luptat cu arma umilinței și de aceea a plecat la luptă cu credință, fiindcă prin rugăciune a meritat victoria.

XI

45. Nu altfel s-au petrecut lucrurile și în luptele cu vandalii care se găseau în Hispania. Pe cînd armata noastră înainta spre ei cu aceeași încredere că-i va învinge, ca și în luptele de mai înainte cu goții, cu cîtă mîndrie a început războiul, cu atîta rușine l-a pierdut. A venit asupra armatei noastre ceea ce spun aceste cuvinte ale profetului: «*Domnul îți va sfărîma semeția ta și nu vei avea nimic de bine*»[16]. Ne încredeam în înțelepciunea noastră și în vitejie, împotriva poruncilor lui Dumnezeu care spune: «*Să nu se mîndrească înțeleptul cu înțelepciunea sa, nici viteazul cu vitejia sa, ci cu aceasta să se mîndrească cel ce se mîndrește: că știe și Mă cunoaște pe Mine, fiindcă Eu sînt Domnul*»[17]. 46. Așa că n-am fost biruiți pe nedrept. Căci ei s-au îndreptat spre ajutoare mai bune decît ai noștri. Pe cînd noi ne făleam cu armele noastre și cu ajutoare înarmate, din partea dușmanilor a ieșit înaintea noastră cartea legii dumnezeiești. Către acest ajutor s-au îndreptat mai ales atunci teama și tulburarea vandalilor, ca să ni se împotrivească cu puterea cuvintelor cerești și în fața dușmanilor lor să înainteze cu cărțile dumnezeirii. 47. Aici și acum întreb: cine din partea noastră a făcut vreodată aceasta, sau cine nu s-ar fi făcut de rîs, dacă ar fi socotit că trebuie să facă la fel? De rîs, fără îndoială, fiindcă la ai noștri aproape toate cele religioase sînt de rîs. Ce folos ne poate aduce numele religiei, ce folos că ne numim catolici, că ne lăudăm cu credința noastră, că-i disprețuim pe goți și pe vandali numindu-i eretici, dacă noi înșine trăim în nelegiuire eretică? 48. Pe drept ni se spune ceea ce a zis cuvîntul divin către iudeii care se încredeau în lege: «*Cum puteți să spuneți: sîntem înțelepți și legea Domnului e cu noi? Nu vă încredeți în cuvintele mincinoase care repetă: templul Domnului,*

16. Ierem. 2, 37.
17. Ierem. 9, 23.

templul Domnului, templul Domnului»[18]. «*Fiindcă dacă vă veți îndrepta spre bine căile voastre și gîndurile voastre, nu veți face nedreptate străinului, orfanului și văduvei și nici nu veți vărsa în acest loc sînge nevinovat, iar eu voi locui cu voi în locul ăsta în veac și în veac*»[19]. Prin acestea se arată că, dacă nu vom face ceea ce ni se spune, zadarnic ne lăudăm cu numele de dreptcredincioși. 49. Dar poate se va spune că despre acestea s-a vorbit destul, și aici și mai înainte, și că nu e nevoie să discutăm mai mult despre judecata lui Dumnezeu, care este veșnică. Cum judecă Dumnezeu fie despre noi, fie despre goți și vandali, dovedesc faptele: ei zilnic cresc, noi descreștem, ei se ridică, noi ne coborîm, ei înfloresc, noi ne uscăm. Încît cu adevărat vine împotriva noastră ceea ce spune cuvîntul dumnezeiesc despre Saul și despre David: «*David mergea înainte și se întărea mereu prin sine însuși, iar casa lui Saul în fiecare zi slăbea*»[20]. Drept este, cum spune profetul, drept este Domnul și dreaptă judecata Lui.

XII

50. Sîntem judecați de Dumnezeu astfel chiar prin judecata prezentă și de aceea a fost ațîțat spre pieirea și rușinea noastră cel mai slab neam, care, străbătînd ținut după ținut, trecînd din oraș în oraș, a devastat totul. Mai întîi de pe pămîntul patriei noastre s-a revărsat în Germania de dincoace[21], după nume barbară, după stăpînire romană. După pieirea acesteia, pîrjolul a cuprins regiunea belgilor, apoi avuțiile aquitanilor desfrînați și după aceea trupul Galiei în întregime, dar cîte puțin, pentru ca, în timp ce o parte era lovită de dezastru, altă parte să se îndrepte prin exemplul celeilalte. 51. Unde există însă îndreptare la noi, sau ce parte a lumii romane deși cucerită se corectează? «*Toți*, — precum citim — *au decăzut și totodată s-au făcut nefolositori*»[22]. De aceea profetul strigă la Dumnezeu și zice: «*I-ai lovit și nu i-a durut, i-ai sfărîmat și au refuzat să primească învățătura, și-au întărit fețele lor ca piatra și n-au voit să se întoarcă*»[23]. Faptele înseși arată cu adevărat cît cad aceste cuvinte asupra noastră. 52. A fost devastată Galia; dar s-a îndreptat

18. Ierem. 8, 8.
19. Ierem. 7, 4.
20. II Regi 3, 1.
21. Partea de la apus de Rin era stăpînită de romani (Germania Inferior la nord și Germania Superior la sud) și Salvianus o putea numi «de dincoace» (de Rin) în raport cu Marsilia, oraș în care se găsea el. Și germanii erau socotiți barbari, adică străini, din afara imperiului roman.
22. Psalm 13, 3; 52, 4.
23. Ierem 5, 3.

Hispania, care-i era vecină? Nu pe nedrept, pentru că nu exista nici o teamă, nici o corecție, hispanii au început să ardă în flăcările în care arseseră galii. Cea mai mare nelegiuire și grozăvie, cum am spus mai sus, este faptul că, deși au ars, ca să zic așa, mădularele oamenilor păcătoși, nu s-au curățit viciile celor ce păcătuiau. Și de aceea Dumnezeu a fost silit de crimele noastre să răspîndească urgia dușmană din loc în loc, din oraș în oraș, și să trimită peste mare neamuri puse în mișcare aproape de la marginile pămîntului, ca să pedepsească nelegiuirile afrilor[24]. 53. De ce? Oare de ce nu putuseră să trăiască între hotarele Galiei populațiile aduse de pe pămîntul lor strămoșesc? Sau, dacă n-au rămas în interiorul Galiei, de cine puteau să se teamă cele care, neînvinse de noi pînă în acel timp, au devastat totul? Dar poate că în Galia se temeau. De ce în Hispania, unde armatele noastre au fost învinse de acești barbari, de ce s-ar fi temut să rămînă și să stea în Hispania, cînd ajunseseră triumfători și victorioși, ei care se ridicaseră pînă la acea culme a vitejiei, încît, îndelung pregătiți prin războaiele purtate, înțelegeau că forțele statului roman nu se mai pot măsura cu cele ale barbarilor?

XIII

54. Așadar ar fi putut să trăiască acolo și nu se temeau. Fără îndoială însă că acea mînă din cer, care-i dusese într-acolo să pedepsească ticăloșiile hispanilor, îi împingea să treacă marea pentru a devasta Africa. Ei înșiși mărturiseau că nu e opera lor ceea ce fac, că porunca divină îi îndeamnă la acțiune. De aci se poate înțelege cît de mari sînt faptele noastre rele, de vreme ce barbarii sînt siliți fără voia lor să ne devasteze și să ne pedepsească, potrivit acelor cuvinte pe care le spune regele asirienilor, devastatorul pămîntului israelitic: «*Oare m-am suit fără voia Domnului pînă în locul acesta? Mi-a spus Domnul: Suie-te în ținutul acesta și pustiește-l*»[25]. Și-n alt loc cuvîntul sfînt glăsuiește: «*Acestea spune Domnul armatelor, Dumnezeul lui Israel: Iată, Eu voi trimite și voi însărcina pe Nabochodonosor, regele Babylonului, servul Meu, să vină și să nimicească țara Egiptului*»[26]. 55. De aci, putem recunoaște că toate neamurile care sînt culcate la pămînt și-au primit judecata lui Dumnezeu, fiindcă de fapt, precum am amintit adesea, ele sînt zdrobite din cauza păcatelor. Deci ceea ce se petrece în acest sens nu trebuie atribuit lui Dumnezeu, ci păcatelor, fiindcă de orice faptă

24. Afrii, locuitori ai părții din Africa în care se găsea orașul Cartagina.
25. Isaia 36, 10.
26. Ieremia 43, 10.

este drept să răspundă făptașul. Și ucigașul, cînd este condamnat la moarte de judecător, este pedepsit pentru crima sa, și tîlharul, cînd este ars pe rug ca nelegiuit, își ispășește nelegiuirea sa. 56. De aceea faptul că vandalii au trecut în Africa trebuie socotit ca o consecință nu a severității divine, ci a nelegiuirii afrilor; căci, înainte de a se îndrepta într-acolo, aceia au fost mînați de grava și lunga nedreptate a acestora. Și de aceea trebuie să înțelegem că datorită milei divine a fost amînată mult timp pedeapsa cuvenită, dar datorită crimelor și nelegiuirilor poporul cel păcătos pînă la urmă a primit ce a meritat. Afară numai dacă credem că afrii n-au meritat aceasta, cu toate că n-au fost alții către care să se scurgă mai mult în același timp toate soiurile de necinste și necurăție. 57. Ceilalți oameni, deși sînt robiți de unele vicii, nu sînt stăpîniți de altele; deși nu le lipsește beția, le lipsește răutatea, deși sînt afemeiați, nu sînt hrăpăreți, pe mulți adică, deși îi acuză nestăpînirea trupurilor, îi recomandă simplitatea sufletelor. La toți afrii, în schimb, nu există nimic din asemenea însușiri duble, adică să aibă deopotrivă și cîte o parte bună și cîte una rea, fiindcă la ei totul este rău. Pierzîndu-și curăția firii naturale, și-au format din cauza viciilor într-un fel o altă natură.

XIV

58. În afară de foarte puțini servi ai lui Dumnezeu, teritoriul Africii n-a fost altceva decît o casă a viciilor, asemănătoare acelui vas de aramă despre care vorbește profetul: «*O, cetate a sîngelui! Vas de aramă ruginit, din care nu mai iese rugina, fiindcă sîngele nu va ieși din el*»[27]. Precum vedem, compară cetatea cu un vas de aramă, și nedreptatea cu sîngele, ca să înțelegem, de bună seamă, că nedreptatea poporului este într-o cetate la fel cu sîngele care clocotește într-un vas de aramă. Aceasta se aseamănă și cu ceea ce spune cuvîntul sfînt în cele ce urmează: «*Toate casele lui Israel mi s-au făcut un amestec de aramă, de fier, de staniu și de plumb; la mijloc se găsește amestecat argintul. Pentru aceea să spui acestea. Așa zice Domnul Dumnezeu: pentru că toți v-ați făcut un singur amestec voi sufla asupra voastră și vă voi topi în focul mîniei*»[28]. 59. Cuvîntul sfînt amintește de foarte marea deosebire dintre diferite feluri de metale. Dar cum se topesc în același cuptor metale diferite? Se vede bine că prin diversitatea metalelor este arătată neasemănarea dintre oameni. Și de aceea chiar argintul, adică un

27. Iezech. 24, 6.
28. Iezech. 22, 18.

metal de materie mai nobilă, este pus în același foc, fiindcă stricăciunea vieții aduce osînda sufletului din firea sa nobil. După cum citim că a zis despre un principe din Tyr Domnul prin profet: «*Fiul omului, deplînge-l pe principele Tyrului și spune-i lui: Acestea zice Domnul Dumnezeu: tu ai fost semnul desăvîrșirii și cununa frumuseții în bucuriile raiului; te-ai împodobit cu toate pietrele scumpe: rubin, topaz, smarald*»[29]. Și de asemenea: «*Ți-ai umplut tezaurele cu argint, ți-ai umplut cămările cu mulțimea bogățiilor tale*»[30]. 60. Oare acestea toate nu sînt de așa natură, încît să pară a fi spuse special despre afri? Unde sînt tezaure mai mari, unde este comerț mai mare, unde cămări mai pline? «Ți-ai umplut — zice — tezaurele tale cu mulțimea bogățiilor tale». Eu spun și mai mult: Odinioară Africa a fost atît de bogată, încît mi se pare că prin întinderea comerțului ei a umplut tezaurele lumii, nu numai pe ale sale. Și ce a fost după aceasta? «*S-a umflat inima ta* — zice profetul — *de strălucirea ta și din pricina păcatelor tale te-am aruncat la pămînt*»[31]. 61. Cum se potrivește aceasta puterii africane, sau cum pare a fi fost aruncată armata aceasta la pămînt? Cum altfel, decît fiindcă atunci cînd și-a pierdut înălțimea vechii puteri a rămas oarecum fără demnitatea cerească. «*Și voi scoate* — se spune mai departe — *din mijlocul tău foc și acesta te va mistui*»[32]. Ce este mai adevărat decît aceasta? Din mijlocul nedreptății lor a ieșit focul păcatului, care a mistuit fericirea de mai înainte. «*Și toți* — se spune de asemenea — *care te cunosc între neamuri se vor întrista pentru tine*»[33]. Nu socotim că li se cuvenea aceasta, decît dacă nimicirea pămîntului african înseamnă jale a neamului omenesc. «*Pierzanie ai devenit* — se spune — *și nu vei mai exista în veci*»[34]. Se vede bine că acolo toate au ajuns la pierzanie. Numai de n-ar fi urmată pedeapsa pentru relele prezente, în continuare, de pedeapsa veșnică.

XV

62. Dar poate că nu rabdă aceasta Dumnezeu, față de starea milei Sale. Față cu nelegiuirile noastre lucrurile stau în așa fel, încît să se pară că ar putea răbda. Ce blestemăție n-a fost săvîrșită acolo întotdeauna? Nu vorbesc despre toate, fiindcă pe de o parte sînt prea mari, iar pe de altă parte nu se pot ști și spune atîtea. Vorbesc

29. Iezech. 28, 11. 12.
30. Iezech. 28, 4.
31. Iezech. 28, 17.
32. Iezech. 28, 18.
33. Iezech. 28, 19.
34. Iezech. 28, 19.

numai despre desfrînările nerușinate și, ceea ce este mai grav, despre pîngărirea lucrurilor sfinte. Trec cu vederea într-un fel păcatul lăcomiei, viciu al întregului neam omenesc. Trec cu vederea neomenia zgîrceniei, defect aproape al tuturor romanilor. Las la o parte și beția, comună nobililor și nenobililor, ca și mîndria și îngîmfarea, păcate atît de obișnuite la bogați, încît acestora li se pare că pierd poate ceva din dreptul lor, dacă și alții voiesc să se arate la fel. Hai să trec, în sfîrșit, și peste nelegiuirea înșelăciunilor, minciunilor, jurămintelor strîmbe. Aceste rele nu i-au lipsit vreodată nici unei cetăți romane; 63. dar de ele au fost stăpîniți în mod deosebit toți afrii. Căci precum în fundul unei corăbii adînci se scurg toate murdăriile, la fel în obiceiurile lor s-au adunat oarecum viciile din toată lumea. Nu cunosc nici o ticăloșie care să nu fi existat din belșug acolo, de vreme ce chiar la neamurile păgîne și sălbatice, deși își au păcatele lor proprii, nu este totuși la acestea totul vrednic de blestem. 64. Neamul goților e viclean, dar cu rușine, al alanilor fără rușine, dar mai puțin viclean, francii sînt mincinoși, dar primitori, saxonii sînt groaznic de cruzi, dar minunat de neprihăniți; în sfîrșit, toate neamurile au însușirile lor deosebite și bune și rele. În schimb, la afri nu știu ce rău nu există deopotrivă la toți. Dacă trebuie învinuită neomenia, ei sînt neomenoși, dacă beția, sînt bețivi, dacă falsitatea, sînt cei mai înșelători, dacă frauda, sînt cei mai frauduloși, dacă lăcomia, sînt cei mai lacomi, dacă perfidia, sînt cei mai perfizi. Necurăția și petele celor de mai înainte nu trebuie amestecate cu toate acestea din urmă, fiindcă între relele celor de care am pomenit mai sus au pătruns viciile altor neamuri, pe cînd aceștia sînt dominați de propriile lor vicii.

XVI

65. Mai întîi, ca să vorbim despre necurăție, cine nu știe că toată Africa a fost înfierbîntată întotdeauna de pofte nerușinate, că n-a fost pămînt și sălaș al oamenilor, ci ai putea s-o socoți o Etnă[35] a flăcărilor nerușinării? Căci precum Etna este încinsă în sînul ei de fierbințeli naturale, la fel Africa a ars necontenit în focul ticăloșiilor celor mai josnice. Nu vreau să-mi fie crezută pe cuvînt această afirmație, ci cer să se ia mărturia oamenilor. Cine nu știe că în general toți afrii sînt nerușinați, în afară poate de cei ce s-au întors la Dumnezeu, adică de cei ce și-au schimbat credința și religia? 66. Dar acest lucru este atît de rar și de nou, cît de rar poate

35. Etna, vulcan în Sicilia; mitologia spune că în el se găseau atelierele zeului Vulcan și ale ciclopilor.

să pară că un Gaius[36] nu este Gaius, sau un Seius nu este Seius. Este atît de neobișnuit și de neîntîlnit ca un afru să nu fie nerușinat, cît de nou și de neauzit este ca un afru să nu fie afru. Este așa de general răul impurității la ei, încît oricare dintre ei a încetat de a fi nerușinat pare a nu fi afru. N-am să cutreier prin toate ținuturile, nici să descos cetate cu cetate, ca să nu par a cerceta sau căuta cu prea mare zel ceea ce am să spun. 67. Mă mărginesc acolo numai la cel mai de seamă oraș, la metropolă oarecum, fără îndoială întotdeauna rivală a cetăților romane, mai întîi în arme și vitejie, mai apoi în splendoare și măreție. Este vorba de Cartagina, cea mai mare vrăjmașă a Romei, iar în lumea africană aproape ca Roma. Aceasta singură îmi este de ajuns ca exemplu și mărturie, fiindcă în ea a cuprins pe toate cele prin care este administrată și condusă în toată lumea puterea statului. 68. Acolo sînt toate instituțiile și serviciile publice, acolo sînt școlile de arte liberale, acolo reședința filosofilor și, în fine, toate gimnaziile pentru studiul limbilor și al moralei; acolo chiar și unitățile militare și puterile conducătoare ale armatei, acolo onoarea proconsulară, acolo judecătorul zilnic și conducătorul, care după nume este proconsul, dar după putere consul; acolo sînt, în fine, toate funcțiile și întreprinderile economice și financiare, precum și demnitățile care se deosebesc între ele atît ca grad, cît și ca nume, supraveghetorii tuturor piețelor și răspîntiilor — ca să zic așa — cei care administrează aproape totul, și părțile orașului și mișcarea populației. 69. Ne mulțumim, așadar, numai cu aceasta, ca exemplu și mărturie despre celelalte, pentru ca, fără îndoială, să înțelegem cum au fost cetățile care au avut mai puține griji în ceea ce privește datoria și cinstea, după ce am văzut cum era cea cu cele mai înalte dregătorii. Ajungînd aici, aproape că mi-e rușine de promisiunea mea, că adică m-am angajat ceva mai înainte ca, trecînd peste toate celelalte nelegiuiri ale afrilor, să vorbesc mai ales despre necurățiile și blestemățiile lor. 70. Iată, văd o cetate revărsîndu-se oarecum de vicii, văd un oraș fierbînd de tot felul de nedreptăți, plin de mulțimi, dar mai ales de josnicii, plin de bogății, dar mai ales de vicii, învingîndu-se oamenii unul pe altul în netrebnicia și ticăloșiile lor, întrecîndu-se unii în a fi hrăpăreți, alții în necurăție, unii amețiți de vin, alții cu stomacurile supraîncărcate de mîncare, aceștia împodobiți cu panglici, aceia unși cu pomezi, pierduți în diferite putreziciuni ale luxului, dar aproape toți îngenuncheați de o singură moarte, cea a rătăcirilor. Nu toți sînt îmbătați

36. Nume luate la întîmplare și de alți scriitori creștini.

de băutură, dar toţi sînt ameţiţi de păcate. Ai crede că sînt popoare cu sănătatea zdruncinată, fără simţire de sine, bolnave sufleteşte, dezorientate, prăbuşindu-se cu grămada împotriva lor înşile, împinse oarecum de năravurile mulţimilor desfrînate. 71. Cum sînt viciile şi cît de grave, se deosebesc numai după felul lor, dar sînt egale în ceea ce priveşte nedreptatea, deosebite poate numai fiindcă unul este mai răspîndit decît altul. Vorbesc despre răpirea moştenirilor cuvenite orfanilor şi văduvelor, despre nedreptăţile faţă de cei săraci, despre chinurile lor. Aceştia, gemînd zilnic şi rugîndu-se la Dumnezeu să le curme suferinţele, şi, ceea ce este cel mai grav, uneori în culmea amărăciunilor cerînd chiar venirea duşmanilor, pînă la urmă au dobîndit de la Dumnezeu ca jafurile pe care înainte le suportau singuri de la romani, să le suporte pînă la urmă în comun cu aceştia de la barbari.

XVII

72. Dar fie, să trecem cu vederea peste toate acestea, fiindcă ele se petrec aproape în toată lumea romană şi fiindcă am promis că în această parte voi vorbi puţin despre astfel de rele. Aşadar, neruşinarea şi necurăţia despre care vorbesc n-au fost de ajuns singure pentru prăbuşirea afrilor? Ce parte a cetăţii n-a fost plină de ticăloşii, care se petreceau în oraş pe străzi şi la răspîntii, nu în localuri de desfrînare? Aproape toate uliţele şi toate străzile erau ca nişte capcane ale plăcerilor, ca nişte mreji, încît chiar cei care se înspăimîntau de aceste lucruri cu greu puteau totuşi să scape de ele. 73. Vedeai cum vînătorii de cîştiguri nepermise prin tot felul de curse şi înşelăciuni împînzeau în aşa măsură toate uliţele, toate drumurile şi răspîntiile, încît aproape că nu era nimeni atît de prevăzător, încît să nu cadă în unele laţuri ale pungăşiilor, chiar după ce scăpase de cele mai multe din ele. Miroseau, dacă pot spune astfel, toţi cetăţenii acelui oraş de spurcăciunile plăcerii trupeşti, respirîndu-şi unul altuia aerul infect al desfrînărilor comune. 74. Dar aceste grozăvii nu-i îngrozeau, fiindcă aceleaşi lucruri groaznice îi molipseau pe toţi. Puteai crede că acolo tot oraşul era o apă murdară a plăcerilor şi ticăloşiilor, un noroi adunat din toată tina maidanelor şi a canalelor de scurgere. Şi ce speranţă putea exista acolo, unde în afară de ceea ce era în templul Domnului nu se putea vedea nimic altceva decît murdării? De altfel de ce să spun în templul Domnului? Acesta tot îi priveşte numai pe preoţi şi pe cei din cler şi pe aceştia nu-i discut, fiindcă prin slujba mea datorez respect deosebit Domnului meu şi socotesc că numai ei au fost nevinovaţi

în altar, aşa precum în timpul pieirii Sodomei, citim că a fost numai Lot pe munte. 75. Dar dacă ne îndreptăm privirile spre plebe, cine a fost neprihănit în acel număr atît de nenumărat? Cine n-a fost desfrînat sau adulter, şi aceasta fără încetare, fără sfîrşit? Astfel că iarăşi trebuie să strig: ce speranţă putea avea acel popor acolo unde uneori unul singur, dacă este adulter, mînjeşte mulţimea bisericească, acolo unde între acele atîtea mii, dacă ai fi căutat cu mare atenţie, chiar în biserică, abia ai fi găsit un neprihănit? 76. Ba am să spun cu mult mai mult. O, de ar fi acestea singure, pe care le-am arătat, şi de s-ar fi mărginit acolo necurăţia bărbaţilor să se desfrîneze doar prin legături cu femei depravate! Mai grav şi mai nelegiuit este că acelea despre care vorbeşte apostolul Pavel [37] cu cea mai mare durere în suflet s-au petrecut aproape toate la afri. Pentru că bărbaţii, părăsind obiceiul firesc al împreunării cu femeile, s-au aprins de dorinţe reciproce, săvîrşind josnicia bărbaţi cu bărbaţi, şi primind între ei înşişi plata rătăcirii lor. 77. Pentru că n-au arătat că-L cunosc pe Dumnezeu, i-a lăsat Dumnezeu în voia simţurilor rătăcite, ca să facă ceea ce nu se cuvine. Oare a spus acestea sfîntul Apostol despre barbari şi despre popoarele sălbatice? Nu, de bună seamă, ci despre noi, adică în mod deosebit despre romani, pe care afrii, fiindcă nu i-au putut învinge prin superioritate şi conducere, i-au învins prin singurul mijloc posibil pentru ei, adică prin imoralitate. Aşadar cine crede că are dreptul să se supere pe mine n-are decît să se supere pe apostol, fiind limpede că, tot ce spunem noi că au fost afrii, el spune că au fost stăpînii lor romanii.

XVIII

78. Dar poate cele despre care vorbim se făceau pe ascuns, sau cel puţin se îngrijeau slujbaşii răspunzători de moravurile publice să nu se petreacă în văzul lumii asemenea ticăloşii. Se luau, veţi spune, asemenea măsuri, deşi existau mulţi care se dedau la fapte josnice, totuşi nu li se pătau tuturora ochii şi sufletele, fiindcă un lucru oricît de ticălos, dacă se petrece în ascuns de obicei nu ofensează morala publică. Dar este mai presus de orice blestemăţie să admiţi o nelegiuire şi să n-ai ruşinea nelegiuirii. 79. Ce putea fi, mă rog, mai nebunesc acolo? În oraşul cel creştin, în oraşul bisericesc, pe care odinioară apostolii l-au educat în învăţăturile lor, pe care martirii l-au cinstit cu patimile lor, bărbaţii făceau pe femeile între ei, şi aceasta fără vreo umbră de ruşine, fără vreun văl de sfială.

37. Romani 1, 27—28.

Astfel, ca și cum nu era cine știe ce nelegiuire, dacă autorii atîtor rele se pătau de acel rău, prin mărturisirea publică a nelegiuirii toată cetatea devenea vinovată de o asemenea nelegiuire. Fiindcă vedea aceasta tot orașul și-l tolera, vedeau judecătorii și nu luau măsuri împotrivă, vedea poporul și aplauda, fiind răspîndită astfel în tot orașul această tovărășie la desfrînare și nelegiuire. Chiar dacă nu toți săvîrșeau asemenea blestemăție, ea păta pe toți în comun, fiindcă nu era interzisă. 80. Dar poate că a existat vreodată un sfîrșit al răului și vreo îndreptare a acestei rătăciri. Cine ar putea crede, sau chiar auzi, ca un bărbat să-și fi schimbat în ținută femeiască nu numai rolul și firea sa, ci chiar înfățișarea, mersul, îmbrăcămintea și tot ce-l caracterizează ca sex și chip pe un bărbat? Pînă într-atît de depravat era totul, încît deși pentru un bărbat nimic nu este mai rușinos decît să pară a avea în el ceva femeiesc, acolo totuși nimic nu li se părea bărbaților mai rușinos decît să pară în vreun fel bărbați.

XIX

81. Dar aceasta a fost — zici — o ticăloșie a minorității și ceea ce nu se săvîrșește de mai mulți nu poate să-i păteze pe toți. Am spus mai sus destul de des că în mijlocul poporului lui Dumnezeu crima unuia a fost nenorocirea multora. Așa s-a prăbușit poporul din cauza lui Achar [38], așa s-a produs ciuma din cauza pizmei lui Saul, așa a venit moartea multora de la numărătoarea cuviosului David [39]. Biserica lui Dumnezeu este ca și un ochi. Precum în ochi, dacă a intrat un gunoi oricît de mic, se întunecă toată vederea, tot așa în corpul bisericesc, chiar dacă fac puțini lucruri josnice, acestea pătează aproape toată lumina strălucirii bisericești. 82. De aceea Mîntuitorul numește ochi partea principală a Bisericii, cînd zice: *«Luminătorul trupului tău este ochiul. Dacă ochiul tău va fi curat, tot trupul tău va fi luminat. Dar dacă ochiul tău va fi nesănătos, tot trupul tău va fi întunecat»* [40]. De aceea și Apostolul zice: *«Nu știți că puțin aluat prost strică toată frămîntătura?»* [41]. De altfel eu spun despre acest rău că n-a fost neînsemnat, ci foarte grav, nu fiindcă au fost mulți desfrînați, ci fiindcă desfrînarea cîtorva este decăderea celor mai mulți. Chiar dacă sînt puțini cei ce practică lucruri josnice, sînt mulți cei care se pătează de murdăriile puținora. După cum o singură femeie de stradă face pe mulți desfrînați, la fel aproape cea

38. Iosua 7.
39. I Regi 19; II Regi 24.
40. Mat. 6, 22.
41. I Cor. 5, 6.

mai mare parte a poporului este murdărită de amestecul condamnabil al puținor afemeiați. Și nu știu care dintre ei sînt mai răi în fața lui Dumnezeu, de vreme ce în cărțile sfinte ei sînt condamnați la aceeași pedeapsă: *«Nu vor moșteni împărăția lui Dumnezeu* — ni se spune — *nici desfrînații, nici închinătorii la idoli, nici adulterii, nici malahienii, nici sodomiții, nici furii, nici lacomii, nici bețivii...»* [42]. 83. Mai jalnic și mai de plîns este că o astfel de nelegiuire părea a fi o crimă a statului în întregime și toată demnitatea numelui roman se prăbușea în infamia unei astfel de fapte nebunești. Căci pe cînd bărbații își luau înfățișare femeiască și-și mlădiau mersul mai mult decît femeile, pe cînd dădeau semne de monstruoasă necurăție și-și acopereau capetele cu broboade femeiești, și aceasta în mod public, într-o cetate romană, într-un oraș atunci foarte mare și foarte vestit, a cui dezonoare era dacă nu a imperiului roman faptul că se permitea să se săvîșească pe față în mijlocul și în sînul statului cea mai blestemată nelegiuire? Puterea cea mare și supremă, care are datoria să împiedice cea mai mare nelegiuire, dovedește oarecum că o socotește normală, dacă o îngăduie cu bună știință să se săvîrșească. Cel de a cărui mînă depinde s-o oprească înseamnă că poruncește să se îndeplinească, dacă n-o împiedică să aibă loc.

XX

84. Iarăși, fiindcă durerea cere, îi întreb pe cei ce se supără: la care neamuri barbare fie s-au săvîrșit vreodată acestea, fie s-a permis să se săvîrșească fără sancțiuni publice? În sfîrșit, pentru a nu cerceta și stărui prea mult asupra acestui lucru, să-i comparăm pe înșiși devastatorii Africii cu popoarele afrilor. Să vedem dacă s-a petrecut vreodată ceva asemănător la vandali. 85. Desigur barbarii, îngîmfați de cuceriri, mîndri de victorie, moleșiți de belșugul de bogății și de plăceri, deși fuseseră cu siguranță întotdeauna foarte stăpîniți și foarte înfrînați, totuși au putut, bineînțeles, să se schimbe în beția atîtor succese, cînd au intrat, cum este scris în cărțile sfinte [43], într-un pămînt roditor, în care curgea lapte și miere, foarte bogat și oarecum îmbătat de mulțimea tuturor plăcerilor; în acest pămînt nu era nimic de mirare dacă un neam barbar s-ar fi desfrînat, acolo unde însăși natura era într-un fel asemenea celui ce se desfrînează. 86. Cine și-ar închipui că vandalii, cînd au intrat în acele locuri, nu s-au scufundat în tot noroiul viciilor și al stricăciunilor, sau, ca să vorbesc mai pe scurt, că n-au făcut cel puțin ceea ce

42. I Cor. 6, 10.
43. Ieșirea 13.

făcuseră întotdeauna afrii, în ale căror drepturi intraseră? Şi desigur, săvîrşind numai acestea, trebuiau socotiţi foarte cumpătaţi şi măsuraţi, dacă nu-i făcuse însăşi îmbelşugarea mai corupţi. Cîţi sînt dintre înţelepţi, pe care să nu-i schimbe succesele, cărora să nu le crească şi decăderea morală odată cu înălţarea materială? Este sigur că din acest punct de vedere vandalii au fost foarte înfrînaţi, dacă la început, cuceriţi şi subjugaţi, au ajuns după aceea victorioşi? 87. În atîta bogăţie şi belşug de toate nici unul din ei n-a devenit un desfrînat. Ce, aceasta este puţin? Desigur acest viciu l-au cunoscut şi nobilii romani. Dar ce să mai spun? Nici unul nu era acolo care să se murdărească de mîrşăvia romanilor desfrînaţi. Desigur la romani de timpuriu s-a socotit că o asemenea ticăloşie este mai degrabă virtute decît viciu şi credeau că dovedesc forţă bărbătească aceia care-i coborau pe bărbaţi în josnicia unei întrebuinţări de femei. 88. De aceea odinioară armatele erau urmate de cantinieri dintre sclavii tineri, care erau daţi ca nişte recompense de serviciu celor care binemeritau în expediţii, pentru ca aceia care erau bărbaţi viteji să transforme pe bărbaţi în femei. Ce nelegiuire! Şi aceasta o făceau romanii, repet, romanii din trecut. Totuşi, ca să nu-i acuzăm pe cei vechi, erau romani nu vechi, dar destul de corupţi, destul de stricaţi, destul de neasemenea lor şi alor lor şi mai asemănători grecilor decît romanilor, încît, precum am spus adesea, nu este aproape deloc de mirare dacă statul roman suferă odată ceea ce de mult timp merită.

XXI

89. Aşadar această întinăciune a început să existe la romani înainte de Evanghelia lui Hristos şi, ceea ce este mai grav, n-a încetat nici după Evanghelie. Şi după aceste stări de lucruri cine să nu admire popoarele vandalilor? Aceştia, intrînd în oraşe foarte bogate, în care se petreceau asemenea fapte pretutindeni, au împrumutat unele plăceri ale oamenilor corupţi, dar au respins în general corupţia moravurilor şi se folosesc de cele bune, ferindu-se de primejdia celor rele. Pentru lauda acestora sînt de ajuns cele spuse şi nu mai e nevoie de spus altele. Ei au respins necurăţiile bărbaţilor, ba, mai mult, au respins şi pe ale femeilor, s-au ferit cu groază de localuri de desfrînare şi de case de toleranţă, au evitat cu scîrbă legăturile şi împerecherile cu femei uşoare. 90. Oare poate părea de crezut cuiva că romanii au admis acestea, iar barbarii s-au îngrozit de ele? Oare, după cele spuse despre acestea, ce s-ar mai

putea spune? Şi totuşi sînt mai multe de arătat. Căci, dacă am afirmat că barbarii au evitat lucruri înjositoare, aceasta este puţin. Cineva poate să se îngrozească de lucruri necinstite şi să nu le înlăture. Acesta este meritul cel mare şi cu totul deosebit: nu numai să nu te pătezi tu însuţi, dar să iei şi măsuri să nu se păteze vreodată alţii. Este într-un fel administrator al salvării umane cel care se străduieşte nu numai să fie el bun, ci să-i facă şi pe cei răi să se schimbe. 91. Ceea ce spunem este important desigur, important şi foarte serios. Cine ar crede că au făcut acestea vandalii în cetăţile romane? Ei toţi s-au ţinut departe de necurăţiile trupeşti. Dar cum? Nu cum fac de obicei romanii care dau hotărîri împotriva furtului, dar ei fură, care hotărăsc că nu trebuie să se săvîrşească adultere, dar ei cei dintîi le săvîrşesc. Şi cu greu se poate spune că fură, fiindcă cele săvîrşite de ei nu sînt furturi, ci tîlhării. Judecătorul pedepseşte mita şi el însuşi ia mită, pedepseşte jaful şi el însuşi este jefuitor, pedepseşte pe un ucigaş şi el însuşi este purtător de sabie, pedepseşte pe spărgătorul de încuietori şi de uşi, iar el este nimicitor de oraşe, pedepseşte pe jefuitorii de case şi el însuşi este jefuitor de provincii. 92. O, de ar face acestea numai cei care se găsesc în funcţii şi cărora situaţia însăşi le dă ocazia de a practica jaful! Mai grav şi mai intolerabil este că fac aceasta şi particularii, care înainte au îndeplinit aceleaşi funcţii. Numai lor onoarea funcţiei cîştigate le aduce beneficii, ca să aibă întotdeauna dreptul de a jefui. Iar cînd le-a încetat puterea publică de a administra, nu le încetează totuşi puterea particulară de a jefui. Astfel este mai neînsemnată puterea pe care au avut-o ca judecători, decît cea pe care o au ca particulari, căci în cea dintîi adesea li se trimit înlocuitori, dar în aceasta din urmă niciodată nu li se întîmplă aşa ceva. 93. Iată ce valoare au hotărîrile legilor, iată la ce ajută definiţia sancţiunilor, pe care le dispreţuiesc în cel mai înalt grad cei ce administrează. Da, sînt constrînşi să se supună cei umili şi înjosiţi, sînt siliţi să îndeplinească poruncile legii sărăcanii care dacă nu le îndeplinesc sînt pedepsiţi. Au aceeaşi situaţie şi aci, ca şi la plata birurilor: ei singuri slujesc ordinele publice, precum singuri achită birurile. Astfel, chiar în cadrul legilor şi al unor prevederi drepte, se săvîrşeşte cea mai mare nelegiuire a nedreptăţii, întrucît cei mici sînt obligaţi să respecte legile ca pe ceva sfînt, iar cei mari le încalcă întotdeauna, ca şi cum ar fi nule.

XXII

94. Supărat de urîțenia lucrurilor, am ieșit întrucîtva din rîndul celor începute: mă voi întoarce acum la cele de mai sus. Am afirmat că cetățile Africii au fost pline de ticăloșii monstruoase, că între ele se distingea în imoralitate mai ales Cartagina, metropolă și oarecum stăpînă acolo, dar că vandalii n-au fost murdăriți de toate acestea. Așadar, aceștia despre care vorbim n-au fost atît de barbari, dacă au căutat să îndrepte decăderea noastră morală. Au înlăturat din orice loc al Africii moravurile corupte ale bărbaților, s-au îngrozit de legăturile cu femei ușoare și, nu numai că s-au îngrozit, ori le-au evitat temporar, dar le-au făcut să nu mai existe. 95. O, cuvioase Doamne! O, Mîntuitorule bun! Cît de mare putere au prin Tine studiile învățăturii prin care pot fi schimbate viciile naturii, așa cum au fost schimbate, de bună seamă, de acei barbari. Dar cum schimbate? Căci este interesant să spunem nu numai efectele lucrurilor, ci și cauzele efectelor. Este greu, desigur, să desființezi nerușinarea cu cuvîntul, sau cu porunca, dacă n-au fost create condiții de desființare și e greu să pretinzi cinstea cu cuvîntul, dacă n-ai creat-o în fapt. 96. Aceasta știind ei, au înlăturat nerușinarea cruțînd femeile nerușinate, nu ucigîndu-le, ca să nu curme grija viciilor prin cruzime și să nu păcătuiască ei înșiși luptînd împotriva păcatelor prin măsuri prea dure. Ei au îndreptat pe cei în culpă în așa fel încît fapta lor a fost un leac medical, nu o osîndă. 97. Au poruncit și au luat măsuri ca toate femeile de stradă să devină femei măritate, au transformat legăturile rușinoase în legături conjugale, îndeplinind, de bună seamă, cuvîntul și porunca Apostolului ca fiecare femeie să-și aibă bărbatul ei și fiecare bărbat să-și aibă soția lui[44]. Și fiindcă nu se putea pune capăt neînfrînării fără permisiunea legăturilor trupești, au dat acestor legături rînduială legală, pentru ca neînfrînarea să nu mai fie un păcat. 98. În această privință s-a prevăzut nu numai ca să aibă bărbați femeile care nu puteau trăi fără bărbați, ci chiar ca să fie apărate prin viața casnică acelea care nu știau să se apere ele însele, și, fiind legate permanent de îndatoririle de soții, chiar dacă deprinderile vieții urîte de mai înainte le-ar împinge spre fapte rușinoase, să le oprească totuși de la acestea paza conjugală. 99. În afară de măsurile acestea, au impus sancțiuni severe pentru înlăturarea desfrînării pedepsind cu sabia legii nerușinarea, pentru ca cinstea ambilor soți să fie păstrată acasă prin sentimentele legăturilor de căsătorie, iar în public prin teama de legi și astfel nevinovăția să fie ocrotită printr-o dublă pază, adică prin dragoste în casă și prin teamă în afara casei. Iar legile înseși nu le sînt în nici un caz încălcate de alte legi, care pe de o parte combat necinstea, iar pe de alta admit obscenitatea, sau cum sînt acele decrete romane, care au interzis legăturile nepermise cu femei măritate, dar le-au admis cu cele nemăritate, oprind adulterele, dar construind lupanare. S-au temut probabil să nu fie bărbații prea neprihăniți și curați, dacă-i opresc cu desăvîrșire de la orice necurăție. 100. Dar ăștia despre care vorbim nu sînt așa. Ei au desființat desfrînarea și adulterele, de vreme ce vor ca femeile să nu aparțină decît bărbatului lor, iar bărbații de asemenea să nu aibă legături decît cu soțiile lor, de vreme ce nu îngăduie să se consume astfel de plăceri în afara patului conjugal, conducîndu-și, precum se vede, legile lor după regula legii divine, ca să nu creadă cineva că-i e permis ceea ce Dumnezeu n-a voit să permită. De aceea au socotit că nu trebuie permis vreunui om decît ceea ce a fost permis tuturor de Dumnezeu.

44. I Cor. 7, 2.

XXIII

101. Știu că unora li se pare de netolerat ceea ce spun. Dar trebuie să facem ceea ce ne cere rațiunea lucrurilor, nu ceea ce vor poftele. Să-mi spună mie cineva, oricine ar fi el, pe care-l supără cele spuse de mine: oare n-a fost socotit întotdeauna Socrate cel mai înțelept dintre toți gînditorii, după mărturia chiar a demonului delfic, el, care era oarecum principele filosofilor, ca și al demonilor? Să vedem așadar ce norme a formulat Socrate despre pudiciție și ce legi au dat barbarii despre care vorbim. Nimeni — spune Socrate — să n-aibă soție proprie, căci căsătoriile trebuie să fie comune tuturor; va fi mai mare unirea cetăților dacă toți bărbații s-ar amesteca, fără deosebire, cu toate femeile și, se înțelege, dacă toate femeile s-ar culca, fără deosebire, cu toți bărbații, sau, altfel spus, dacă toți bărbații ar fi soții tuturor femeilor și toate femeile soțiile tuturor bărbaților. 102. Oare cunoaștem că s-au debitat undeva cuvinte atît de nebunești și de diabolice, pline de decădere și înstrăinare mintală? Tu zici, o, cel mai mare dintre filosofi, prin astfel de judecată, că toți bărbații sînt soții tuturor femeilor și toate femeile sînt soțiile tuturor bărbaților, că astfel toți copiii sînt fiii tuturor. Iar eu, după astfel de judecată, zic că nici vreun bărbat nu aparține vreunei femei, nici vreo femeie nu este soție vreunui bărbat și nici vreun copil nu este fiu al vreunui părinte. Căci unde toate sînt răsturnate și amestecate, nimeni nu-și poate pretinde ceva ca al său. 103. Și nu i-a fost de ajuns prea înțeleptului filosof să învețe acestea, ci, precum

spun unii, a şi făcut aşa. Într-adevăr, el a dat soţia sa unui alt bărbat, de bună seamă, ca şi romanul Cato[45], un alt Socrate al Italiei. Iată care sînt exemplele romane şi atice de înţelepciune: toţi soţii, cîţi au fost în neamurile arătate, au făcut pe codoşii cu soţiile lor. Dar a fost mai presus de ei Socrate, care în această problemă a scris cărţi şi a încredinţat amintirii asemenea idei ruşinoase. Are de ce să fie lăudat pentru sfaturile sale; cît despre învăţătură, a făcut din toată lumea un lupanar. 104. Se spune că a fost condamnat pe nedrept de judecător. Este adevărat, căci mai drept ar fi fost să-l condamne pentru astfel de învăţături tot neamul omenesc, precum l-a şi condamnat, fără îndoială. După ce i-au respins toţi învăţătura din acest punct de vedere, toţi l-au condamnat nu numai pentru autoritatea ideilor lui, ci, ceea ce este şi mai însemnat, pentru exemplul vieţii lui, şi pe bună dreptate. 105. Să se compare cu cele pe care le-a susţinut el cele pe care le-au hotărît aceştia, cărora Dumnezeu le-a poruncit să stăpînească în Africa. El a hotărît ca nici un bărbat să nu-şi aibă soţia sa, aceştia ca nici unul să n-o aibă decît pe a sa; el ca toate femeile să se culce cu toţi bărbaţii, aceştia ca nici o femeie să nu cunoască alt bărbat decît pe al său; el a propus copii amestecaţi şi fără tată cunoscut, ei copii cu toate drepturile în ordine; el a voit ca toate casele să se prostitueze, ei nici una; el a încercat să facă în toate locuinţele lupanare, aceştia le-au scos şi din cetăţi; el a voit să prostitueze toate fecioarele, ei au făcut pe femei cinstite. 106. Dar de ar fi fost greşeala numai a lui Socrate şi nu a celor mai mulţi romani, sau aproape a tuturora. Deşi în alte privinţe nu urmează viaţa lui Socrate, în domeniul despre care este vorba romanii sînt următori ai învăţăturilor socratice, fiindcă mulţi bărbaţi au fiecare multe soţii, şi nenumărate femei au fiecare mai mulţi bărbaţi. Oare nu se simte în toate cetăţile duhoarea localurilor de desfrînare şi a lupanarelor? Şi cînd am zis toate m-am referit în primul rînd la cele cunoscute şi mai populate. Atît de mult sînt căutate şi preţuite acestea în marile oraşe, care cu cît întrec pe altele ca mărime, cu atît sînt mai pline de ticăloşie. 107. Ce speranţă mai poate avea, mă rog, statul roman, cînd barbarii sînt mai neprihăniţi şi mai curaţi decît romanii? Dar ceea ce spun este puţin: ce speranţă a vieţii şi a iertării, mă rog, putem avea înaintea lui Dumnezeu, cînd vedem

45. Cato din Utica (95—46 î.d.Hr.) despre care scriitorul Plutarch (50—125 î.d.Hr.) spune că şi-a lăsat soţia pentru ca s-o ia în căsătorie Hortensius, dar că a reluat-o după moartea acestuia. Despre Socrate se ştie astăzi că n-a lăsat nimic scris; ideile la care se referă Salvianus există în Republica lui Plato, care prin intermediul lui Socrate afirmă că într-o republică ideală toate trebuie să fie comune, chiar şi soţiile.

neprihănire la barbari, şi noi sîntem aşa de prihăniţi? Să roşim, vă cer, şi să ne umilim. Acum la goţi nu sînt neruşinaţi decît romanii şi la vandali tot romanii. Ajutaţi atît de mult de rîvna castităţii, atît de mult de severitatea învăţăturii, ei nu numai că sînt neprihăniţi, dar un lucru nou, ca să spun aşa, de necrezut şi aproape nemaiauzit, i-au făcut şi pe romani să fie neprihăniţi. 108. Dacă mi-ar îngădui aceasta slăbiciunea omenească, aş vrea să strig mai presus de puterile mele, să-mi răsune cuvintele în toată lumea: ruşine să vă fie, popoare romane de pretutindeni, ruşine să vă fie de viaţa voastră. N-aveţi aproape nici un oraş fără case de desfrîu, nu lipseşte în nici unul murdăria morală, în afară numai de acelea în care au început să existe barbari. Şi ne mirăm dacă sîntem sărmani noi, cei atît de corupţi, ne mirăm că ne înving forţele duşmane, cînd sîntem inferiori în cinste, ne mirăm că intră în stăpînirea avutului nostru cei ce ne blestemă răutăţile. Nu tăria firească a corpurilor îi face pe ei să ne învingă, şi nici slăbiciunea noastră din natură să fim învinşi. Nimeni să nu caute alte pricini, nimeni să nu creadă că răul este în altă parte: singure viciile moravurilor noastre ne-au învins.

CARTEA A VIII-A

I

1. Mi se pare, ba sînt sigur, că pe mulţi îi dezgustă acest fel al meu de a spune prea multe lucruri, mai ales cînd sînt arătate critic viciile moravurilor noastre. Toţi voiesc să fie lăudaţi. Nimănui nu-i place să fie criticat. Şi, ceea ce este cu mult mai rău, orice ticălos, orice decăzut preferă să fie prezentat în mod favorabil prin minciuni, decît să fie criticat pe drept, să fie ameţit cu laude false şi ridicole, decît să fie îndreptat prin sfaturi sănătoase. 2. Iar dacă aceasta este situaţia, ce e de făcut? Trebuie oare să ne supunem voinţei oamenilor necinstiţi? Sau, dacă ei voiesc să li se acorde laude uşuratice, se cuvine să le acordăm noi cele uşoare şi demne de a fi batjocorite? În nici un caz n-ar trebui să fie luaţi în rîs de către bărbaţii demni cei ce vor să fie ridicoli, şi nici să fie vorbiţi de bine în chip mincinos cei ce doresc să fie împodobiţi cu laude false. Trebuie avut în vedere nu ceea ce doreşte să audă vreunul din aceştia, ci ceea ce trebuie să spunem noi, fiindcă profetul zice: *«Vai de cei ce spun despre dulce că este amar şi despre amar că este dulce!»* [1]. 3. Astfel, trebuie respectat adevărul în toate privinţele, pentru ca vorbele să exprime realitatea, să spună lucrurilor care au dulceaţă că sînt dulci, iar celor cu amărăciune că sînt amare. Căci mai ales acum, în lucrurile sfinte, nedreptăţile noastre sînt puse pe seama lui Dumnezeu de către cei mai mulţi care, ca să nu pară că sînt ei înşişi demni de a fi acuzaţi, anticipă în a-L acuza pe Dumnezeu. Cînd Îl blestemă pe Dumnezeu afirmă că nu Se îngrijeşte şi nu-I pasă de viaţa oamenilor, că nu conduce cu dreptate, sau că nu conduce deloc, de ce altceva Îl acuză, dacă nu de neglijenţă, de dispreţ şi de nedreptate? 4. O, orbire a neînţelepciunii umane! O, nebunie a cutezanţei nesănătoase! Pe Dumnezeu, aşadar, omule, Îl numeşti nepăsător şi indiferent. Dacă ai jigni cu astfel de cuvinte pe cineva dintre oamenii nevinovaţi, de bună seamă că ai fi acuzat de injurii şi de obrăznicie, iar dacă injuriile s-ar referi la cineva mai de vază şi mai sus pus, ai suporta sancţiuni de drept public. Nevîrstnicilor

1. Isaia 5, 20.

prea cheltuitori li se reproşează acest cusur, şi la tinerii desfrînaţi este un defect caracteristic faptul că sînt nepăsători, neglijenţi şi fără măsură în lucrurile lor. 5. O, glasuri blestemate! O, îndrăzneală nelegiuită! Aşadar, zicem că Dumnezeu este Cel pe care-L arată oamenii pierduţi între ei. Şi aceasta nu e tot, fiindcă I se pune în socoteală, cum am spus mai sus, chiar nedreptatea. Dacă noi nu merităm ceea ce pătimim şi nu sîntem demni de a suporta cele prezente, Îl numim pe Dumnezeu nedrept, fiindcă ne porunceşte să suportăm cele nemeritate. 6. Dar nu atît porunceşte, zici, cît îngăduie. Să admitem că este aşa; dar cît de departe, întreb, este cel ce îngăduie de cel ce porunceşte? Cel ce ştie că noi suportăm acestea şi poate să ne împiedice de a le suporta, dovedeşte fără îndoială că trebuie să răbdăm tot ce este de răbdat. De aici vedem că această îngăduinţă aparţine judecăţii Sale, şi că ceea ce pătimim este din hotărîre cerească. De vreme ce toate aparţin hotărîrii sfinte şi sînt conduse de Dumnezeu, în orice rău şi în orice pedeapsă suportăm zilnic controlul mîniei divine. Acest control noi îl facem să se înăsprească şi-l punem în mişcare întotdeauna prin păcatele noastre. 7. Noi aprindem focul mîniei cereşti şi aţiţăm incendiile în care sîntem arşi. De aceea pe bună dreptate, ori de cîte ori suferim aceste rele, ni se pot spune aceste cuvinte ale profetului: *«Aruncaţi-vă în flăcările focului pe care l-aţi aprins»* [2]. Astfel, potrivit hotărîrii sfinte [3], fiecare păcătos îşi pregăteşte singur ceea ce suferă. Nici una din nenorocirile noastre nu le putem imputa lui Dumnezeu; noi sîntem autorii nenorocirilor noastre. Dumnezeu este bun şi milos şi, precum este scris, nu vrea să piardă sau să vatăme pe nimeni. Noi facem toate împotriva noastră [4]. Cei mai cruzi împotriva noastră sîntem noi înşine. Noi, spun, noi ne condamnăm, chiar fără voia lui Dumnezeu. 8. Dar desigur că par a vorbi împotriva mea însumi, dacă mai sus am afirmat că noi sîntem pedepsiţi de Dumnezeu pentru păcatele noastre, iar acum spun că sîntem pedepsiţi de noi înşine. Şi una şi alta este adevărat. Este adevărat că Dumnezeu ne pedepseşte, dar noi Îl facem să ne pedepsească. De îndată ce noi înşine facem să fim pedepsiţi, cine se îndoieşte că nu ne pedepsim noi înşine pentru nelegiuirile noastre? Oricine dă el însuşi motiv să fie pedepsit se pedepseşte el însuşi, potrivit cuvintelor care spun: *«Fiecare este strîns în funiile păcatelor sale»* [5].

2. Isaia 50, 11.
3. Psalm 7.
4. I Tim. 2, 4.
5. Psalm 118, 61.

Aşadar, dacă oamenii stricaţi se leagă în funiile păcatelor lor, fără îndoială că însuşi păcătosul se leagă cînd păcătuieşte.

II

9. Dar fiindcă am spus pînă acum multe lucruri despre necurăţia afrilor, să spun măcar cîteva cuvinte despre blasfemie. De aceasta s-a făcut vinovată întotdeauna păgînătatea celor mai mulţi. Aceştia aveau în interiorul cetăţilor părinteşti nelegiuirea lor particulară, mă refer adică la acea zeiţă Caelestis[6], demon al afrilor. Acesteia de aceea, judec eu, vechii păgîni i-au dat o denumire mai deosebită, pentru ca, fiindcă nu era în ea putere dumnezeiască, să fie cerească măcar cu numele şi, fiindcă n-avea demnitate prin putere, s-o aibă măcar prin denumire. 10. Cine nu s-a iniţiat în cultul acelui idol? Cine nu i-a fost făgăduit chiar de la obîrşie şi de la naştere? Nu vorbesc despre oameni păgîni atît prin viaţa, cît şi prin credinţa şi prin numele lor, care erau necreştini şi prin fapte şi prin nume. Este mai suportabilă şi mai puţin nelegiuită la oameni păgînătatea credinţei lor. Mai primejdios şi mai nelegiuit este faptul că mulţi dintre cei care au îmbrăţişat credinţa în Hristos în cugetul lor slujeau idolilor. 11. Cine dintre cei ce se numeau creştini n-au adorat pe acea Caelestis fie după Hristos, fie, ceea ce e cu mult mai grav, mai presus de Hristos? Cine n-a trecut pragul casei divine plin de mirosul sacrificiilor demoniace şi nu s-a urcat la altarul lui Hristos cu miasma demonilor înşişi? De aceea n-a fost atît de mare crima de a nu veni la templul Domnului, cît cea de a veni aşa, fiindcă creştinul care nu vine la biserică este acuzat de nepăsare, dar cel care a venit aşa este acuzat de nelegiuire. Este mai mic păcatul de a nu aduce cinstire lui Dumnezeu, decît dacă I se aduce injurie. 12. Prin aceasta, cei care au procedat astfel nu l-au cinstit, ci l-au jignit pe Dumnezeu. Au acordat idolului chiar închinăciunea bisericii, fiindcă participarea astfel la a doua slujbă este de fapt cinstirea celei dintîi. Iată care a fost credinţa afrilor, mai ales a acelor nobili, care le-a fost religia, care le-a fost creştinătatea! Îşi ziceau creştini spre insulta lui Hristos. 13. Cînd apostolul strigă: *«Nu puteţi bea paharul Domnului şi paharul demonilor, nu puteţi lua parte la mesele Domnului şi la mesele demonilor»*[7] nu le era destul să bea paharul demonilor împreună cu paharul lui Dumnezeu, decît după ce-l beau înainte pe al demonilor, şi nu le era suficient să socotească la fel

6. Dea Caelestis (Zeiţa Cerească) era asimilată cu zeiţa Tanit, de origine asiatică, protectoare a Cartaginei.
7. I Cor. 10, 20 şi următ.

masa demonilor cu mesele Domnului, decît dacă, venind la templu după participarea la cultul superstiţiilor infame, aduceau la altarele sfinte ale lui Hristos mirosul foarte spurcat al duhului diabolic.

III

14. Dar, zici, nu toţi făceau acestea, ci numai cei mai puternici şi mai sus puşi. Să admitem că aşa este. Totuşi, fiindcă în oraş casele foarte bogate şi foarte puternice dau tonul, vezi că prin superstiţia nelegiuită a celor puţini, dar puternici, este pătat tot oraşul. Nimeni nu se îndoieşte că toate familiile stăpînilor sînt asemenea stăpînilor, sau mai rele, deşi de obicei sînt mai rele, şi, prin aceasta, fiindcă chiar stăpînii buni au mai ales servi răi, este uşor de înţeles în ce fel au fost acolo toate familiile, de vreme ce nelegiuirea stăpînilor făcea şi mai rele sufletele servilor, rele prin ele însele. 15. Dar fie, cele pe care le-am spus s-au referit la cei mai puternici şi mai nobili. Oare sînt cumva mai uşoare cele ce sînt comune nobililor şi nenobililor? Vorbesc desigur despre ura şi despre blestemele împotriva tuturor celor cuvioşi. De bună seamă că este un soi de nelegiuire faptul de a urî pe adoratorii lui Dumnezeu. Căci după cum dacă servii noştri sînt bătuţi de cineva, bătaia lor este o insultă adusă nouă şi după cum dacă fiul cuiva este biciuit suferă din cauza acestui fapt dragostea tatălui, la fel, cînd un serv al lui Dumnezeu este insultat, majestatea divină este încălcată, precum spune Însuşi Domnul către apostolii Săi: *«Cine vă primeşte pe voi pe Mine Mă primeşte şi cine vă dispreţuieşte pe voi pe Mine Mă dispreţuieşte»*[8]. 16. Domnul nostru cel prea bun şi prea drept împărtăşeşte cu servii Săi cinstea şi ocara, ca să nu socotească cineva că atunci cînd insultă pe un serv al lui Dumnezeu a fost insultat de el numai un om, fiindcă fără îndoială în injuriile faţă de slujitorii Domnului este amestecată injuria faţă de Dumnezeu, Care ne încredinţează de dragostea şi marea Lui bunătate faţă de noi în acest fel: *«Acela care se atinge de voi, de pupila ochilor Mei se atinge»*[9]. 17. Pentru a exprima delicateţea dragostei Sale, a comparat-o cu cea mai delicată parte a corpului omenesc, pentru ca să înţelegem destul de limpede că Dumnezeu, printr-o unică insultă faţă de servii Săi este rănit El,

8. Mat. 10, 40; Luca 10, 16.
9. Deut. 28, 34.

precum lumina ochiului este rănită de o mică atingere. Aşa insultau afrii şi-i urau pe servii lui Dumnezeu şi prin aceştia pe Dumnezeu.

IV

18. Dar poate cineva întreabă prin ce probe se dovedeşte ura: prin acelea desigur, prin care se dovedeşte ura iudeilor faţă de Hristos, atunci cînd ei îi ziceau: *«Tu eşti samaritean şi ai demon»* [10], cînd rîdeau de El, cînd îi adresau cuvinte urîte, cînd suflau duşmănos în faţa Lui şi scrîşneau din dinţi asupra capului Lui. De aceea, chiar în psalmi [11] Mîntuitorul însuşi, Care a suferit, zice: *«Toţi cei care priveau Mă dispreţuiau şi au vorbit cu buzele şi şi-au mişcat capetele»*. Şi în alt loc zice, de asemenea: *«M-au ispitit, au rîs de Mine şi au scrîşnit din dinţii lor împotriva Mea»* [12]. 19. Astfel se dovedeşte aşadar ura afrilor împotriva monahilor, adică împotriva cuvioşilor lui Dumnezeu, fiindcă blestemau, fiindcă au făcut împotriva lor aproape tot ceea ce a făcut răutatea iudeilor împotriva Mîntuitorului nostru înainte de a ajunge la însăşi vărsarea sîngelui dumnezeiesc. Dar, zici, aceştia n-au ucis pe cei cuvioşi aşa cum citeşti că au făcut iudeii. Nu ştiu dacă au ucis, nu afirm aceasta, dar mare este totuşi apărarea lor dacă, vorbind despre persecuţia păgînilor, n-a fost în ei ceea ce are persecuţia ca ultimă consecinţă. 20. Să socotim, aşadar, că acolo n-au fost ucişi cei cuvioşi; dar ce facem că ei nu sînt departe de cei din apus, care urăsc cu suflet de ucigaş, mai ales că Domnul însuşi spune: *«Cine urăşte fără pricină pe fratele său ucigaş este»* [13]. De altfel nu fără pricină au fost prigoniţi slujitorii lui Dumnezeu. Într-adevăr, cine ar putea zice că fără cauză au fost prigoniţi oameni deosebiţi de ei în tot comportamentul lor ca viaţă şi moravuri, în care vedeau că nimic nu este al lor, fiindcă totul este al lui Dumnezeu? Cauza cea mai mare a dezbinărilor o constituie deosebirea de păreri, fiindcă sau nu se poate deloc sau cu greu este cu putinţă să iubească cineva la altul ceea ce nu-i place lui. 21. Astfel, nu fără pricină, cum am spus, urau pe cei în care vedeau că toate le sînt duşmane şi potrivnice lor. Căci aceia trăiau permanent în stricăciune, aceştia în nevinovăţie,

10. Ioan 8, 48.
11. Psalm. 21, 8.
12. Ierem. 20, 7; Psalm 34, 16.
13. I Ioan 3, 15.

aceia în pofte, aceştia în neprihănire, aceia în localuri de perdiţie, aceştia în mînăstiri, aceia aproape întotdeauna cu diavolul, aceştia fără încetare cu Hristos. Nu fără pricină aşadar în interiorul cetăţilor Africii, şi mai ales în interiorul Cartaginei, îl priveau cu ură pe cineva îmbrăcat în haină lungă şi palid la faţă, cu părul tăiat şi tuns pînă la piele, acel popor atît de nefericit cît putea fi de necredincios fără ocară şi fără blestem. 22. Şi dacă uneori vreun slujitor al lui Dumnezeu, fie din mînăstirile egiptene, fie din locurile sfinte ale Ierusalimului, sau din sfintele şi veneratele singurătăţi ale pustiului, venea în acel oraş pentru îndatoriri sfinte, de îndată ce apărea în popor, era primit cu insulte, blesteme şi cuvinte de ocară. Şi nu numai atît, dar era înconjurat de oameni necinstiţi şi răi care-l batjocoreau, rîdeau de el şi-l fluierau ca la luptele de tauri. Încît, dacă vedea cineva aceste manifestări, fără să ştie despre ce este vorba, socotea nu că este batjocorit un om, ci este alungată şi urmează a fi răpusă o dihanie nemaivăzută şi despre care nu s-a auzit nimic pînă aci.

V

23. Iată credinţa afrilor, şi mai ales a cartaginezilor. Apostolii au putut intra odinioară mai uşor în cetăţile păgîne şi accesul, ca şi prezenţa lor pe străzi, era la început mai puţin rău văzută de acei barbari sălbatici şi de adunările lor. Poporul atenienilor, deşi superstiţios, a ascultat cu răbdare pe Apostolul Pavel, vas de sfîntă alegere, pe cînd el vorbea [14] despre măreţia şi cultul unui singur Dumnezeu, iar lycaonienii [15] i-au admirat atît de mult pe Apostoli, încît, cînd le priveau virtuţile lor divine, nu-i socoteau oameni. Dar în Cartagina cu greu au putut să apară în pieţe sau pe uliţe slujitori ai lui Dumnezeu, fără ca ei să fie huliţi şi persecutaţi. 24. Unii socot că aceasta nu însemna persecuţie dacă n-au fost şi ucişi. Tîlharii se folosesc de obicei de această zicătoare că celui ce nu i s-a luat viaţa i s-a dat. Dar în oraşul acela aceste binefaceri n-au fost atît din partea oamenilor, cît din partea legilor. Căci chiar hotărîrile celor douăsprezece table [16] au împiedicat să fie ucis un om fără să fie osîndit. Din aceasta se cunoaşte cît de mare a fost acolo

14. Fapte 17, 17.
15. Fapte 14. Lycaonieni, locuitori ai provinciei Lycaonia din Asia Mică.
16. Cele 12 table de legi romane redactate de 10 magistraţi (decemviri) şi date în 451 î.d.Hr.

respectul pentru religia Domnului, unde numai de aceea le-a fost cu putință slujitorilor lui Dumnezeu să scape, fiindcă au fost apărați de dreptul păgîn, ca ei să nu fie uciși de mîinile creștinilor. 25. Și ne mirăm că acum sînt sub barbari cei care mai înainte au fost cu adevărat barbari față de cei cuvioși. Așadar, drept este Domnul și dreaptă este judecata Sa [17]. Ceea ce au semănat, cum este scris, aceea seceră [18]. Drept a zis Domnul despre necinstea acelui neam: *«Plătiți-i după lucrările lui, faceți-i toate pe care le-a făcut și el, pentru că s-a ridicat împotriva Domnului»* [19]. Să nu ne mirăm deci și să nu ne supărăm că acum aceia suportă unele neplăceri din partea oamenilor; vedem că sînt cu mult mai mari cele pe care le-au pricinuit ei înșiși înainte împotriva lui Dumnezeu, dacă, ținînd seamă de vinovăția fiecăruia, punem în balanță într-o parte ceea ce îndură și în cealaltă ceea ce au săvîrșit.

17. Psalm 118, 137.
18. Galat. 6, 8.
19. Ieremia 50, 29.

INDICE SCRIPTURISTIC

Vechiul Testament

Noul Testament

INDICE REAL ȘI ONOMASTIC

CUPRINSUL

Cu ajutorul Domnului Iisus Hristos

Mihai Cuciureanu

Redactor : Pr. VASILE AILIOAEI

Tehnoredactor : Pr. VALENTIN BOGDAN

Dat la cules 30 aprilie 1991. Bun de tipar 30 mai 1992. Format 16/70×100 legat 1/1 p. Coli de tipar 21. Comanda 115.